BIBLIOTECA NAZ.
Vittorio Emanuele III
XXIII
E
39
NAPOLI

Digitized by Google

Digitized by Google

# ARS CRITICA
## RATIONIS DIRIGENDÆ,

*SEU*

PHILOSOPHICA HUMANÆ MENTIS INSTITUTIO

# LOGICA

COMMUNI USU NUNCUPATA

*Secundum Eccleticæ Philoſophiæ Leges adornata*

AUCTORE

## IGNATIO MONTEIRO.

TOMUS I. PARS I.

EDITIO SECUNDA VENETA AB AUCTORE CORRECTA, AUCTA, ET ILLUSTRATA.

B. R. NEAPOLI

VENETIIS MDCCLXXVII.

TYPIS ANTONII ZATTA

*SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIIS.*

[illegible]

Digitized by Google

# *PRÆFATIO*
# IN LOGICAM
## PRIORI EDITIONI PRÆMISSA.

PRimam habes *Eclecticæ philoſophiæ rationalis partem in generali totius operis idea, atque diviſione promiſſam; &* Artem criticam dirigendæ rationis, *ſeu Logicam nuncupatam. Quem in omnibus aliis naturalis philoſophiæ tractatibus, & generatim mihi ſemper ſtatui, idem modo mihi eſt in hac etiam parte liberi philoſophantis character, eadem philoſophandi ratio, idemque libertatis uſus: quantum logicæ natura patitur. Nullum ego in univerſa Phyſica, in totius naturæ contemplatione auctorem, ſectam, aut hominis ſyſtema mihi ſtatui, quem ſequerer ducem, aut doctorem ſuſpicerem. Naturam, ſeu integrum univerſum tamquam naturæ librum a Deo optimo maximo editum, ſola experientia, geometria, ratione interpretandum ſemper exiſtimavi. Hoc unum volumen, eos tantum interpretes ſuſpicio, in ſcientiis naturalibus probe, & ſcrupuloſe conſulendos mihi ſemper ſtatui. Quod in philoſophia naturali univerſum, natura rerum, corporum phænomena, id in logica eſt mens humana: Philoſophanti phyſico legenda in rebus natura: cogitanti etiam logico, ſuaſmet cogitationes introſpicienti, atque mentem ipſam ad veritatem aſſequendum dirigenti, liber unus humana ratio exiſtit legendus, volvendus, meditandus. Sua in naturali philoſophia ſunt* data, *obſervationes, experimenta, Univerſæ illius ſcientiæ fundamentum, a quibus ratio-*

*nis*, *&* *geometriæ ope quamplurimas philoſophando deducimus Veritates: ſua etiam in Logica non deſiderantur* data, *atque* Experimenta, *quibus rationalis philoſophia innititur. De humanæ mentis directione agitur: quod, niſi omnes mentis operationes, ſeu actus exploremus, recenſeamus, & ſcrupuloſam eorum analyſim proſequamur, obtineri numquam poterit. Mens humana ſibimetipſi ſtatuenda eſt* liber, argumentum, *Lector. Si logicus eſſe cupias, hoc eſt, recte ſemper cogitandi rationem, & regulas ediſcere, quin ex aliorum fide pendeas; humanæ rationis actus, tamquam mentale muſæum diligentiſſime obſerva. Hoc præter alia inter Phyſicam, & logicam intercedit diſcrimen: in Phyſica aliorum fidei, experimentis, laboribus ſtandum eſt: de vaſtiſſimo hoc univerſo, de tota natura, & corporibus, ampliſſimo enimvero argumento agitur: quæ omnia videre, obſervare, tractare, nulli mortalium datur. Identidem igitur citare, probatiorum auctorum experimenta adducere, fidemque adhibere oportet. Alia longe eſt in logica agendi ratio. Eademmet philoſophantis mens argumentum, liber, muſæum, atque obſervator exiſtit: aliorum fides, atque teſtimonia logico Philoſopho opus non ſunt: ipſa ſibi humana ratio & doctor, & evidens teſtimonium eſt: quid in nobiſmetipſis fiat, quid a prima infantia, atque rationis crepundiis, quid creſcente ætate; quid tandem toto vitæ decurſu accidat, in quoſnam errores identidem incidamus, quibus undique præjudiciis premamur, propria nos pericula, atque conſcientia admonent. Hæc una illa ſunt* data, *ex quibus potiſſimum in Logica philoſophandum. Mille in errores quotidie labimur; puerilia, atque vana hominum præjudicia ſæpe animad-*

*madvertimus: Si præjudiciorum & errorum originem per otium rimamur; facile comperimus, nullum plane eſſe mentis actum, nullam humanam mentem, aut hominem, quem commune illud inficere non poſſit malum. At unum illud eſt totius Logicæ* thema *atque ſcopus*, humanam mentem recta ubicumque dirigere, *ab errore avertere, ad veritatem recto tramite manuducere. Quid prudenti conductori faciendum, facile quiſque videt. Omnes humanæ mentis actus recenſendi, & ſcrupuloſe examinandi: undenam irrepere in illam poſſit obſcuritas, confuſio, præjudicia, error. Humanam rationem a cunis ad mortem uſque per omnem vitæ decurſum proſequamur: a prima maligna luce ad ultimam uſque humani luminis explicationem, irradiationem, extinctionem mentem noſtram obſervemus. Quo pacto ſeſe humana explicet ratio, rerum ideas acquirat, actus ſuos eliciat, explicando autem, acquirendo, eliciendo, paſſim labatur, expendendum. Humanæ mentis actus contemplando, naturalem hunc inter illos ordinem animadverto: primum in exiſtente anima eſt cogitare (quo nomine omnem modo animæ ſenſum ſeu perceptionem intelligo): mens cogitans ſibi & aliis loquitur, judicat, ſententiam profert: idearum atque judiciorum connexiones inſpiciens ratiocinatur: eo tandem devenientes, confirmata jam ratione, cum veritatem, atque certitudinem cogitando, judicando, ratiocinando, quæramus; noſtrorum omniam actuum veritatem, falſitatem, certitudinem, aut incertitudinem quærimus: unde hæc in noſtram mentem deriventur, examinamus: examinando, certa nobis criteria, regulas, & prudentis rationis dictamina proponimus, ſtatuimus, demonſtramus: qua perpe-*

 *tui*

*tui nobis ſint ad veritatem aſſequendum duces, & teſſera. Poſt criticum hujuſmodi examen una ſupereſt diſcuſſarum cognitionum diſpoſitio. Satis nobis non eſt, quaſdam invenire veritates: ordo præterea natura & arte quæritur. Naturalis hæc eſt humanæ mentis explicatio, & progreſſio. Te-ipſum appello; cum doctus jam, & juvenilibus oblectamentis tranſgreſſis, aut ſuperatis, te ipſum parumper conſideres. Cum igitur naturæ ordinem tenere, tamquam ducem optimum, mihi ſtatuam; in quinque capita totam logicam divido: in quarum prima* de humana mente exiſtente, & cogitante *differimus. Mens humana* ſibi ipſi, & aliis loquens *alterius partis argumentum exiſtet: quanta enimvero in primis hiſce logicæ capitibus circa rerum ideas, hominum linguas, ſenſus, & judicia philoſopho non ignoranda proponimus! De mente humana* ratiocinante *pars tertia inſcribitur. Quidquid* ad artem criticam, *ejus fundamenta, & regulas ſpectat, fuſiſſime in quarta operis parte invenies. Poſt earum omnium rerum explicationem aliud mihi expediendum non erat, quam* de humana mente cogitata omnia ſua, & ſcientiam in ordinem diſponente *agere; diverſas ſcientiarum, artiumque methodos, diſcendi, ſtudendi, docendi, diſputandique regulas tyroni philoſopho exponere. Non eam ego mihi logicam propoſui ſcribendam, quæ diſputandi leges tantum, aut etiam præcipue humanam mentem doceret, illam in diſputando dirigeret, & ſcholis tantummodo, atque ſcientiis inſerviret. In unum illum ſcopum collineant omnes ſere logicæ in lucem hucuſque editæ: exiguum illud eſt hujuſce artis argumentum, minime prætermittendum, humana tamen fere omnia citra diſputationem peragun-*

*raguntur; quam & pauci colunt, & non niſi in ſcholis aut aliis civium controverſiis adhibent. Logicam ego aggreſſus, humanam mentem omne hominum genus reſpicio: mens humana non modo in ſcholis argumentans, quod fere nihil eſt, ſed familiariter etiam; & quacumque alia ratione cogitando, loquendo, agendo ratiocinatur, errorem fugit, veritatem amat, quærit. Humanæ igitur mentis per hæc omnia, per familiares etiam, & minus proinde notos tramites directionem mihi ego argumentum ſtatui. Eo collineant quæ paſſim adduco ex poeſi, eloquentia, hiſtoria naturali, civili, artibus, ſcientiis exempla. Familiaria hominum ratiocinia, affectus, loquendi agendique ratio a me ſæpe in argumentum, & explicationem adducuntur. Eo ſane pacto, & quamplurimis lectorum claſſibus inſervire, & vitioſam alias logicæ ariditatem tollere exiſtimavi. Atque hæc illa ſunt, de quibus præfari oportebat: multa alia eodem facientia in ſubjecta diſſertatione offendes, quam ut legas, antequam logicam ipſam mediteris, auctor tibi eſſe vellem.*

# PROLEGOMENA IN LOGICAM.

## *DISSERTATIO HISTORICO-CRITICA*

**De Logicæ nomine, notione, natura, objecto, fine, methodo, ortu, progreſſu, præſenti ſtatu, atque de præcipuis Logicæ Scriptoribus.**

### §. I.

### *Logicæ Nomen, Notio, Natura.*

1. DIſciplina illa, quam nos uſitatiſſimo vocabulo *Logicam* nuncupamus, & in hiſce lectionibus tradere aggredior, a Græcis Philoſophis & nomen, & formam accepit. Etſi enim verum minime exiſtimem, aliis Nationibus, a quibus Græci originem duxerunt, Tyriis nimirum, ſeu Phæniciis, Ægyptiis, Chaldeis plurima ante Græcos ſæcula ſcientias, & artes colentibus, ut illa ferebant tempora ignotum penitus fuiſſe, quod Græci poſtmodum Logicam appellarunt; liquido nihilominus conſtat, Græcanicam Gentem acceptas ab antiquioribus populis artes, ſeu potius artium ſemina & rudimenta longius promoviſſe: græcis illas Vocabulis, atque meliori forma exornaſſe. Ob diſciplinæ igitur inſtitutum & naturam, quam ſtatim exponemus, eam a græco vocabulo λογος, quod *ſermo* & *ratio* latine interpretatur, *Logicam* communiter appellamus.

2. Multis tamen aliis nominibus ex Latio, aut recentioribus linguis deſumptis eadem diſci-

plina a philoſophis ſignificatur, *Dialectica*, *Organum ſcientiarum*, *Ars cogitandi*, *Ars dirigendæ mentis*, *Diagonoëtica*, *Philoſophia Rationalis*, *Ars Logico-Critica*, *Ars veri & falſi diſceptatrix*: omnibus hiſce vocabulis idem omnino apte exprimitur. Nos priorem hanc *Philoſophiæ Rationalis Eclecticæ* partem, parum alias de nomine ſolliciti, græco ipſo vocabulo *Logicam* dicimus latine vero *Artem criticam rationis dirigendæ*, ſeu *philoſophicam humanæ mentis inſtitutionem*. Ex ipſius rei natura atque munere nuncupamus; quod hujuſmodi nomine & ipſius artis indoles, ſeu inſtitutum, & mea philoſophandi, docendi ſcribendique methodus aptiſſime intelligatur. Quas enim in ſcientiis naturalibus tractandis leges, inſtitutum, libertatem mihi ſemper propoſui & a natura quodammodo accepi, eaſdem in rationali etiam hac philoſophiæ parte ſcrupuloſe tenendas decrevi.

3. A nomine ad rem ipſam, ſeu a nominis, ut ajunt, ad rei ipſius definitionem gradum facientes, Logica recte explicabitur. *Ars critica Rationis dirigendæ ad veritatem aſſequendam, ad diſcendum, diſputandum, & docendum a ratione ipſa inventa*; hoc eſt, plurimarum regularum complexio, quibus mens humana per totum vitæ decurſum ad rerum veritatem detegendam, vera a falſis diſtinguenda, ſcientias & artes comparandas atque tradendas citra erroris periculum, & minori, quod fieri poterit, temporis diſpendio manuducitur. Omnes homines eo ſenſu philoſophi naſcimur, quod propria noſtræmet mentis indole, atque ingenio, innato quodam ſciendi deſiderio ducamur, ignorantiam

odio

odio habeamus, & ad occultarum rerum cauſſas detegendum perpetuis aculeis incitemur. Id vel maxime a pueris unuſquiſque noſtrum in ſemetipſo, atque in omnibus etiam aliis deprehendere facillime poterit: quo enim animi ſtudio & mentis intentione ad minima quæque (ut illa fert ætas) penetranda, ignota audiendum atque adnotandum rapimur? Idem vero ſciendi ſtudium nos ſemper a cunis uſque ad ſepulchrum comitatur; licet in ſingulis fere hominibus hujuſmodi ſciendi ardorem diſparem longe eſſe, ad alia, & alia objecta reſpicere, & mentem humanam rapere fatendum ſit.

4. Humana autem mens in ampliſſimum hoc naturalium rerum theatrum edita, cum primum rationis lumen, atque intelligentiæ radius depulſis primoribus tenebris mentem illuſtrat, ſeſe ad immenſi rerum, ſcientiarum, & artium veluti oceani littora poſitam, & jamjam committendam animadvertit: ex alia vero parte, & proprio periculo paullatim edocta, & aliorum admonitu inſtructa, illud inter prima verum eſſe comperit, tempus ad navigandum breve, irreparabile, incertum, atque fatali neceſſitate ſeu potius creatarum rerum conditione, & lege a tergo ſemper urgens, neque tantiſper ſiſtere permittens: navigandum ſcilicet eſt, vivendum, & vivendo ad interitum celerrime properandum. Totidem ad navigandum viæ ante oculos poſitæ ſunt, quot artes, & ſcientiæ inter homines in pretio habitæ, aut ad humanam ſocietatem neceſſariæ: ab alia ad aliam ſæpe ſæpius flectendum eſt iter, prout humanarum rerum fert conditio: quamcumque vero teneas, perpetuæ ſyrtes

tes & ſcopuli vitandi; errandi periculis hinc inde ſemper circumdamur, declinandæ tempeſtates, & media fere ſemper caligine prætereundum. Id vero eſt quod antiquiſſimo proloquio, *Ars longa*, *vita brevis*, *experimentum fallax*, *ratio difficilis*, diuturna omnium temporum atque hominum experientia confirmato veteres ipſi poſteris tradiderunt.

5. Quemadmodum igitur in omnibus artibus aut ſcientiis ſollemne eſt, ut tironibus qui illas edoceri, atque profiteri ſtudent, certæ quædam tradantur regulæ, quæ viam ad artem exercendam, ad ſcientiam comparandam ſternant, atque ad optatam metam compendioſius citra erroris periculum manuducant; id etiam humanæ menti circa univerſalem artem ſcientias, & artes cogitandi, diſcendi, comparandi, & comparatas aliis tradendi uſuvenit. Noſter enimvero hominum animus, & mentes illi ſunt omnium artium, & ſcientiarum tirones, qui ſuapte natura & ingenio cogitant, omnia ediſcere, atque de omnibus cogitare ſtudent, ut nullus hominum in ſe ipſo non videt. Hujuſmodi tamen rationales tirones medio pueritiæ curriculo ad ſcientiarum, artium, ſciendarumque rerum omnium limen per ſeſe ducti, vividum in ſe ipſis ingrediendi, cogitandi, ediſcendi ardorem experiuntur: ad multiplices tot rerum & objectorum notiones & conſpectum vividæ quædam ſcintillæ animum ad ſciendum agitant, excitant, inflammant: eæ tamen vividæ ſcintillationes, ſeu animi ardor, quibus mens ipſa prurit, circumfuſa rerum caligine circumſeptus, atque obductus, cogitandi & ſciendi pruritum in anima excitant,

quin illam illuminent. Qua ſit eundum, quid diſcendum oporteat, quid primo tentandum, quibus ad altiora aſcendendum, quanam arte ignorantia depellenda, vitandi errores, quomodo tandem, ut verbo dicam, ſit de rebus cogitandum, mens ipſa in ſcientiarum & vivendi limine ignorat.

6. Porro mens humana, niſi ſtudioſe in rerum ſuique ipſius meditatione, atque cogitandi uſu & arte inſtruatur, cogitandi tirocinium ad extremam uſque ſenectutem non egredietur. In eo igitur humanæ mentis tirocinio directrice manu, regulis & arte opus habet, ut in aſſequendis artibus, comparandis ſcientiis, rebuſque aliis in toto humanæ vitæ decurſu occurrentibus per rectam ſemitam dirigatur, quin aut longis ambagibus tempus inutiliter inſumat, aut in errores paſſim prolabatur. Ex hiſce tum nominis tum rei ipſius definitionibus, atque uberiori explicatione facile ediſcimus, quid tandem ſit *Critica dirigendæ rationis Ars a ratione ipſa inventa*; qua brevi oratione Logicam ipſam definivimus: illa ſcilicet axiomatum, regularum, atque legum complexio diuturno uſu, periculo, experimentis a ratione ipſa meditando inventa, paullatim correcta, & confirmata, qua noſmet ipſi in ſcientiis, & artibus ediſcendis, & aliis muniis ad civilem ſocietatem ſpectantibus recto tramite manuducimur, integram Logicæ naturam complectitur: quæ omnia ex modo dicendis fient clariora.

§. II.

## §. II.

*De Logicæ cauſſa, objecto, fine.*

7. Non melius veram Logicæ naturam, indolem, atque ideam nobis comparare poterimus, & traditam modo definitionem intelligere, quam ſi in veram ejusdem cauſſam rimemur, objectum & ſcopum, in quem ipſa collineet, ſedulo inveſtigemus. Id vero obtinebimus, ſi ad humanæ mentis ingenium animum advertamus, & paulliſper contemplemur.

Artis Logicæ inventrix, atque artifex, quæ ipſius regulas cogitanda detexerit, atque ordinaverit, eſt ipſa ratio humana: objectum ſunt omnes ſcientiæ, artes, & cetera alia quæ mentis noſtræ ideis attingi poſſunt, aut in humanam etiam ſocietatem & commercium cadere. Finis eſt mentem ad veritatem aſſequendam, ac errores evitandos recta ubique dirigere. Hæc tamen ſingula fuſius explicari oportet.

8. Anima humana ad cogitandum, ediſcendum, intelligendum a Deo creata, & ſuopte ingenio ſemper propenſa, omnia cognoſcendi, de omnibus judicandi ardentiſſime flagrans, impatienter fert, aliquas ſibi objectari moras, quibus a rebus in oculos, aut ideam ſæpe recurrentibus recte intelligendis impediatur. Cum igitur ex una parte ſit circa ſenſibiliora ſaltem objecta ignorantiæ impatiens, atque inde innato ſciendi & judicandi ardore in ulteriora ſemper feratur; ex alia vero ob imperfectiſſimam intelligendi, qua pollet, virtutem, & circumſcriptos ſibi a Deo limites paullatim ſolummodo & ſingillatim objecta intelligere poſſit; neceſſario fit, ut

ut ipſa præcipitanter ab unis ad alia objecta dijudicanda transvolans, quin veritatem matura diſcuſſione perpendat, & ſedulo examinet, in mille prolabatur errores, quorum cauſſas poſtmodum indicabimus.

9. Mens deinceps in ſe ipſam veluti rediens, & eosdem paſſus nimium celeriter confectos per otium relegens, præjudicatas ſententias ad lydium lapidem revocans, non ſatis miratur, quot falſa admiſerit, quoties in errorem fuerit lapſa, & quot abſurda, atque improbabilia de innumeris pene rebus judicia, tamquam veritates poſuerit.

Rem non male concipies, ſi humanam mentem in ſe ipſa ſpectatam, & in intelligibilium rerum theatrum introductam perinde conſideres atque tenellum, inexpertumque puerum, qui in tenera illa ætate omnia videndi, ſciendi & experiundi ardenter avidus, dum nihil non tentat, miratur, periclitatur, in mille præcipitia ſeſe exponit, innumeros errores imbibit, nihil fere recte apprehendit; poſtea tamen, cadentibus annis, longo uſu, experientia, ſuiſmet periculis, atque aliorum inſtructione edoctus, primævas ideas & errores a pueritia hauſtos paullatim corrigit, quid in vitæ decurſu, & humana ſocietate agendum, quid evitandum, agnoſcit, priorum errorum cauſſas & originem inquirit, invenit; hæc vero inquirendo, in certas incidit regulas, quibus & errores caveat & veritates aſſequatur, ſuomet periculo atque erroribus tandem edoctus, & in judicando, & rebus agendis cautus.

10. Simili fere ratione mens humana, vix ratio-

rationis lumen clareſcere incipit, hoc eſt, in primoribus infantiæ crepuſculis ab innumeris objeƈtis, quæ integrum hoc univerſum componunt, circumdata illorumque ideis ope ſenſuum acquiſitis aut etiam ex propriomet fundo eduƈtis excitata, de objeƈtis ipſis judicium elicit, prout & ſenſus & ideæ & objeƈta ipſa ſeſe offerunt: absque prævio examine ſententiam ampleƈtitur; ab aliis ad alia rapida fulguratione prætervolat; ſenſu maxime, deleƈtatione, præjudiciis movetur, in rerum cortice, atque objeƈtorum ſpecie hæret, iiſque fidem ſuam adhibet; latentis periculi atque erroris nihil diffidens, credit, judicat, firmam ſententiam profert, quin credendi, aut judicandi rationem perpendat: in externis objeƈtis, quæ ſenſus & animam ſuavius & potentius movent atque alliciunt, tota eſt, & curam omnem & tempus in iis conſiderandis, ſeu potius videndis & perfruendis impendit: de internis interim rerum ideis parum ſollicita, neque illarum diſcrimina, claritatem, obſcuritatem examinat, neque ortam inde infinitorum errorum cauſſam in ideis ipſis latentem diſquirit: cæco impetu omnia promiſcue judicantur. Omnia tamen hæc fleƈtens atque matureſcens ætas, uſus atque conſuetudo diuturna, longaque rerum ipſarum traƈtatio, quotidiani, atque multiplicis lapſus conſcientia corrigunt.

11. Cauſſa igitur Logicæ inventrix eſt mens ipſa, atque ratio humana. Hæc ſcilicet in ſe ipſam tandem aliquando reflexa, tot errorum, lapſuum, fallaciarum, & dubitationum conſcia atque faſtidiens, ſerio tandem in ipſorum errorum cauſſas inquirit & animadvertit, eorum fontes

tes ac originem rimatur; dubitare de quamplurimis rebus incipit, de quibus ne minimus quidem ſcrupulus in mentem antea inciderat. Dubitando, inquirendo, indagando, priſtinas ideas atque conceptas opiniones ad lydium lapidem revocando, plurima invenit, de quibus nullo unquam tempore, ne tum quidem, cum omnibus diffidit, dubitare potuerit, aut in iis falſitatem deprehendere: plura inſimul alia a ſe olim pro veris admiſſa, falſiſſima eſſe deprehendit: quod inter prima & ſecunda, eorumque ideas intercedat diſcrimen, perſcrutatur. Repertum inter certas, falſaſque, aut dubias ideas diſcrimen, v. g. idearum *claritatem* ſibi deinceps ſtatuit, tamquam propriam verarum propoſitionum *notam* & *characterem*, ſecundum quem de judiciorum certitudine, aut incertitudine, pronunciandum ſibi deinceps ſtatuit.

12. Hujuſmodi idearum atque antiquarum opinionum examine inſtituto, quamplurimæ a mente ipſa inveniuntur regulæ, ſecundum quas certa ab incertis, vera a falſis diſtinguantur, errores, errorumque cauſſæ detegantur: recta inſuper ideas diſponendi methodus ad veritatem reperiendam, & felicem in ſcientiis ipſis progreſſum invenitur. Inventas hoc pacto regulas tamquam ſacras leges ſibi ſtatuit ratio, quas ſibi & aliis proponat, quibus mens humana tamquam Ariadnæ filo, in intricatiſſimo naturalium ſcientiarum, ceterarumque artium labirintho citra periculum dirigatur, & ad optatum finem manuducatur.

13. Logicæ objectum, ut diximus, latiſſime patet, omniaque, de quibus ferendum nobis eſt ju-

judicium, complectitur. Cum enim logicæ ſit, mentem ubique dirigere, quaſcumque noſtras ideas, vel acquiſitæ illæ ſint, vel potius innatæ, examinare, diſtinguere, latentes in iis errorum cauſſas detegere & vitare, judicia ad veritatis & criterii normam perpendere, nobiſque ipſis, quando dubitandum, quando probabiliter, quando etiam certo ſit judicandum, præſcribere, ne ultra aut citra veritatis & prudentiæ fines transgrediamur: luce clarius eſt, per omnes ſcientias & artes humanæ logicæ uſum, atque regulas extendi, & omnia ſub illius objectum & intra illius fines cadere.

14. Eſt igitur idem omnino & logicæ, & omnium aliarum ſcientiarum objectum? Perperam id ex modo dictis deduceremus: cuilibet peculiari ſcientiæ & arti peculiare etiam objectum, aut objecti tractandi rationem reſpondere, certum omnino eſt: ſed utrum hujuſmodi ſcientia, dum objectum ſuum tractat, recta methodo procedat, certa ab incertis diſtinguat, opiniones & ſententias ſuas ad veritatis & criticæ regulas examinet, non id ſcientiæ, ſed logicæ munus erit. Exemplo res fiet evidens: Corpus phyſicum, ejuſque natura, phænomena, cauſſa, & effectus ad Phyſicam, non ad Logicam ſpectant: ea omnia late verſat Phyſicus, experimenta inſtituit, & refert, ex iis theoremata & naturæ leges deducit, peculiares ſententias probat, naturam ſibi fingit aut explicat, phænomena tandem, & naturales effectus exponit: nihil hæc omnia ad Logicam: Phyſicum tamen ipſum in iis omnibus dirigere, illum monere, ut experimenta caute & ſagaciſſime inſtituat, ſinceriſſime referat; ut huic ſententiæ diffidat,

de illa dubitet, aliam ſtatuat certam, clarius tamen & brevius demonſtret; alia prius proponat, alia in ultimum rejiciat, omniaque tandem juxta rationis & criticæ regulas æqua lance examinet, id, inquam, totum logicæ muneris eſt.

15. Quod de phyſica dico, de ceteris pari jure eſt intelligendum. Dum hiſtoriam legis aut ſcribis, nihil tibi legenti aut ſcribenti cum logico commune eſſe exiſtimas: recte quidem, dum nihil aliud agis, quam ut antiqua monumenta vel memoriæ mandes, vel poſteris legenda chartæ committas: ſed qua tamen fide accipienda ſint, quæ legis, aut ſcribis; quanta debeatur autographis ſcriptis auctoritas; quantum ſtudia partium veritatem obnubilent, ſcribentis mores, fides, rationes, ſtudia, ætas illi officiant, aut juvent, id vero eſt, quod logica noſtra docebit.

16. Logica igitur Scientiarum & Artium objecta, quaſi argumentum ſibi proprium, non attingit: omnes tamen ea ratione comprehendit, quatenus mentem de ſingulis agentem recta ſemper dirigit, errandi pericula indigitat, & ad veritatem tamquam ad præfixum ſibi ſcopum ſemper contendere, & collineare docet. Et hinc Logicam recte *Verulamius Scientiarum Organum* nuncupavit, quod ejus ope, & ductu mens humana in ſcientiis omnibus dirigatur. Hinc etiam patet, aliis longe limitibus logicam a nobis circumſcribi, quam in ſcholis fieri mos hactenus fuerit. Alium ſcopum in logicis conſcribendis Scholaſticos Philoſophos ſibi non propoſuiſſe, ex eorum ſcriptis conſtat, quam ut mentem ad recte diſputandum inſtruerent, argumentorum fallacias ſeu ſophiſmatum fontes exponerent, & docerent: Eaque propter formam, ut Vulgo di-

ci-

citur *Syllogiſticam*, ſeu Syllogiſmos conſtruendi regulas fuſiſſime tractabant. Ad probandam & exponendam veritatem hæc quidem tendunt; ſed cum nimis jejunet & arida Vocabulorum, idearumque farragine theoreticis tantummodo ſcientiis in ſchola adhiberentur; aliaque ex parte nihil de methodo & arte critica docerent; in communia, & familiaria hominum raciocinia non deſcenderet: fieri inde opus erat, ut communis logica anguſtis nimium finibus circumſcriberetur, in communi hominum commercio, atque converſationibus, in vita, & rebus paſſim occurrentibus locum non haberet: neque humanam rationem per omnia manuduceret, atque ab erroribus ubique liberaret. Nos ex adverſo illud logicæ noſtræ objectum tribuimus, quod non tantum intra anguſtos ſcholarum parietes hoſpitetur, & individuus comes abſtractis ſcientiis ancilletur; verum amœniora etiam comprehendat: hominem a cunis ad Sepulchrum uſque comitetur.

17. Logicæ finis eſt veritatem detegere, mentem ubique ab erroribus liberare, ubique dirigere, & ad veritatem ſemper collineare: eas idcirco regulas tradit, quibus humana ratio, quodcumque ſibi proponat objectum, ſcientiam, artem, aut familiarem ratiocinationem, dubitare, & aſſenſum cohibere, opinari, credere, firmiter adhærere ediſcat; qua in parte ſit dubitandum, qua aſſenſus firmitudine adhærendum, quid majori, quid minori, quid humana, aut divina fide credendum ſecundum cauſſæ merita oporteat.

18. Liquet igitur, quod a principio diximus, logicæ artificem, atque inventricem eſſe huma-

nam rationem: liceat etiam addere, naturalem ſciendi pruritum humanis mentibus innatum, veritatem detegendi ardorem, & errores etiam ipſos logicæ Artis occaſionem extitiſſe: atque hac etiam in parte, ſicut in plurimis aliis, locum habere vetus illud effatum, *Rectum ab errore*. Mens ſcilicet humana veritatis amantiſſima, tot errorum, in quos paſſim labitur, ſibi bene conſcia, & triſti experimento edocta, importuno & quotidiano malo remedium tandem aliquando inventura, in illius cauſſas ſerio & ſedulo inquiſivit. Examine ſcrupuloſe inſtituto, ſeque ipſam, hoc eſt, reconditiora humani intellectus, voluntatis, ſenſuum perſcrutans, & quadam analyſi diſquirens, præcipuas mali cauſſas, hoc eſt, errorum fontes detexit: notæ & domeſticæ ægritudini in ipſomet fonte, & origine, quantum per humanam imbecillitatem licuit, remedium applicuit, quatenus noſtrorum judiciorum præcipitantiam coercuit, & indicata jam medicamina ſibi præſcripſit. Quoniam tamen præſens ſemper mali radix penitus medicari, & eradicari, quoad vivimus, non poteſt, identidem repullulat, & niſi ſollicita ſemper manu amputetur, timendum eſſet, ne prima contagio, ut prius, ſerperet, & omnia noſtra judicia labefactaret; eas inſuper præſcripſit regulas, ad quas identidem reſpiciens & in quotidianum uſum adhibens, repullulantem illam errorum originem ſemper amputaret, frondeſcere, & luxuriari non permitteret.

Liquet tandem, Logicæ objectum eſſe, mentem de quibuſcumque objectis cogitantem, aut ſententiam ferentem dirigere, ſeu omnia illa, quæ cogitamus, credimus, judicamus, loquimur,

hoc

hoc eſt, mentem per omnia recte ducere. Finis tandem in evitandis erroribus, & veritate aſſequenda conſiſtit.

§. III.

*Logicæ Ortus.*

19. Logicam in Artis formam redactam, & quamplurimis regulis, atque præceptis comprehenſam, qualem modo in veterum aut in recentiorum ſcriptis habemus, poſt bene multa ſæcula a mundi & hominum creatione, humana ratio adornavit. Prima illius rudimenta atque fundamenta primis hominibus fuiſſe nota, ab iis tradita & in uſu recepta, poſtea vero longo ſæculorum fluxu meliorem ſemper & perfectiorem formam atque methodum fuiſſe adeptam, facile mihi perſuadeo. Tria, inquam, hæc ex ipſamet mentis humanæ indole & naturali hominum conditione, atque humanarum rerum, inventionum, & artium nonniſi gradatim ad perfectionem matureſcentium deduco. Neque igitur in eorum ſententiam deſcendo, qui logicam, ſicut & plurimas alias artes in perfectionem adductas, Adamo, primiſque aliis hominum parentibus poſt Adamum referunt; neque logicæ ipſius cunas & natalia tempora in poſteriores ætates citra primorum hominum, veritatis, & humanæ mentis injuriam differre poſſumus: quaſi ſcilicet Adami & totius humani generis ante diluvium animæ ſylveſcerent & perpetuo ineptirent, ſeu minore, quam modo habent, ingenii perſpicacia pollerent, veritatem non amarent, leges non conderent, & alia ex aliis inferre neſcirent.

20. Rem ego ita concipio: Humana ratio indole & genio ſuo in veritatem, & ignotum

ſemper contendit, & ardentiſſime adnititur: ex quo homines in mundo eſſe cœperunt, partim ſuimet ingenii indole, partim etiam humanarum rationum, vitæ, ſocietatis, neceſſitudinum aculeis excitati, id in primis cordi habuere, ut in iis, quæ meditabantur aut aggrediebantur, optatum attingerent ſcopum, veritatem aſſequerentur atque vel aliorum dolos, vel proprios mentis lapſus vitarent. Sæpe fieri opus erat, ut dum inexperti opinabantur, aliorum fidei credebant, & res ſuas quiſque proſequebatur, multoties, ut modo etiam fit, & laberentur, & lapſus ſuos poſtea animadverterent: & hinc ipſo rationis lumine duce & magiſtro, de recto ſuæmet rationis uſu ſolliciti, errorum cauſſas aliquantiſper ſaltem meditati, qua tuto eundum ſit citra illuſionis periculum, ſedulo quæſierunt.

21. Hæc proprio ingenio, reflexione & natura ipſa deteguntur, cum illa ſedulo meditamur; ut unuſquiſque noſtrum in ſe ipſo animadvertere poteſt. Eſſet enimvero miraculo ſimile, ſi tot hominum milliones, ingenio, ut ii qui modo vivimus, & vivacitate præditi, longiſſimo novem, octo, ſeptem ſæculorum ſpatio, quibus eorum ævita extendebatur, res ſuas agentes, cogitantes, loquentes, & omnia humanæ ſocietatis munia obeuntes, ſimplices illas regulas, & in ipſo rerum fundo minime latentes non obſervarent, quibus humana ipſa ratio errores, & illuſiones caveret, & recta ad veritatem duceretur. Hæc vero ſunt atque conſtituunt ipſiſſimum logicæ fundum. Neque enim logica eſt, ut jam dixi, otiantis animæ aut puræ contemplationis opus, atque inventio; ſunt potius regulæ, quas ratio ipſa longo uſu edocta, errorribus cauta, rerum

ipſa-

ipſarum obſervatione, atque reflexione ex ſuomet fundo paullatim collegit, & in formam redegit. Hac eadem ratione ſi naturam conſulamus, immo & *Tullium* ceteroſque audiamus, nata eſt Eloquentia, Poeſis, & aliæ artes, quarum omnium fundus, cauſſa, exemplar & archetypus ſunt ipſa natura.

22. Ea tamen tempeſtate, hoc eſt, a prima mundi origine uſque ad diluvium, & per aliquot etiam poſt diluvium ſæcula inventæ adhuc non erant litteræ, quod ſciamus, neque ſcriptura, mirabilis ſcilicet illa ars, qua noſtraſmet voces, ideas, cogitata & affectus chartæ committimus, abſentibus communicamus, & ultimæ poſteritati tranſmittimus. Nulla ex remotiſſima illa temporum antiquitate nobis ſuperſunt probabilia argumenta, quibus primorum hominum litteræ, & ſcripturæ probabilem a nobis fidem extorqueant. Antiquus ille *Enochi liber*, quem naſcentis Eccleſiæ temporibus quamplurimi Patrum *Enocho* Adami filio adjudicabant, aut potius utcumque adjudicatum citabant, quin de illius auctore quæſtionem moverent, ille, inquam, liber communi jam omnium ſuffragio ſuppoſititium eſſe demonſtratur. Illud tantummodo verum crediderim, a primis illis temporibus Hyeroglificorum artem fuiſſe inventam, quæ ipſa quidem erat prima ſcribendi adumbratio. Hominibus neque ſenſa ſua ſcribentibus, ut ab temporis injuriis tuta ſervarentur, neque alio ſpectantibus, niſi ad communem hominum ſocietatem & peculiaria commoda, primævæ illius vivendi ſimplicitatis propria, parumque alias de promovendis perficiendiſque artibus ſollicitis, conſequens inde illud erat, ut integra illorum hominum, & tempo-

rum logica (ſicut & reliquæ artes liberales) ſimplicioribus tantum & pauciſſimis regulis circumſcriberetur, quæ ex ipſo rationis fundo modica reflexione adhibita ſponte ſua profluebant.

23. Cum ſcriptura tandem fuit inventa, & ceteræ etiam artes; quæ mentis potiſſimum contentione indigent, coli, & in pretio haberi cœperunt; cum rebuſpublicis, regnis & imperiis jam conſtitutis, ex rerum abundantia, otio, æmulatione, gloriæ & exiſtimationis amore, rerumque ſciendarum pruritu clarioris ingenii homines aliis prælucere, naturam ſcrutari, ſeipſos, corpus nimirum & animam humanam conſiderare, mundi initium, auctorem Deum, religionem naturalem acriter inveſtigare cœperunt, & ſenſa quiſque ſua ſcribendo exponere; tum enimvero perſcrutando, diſputando, adverſarios illaqueando, & a laqueis ſeſe expediendo, quamplurimæ inventæ, animadverſæ, & ſcriptæ ſunt regulæ, quarum ductu mens humana cum in diſputationibus, tum etiam in ſcientiarum, & artium ſtudio dirigeretur. Hanc igitur logicæ in meliorem formam reductionem, quam primum forſitan illius epocham dicere poſſumus, in tempora illa referimus, quibus Græcia philoſophiam & ceteras artes colere cœpit. Auctor ego eſſe non auſim, ceteras nationes, Ægyptios, Phænices, Chaldæos, a quibus Græci originem & artes accepere, illa fere omnia logicæ præcepta non agnoviſſe, quæ Græci poſtmodum ipſi invenerunt, aut illuſtrarunt; ſed cum nos ab antiquiſſimis illis gentibus tribus fere annorum millibus, & magna locorum etiam diſtantia diſſiti vivamus; vix aliquod monumentum e tanta rerum caligine ad nos pervenit, cui innixi contrarium ſtabiliamus.

§. V.

## §. IV.

### *Logicæ in Artis formam reductio, atque ad noſtra fere uſque tempora progreſſus.*

24. Logicam ii Græci philoſophi omnium primi informare cœperunt, qui philoſophiam omnium etiam primi publice profeſſi ſunt, & ſcholam aperuere. Quo enim pacto homines docti, aut ſaltem doctrinæ ſtudioſiſſimi, & ingenio præditi ediſcere, docere, diſputare, refellere, argumenta diluere, & ipſi per ſeſe poſſent, & ad diluendum alios etiam inſtruerent, quin primum regulas, methodumque aliquam excogitaſſent, ſibique ſtatuiſſent, qua & rectam ipſi ad veritatem detegendam viam invenirent, & inventam ſemper tenerent? Id, inquam, ne concipi quidem poteſt inter homines, ut erant Græci, & veritatis atque gloriæ amantiſſimos, & diſputandi vel intra domeſticos propriæ ſcholæ parietes, vel cum aliis aliarum ſectarum philoſophis aviđiſſimos. Quod ſi de aliquibus illorum philoſophorum ſectis dicitur, Phyſicam, aut Ethicam eos coluiſſe, in eamque animos & operam navaſſe; non id perinde intelligo, quaſi logica ab iis ſcholis fuiſſet omnino prætermiſſa; ſed eos, quin multum de tractanda atque promovenda logica eſſent ſolliciti, in alias præcipue philoſophiæ partes incubuiſſe.

25. Communis cum veterum tum recentiorum conſenſus primam inventæ Dialecticæ, ſeu informatæ Logicæ gloriam Eleatenſi Scholæ tribuit: Primuſque & præcipuus totius rei auctor, ſeu dialecticæ inventor *Zeno* Eleates, ejus ſcholæ philoſophus, *Laertio* referente, (*a*) exiſtimatur:

(*a*) Laert. de vita Philoſ. lib. 9.

tur: adeo ſcilicet in ejuſmodi ſtudium operam navavit, illudque novis acceſſionibus factis, novaque methodo, & luce illuſtravit, ut tum primo non ignota alias ceteris philoſophis logica, novæ artis forma in publicam lucem prodiret. *Democritus* ejusdem ſcholæ, & perſpicaciſſimi ingenii, atque improbi laboris philoſophus, qui geometricarum demoſtrationum formæ, aut methodi inventor, ut ipſe gloriabatur, aut primus informator audiebat, ſtudium etiam ſuum in adumbranda, promovendaque logica poſuit. Quidquid tamen Eleaticæ Scholæ philoſophi in perficienda logica deſudaverint, eorum proculdubio labori fructus non reſpondit, aut quod aliud præter diſputationis ſubtilitatem non quærerent, aut communi potius omnium artium, atque humanarum inventionum natura, quæ paullatim ſolummodo ad perfectionem, & maturitatem perveniunt.

26. *Socrate* & illius diſcipulo *Platone*, duobus illis Græciæ & Philoſophiæ luminibus, ſcientiarum profeſſionem, atque docendi munus agreſſis, logica ſatis antea informis ut erant illi ad inveſtigandum perſpicaces, ad doctrinam exponendam, & tradendam maturi, longius multo fuit promota, & in meliorem formam redacta. Platonis libros evolventi, aut philoſophicam hiſtoriam vel leviter oculis tranſcurrenti dubitare minime licet, quinque ſaltem iſta, & præcipua quidem logicæ capita Platonem tenuiſſe atque explicaſſe: primo Vocabulorum ſignificationem clare definire, & quæſtionis ſenſum, de qua agendum erat, exacte diſtinguere, & exponere: ſecundo, quæſtionem ipſam in ſuas partes accurate dividere: tertio, inductionem inſtituere, atque ad argu-

men-

mentandum adhibere: quarto, dubitare, & quæ dubia ſunt, tamquam dubia proponere: quinto, certa ab incertis, clara ab obſcuris, evidentia a non evidentibus diſtinguere.

27. Jam vero quanti momenti in logica ſint relata hæc quinque capita, *definire*, *dividere*, *enumerare*, *dubitare*, *diſtinguere*, nemo rationis lumine præditus, & in hiſce ſtudiis non peregrinus non videt. Porro *dubitare*, certa ab incertis *diſtinguere*, mentis ideas in ſuas claſſes accurate ſecernere, ſingulisque earum ſpeciebus illam præſtare fidem, quam vel ipſa idearum indoles, vel argumenta merentur, id vero eſt totum artis criticæ fundamentum & principium ſciendi: tria vere alia non ſolum ad methodum, verum etiam ad recte argumentandum viam ſternunt, & mentem dirigunt: omnia demum ad veritatem ubique detegendam, quod eſt præfixus logicæ ſcopus, collineant, atque mentem noſtram manuducunt.

28. *Ariſtotiles* inter Platonis auditores ingenio præ ceteris clarior, ſcholam & ipſe inſtituturus, cum de omnibus philoſophiæ partibus differere & agere ſibi ſtatuiſſet, logicæ regulas a magiſtro in Academia acceptas in lycæum tranſtulit: alia etiam collegit, quæ ceteri philoſophi ante illius tempora explicaverant, aut invenerant: omnia illa in unum corpus collecta in meliorem artis formam redegit, expoſuit, novis acceſſionibus exornavit. Unde tum primo dialecticæ præcepta, & multiplices canones, plurimorum philoſophorum opus, atque in eorum libris ſcholiſque tradita in artis formam digeſta in lucem prodiere. Si verum eſt, quod paſſim ſcriptum legimus, *Ariſtotelem* 123. libros de logica edidiſ-

ſe

ſe (*a*); major Ariſtotelis logicæ pars temporum injuria periit. Utcumque ea res fuerit, Græcanici Philoſophi ſophiſticis ſtudiis, & adverſariis irretiendis plus nimio per id temporis indulgebant: in ſophiſmatum ſane fontibus aperiendis, iis ſolvendis, vitandis, & in arte ſyllogiſtica tradenda totus eſt Ariſtoteles. Quare illius logica ad bene ſolummodo in ſchola diſputandum collineat: ad res, quas novimus, aliis explicandum, non ad verum inveniendum, aut mentem dirigendam inſervit. Innumera proinde in illa deſiderantur: quæ præterea apud eumdem legimus, ariditatem quamdam ſapiunt, & extra ſcholæ parietes vix ad amœniores artes, & ſcientias, atque ad innumera illa, quæ in civilem, & communem hominum ſocietatem, commercium, & converſationem cadunt, applicari poſſunt. Nihil affirmo, quod periculo meo, patientia, & ſtudio non probaverim, cum plus nimio huic logicæ ediſcendæ aliquando magna animi contentione operam impenderim.

29. De Stoicis atque *Epicuri* Sectatoribus diverſa ſunt & criticorum, & philoſophorum, quod ad logicam attinet, judicia. Sunt qui Stoicorum logicam in cælum efferant, eamque ab ejus ſcholæ philoſophis, *Zenone* potiſſimum, & *Chryſippo*, magnopere fuiſſe excultam atque promotam prædicant, nullamque aliam fuiſſe ſcholam, quæ penitius, aut æque, ac Stoici, logicam coleret. Sunt etiam qui contraria omnia ſentiant, & Stoicorum logicam (quam ab iis pro virili parte tractari non inficiantur) vix dignam fuiſſe, exiſtimant, quæ ab aliis legeretur. Id ſane ex Cicerone, Plutarcho, Laertio edi-

(*a*) Franciſcus Patritius, Voſſius log. cap. 10.

ediſcimus, hæc ſtudia apud Stoicos magno in pretio habita magnopere floruiſſe; neque Ciceronem, Senecam, & alios Stoicos legenti dubitare fas eſt, ſinceram logicam, ut illa ferebant tempora, apud Stoicos doceri. Utrum vero recta procederent methodo, & ejuſmodi artem præ ceteris magis perfecerint, affirmare non auſim.

30. Quod *Epicurum*, & ejus diſcipulos attinet, nullus fortaſſe veterum philoſophorum atque ſectarum humanius, & amœnius hanc etiam philoſophiæ partem tractabat; non quod ille, ejuſque poſtea diſcipuli aut præ ceteris philoſophis logicam colerent, aut logicæ, atque phyſicæ promovendæ æque incumberent; ſed quia inutiles ſubtilitates, atque ſophiſtica bene multa, quæ ab aliis fuſe tractabantur, Epicurus miſſa faciebat, ſuamque logicam ab iis ſcholaſticis liberatam, ad pauca capita redactam ita proponebat, ut non ſolum intra ſcholæ parietes, verum etiam quotidiano hominum commercio adhiberi poſſet. Ex Diogene Laertio (*a*) qui brevem Epicuri logicæ ſynopſim refert, & ex Gaſſendo (*b*) qui eandem ſynopſim illuſtravit, compertum hebemus, tria ab Epicuro ſtatui veritatis rerum criteria pro diverſa earumdem rerum natura, aut relatione ad animam noſtram: objecta quæcumque, inquiebat, de quibus agere utcumque poſſumus, vel ad puram contemplationem ſpectant, vel ad actionem: hoc eſt, ut ego intelligo, vel ſunt puræ meditationis objectum, vel ad uſum adhibentur: rurſus vel ad perceptionem, vel ad voluntatem referuntur: quoniam igitur omnia vel ſenſu vel mente vel voluntate attin-

(*a*) l. 10. v. 30. (*b*) De origine & variet. log. c. 7.

attinguntur; tria hæc illi erant veritatis judices, *Mens*, *Senſus*, *Voluntas*; veritatis vero criteria & quaſi notæ erant *Senſio clara*, *Perceptio diſtincta*, & *Affectio*. Circa ſingula hæc criteria ſuas propoſuit regulas: harum aliquæ ſunt falſæ; aliæ autem, etſi veræ, ſunt nimium generales, neque mentem ſatis inſtruunt.

31. Cum poſt Græcos Romani, qui ab illis artes accepere, græcam logicam parvi facerent, neque ulterius promoverent; aliæ vero Gentes, in quarum prædam Romanum Imperium ceſſit, & Græcorum & Romanorum ſcientias, artes, & culturam peſſundarent; factum inde fuit, quod jam alibi in philoſophicæ hiſtoriæ ſynopſi retulimns, ut non modo antiquorum philoſophorum logicæ nulla fieret acceſſio, verum etiam ut ne ipſa quidem veterum Græcorum, præcipue vero Academiæ, & Stoicorum dogmata atque regulæ ad nos pervenirent integræ. Præterea una Ariſtotelis logica aliquo habebatur in pretio non ſolum inter Arabes; verum etiam inter cultiores Europæ nationes; vel quod hæc præ omnibus Græcorum Dialecticis præferri merito deberet, ut communis fert opinio, vel quod aliis omnibus temporum injuria in totum aut majorem partem amiſſis, una hæc ad poſteros tranſmitteretur ſuperſtes.

32. Supervacaneum eſſet cauſſas hic iterum texere, ob quas per duo fere annorum millia neque logica, neque quamplutimæ aliæ artes & ſcientiæ a diuturno pulvere, quo ſordeſcebant, excuterentur, atque doctiorum manuum experirentur beneficium: id enim & citato in loco indicavimus, & a nemine fere ignoratur, qui humanarum rerum viciſſitudinem, atque ſeriem,

quæ

quæ in noſtra Europa, magnaque' Aſiæ parte diuturno illo ſæculorum intervallo acciderunt, aliquando legerit.

33. Logica Peripatetica, ut jam diximus, verum & integrum logicæ objectum non complectitur: ſubtilitatibus in communem hominum ſocietatem, & commercium nunquam incidentibus nimium indulget, & idioma quoddam conſtituit ſcholarum proprium, quod extra Academiarum parietes neque intelligitur, neque uſui eſſe poteſt; dum interim communis noſtra loquendi, judicandi, orandique ratio vix ad ſcholæ logicam reduci poteſt.

## §. V.

### *Logicæ Reformatio & nova Epoca.*

34. Dum ſola Ariſtotelis logica in ſcholis pacifice regnabat, aliqui interdum litterati homines, critices, & libertatis amantes, Peripateticam hujuſmodi Dialecticam carpebant, & quaſi ſophiſticam, ſpinoſam, ad ſcientias, & communem hominum vitam inutilem, mentem potius obſcurantem, quam illuminantem exſibilabant. Platonem aliqui in Ariſtotelis locum ſuggerebant; alii etiam nova methodo rem eſſe tentandam exiſtimabant, immo operi manus adibuere. In hiſce poſtremis numerandus eſt *Petrus Ramus*, qui Ariſtoteli & Scholaſticis infenſiſſimus, malis avibus rem aggreſſus in lapidem impegit, atque oleum & operam perdidit. Quamdiu ſola in Ariſtotelem declamatione res agebatur; omnia ex voto eveniebant, & non ſine plauſu excipiebatur Ramus: cum novam aggredi logicam opus fuit; tum enimvero, mutata omnino rerum facie, veterum omnium irriſor

ab

ab omnibus pariter irriſus recentiorum fabula extitit.

Felicioribus auſpiciis rem aggreſſi ſunt elapſo proxime ſæculo duo inſtauratarum artium lumina *Bacon de Verulamio* Anglus, & *Renatus des Cartes* Gallus: uterque & ſanguinis nobilitate, & ingenio, eruditione, ſcientiarum amore illuſtres: utrique etiam ea erat mentis & ingenii virtus atque opes, ea animi indoles, ut non tantum in quibus veterum ac Scholaſticorum logica, & methodus peccarent, quidque in iis deſideraretur, agnoſcerent; verum etiam eorum errores corrigere, novamque viam aperire poſſent, hoc eſt, novam ipſi logicæ inſtituendæ methodum ex proprio penu producere valerent. In eo res vertebatur, ut logica inveniretur, quæ non ſolum intra ſcholæ parietes ad diſputandum, & aridas utplurimum ſcientiarum ſubtilitates exponendum apta eſſet, ſed ad omnes æque alias res in hominum commercium & ſocietatem quotidie incidentes applicari, mentemque per omnia citra erroris periculum ad detegendam ubique veritatem dirigere poſſet: uno verbo, ea quærebatur logica, quæ non propria eſſet Scholaſticorum privatis in concertationibus dialectus, ſed omnibus hominibus ratione utentibus, cujuſcumque ætatis, aut ſtatus eſſent, inſerviret.

35. Quid vero, ut propoſitum ſibi ſcopum attingerent, Verulamius, & Carteſius effecerint, non melius quam ex eorum ſcriptis ediſci poteſt. Primus in *Organo ſcientiarum* (ita enim logicam ſuam nuncupavit) quamplurima profunde meditata, & magni facienda proponit: illius ut dixi, ſcopus eſt, ut logicam reddat utilem

atque

atque amœnam, omnium, præcipue vero naturalium ſcientiarum & artium perfectricem. Ad propoſitum ſibi hunc finem tribus hiſce perveniendum eſſe exiſtimat, & docet, *dubitatione*, *idearum noſtrarum examine*, *inductione*. Hæc autem omnia fuſe & docte proſequitur *Bacon* in citato opere: quod vulgatiſſimum cum ſit, & ab omnibus commendetur, vix tamen ab aliquibus legitur. Syllogiſmum tamquam medium minus aptum ad diſcendum rejicit.

*Des Cartes* (de quo fuſius in hiſtoriæ philoſophicæ compendio) magno artium & ſcientiarum beneficio natus, peculiarem etiam edidit tractatum, quem *De Methodo utendi ratione, & veritatem in ſcientiis inveſtigandi* inſcripſit, in quo ſuam ille nobis explicat logicam, ſeu regulas, quibus & ipſe & omnes alii homines rationem dirigere & veritatem inveſtigare debent. Primum hoc fuit auctoris opus, in quod olim inciderim. In tractatu mole parvo methodum & rationes dubitandi, ideas diſtinguendi, examinandi, atque ex earum examine, indole, & claritate veritatem explicandi, plurimaque alia homine digna invenias. Scholaſticam logicam tamquam inutilem, Vocabulorum, ſeu, ut dicitur, terminorum farragine impeditam atque confuſam, omni arte critica deſtitutam rejicit, in ejuſque locum propoſitam a ſe methodum ſubrogat.

37. Poſt Baconem & Carteſium Petrus etiam Gaſſendus non ſolum alias veterum philoſophiæ partes, phyſicam & moralem repurgavit, traduxit atque illuſtravit; verum ipſam etiam Epicuri logicam, ſeu potius logicæ ſpecimen & ſy-

nopſim commentatus eſt, atque concinnam præterea logicæ hiſtoriam, & tandem novam ipſe logicam conſcripſit, quæ notiſſima eſt, & non parum hujuſce artis ſtudium illuſtravit, atque promovit.

38. Tribus jam laudatis ſcriptoribus adjungi merito debet *Joannes Locke* Anglus, vir profundiſſimæ meditationis in rebus ad logicam, ſeu potius metaphyſicam, & intellectum humanum ſpectantibus. Quamplurima in ejus opere de humana mente compoſito, atque *De l' Entendement humain* gallica verſione inſcripto leges imprimis commendanda, atque probanda, ſingularis ingenii, meditationis, & criterii fructus. Quod ſi aliqua etiam probare non poſſis, ea fere eſt omnium humanarum rerum atque operum conditio. Illud Horatii, *ubi plura nitent in carmine, non ego paucis offendar maculis*, Lockio imprimis favet.

39. Una cum Lockio commendandus etiam *Nicolaus Malebranche*, qui in opere, quod inſcribitur *Recherche de la verité* in ſex libros diviſo mentis humanæ ſemitas & occultiſſimos calles, atque prærupta, quibus vel in errores præcipitatur, vel in veritatem recta contendit, eamque tandem aſſequitur, diligentiſſime rimatur, & analyſim fere perſequitur. Plurima illi vitio vertuntur, quæ communiter ab omnibus explodunter: hujuſmodi ſunt, *nihil ope ſenſuum certum nos habere*; *omnia nos in Deo videre*, & *cognoſcere ratione unionis, qua juxta auctoris mentem cum Deo uniti vivimus*; *omnes noſtros motus & cogitationes a Deo, tamquam a propria eorum cauſſa, provenire*. Horum primum eſt, *Scepticiſ-*

*mum*

*mum* in medium proferre, & ampleɛti: ſecundum *Fanatiſmo* favet: tertium humanam libertatem tollere videtur.

40. Quos haɛtenus laudavimus logicæ inſtauratores, tironibus non ita proponimus, ut iis indiſcriminatim, tamquam viæ ducibus ab ipſo logicæ ingreſſu utantur: proveɛtiorem ætatem, & maturius ingenium laudata prædiɛtorum ſcriptorum opera requirunt, præcipue vero *Bacon*, *Lockius*, *Malebranche*. Diſſertatio Carteſiana *de methodo*, quæ erat hominis in rebus etiam aridis proponendis amœnitas, & profunditas, ut neque tironibus difficiles, neque maturioribus ingeniis obviæ & pueriles viderentur, ab omnibus non ſine fruɛtu legi poteſt. In iis præterea omnibus plurima ad logicum reɛte informandum deſiderantur, & metaphyſica potius, quam logica dici poſſunt opera.

41. A Carteſio & Gaſſendo ad noſtra' uſque tempora quamplurimi logicam ab antiquis fæcibus repurgatam, ad novam,elioremque methodum redaɛtam, atque ad tironum captum accommodatam conſcripſere. Omnes recenſere ſupervacaneum eſſet. Quas tironi, cui potiſſimum hæc noſtra non ſatisfaciant, commendandas imprimis exiſtimem, ſunt *Ars cogitandi*, *Wolfius*, *Regnault*, *Genuenſis*: ut plures alios omittam.

42. Alios etiam eſſe, qui in Artem logicam reformandam, promovendam, illuſtrandam ſymbolas ſuas contulerunt, quales in primis ſunt *Le Clerc*, *Rudigerus*, & alii, minime ignoro: me etiam non latet, a recentiſſimis aliis philoſophiæ ſcriptoribus logicam etiam juxta recentiorum methodum fuiſſe editam; ſed præterquam

 quod

quod logicam bibliothecam ſcribendi provinciam mihi non aſſumpſi, aliquas nunquam legi, alias tironibus inculcare non auſim.

Siquis Ariſtotelis logicam conſulere etiam vellet; huic ego auctor eſſem, ut *Petrum da Fonſeca* nobilem Peripateticum, plurimarum rerum eruditione clarum aliis præferat: nullus Scholaſticorum, meo ſaltem judicio, majori ingenio, vel diligentia, aut accuratius e græco fonte logicam derivavit, aut propoſuit.

## §. VI.
### *Artis logicæ Neceſſitas, Methodus, & Uſus.*

43. Circa logicæ perinde atque circa eloquentiæ & Poeticæ artis neceſſitatem, ut ſcientiam comparemus, & mentem ab erroribus cuſtodiamus, varias eſſe cum philoſophorum, tum aliorum etiam hominum ſententias, paſſim comperies. In homines ſæpiſſime incidimus, alii inquiunt, in logicæ, eloquentiæ, poeticæ ſtudiis pene detritos, atque ingenio alioquin pollentes, quos tamen nullum fere illarum artium ſtudiorumque fructum adeptos eſſe dicas. Sunt, quorum cerebrum, aut memoria veluti logicarum regularum promtuaria videantur, qui logicam, aut Ariſtotelem, Horatium, Phalereum de rethoricis aut poeticis agentes memoriæ integros mandarint, comprehenderint, retineant; quos tamen ſi audias, ſi ad earum artium uſum deſcendant, & logicos, oratores, poetas agere velint, vix riſum teneas, vel ſtomachum diſſimules. Contra vero plurimos novimus, qui ea naturali memoriæ, mentis, atque ingenii indole præditi ſunt, ut citra ullum logicarum regula-

rum

rum ſtudium rectam veritatis aſſequendæ viam ſemper inſiſtant, præjudicia agnoſcant, corrigant, deponant, & naturalem criticam a natura ipſa inſitam per omnia exerceant: quot etiam quotidie audimus, aut novimus, qui natura ipſa duce copioſe, diſerte, eloquenter de propoſito argumento loquantur, aut enthuſiaſmo œſtroque rapti poeticis coloribus res ipſas depingant, quin tamen earum artium regulas noverint, aut limina ſalutarint?

44. Litem, credo, rectius non compones, quam Horatiana illa ſententia in re ſimili circa poeticam artem pronuntiata,

*Natura fieret laudabile carmen, an arte*
*Quæſitum eſt: ego nec ſtudium ſine divite vena,*
*Nec rude quid proſit video ingenium. Alterius ſic*
*Altera poſcit opem res, & conjurat amice* (a).

Idem in re noſtra ſtatuendum exiſtimo. Quibus natura & ingenium parum favet, ne illi quidem in latere lavando nimium ſint ſolliciti, & tempus inutiliter collocent: qui dives alioquin ingeninm feriari nimium amant, & permittunt, quin ad ſeria ſtudia convertantur & colant, ii etiam logici, ſicut & oratoris, aut poetæ, nomen, & honorem ab aliis poſſideri, ſeque ab eorum albo expunctos, patienter ferant: licet ipſi interdum, quaſi per lucida rationis intervalla, logicos etiam, rhetoricos, poetas agant. Artem porro & præcepta ſine ingenio, natura, atque diuturna exercitatione parum valere, luculentiſſimis experimentis in rebus fere omnibus obſervamus. Quod de re logica dico, non ita intel-

(a) De Arte Poet. v. 408.

intelligas, quaſi homines mente & ingenio præditi, niſi logicam calleant, res ſuas prudenter agere, verum a falſo diſtinguere, veritatemque attingere neſciant; hæc enim omnia ratio ipſa dictat, naturalis ſcilicet logica, neceſſarium illius artis fundamentum. Sed aliud eſt naturalem hanc Dialecticam, ingenium, prudentiam, quæ in hominibus infinitos fere diverſitatis gradus habet, a natura accipere: aliud vero neceſſarias omnes illas regulas a naturali ratione inventas & probatas tenere, quibus humana mens recte ubique ad veritatem manuducatur, quin ad vitioſos itineris margines, declinemus. Quare qui ingenio valent, ignorantiam dedignantur, ſcientias & artes amant, ut logicam, cum & ætas & tempus ferunt, pro virili parte aggrediantur, auctor ſum: logicam, inquam, non vepribus horreſcentem, inutilibus barbariſque Vocabulis ab omnium fere hominum uſu, & intellectu alienis implexam, ſed planam, certam, amœnam, utilem, quæ mentem, animumque informando, atque alliciendo, citra nauſeam, & faſtidium deducat.

45. Hujuſce naturæ fore velim, quam ſcribere ſum aggreſſus: Eum ſane finem mihi propoſui, in eum ſcopum cogitando, & ſcribendo collineavi. Utrum rem acu tangam, cum ad operis calcem perveneris, tuum erit judicare. Poſt longam rerum meditationem eam mihi complectendam atque tenendam ubique methodum propoſui, quam humanæ mentis natura, & noſtrarum cognitionum ordo & naturalis ſeries indigitare videtur. Naturam ubique conſu-

lo,

lo, & viæ ducem ſequi curavi. Quæ hujuſce rei gratia præſtiterim, habes in præfatione paullo ſuperius præmiſſa.

46. Quæ ſit logicam tractandi methodus ab aliis communiter uſurpata, ex ipſiſmet logicis perſpici facile poteſt: ſi rem ipſam conſideremus, ideas primo recentiores, *terminos* hoc eſt, Vocabula ſcholaſticæ logicæ propria ſcholaſtici explicant, hoc eſt, ſimpliciora illa ſigna proponunt, quibus anima noſtra aut ſibi ipſi cognoſcendo, aut aliis verba proferendo loquitur: a ſimplicioribus hiſce ideis & vocibus ad magis compoſita gradum faciunt, ab ideis nimirum ad judicia, a ſimplicibus verbis ad integras orationes conſcenditur: a judicio ſeu propoſitione ſimplici ad complexas, ab unica ad plures certo ordine diſpoſitas recta ratio manuducit: hoc eſt, ſicut ab ideis ad judicia pervenimus, quæ ſunt unius cum alia idea mentalis quædam conjunctio, aut mutua ſeparatio; ita a judiciis ad ratiocinationem, quæ eſt plurium judiciorum ordinatio & deductio, aſcendimus. Propoſitionum vero veritatem, & falſitatem, veritatis criterium, methodum, aliaque hujuſmodi vel ſparſim exponunt, vel poſtremum in locum rejiciunt.

47. Si methodum proprie dictam ſpectemus; eam quiſque tenet, quæ vel ipſi magis arridet, vel ad propoſitum ſibi ſcopum conducat. Qui ſcholas moderantur, aut ſcholaſticis ſcribunt, cum eo contendant, ut accurate diſputare doceant, ſcholaſticam amant methodum, & omnia ſyllogiſmis, objectionibus, aliiſque ſcholaſticæ methodi appendicibus complent, artemque

ſyllo-

ſyllogiſticam fuſiſſime tradunt ut qui illa legunt, & ſtudent, ad diſputandum paullatim aſſueſcant, atque omnia ſyllogiſmorum apparatu proponere diſcant.

48. Recentiores amœniorem docendi rationem fere omnes tenent, & methodo, ut dicitur, *poſitiva*, hoc eſt, uberiori, atque amœniori utuntur, quam & Tullius, & veteres plerumque in re ſimili adhibebant; cum in id potiſſimum collineent, ut mentem & recte ratiocinari & aliorum ratiocinia diſtinguere & veritatem ubique ſecundum criticam diſcernere doceant. Suas utraque hæc methodus utilitates, ſua etiam habet incommoda. A recto tramite forte non abludet, qui tironem lectorem media deducit via, ut verſatile ingenium amœniori varietate alliciatur, & utramque dicendi rationem edoceatur. Atque hæc in anteceſſum explicaſſe in ſtudioſi lectoris gratiam ſufficiat. Qui uberiorem logicæ hiſtoriam deſiderat, *Gaſſendum*, potiſſimum vero *Georgium Valchium* adeat, qui fuſiſſime rem hanc proſequutus eſt.

PHI-

# PHILOSOPHICA
## HUMANÆ MENTIS INSTITUTIO.

### PARS PRIMA

*De Mente Humana exiſtente, & cogitante.*

1. CUM Logica noſtra, tota quota eſt, ſive theoricam illius partem ſpectemus, ſive uſum, & regulas conſideremus, ſit humanæ mentis opus, ad eamque ſemper referatur: cum a ratione noſtra, tamquam a principio, fonte, & magiſtra originem ſuam ducat, profluat, doceatur, eamdemque viciſſim doceat, in eam refluat, & referatur; cum in eum tantummodo collineet finem, ut humanam animam, ſeu mentem, cujus opus eſt, recta ſemper ad veritatem dirigat, recte judicare, & ratiocinari doceat; qua in rebus omnibus humanis ad verum tenenda ſit via, qua ab errorum periculis cavendum, aperiat; ejuſque rei gratia omnes humanæ ipſius mentis actus diſtinguere, internoſcere, atque recenſere opus ſit; aliqua in logicæ ipſius limine circa humanam mentem, ejuſque actus in lectoris gratiam ſummis labiis delibanda exiſtimo. Quandoquidem enim de manuducenda mente, illiuſque actuum facienda analyſi agitur; quid hæc ſit mens, aut anima dirigenda, quanam humani corporis parte exiſtat, quinam illius ſint actus, ideæ, perceptiones, judicia, ratiocinationes, quonam etiam pacto externorum objectorum actiones ad animam perveniant, aliaque id genus leviter ſaltem in anteceſſum indicare debemus. Cum omnia ad penitiorem metaphyſicam, atque Viventium phyſicam ſpectent; duo hinc facile conſequuntur; 1. neque hujuſmodi argumenta poſſe in logica pro dignitate tractari, neque penitus omitti: primum tyronum captum excederet; ſecundum vero methodo atque dicendarum rerum claritati; atque intelligentiæ opponeretur: 2. Logicæ ſtudium, penitioremque cognitionem non parum a metaphyſica, atque humani Corporis phyſica conſtitutione, ſeu mechanica ſtru-

ſtura pendere : adeo ſibi mutuo conneſtuntur , & a ſe mutuo dependent Phyſica , Metaphyſica , Logica ; immo & Eloquentia , Poeſis , & aliquæ præterea liberales diſciplinæ : ut uſu ipſo , & penitiori harum ſcientiarum , aut artium informatione edoceberis . Methodi igitur , brevitatis , atque claritatis gratia notiones metaphyſicas , & phyſicas hoc loco neceſſarias , tamquam poſitiones , & principia ſuo loco probanda , impræſentiarum dabimus . Niſi ſcilicet ex metaphyſica , & phyſica Viventium notiones aliquas in hunc locum deſumeremus ; vel lectorem ad illas diſciplinas divertere , vel de rebus agere , de quibus ne primas quidem notiones haberet , opus eſſet . Præterea cum naturæ ordinem in tractanda logica tenere omnino ſtatuam ; prius erit mentis noſtræ exiſtentiam , atque notionem in ſe ipſa videre , quam ad illius operationes gradum facere.

## LECTIO PRIMA.

*Poſitiones Metaphyſicæ , & Phyſicæ ; Multiplex Animæ operatio ; Logicæ notio , & diviſio .*

### §. I.

Poſitiones ex Metaphyſica , & Phyſica Viventium deſumptæ circa humanæ mentis exiſtentiam , naturam , diſtinctionem a materia , & ſedem in humano Corpore.

2. 1a. *Animæ humanæ nomine aliud non intelligimus , quam principium illud nobis intimum , & præcipuam noſtram hominum partem , qua non ſolum vivimus , & ab inanimis rebus , v. g. terra , aqua , diſtinguimur , verum ( quod in re præſenti præcipuum eſt ) intelligimus , volumus , credimus , judicamus , odio habemus &c.*

Hæc eſt recepta animæ notio , quæ non quid anima ipſa ſit , ſed quid nomine ſignificemus , declarat .

3. 2a. *Principium hujuſmodi nobis intimum , quo vivimus , & intelligimus , hoc eſt , animam humanam eſſe peculiarem ſubſtantiam a noſtro organico Corpore penitus diſtinctam , poſitionis loco habendum nobis eſt .*

Ex duplici ſubſtantia conſtamus, & componimur homines. Hanc Animæ a corpore diſtinctionem in Phyſica generali attingimus, in metaphyſica pleno calamo demonſtramus. Rem alioquin certam hoc loco indicare ſatis.

4\. 3ª. *Peculiare hoc principium, ſeu Anima eſt Spiritus ab omni corpore, & ſubtili quacumque materia diſtinctus.*

Duas haſce poſitiones, de quibus neque religio neque humana ratio dubitare permittunt, in loco demonſtramus. Impræſentiarum litem Materialiſtis non intendimus, qui animam noſtram nihil aliud eſſe præter ſubtilem quamdam flammulam materialem in organico Corpore agentem, atque vitales functiones organorum ipſorum ope exercentem, invita ratione affirmant. Unde autem ſit, ut tot olim fuerint philoſophi, & noſtra etiam tempeſtate, exiſtant, ingenio alioquin, & eruditione præditi, qui in id abſurdi devenerint, ut ſe puras eſſe machinas exiſtimarent, atque in animum inducere poſſint; id nos partim in Metaphyſica, partim etiam in Phyſica Viventium exponimus. Interim vel Religione vel ratione, quod philoſophi eſt, agere malis, ſatis ſit, rem utroque capite certam ponere. Id tantum animadvertere oportet, ſubſtantiæ nomine a philoſophis intelligi rem per ſe, aut in ſe ſubſiſtentem, quin dependeat ab aliquo ſubjecto.

5\. 4ª. *Anima noſtra ſpiritualis eſt vera ſubſtantia, ab omni, & quacumque alia ſubſtantia ſpirituali diſtincta.*

Etenim cum animas noſtras concipimus, rem cogitantem apprehendimus, quæ per ſe, & propria indole intelligat, quin hujuſmodi cogitandi vis in rei alterius modificatione conſiſtat, aut alterius ſubſtantiæ modus exiſtat. Hæc etiam hypotheſis ratione conſtat, ut fuſe in loco proſequimur. Animam enim noſtram eſſe rem cogitantem, in dubium vocari non poteſt: jam vero ſpiritalem hanc cogitandi Vim, rem intelligentem alicujus Spiritus modificationem eſſe, menti humanæ repugnat. Sed rem & fide, quod Chriſtiani eſt, & ratione, quæ philoſophum decet, omnino certam, & alibi demonſtratam ponere ſufficiat.

6\. 5ª *Anima noſtra, ſeu hoc cognoſcendi principium*

*humanum a ſolo Deo creatur, atque humano Corpori infunditur, cum primum vivere incipimus.*

Duo hic ponimus, animæ creationem a ſolo Deo factam, & hujuſce creationis tempus utrumque ſuis locis exponitur. Quod primum attinet, cum anima ſit Spiritalis ſubſtantia; neque eſt Corporis, neque alterius cujuſcumque rei modus: quare impium *Hobeſii* dogma, quod animæ noſtræ aliud non ſint, quam ſubſtantiæ Divinæ, hoc eſt, juxta illius mentem, ſubſtantiæ materialis ubique extenſæ modificatio, & fide, & ratione profligatum ſuppone. Quod ſecundum ſpectat, animas noſtras longe ante Corporum organicorum formationem fuiſſe creatas (quod Platonicum, aut Origenis dogma fuit) rejectum, & exploſum ponimus; individuum vero creationis diem non definimus.

7. 6a. *Humanum hoc noſtrum, & ſpirituale intelligendi principium, ſicut a nulla naturali cauſſa creari poteſt, ita neque etiam deſtrui, diſſolvi, aut corrumpi.*

Id vero ex duplici capite animabus noſtris convenit, ex eo ſcilicet quod ſunt ſubſtantia, & ex ratione ſpiritus. Cauſſæ naturalis non eſt, ſubſtantiam vere deſtruere, ſeu in nihilum redigere: quod ſi id relata ad materialem etiam ſubſtantiam verum ponitur, poſiori jure de Spiritali ſtatuendum. Spiritus, ſubſtantia ſimplex, & individua, naturali compoſitioni, quæ per partium ſolutionem, & diviſionem peragitur, prorſus non ſubeſt. Anima igitur humana poſt Corporis ſolutionem ſuperſtes remanet, natura ſua, & peculiari Dei lege (a quo ſolo deſtrui poteſt) immortalis.

8. 7a. *Licet anima noſtra ſit ſpiritus, res ſcilicet penetrabilis, cogitans, nullamque habeat Corporis proprietatem, figuram, ſoliditatem, extenſionem, pondus, & alia ſimilia; nihilominus eam a Deo naturam, vim, & indolem accepit, ut vel mutuo in ſe agere Corpus, & Anima poſſent, vel aliqua ratione mutuum inter illa commercium exercere-tur.*

Quo pacto inter corpus, & animam commercium intercedat, & aliud ab alio afficiatur, anima ſcilicet corpus regat, & a corpore ſimiliter bene multa in animam deriventur, qualia ſunt dolor, gaudium, triſti-

triſtitia, lætitia, & mille id genus alia; quo pacto, inquam, hæc fiant, vix intelligere, exponere nequaquam poſſumus: illud tamen commercium proculdubio in rebus exiſtit. Sit ne aliqua harmonia inter animam, & corpus a Deo *præſtabilita*, ut voluit *Leibnitius*, an vero potius unius in alterum actio phyſica, aut moralis, quæ aliorum ſunt opiniones; id nos hoc loco non diſputamus: rem ponimus, quæ certa eſt; rei modum alio remittimus.

9. 8. *Rurſus Anima humana ita a Deo creata eſt ſubſtantia cogitans, & volens, ut organici corporis, humanique compoſiti forma ſimul eſſet, & una cum corpore hominem componeret.*

Spiritus humanus tamquam vera, & propria humanæ machinæ anima, corpori, quod regit, informat, animat, aliqua tandem ratione unitur. Quid tamen ſit hujuſmodi inter res adeo diſpares unio, vinculum, & commercium, neque modo diſputamus, neque ulla nobis ſpes affulget in præſenti vita aſſequendi: adeo occulta nobis eſt noſtrarummet partium harmonia, & natura. Id unum igitur hic tamquam indubium ponimus, aliquam eſſe inter utramque humani compoſiti ſubſtantiam, animam, & corpus, unionem: quid tamen rei ſit hujuſmodi unio, qua ratione explicetur, in metaphyſica dabimus.

10. 9. *Vivens igitur hæc, & ſpiritualis, & cogitans corporis forma intra corpus ipſum exiſtit, latet, cogitat, ſentit; objecta externa mediante ſuomet corpore, cui eſt unita, percipit.*

Corpora externa agunt in ſenſuum organa, externas ſcilicet corporis partes: eæ objectorum actiones, & modificationes externis ſenſibus impreſſæ, ad animam transferuntur, atque communicantur, ex illius commercii lege, quam Deus inter Corpus, & Animam ſtabilivit. Rem vide in Phyſica Viventium fuſe explicatam. Per hoc tamen definire nequaquam intendimus, omnes humanæ mentis ideas, & cogitationes ope ſenſuum acquiri, nullaſque eſſe aut animæ ipſi innatas, aut ab illius veluti fundo productas; ſuus erit hiſce tractandis locus.

11. 10. *Noſtra hominum anima, & ſubſtantia cogitans, mea ſaltem, & quamplurimorum philoſophorum ſententia, in cerebro tantummodo exiſtit: id ſaltem*

*ſaltem ab omnibus ſtatuitur, cogitandi facultatem in cerebro exeri, atque exerceri.*

Primam hujuſce poſitionis partem in Phyſica Viventium probavi, quantum argumenti obſcuritas patitur: Secunda, quæ a nemine in dubium vertitur, hoc in loco ſatis eſt, ne logicam noſtram dubiis, & extraneis controverſiis implicemus.

Si harum poſitionum poſtremam excipias, quæ opinionis probabilitatem non tranſcendit, reliquæ omnes, ut dogmata in Philoſophia prorſus indubia, tenendæ tibi ſunt; quidquid in contrarium reclamet Materialiſta, ſibimet ipſi, & integræ humanæ ſpeciei infenſus, atque injurius.

## §. II.

*Multiplex cogitantis Animæ operatio.*

12. Quandoquidem humanæ mentis inſtitutionem, ejuſque actuum analyſim nobis in logica proponimus: noſmet ipſos parumper inſpiciamus, & quid a mente humana fiat, examinemus. In anima humana multiplex diſtinguitur facultas, & multiplex etiam ab illa editur operatio. Primo duas eaſque notiſſimas in anima agnoſcimus potentias vitales, & ſpirituales, *Intellectum* ſcilicet, ſeu *Mentem*, atque *Voluntatem*: ad hæc enim duo capita, *cogitare*, *& velle*, reducuntur omnes Spiritales animæ functiones. Duplex hæc facultas, atque potentia ſunt una eademque individua, & ſimplex anima, quæ ex natura ſua habet *cogitare*, *& velle*: aliam igitur in re diſtinctionem non habent, præter illam, quæ a diverſis objectis, aut a diverſa, qua in objecta tendit, ratione deſumitur: aliud enim eſt objectum a me cogitari, atque a me amari. Prior animæ facultas, *Intellectus*, *Mens*, aut *vis cogitandi*, unicum fere eſt totius logicæ fundamentum, & architecta. *Voluntas* præcipuas ſibi in Æthica partes ſumit: a logico, tamquam præjudiciorum, & plurium errorum ſcaturigo, conſideratur, & caute etiam attenditur, ut infra exponemus.

13. Actus animæ, qui ad Voluntatem ſpectant, enumerare, aut definire, neque eſt hujuſce loci proprium, neque ad logicam ediſcendam neceſſarium:

de

: iis eam omnes cognitionem habemus, quæ inſti-ıto noſtro, cavendis nimirum erroribus, & menti l veritatem ubique dirigendæ ſufficiat. Nemo enim-ero noſtrum eſt, qui ignoret, quid ſit diſcendi v. aut ſtudendi *amor*, *odium*, *ſegnities*, *indolentia*, *ırtium ſtudium*, & bene multa alia, quæ nos inti-ıus conſcientiæ ſenſus docet, & quantum illa in udia noſtra influant, non perſpiciat: ſi vel modi-um in nos metipſos reflectere velimus, ut inferius xponemus.

14. Mentis noſtræ præcipui actus numerantur *ſen-ire*, *imaginari*, *cogitare*, ſeu *apprehendere*, *dubita-e*, *judicare*, *ratiocinari*, *examinare*, *diſponere*; *& ıinc naſcuntur ſenſus*, *imaginatio*, *apprehenſio*, *dubi-atio*, *judicium*, *ratiocinium*, *examen*, cogitationum ıoſtrarum *diſpoſitio*, ſeu *methodus*. Horum omnium. ıuæ gradatim ſeſe excipiunt, & alia ex aliis naſcun-ur, notiones, & ordinem ſingillatim dabimus.

15. *Senſus*, *ſeu ſenſio* eſt *rei materialis*, *ſeu actionis organa ſenſuum afficientis perceptio*. Corpus aliquod externum, v. g. cultellus, nos tangens, aut feriens, tactus, aut alterius ſenſus organum afficit; & hinc primo ab anima utcumque percipitur: hæc perceptio eſt & dicitur *ſenſus*. Prima hæc eſt animæ circa materialia objecta operatio, & reliquarum omnium fundamentum, ad quam ſpectat *dolor*, *titillatio*, & mille id genus alia. Cum ſit ſenſio animæ, & perceptio; eſt etiam objectorum idea juxta dandam modo idearum definitionem.

16. Primam hanc animæ perceptionem alia excipit, quæ *Idea*, *Apprehenſio*, & *Imago mentalis* dicitur. Eſt autem idea *mera objecti repræſentati contemplatio*, *aut imago in anima*. Hoc igitur eſt ideæ a cæteris mentis actibus diſcrimen, quod *mera* ſit repræſentatio, nihil per eam affirmetur, negetur, deducatur, ordinetur, dubitetur &c: pura tantum eſt rei perceptio in mente. Sunt, qui mentalem rei apprehenſionem, ſeu perceptionem, ab ejus idea diſtinguant; apprehenſionem dicunt illum mentis actum ſimplicem, quo anima objectum ſibi repræſentat, & percipit; ideam vero formam illam, & veluti imaginem, ſub qua rem contemplatur: quam etiam vocant *Speciem*. Cum tamen nulla producatur, aut ſit ratio ita ſtatuendi; idcirco nos, quin ſpeciei nomen

rejiciamus, quam & phantaſma dicimus, & alibi late exponimus, ideam a ſimplici mentis contemplatione non diſtinguimus.

17. Duplex autem eſt Idearum, ſeu hujuſmodi repræſentationum genus: vel enim eſt de re corporea, vel de incorporea: primum dicitur *imaginatio*; Secundum *pura apprehenſio*, aut *idea intellectualis*.

Imaginatio, ſeu imaginationis actus (aliquando enim pro potentia accipitur) *eſt rei ſub corporea ſpecie ſeu imagine repræſentatio in mente*. Hoc modo cum *Pegaſum*, aut *Hippogryphum* audimus, mente nobis effingimus, & videre nobis videmur *alatum equum*, aut *gryphum* equino corpore per aera volantem.

18. *Idea intellectualis* eſt *rei*, *aut veritatis alicujus citra corpoream ſpeciem repræſentatio*. Has potiſſimum elicimus circa veritates univerſales, de quibus adhuc nihil affirmamus, aut negamus: v. g. cum primo audimus, hoc principium, *Cogito*: *ergo exiſto*, eſt primum philoſophandi *principium*; rem concipimus, adhuc non credimus, mente apprehendimus. Meritone, ac naturali jure pro naturali, civilique libertate contra Anglicam nationem pugnant Americani Angli, & ſeſe a cummuni, & antiqua Civili Societate ſeparare ſtudent? Cum politicum hoc problema in familiaribus modo converſationibus paſſim agitari audis, nihil interim pronuntians; rem idea tantum concipis.

19. Circa ideas, aut res ideis depictas mentem poſtea reflectendo, eaſque nobis repræſentando, plurimos elicimus actus; & primo quidem judicium: eſt autem *judicium* illa mentis operatio, qua ideam, aut rem unam idem eſſe cum alia, aut illi convenire affirmamus, aut negamus: eſt igitur *ſententia mentalis de ideis noſtris prolata*, quam alio nomine dicunt *aſſenſum*, aut *diſſenſum*: hoc modo ad veram caloris, & ignis ideam attendentes philoſophi, ignem eſſe calidum negant, caloris tantummodo cauſſam eſſe, concedunt.

20. Inter ideas, & judicia intercedit plerumque dubium, aliquando etiam diverſa judicia, & ſententiarum momenta conſequitur: eſt autem *dubitatio ambiguitas mentis poſt idearum contemplationem a ferenda ſententia impediens*. Quænam v. gr. eſt hujus mundi

mundi figura? Qui circa id rei multiplices figurarum notiones, & hominum ſententias meditatur; ſe ſe a ferenda ſententia cohibet. Dubitatio judicium plerumque complectitur, multoties tamen ſine ſententia conſiſtit; cum inter utramque partem hæremus.

21. Ex omnibus hiſce animæ operationibus *ratiocinatio* conſequitur; quæ licet ſit mentis actus æque ſimplex, atque idea, & judicium, ad plura objecta extenditur: eſt igitur *ratiocinatio* illa mentis operatio, qua ab uno, vel pluribus judiciis aliud deducimus: Sic cum de vera terræ deſcriptione geographica ideam, & ſententiam feramus, antipodeſque exiſtere certo ſciamus; recte ex hiſce ratiocinando inferimus, lapſos fuiſſe antiquos, qui antipodas negarunt. Sicut multiplex eſt dubitandi ratio, ita varius etiam eſt ratiocinandi modus, ut inferius dicetur.

22. Noſtrarum idearum, judiciorum, & ratiocinationum examen eſt illa mentis operatio, qua noſtros illos actus enucleamus, perpendimus, & cum veritatis regula conferimus, ut eorum veritatem detegamus. Hæc mentis indago, totius artis criticæ fundamentum, aliquid a ſimplicibus aliis mentis operationibus diverſum eſſe videtur: licet ad earum aliquas, aut omnes reduci poſſit. Cum ii, qui terram moveri negant, quibuſdam S. Paginæ textibus ducantur; rem nos prudenter diſcuſſuri, &, meritone ex iis opinionem ſuam deducant, perſpecturi, eorum textuum ſenſum rimamur; quæ ſit verborum vis in lingua Hebraica, unde, & qua certitudine habeamus, Hebræum Scriptorem litterali, non alio ſenſu loqui, reique phyſicæ veritatem, tamquam philoſophus, docere non ad communem hominum ſenſum ſcribere; quem denique ſibi ſcopum ita ſcribendo præfixerit. Hujuſmodi, inquam, propoſitæ ſententiæ, aut ideæ perpenſatio, atque ad veritatis notam, tamquam ad Lydium lapidem collatio, *examen*, & *criſis* nuncupatur.

23. *Methodus* ſeu *diſpoſitio* eſt recta idearum, judiciorum, & ratiocinationum ſecundum ſimplicitatem, aut univerſalitatem, aut ſecundum gradus ordinario; ſeu illa mentis operatio, & plurimarum rerum comprehenſio, qua ipſæ ita diſponuntur, ut vel a ſimplicioribus ſemper ad magis compoſita, vel ab univer-

univerſalibus ad particularia progrediamur. Hæc omnia, quæ totius logicæ velut indices, & capita exiſtunt, ſummis labiis hic attigiſſe, & in anteceſſum noviſſe, fuſius poſtea exponenda, ſufficiat.

## §. III.

### *Logicæ notio, & diviſio.*

24. In definitis hactenus mentis operationibus, rectoque earum uſu intelligendo, explicando, corrigendo, atque ad veritatem ſemper intendendo tota logica abſolvitur: aliqua igitur de iis, atque de animæ ipſius natura, & præſenti exiſtendi, & cognoſcendi modo ideam dare oportuit, ut logicam aggreſſus, neque de quo ageretur, ignoraret, neque neceſſariis prolegomenis deſtitueretur.

25. Ex hucuſque dictis genuina hæc a nobis ſtatuitur definitio, *Ars Critica dirigendæ rationis ad Veritatem aſſequendam*; quæ ipſa eſt hujus Operis inſcriptio, hac alia, ſignificantiori forſan, expoſita, *Philoſophica humanæ menſis inſtitutio*. Cum ad hujus operis calcem legendo, & meditando deveneris; elegantius, & brevius definietur a te logica, *Medicina mentis*. Cum rem, ita exponimus, logicæ noſtræ definitionem damus: omnibus præterea logicæ ſpeciebus ſtatim recenſendis convenientem.

26. Logica in *naturalem*, & *artificialem*, in *docentem*, & *utentem* communiter dividitur: quoniam de his omnibus frequenter apud Scriptores incidit ſermo; quid hiſce nominibus, & diviſionibus peculiariter intelligatur, exponamus.

27. Prima logicæ diviſio eſt in *naturalem*, & *artificialem*. Humanæ menti vis quædam, atque naturale lumen, indoles, & criterium eſt, quo ſuopte ingenio ad veritatem contendit, illam ſubodoratur, verum a falſo, bonum a malo proprio lumine diſtinguit, quin ad aliquas regulas ad id muneris præſcriptas attendat, aut rationem teneat, quare hoc potius, quam alio modo de rebus judicium ferat.

28. Id paſſim in hominibus animadvertimus: Plures videas homines Picturæ, Architecturæ, aliarumque Artium regularum prorſus ignaros, quibus tamen ſi pictas tabellas, aut ædificium demonſtres,

exa-

exactum de eorum elegantia, perfectione, aut defectibus judicium ferant: hac in parte, inquient, res bene habet, illac diſplicet, hoc erat vividius, illud magis obſcure repræſentandum: quære ſententiæ rationem; neſcimus, reponent, artis regulas numquam didicimus, rationis lumine tantum ducimur. Idipſum omnibus hominibus claro rationis lumine pollentibus circa plurimas artes evenit. Unum artis opus probamus, aliud rejicimus; alterum alteri præferimus.

29. Quod circa Artes mechanicas, atque res alias familiares, id ipſum circa mentis operationes, judicia, ratiocinationes, methodum, Poeſim etiam, atque Eloquentiam hominibus paſſim accidit: in homines paſſim incidimus, qui exacte, perſpicue, concinne, & ornate de propoſitis ſibi rebus ratiocinantur, propriomet numine ab aliis ad alia argumenta gradum faciunt, quin vel logicam, vel Rhetoricam umquam viderint, aut in mundo eſſe cognoſcant. Si vitioſo, obſcuro, implexo ratiocinio cum iis agas; corrugato naſo rem accipiunt: nihil agis, reponunt; aliquid, neſcio quid, in tuomet ratiocinio deſideratur, aut etiam abundat, quo deſiderato, aut non ſublato, nequaquam mihi perſuadeas.

30. Hæc omnia ad naturalem logicam ſpectant, eamque componunt, quæ idcirco recte definitur: *Inditum humanæ menti lumen, & criterium, quo citra ullas artis regulas mens in judicando recte dirigitur*. Secundum logicæ regulas ii etiam agunt: regulas tamen non ab aliis traditas, & acceptas, ſed ex proprio fundo elicitas.

Omnes homines rationis lumine præditi tantillam ſaltem hujuſce logicæ partem habent; cum omnes circa aliqua ſaltem materialia, & familiaria objecta ratione ductante recte utcumque ratiocinentur. Quin immo ſi homines ſingulos audiamus, nullus eſt, vel hebetiſſimi ingenii vir, qui *Lycurgo*, aut Areopago regulas præſcribere non poſſet, a quo tamen rectius percunctaretur Horatius.

31. Eos ſolummodo naturali logica præditos dicimus, qui claro rationis lumine, atque recto mentis dictamine mentem, vel ſuam, vel aliorum, aut utraſque ad veritatem aſſequendam recta dirigunt. In hominibus infinitos pene habet perfectionis, aut imperfectionis, ſeu diverſitatis gradus naturalis hæc

eorum

eorum logica: prout ſcilicet majori ingenii acumine, & rationis lumine donati a Deo fuerint. Ea vero fuit artificialis logicæ, omniumque ejus regularum fundamentum, inventrix, & auctor: ut jam ſupra diximus: hæc enim eſt, quæ ſeipſam per otium introſpiciens, totam humanarum ratiocinationum ſeriem perpendens, & ſingula ſcrupuloſe inſpiciens, quid tenendum, quid fugiendum, qua eundum ſemper eſſet, tandem invenit, docuit, ſtabilivit.

32. Hanc *naturalem logicam*, vel uſu ſolummodo exercemus, vel alios etiam & nos docemus: Et hinc recte eam divides in *Docentem*, atque *Utentem*. Elegans utriuſque exemplum in Horatio videre mihi videor, qui juvenis adhuc acri ingenio præditus, a libertino patre, litterarum experte, ſed maturi judicii homine docebatur.

*Si neque avaritiam, neque ſordes, ac mala luſtra*
*Objiciet vere quiſquam mihi: purus & inſons,*
*(Ut me collaudem) ſi & vivo carus amicis,*
*Cauſſa fuit pater his . . . . . . . .*
*. . . . . . . . . . . . . . . . .*
*Ipſe mihi cuſtos incorruptiſſimus omnes*
*Circum doctores aderat* (a) . . . . . .
. . . . . . . . . *Inſuevit pater optimus hoc me,*
*Ut fugerem exemplis vitiorum quæque notando.*
*Cum me hortaretur, parce, frugaliter, atque*
*Viverem uti contentus eo, quod mi ipſe paraſſet;*
*Nonne vides, Albi ut male vivat filius? utque*
*Barrus inops: magnum documentum, ne patriam rem*
*Perdere quis velit . . . . . . . . . . .*
. . . , . . . *Sapiens, vitatu, quidque petitu*
*Sit melius, cauſſas reddet tibi: mi ſatis eſt, ſi*
*Traditum ab antiquis morem ſervare, tuamque,*
*Dum cuſtodis eges, vitam, famamque tueri*
*Incolumem poſſim . . . . . . . . . . . . .*
. . . . . . . . . . . . . . *ſic me*
*Formabat puerum dictis &c.* (b)

33. Quo in exemplo vivide depictum nobis exhibet Poeta priſcorum temporum hominem, ut dicitur, qui & corde puro, & mente ſana a Deo donatus opti-

(*a*) Idem lib. 1. ſat. 6.
(*b*) Sat. 4. ejuſdem libri.

optimæ indolis, & acerrimi ingenii adoleſcentem natura duce, & antiquo more præformabat. Naturalis ille animæ noſtræ & cuſtos, & doctor, qui mentem ducat, doceat, ductuque, atque doctrina inſtruat, eſt mens ipſa, ſeu clarum mentis lumen, atque rationis dictamen, quod vel propria indole veritatis viam detegens, vel ſuiſmet periculis, ac erroribus cautum, doctiuſque factum, certas ſibi, quibus poſtea ſemper ducatur, regulas ſtatuit.

34. Naturale hoc, & innatum humanæ mentis Criterium, numen, & logica uſu ipſo, quotidianis experimentis, & hominum commercio perficitur: ut in ſemetipſo unuſquiſque noſtrum facile videt. Logicam igitur naturalem duo hæc componunt, clarum mentis dictamen, ſeu numen innatum a Deo conceſſum, atque ipſamet recte judicandi habitudo uſu acquiſita, & perfecta. Qui duobus hiſce polleat, optima ille logice eſt inſtructus; & ſine ullo cortice nabit. Sed hæc ſibi tribuere, humanæ infirmitatis, & vanitatis eſt, habere commune haud eſt inter homines phænomenon.

35. Quoniam igitur innumeri ſunt ſuarummet rerum adoratores, qui naturali illa logica gloriantur, cum ingenio alioquin, & mente obſcura, hebeti, reptante, in rerum cortice hærente donentur; opus erit lydium aliquem agnoſcere lapidem, quo vera a falſis dignoſcatur naturalis logica. Lapis hujuſmodi eſt *logica artificialis*, hoc eſt, regulæ illæ naturali ratione inventæ, & probatæ, quæ unæ ſunt verum aſſequendi, atque dignoſcendi duces. Ita concionem quamcumque, utrum eloquenter ſcripta ſit, examinaturi, eam cum Rhetoricæ regulis conferimus: illæque unæ ſunt lydius lapis, veram a falſa eloquentiam diſcernens: utriuſque hujuſce artis regulæ aliud non ſunt, quam obſervatio, & collectio quarumdam dicendi, aut ratiocinandi rationum, quæ in hominibus communi judicio eleganter, & eloquenter loquentibus, aut exacte ratiocinantibus obſervabantur.

36. *Logica Artificialis* eſt *collectio regularum, quibus humana ratio ad veritatem aſſequendam, & dignoſcendam dirigitur*. Et hinc recte dicitur *Ars*, propterea quod regulis conſtet, & artificiale ſit rationis opus: cum *naturalis logica* ſit ſolummodo *innatum lumen*, ſeu *facultas*, purum putum rationis dictamen,

ſtamen, vis, atque clarum numen, ſuapte natura abſque regularum adminiculo veritatem indagans, & docens. Quoniam igitur Artificialis logica eſt collectio, ſeu ſcientia regularum; ille artem logicam callet, & logicus merito nuncupabitur, qui eas regulas agnoverit: nullusque illarum ignarus citra injuriam appellari poterit logicus. Exemplum habemus notiſſimum in Pictura, Poeſi, Eloquentia.

37. Eas regulas vel ſolummodo calles, vel doces, vel in uſum quoque deducis. Si primum, artem quidem logicam interrogatus non ignorare demonſtrabis; ſed illam tamen in reconditiori cerebri ſinu ſepoſitam, pulvere coopertam, & vix tibi notam ſervare, uſu ipſo doces. Hujuſmodi ſunt ex eorum numero plurimi, qui logicam in Scholis didicerunt; vale enim Scholis dicto, & ad res ſuas agendas converſi, quas olim audierunt, regulas omnino otiari patiuntur, vix eas retinendi conſcii.

38. Ex duplici alia diviſionis parte logicæ Artis in *docentem*, & *utentem* partitio oritur: res per ſe ſatis nota, quam paucis indicare ſufficiat. Homines videas, vitium ſane communiſſimum, ſtudio logicæ detritos, ejus regulis optime inſtructos, illam vel etiam in ſcholis profeſſos, qui tamen poſtea ita ſcribunt, loquuntur, agunt, quaſi logica in mundo non eſſet, aut apud antipodes, aut planeticolas ſolum coleretur. Ii fere ſunt, qui natura parum felice præditi naturalem logicam deſiderant, neque ægrotanti animo opportuno tempore remedium quæſierunt. Fatendum eſt, vix aliquid poſſe artem contra pullulantem ſemper vitioſæ naturæ ſurculum. Hinc forſitan originem duxit vetus illa nota ſcholaſticis ſtudiis inuſta, his ſcilicet ſtudiis mentem potius corrumpi, quam illuſtrari, clariorem, aut prudentiorem reddi. Sed de hiſce redibit inferius ſermo.

39. Ut præſentem lectionem abſolvamus, ſequentia, quæ vera eſſe comperies, animadverto: 1. tum naturalem, tum artificialem etiam logicam uſu maxime, exercitatione, ſcientiarum ſtudio, atque hominum commercio perfici: hac enim exercitatione deficiente omnis logicarum regularum apparatus animæ alte inſculptus, tamquam feriantia, & neglecta arma, rubigine conſumitur: mentem poſtea, tamquam inutilis ſarcina, potius gravant, & inficiunt,

quam

quam expediant, atque perficiant? Cum *exercitationem* dico, diſputationem præcipue non intelligo; hæc enim nonniſi exigua eſt logicæ exercitatio, atque objectum.

40. 2. Niſi naturali logica, hoc eſt, claro mentis lumine, bona indole, & acumine donatus a Deo fueris, licet omnia logicæ præcepta memoriæ ſtudioſe commendes, & commendata ſerves; merus mihi erit pretioſi theſauri cuſtos, aut ex iis (qui plurimi ſunt) deſidioſis hominibus unus, qui lectiſſimæ bibliothecæ domini cum ſint, domo tamen egredientes omnem illic eruditionem relinquunt: adeo rarum eſt, *ſine divite vena pulchra poemata pangere* (*a*).
3. Et hinc eſt, quod innumeros paſſim homines in ſcholis detritos, & logicis præceptis ob temporis diuturnitatem jam fere rancidis infartos videamus, quibus, dum ratiocinandum, ſuadendum, & agendum eſt, doctor eſſe poſſit, qui ſcholam numquam ſalutavit, claram tamen a Deo mentem accepit.

## LECTIO SECUNDA

### *De Idearum Notione, diviſione, & aliqua circa earum originem.*

### §. I.

### *Idearum Notio, & prima Diviſio.*

41. Omnes mentis operationes a nobis enumeratas noſtræ hominum mentes eliciunt, efformant, & aliquo modo memoria ſervant. Earum ſimpliciſſima, & prima, quam de rebus ut plurimum comparemus, atque eliciamus, eſt idea, quo nomine omnem etiam ſenſum modo intelligimus: ab ejus idcirco examine incipiendum. Quid autem illud eſt, quod *Ideæ* nomine ſignificamus? Facilius id tibi ipſi intelligis, quam aliis explices, aut definire poſſis: cum enim ſit ſimpliciſſima mentis operatio, & quaſi radix, & commune allatum omnium elementum; aliunde vero humano intellectui ſit intima, & ſemper familiaris:

(*a*) Horatius.

ris : ipſamet ſe ſe menti explicat, ab ea explicari ulterius, & clarius nequit. (Inferius præterea probabimus ex definitionum legibus, claras. atque ſimplices ideas, & notiones definiri non poſſe). Ea nihilominus dici poteſt *pura viſio, perceptio, ſeu repræſentatio rerum mentalis*. Navem tibi aliquando, Americanum animal, machinam, exercitum committendo prælio inſtructum aliquis explicet: audis, machinæ partes, tibi ordine propoſitas, ordine percipis, & mente quaſi vides, inde totam machinam mente intueris, apprehendis, quin aliquid circa explicatam, & apprehenſam machinam pronunties, aut ratiocineris: En tibi rerum ideas, ex quibus deinceps judicia, ratiocinia, methodum componimus, aut elicimus.

42. Cum ergo ideam dicimus *puram mentalem rerum viſionem, ſeu perceptionem*, Judicia, Ratiocinationes, Methodum ſatis excludimus; hæc enim non ſunt puræ viſiones mentales objectorum; ſed de iis inſuper aliquid affirmant, negant, dubitant, diſponunt; quæ quidem idea non peraguntur, qua res tantum repræſentantur, & percipiuntur. Diximus præterea, eas eſſe primas mentis noſtræ operationes; id vero eſt, quod a nemine inficiabitur: ſunt enim ideæ judicandorum objectorum propoſitio in mente: prius autem eſt proponi, & cognoſci cauſſam, quam ferre ſententiam. Quare ipſum etiam loquendi uſum idea præcedit: De rebus enimvero, de quibus ideam nullam habemus, loqui non poſſumus. Prius igitur eſt cogitare, hoc eſt, objecta percipere, quam loqui, atque judicare.

43. Generali hac notione omnes, quæ multæ ſunt, Idearum ſpecies comprehendimus: &, ut dandas poſtea diviſiones paullisper differamus, primo Imaginationem, & puram ideam hac notione complectimur, in quas, tamquam in diſtinctas ſpecies, *Ideam* dividimus. Vel enim mentalis illa, & pura rerum repræſentatio in mente citra ullam ſenſibilem imaginem ſplendet, aut potius una cum imagine elicitur, aut in imagine conſiſtit, & videtur: ſi primum, illa erit *pura intellectualis rei idea, repræſentatio*, ſeu *perceptio*: ſi ſecundum illa erit imaginationis idea, quam definies: *Viſio; ſeu repræſentatio mentalis rerum ſub aliqua ſenſibili imagine*.

44.

44. Quod autem hæc duo ſint inter ſe diſtincta, obviis exemplis, & animadverſione edocemur: actus mentis & voluntatis v. g. *cogitationem*, *amorem*, *libertatem* apprehendimus: cum dicimus *volo*, *nolo*, *liber ſum*, *cogito*; dicta intelligimus, earumque ideas habemus; citra ullam tamen materialem rerum imaginem hæc omnia nobis exhibemus: quæ enim eſt, amabo, cogitationis imago? Deinde ideas proculdubio rerum elicit homo cæcus, & ſurdus; quo autem pacto in hujuſce hominis mente, quæ magna imaginum penuria laborabit, cogitationis, & propriæ exiſtentiæ ideæ ſub corporeis imaginibus repræſententur, difficile expedies.

45. Aliquando igitur res pure apprehendimus, immo & plures ſunt, quas ſub ſenſibili imagine imaginari non poſſumus. Ut plurimum tamen ob humanæ mentis infirmitatem, & objectorum, de quibus agimus, naturam, ideæ noſtræ ad imaginationem ſpectant: nonnumquam etiam utroque modo rem apprehendimus; tum vero, cum imago mentem ſuavius alliciat, fortius ad ſui contemplationem trahat, puram ideam debilius allicientem veluti obumbrat, aut hebetat: ſi noſtræ mentis actus materialibus hiſce, exponi poſſunt. Rem illuſtrabunt exempla: vim cogitandi in anima cognoſco, apprehendo, certus de illa exiſto; ullam tamen illius imaginem nec mihi fingere, neque aliis proponere poſſum: alium mundum poſſibilem mihi propoſitum ſub ſenſibilibus rerum præſentium imaginibus mihi repræſento: Deum Optimum Maximum cogito; quædam mihi hominis venerandi imago illico mentem ſubit: hujuſmodi imaginem vitioſam, & a vero abludentem eſſe, facile agnoſco; aliam igitur Dei ideam mihi comparo puram & intellectualem, quæ a priori illa imagine toto cælo diſtat.

46. Ideæ igitur in *puras*, ſeu *intellectuales*, & *imagines* dividuntur: neque aliæ cum aliis confundendæ. Sunt, de quibus ſolam habemus ideam puram; de quamplurimis etiam ſolam imaginem; de multis tandem utramque elicimus: in hiſce poſtremis ad imaginem fere ſolam attendimus, quæ mente magis ad ſe rapit, & delectat: poſtrema hæc poetarum, & rhetorum eſt maxime propria; iiſque artibus neceſſaria.

## §. II.

### *Idearum natura & indoles adumbratur.*

47. Hactenus dicta vix in dubium vocari poſſunt : quod ſi aliquis datam idearum diſtinctionem neget ; eſto, ſuam ille ſibi opinionem habeat ; nihil enim incerti in logicæ regulas, totamque artem inde derivabitur. Logica non eſt diſputatrix : hoc eſt, regulas non tradit, fundamenta non ponit, de quibus merito diſputetur ; licet diſputare doceat. Suum eſt, mentem certo dirigere, & ubique rectum ad veritatem iter demonſtrare : regulas igitur, quas ad id muneris tradit, eas eſſe oportet, quæ aut ab omni contentione ſint liberæ, aut ita demonſtrari poſſint, ut ab omnibus, earum medullam enucleantibus, probari omnino debeant. Niſi res ita eſſet, nullam haberemus logicam ; nulluſque, qua eundum eſſet, agnoſceret ; cum in ipſiſmet regulis examinandis in diverſa abiremus. Aliqua tamen ſunt, licet maxime dubia, quæ logicus deſiderare, aut omnino ignorare non debet ; cum non exiguum illinc dicendis rebus lumen affulgeat : hujuſmodi ſunt, quæ modo leviſſime perſtringemus, in quibus opinionem potius noſtram alibi probandam indicamus, quam impræſentiarum ſtabiliamus : neque detrimenti aliquid in regulas logicæ derivabitur, licet unam, aut alteram opinionem teneas.

48. Quoniam igitur ideas noſtras *mentales rerum repræſentationes*, *puras*, aut *ſenſibiles imagines* eſſe diximus ; quærimus modo, quid ſunt illæ imagines, ſub quibus res apprehendimus ? viſi olim fluminis ideam retineo, imaginem videre adhuc mihi videor : flumen illud, & cum olim vidi, & cum modo recordor, a me erat aliquot paſſuum millibus diſſitum : lucis tamen ope illius imago in oculorum meorum fundo fuit elegantiſſime depicta, ut fuſe in Optica Phyſica explicamus : illa tamen imago neque eſt idea, neque lux ad cerebrum uſque pervenit : illuc affectio ſolum, ſeu modificatio traducitur. Bene eſt, verum hæc modificatio per nervum opticum tranſmiſſa poteritne flumen in cerebro, quaſi in tela, depingere ? Confuſiſſima hæc ſunt ; eſto tamen, demus

i la

illa parumper : illud igitur, quodcumque tandem res ſit, in cerebro depictum, illa impreſſio, ſeu imago erit idea? Apage materialiſmum! etſi enim admitteremus, delineari quamdam in cerebro objecti picturam; cum hæc pictura ſit materia, ſeu materiæ modificatio, idea autem ſit perceptio objecti; qui ejuſmodi picturam eſſe objecti ideam affirmaret, perceptionem, ſeu vim cogitandi materiæ, aut illius modificationi tribueret: quod eſt purus putus materialiſmus. Quod ſi qualiſcumque illa imago non eſt fluminis idea; erit ne potius hæc mentis illam imaginem intuentis, ſeu percipientis viſio, ſeu perceptio? Quid tamen eſt hæc viſio, aut potius perceptio? eſtne anima ipſa, aut actio quædam ab illa elicita? Præterea ideæ in mente noſtra aliquid luminis eſſe videntur, quo anima in tenebris antea exiſtens relatu ad objectum modo apprehenſum, & cognitum illuminatur. Quid autem hoc lumen? Se forſitan mens noſtra illuminat, ſe ipſam docet, aut de objectis ſibi ignotis imaginem creat?

49. Habes paucis indicata quæ te, quantumvis rem mediteris, & omnes philoſophos per totum vitæ curſum exerceant, & meditantem ſemper fugiant. Etſi tamen minime hæc aſſequamur; animum ne deſpondeas: is enim mihi eſſes faber ferrarius, qui artem ſuam nullam eſſe, aut a ſe exerceri non poſſe exiſtimaret; propterea quod rationem ille non caperet, qua motus ab anima in ſpiritus animales, a ſpiritibus in muſculos, ab hiſce in brachium, a brachio in ferrea, aut lignea artis inſtrumenta tranſmitteretur. Bene ſcilicet noſtræ hominum artes lant, vel rationales illæ ſint, vel mechanicæ; licet lla ignoremus, quibus ea potiſſimum exercentur.

50. Hæc omnia in Phyſica viventium expoſita habes; quam conſulere potes: ne tamen vel animum d alia diſtrahas, vel in rebus obſcuriſſimis diſputanis tempus inutiliter inſumas; mentem meam paucis ccipe: 1. Nullæ ideæ, vel puræ illæ ſint, vel ad naginationem ſpectent, in aliqua imagine in cerero depicta conſiſtunt; neque hujuſmodi imagines forari, aut a nobis explicari poſſunt. Hoc ſecundum nemine, credo, negabitur: primum autem ſi infies; in materialiſmum nollens manuduceres. Omnis im imago, aut pictura in corpore expreſſa, aut eſt

 cor-

corpus, aut modificatio corporis: jam vero ſi corpus, aut modificationem corporis ideam eſſe ſtatuas; actum eſt de rerum ſpiritualium a materialibus diſcrimine; niſi rerum nomina immutes. Semel enim dato, quod corpora, ſeu materia, aut materiæ modificationes percipere poſſint, & objectorum perceptiones exiſtere; conſequens inde erit, omnia eſſe materiam, nullumque ſpiritum in rebus eſſe a materia diſtinctum.

51. 2. Ideæ igitur, qualicumque tandem nomine donentur, ſunt actus, & perceptiones ipſius animæ circa objecta elicitæ, & quæ in anima veluti ſplendent, atque ab ipſa explicantur; cum primum illa, certis quibuſdam modificationibus in corpore, & organis ſenſuum factis, excitatur, aut amplius ſaltem non impeditur. Rem videre mihi videor in lumine per denſam caliginem interrupte micante, & ſcintillante utcumque adumbratam, cujus radiatio explicatur, ſi luminoſum ipſum excites, aut interpoſita caligo rareſcat: interim tamen dum vivum lumen opacis impedimentis penitus circumdatur; nulla radiatione ſe ſe explicat, ſed mortuo ſimile exiſtit. Duplex hæc agendi, aut lucendi ratio aliquam mihi & imaginum, & purarum idearum ſpeciem exhibet. Si luminoſum, hoc eſt, animam mediis organorum modificationibus excites; eæ oriuntur radiationes, quæ ſunt excitantium rerum imagines: ſi impedimenta removeas; luminoſum ipſum, hoc eſt, anima dato ſibi a Deo, atque indito lumine, ſeu lucendi facultate ſpirituali modo irradiat; hæc autem radiatio erit intellectualis, & pura rerum idea. Cum luminoſæ materialis radiationis exemplo utor, illudque ad res ſpirituales explicandum adhibeo; analogia tantum utor, quam hoc loco indico, in Metaphyſica proſequuturus. Neque aliunde ignoro, quam latum ſpiritualis animæ luminis, ſeu radiationis a materiali diſcrimen intercedat.

52. Quare in cerebro admitto quidem impreſſa rerum phantaſmata, ſeu veſtigia quædam per ſenſuum organa ad cerebrum traducta, ibique ut plurimum ad tempus aliquod relicta, ut late in Phyſica Viventium expoſui. Hujuſmodi phantaſmata impreſſa, ſeu potius objectorum ſigilia, & inſculpta veſtigia, non ſunt ideæ; cum non ſint perceptiones mentis;

ſunt

ſunt ergo pura idearum incitamenta, & occaſiones; quarum ſingulis ſingulæ in mente ideæ reſpondent.

53. Duplex nobis opponitur opinandi modus. Materialiſtarum primus, qui noſtras omnes cognitiones, & conſequenter ideas in cerebri modificationibus ſitas eſſe aſſerunt. Quo pacto hic error exponatur, & a nobis rejiciatur, vide in citato loco. Secundus in ſcholis communiſſimus eſt, ſigilla & objectorum veſtigia, atque phantaſmata cerebro impreſſa, reapſe eſſe eorumdemmet objectorum imagines, & ideas materiales, *ſpecies impreſſas* ab ipſis nuncupatas, quatum ſingulis in mente reſpondent ideæ intellectuales, ſeu cognitiones, & perceptiones mentis. Utrum ſolis vocabulis, & idearum nomine diſſentiamus, ipſi viderint: mihi quidem idea ſolummodo eſt vera mentis perceptio, & actus, quo ipſa objectum repræſentat: nihilque aliud idearum nomine intelligo. Sunt homines cæci; in quorum oculorum retina objectorum imagines depinguntur: ſi hujuſmodi materiales picturæ, aut ſigilla alia proculdubio materialia, in cerebro impreſſa vocari debent, aut poſſunt ideæ, tunc nihil eſt, quominus vitra omnia convexa veros idearum artifices dicamus; cum objectorum imagines poſt ſe, ut oculorum chriſtallinus, repræſentent. Quidquid enim diſcriminis inter picturas in oculo expreſſas, & imagines in cerebro impreſſas intercedat; omnia tamen ſunt materialia. Quæ hic nobis opponunt Scholaſtici, vel in ipſos recidit, vel nullius ſunt ponderis, citatiſque in locis luculentur diluuntur.

## §. III.

### *Aliqua circa idearum originem, quantum in logica ſatis eſt, attinguntur.*

54. In antiquiſſimum philoſophorum diſſidium, quod noſtra ætate maxime recruduit, modo incidimus, quæ ſcilicet ſit noſtrarum idearum origo, quæ cauſſa? quomodo producantur? A duobus, & amplius annorum millibus, a *Platonis* nimirum, & *Ariſtotelis* ætate hæc a philoſophis inquiruntur, & diſputantur. Quæſtionis fuſe in Metaphyſica diſputandæ, hic ve-

 ro in

ro in lectoris gratiam indicandæ, ſenſum, & ſtatum, diverſas Philoſophorum opiniones, & noſtram demum ſententiam paucis accipe. Materialiſtæ, qui animas noſtras ſpiritus eſſe negant, ideas etiam omnes in quibuſdam partium cerebri motionibus ponunt: earum motionum, ſeu idearum cauſſæ juxta eorum mentem ſunt corpora ipſa externa in cerebro per organa ſenſuum, & nervos agentia. Alio remittamus hujuſce erroris examen: vix enim hæc ad rem præſentem ſpectant.

55. Animam habemus, ſpiritum quidem a Deo creatum, intelligentem, & volentem, corpori organico infuſum, illud animantem, vivificantem, mediiſque ejus organis cum externis corporibus commercium habentem. Eſt ne hujuſmodi anima res cogitans, an potius ipſamet cogitatio? quæſtionem metaphyſicam alio remittamus: priorem partem communiſſimam, & veram ponamus, ſi ergo eſt res cogitans, (vel ſemper cogitet, vel identidem ferietur), non eſt cogitatio, neque idea: cum ergo cogitare, atque objecta percipere cœpit; unde illi cogitationes, & ideæ advenerunt, quæ earum origo, fons, & cauſſa? illaſne mens ipſa ex ſuomet fundo elicit, aut a Deo accipit; an potius ab objectis per ſenſus acquirit? Habes rei totius ſtatum, & controverſiæ nodum.

*Annotatio hiſtorica.*

56. Philoſophorum tentamina ad implexum hunc nodum ſolvendum ad tria capita reduci potiſſimum poſſunt: ideas ſcilicet vel animæ eſſe innatas, vel ab illa propria virtute elici, aut ab eadem tandem per ſenſus acquiri: hoc eſt, vel Anima ideas in ſe innatas invenit, vel producit, vel acquirit.

Ut ab hoc ultimo incipiamus, antiquiſſima eſt opinio, omnes noſtras ideas ab objectis ſenſuum per ſenſus ipſos in cerebrum, & animam derivari, omneſque proinde ideas eſſe per ſenſus acquiſitas: ex quo antiquum illud proverbium: *Nihil eſt in intellectu, quod prius non fuerit in ſenſu*. Hæc fuit Peripateticorum, & quorumdam aliorum communis ſententia diverſe tamen a ſuiſmet auctoribus expoſita. Sunt enim qui ab objectis imagines, neſcio quas, circumqua-

quaque diffundi, eaſque per ſenſus in cerebrum advenire, ibique objectum menti, veluti in ſimulacro exhibere, autument. Illud præterea ab aliis additur, hujuſmodi ſpecies materiales objectis ſuis ſimiles, poſtquam cerebro imprimuntur, ab intellectu illuminari, reddi intelligibiles, & in eodem tandem recipi: eaque propter intellectum in *agentem*, *&* *patientem* diſtinguunt. Nihil magis obſcurum, & arbitrarium poni poteſt.

57. Ideas omnes per ſenſus acquiri, communiſſima etiam eſt recentiorum philoſophorum ſententia: quidquid tamen de expoſitis objectorum imaginibus, de intellectu agente, & patiente dixerunt antiqui, & tenent etiamnum Scholaſtici, a ceteris hodie philoſophis rejicitur. Si prima hæc ſententia eſt vera; anima omnibus ſenſibus deſtituta nullas haberet ideas, neque proinde cogitaret. Non pauci hujus opinionis fautores in materialiſmum declinarunt: cui (nollens forſan) favet *Joannes Locke* egregius philoſophus, & relatæ ſententiæ princeps.

58. Contra ideas eſſe innatas Platonici olim, noviſſime *Carteſius*, & *Leibnitius*, eorumque diſcipuli propugnant: multiplex tamen eorum ſenſus: Secundum Platonicos omnes noſtræ ideæ ſunt menti ingenitæ: quæcumque tandem ſit earum natura, ſpecies, & objectum: quem etiam ſenſum *Leibnitius* admiſit; licet rem ope *Harmoniæ præſtabilitæ* longe aliter exponat.

59. Alia longe eſt *Carteſii* a Platonicorum circa rem præſentem opinio: ideas ille in tres claſſes diſtinguit, *Innatas*, *Adventitias*, *Factitias*: ad primum ordinem ſpectant Idea Dei, principiorum evidentium, & ſimiles: ſecundi ordinis ſunt objectorum illorum ideæ, quorum motiones per ſenſus accipimus: tertiæ tandem illæ ſunt, quas Anima ſupra innatas, & adventitias ideas reflectens, eaſque contemplans, comparans, conjungens, dividens, multiplicique alia ratione tractans propria virtute producit. Hæc ſententia, quidquid in contrarium excogitaverit *Lockius*, & alii, eſt admodum probabilis.

60. Sed vitandæ confuſionis gratia, ſedulo attendendum nobis eſt, quid *innatarum* idearum nomine philoſophi earum aſſertores intelligant. Quinam ſit Platonis ſenſus, jam diximus: juxta *Carteſium* ideæ

innatæ, prout ab illo admittuntur, ab adventitiis, & factitiis diſtinctæ, illæ ſunt, quæ neque ſenſuum ope, neque arbitrio noſtro proveniunt, aut gignuntur; ſed a propria, & intima mentis natura, dataque illi a Deo indole neceſſario manant: *Non enim umquam ſcripſi, vel judicavi*, inquit, *mentem indigere ideis innatis, quæ ſint aliquid diverſum ab ejus facultate cogitandi: ſed quum adverterem quaſdam in me eſſe cogitationes, quæ non ab objectis externis, nec a voluntatis meæ determinatione procedebant, ſed a ſola facultate cogitandi, quæ in me eſt; ut ideas, quæ ſunt iſtarum cogitationum formæ, ab aliis adventitiis, aut factitiis diſtinguerem, illas innatas vocavi* (a). En tibi ideas innatas juxta Carteſii ſenſum a Platonico, & Leibnitiano toto cælo diverſum.

61. *Lockius* tamen, & plures alii, cum innatas ideas refellunt, eas ſolummodo uſurpant pro quibuſdam notionibus, quas Deus humanis mentibus imprimit, cum animas creat: quæ quidem communior eſſe videtur idearum innatarum acceptio, prout a vera mentis repræſentatione diſtinguuntur.

Sunt e Carteſianis, qui dicant, omnes ideas eſſe a Deo, aliquas tamen eſſe innatas, alias vero tum in mente a Deo produci, cum reſpondentes quædam in corpore motiones accidunt. Poſtremum hunc rem ponendi modum, quatenus animæ noſtræ vim omnem cogitationum ſuarum producendarum negat, cum humana libertate ægre componas. Juxta Platonicos igitur anima omnes ideas in ſeſe innatas invenit; ſecundum *Locke* omnes acquirit; ſecundum Carteſium aliquæ ab anima producuntur, & manant, cæteræ ſunt acquiſitæ, aut factitiæ.

62. Nihil in re præſenti *Nicolai Malebranchii* opinione magis ſingulare: mentes noſtræ, inquit, Deo ſecundum eſſentiam ſunt unitæ: quoniam igitur Deus in ſe habet omnium rerum ideas; nos etiam, objecta quæcumque noſcamus, in Deo videmus. Hanc ſententiam expoſitione ipſa, meo ſaltem judicio, ſatis rejicias: eamdem vix in lucem editam acrius, & falſius irriſerunt Galli auctorem, egregium proculdubio phi-

(a) Reſp. ad Art. 12. Progr. Belgici.

philoſophum, ſubjecto carmine parum urbane ſignificantes,

*Luy, qui voit tout en Dieu, n'y voit pas, qu'il eſt fou.*

Tandem ideas omnes a propria ipſius animæ vi, & efficacia creari, aut elici, cum certi quidam in cerebro, aut ſenſibus motus fiunt ideis ipſis reſpondentes, non pauci tenent; imprimis vero *Antonius Arnaud*, qui idéas a perceptionibus non diſtinguit, perceptiones vero a mente elici ſtatuit: quo circa acerrime inter eumdem atque Malobranche diſputatum eſt.

63. Hujuſce loci non eſt harum opinionum momenta expendere: retuliſſe in tyronum logicorum gratiam ſatis exiſtimo: tenellas enim eorum mentes ſubtilibus hiſce metaphyſicæ argumentis penitus intelligendis aptas non eſſe, longa experientia didici: eos tamen non ignorare velim, quamcumque in re præſenti opinionem teneas, nullam inde in dandas regulas varietatem, nihil incerti derivari: quod in re præſenti eſt maxime animadvertendum. Meum interim circa propoſitam difficultatem judicium, alibi probandum, paucis accipe.

Primo: Materialiſtarum ſententiam, tamquam impiam, rationi, & religioni contrariam prorſus rejicimus.

Secundo: Singularem Malebranchii opinionem a ratione prorſus alienam exiſtimo.

Tertio: Quidquid Scholaſtici de imagine illa objectorum materiali ab objectis ipſis evolanti, cerebroque impreſſa, de illius illuminatione, & ad ſpirituum ordinem elevatione de intellectu agente, atque patiente affirmant, res prorſus ficta mihi eſt.

64. Quarto: Ideæ noſtræ, hoc eſt, mentis repræſentationes, a mente quidem ipſa eliciuntur, aut manant: ſed præter eam mentis efficaciam, a qua tamquam a cauſſa fluunt, aliæ ab innatis ſpeciebus, ſeu notionibus menti noſtræ a Deo inditis; maxima tamen pars ab ſenſuum actionibus, aliæ demum a meditatione noſtra originem ſuam ducunt. Quare quod ad rei fundum, licet maximam idearum partem acquiſitam eſſe, aut meditatione partam dicamus; mentis tamen efficaciam, & motiones quaſdam animæ a Deo inditas, quibus anima ipſa ad Dei, & primorum principiorum cognitionem perveniat, tenemus. Utrum vero motiones illæ humanis mentibus ab illo inditæ

qui,

*qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, appellentur a te ideæ, nec ne, nihil moror. Sed hæc omnia, quæ difficilia ſunt, late in metaphyſica expendimus.

65. Addo tamen quamplurima a me circa idearum originem, & naturam ignorari: qui nimirum illæ ſint humanæ mentis actus, quomodo mentem illuminent, ab ea eliciantur, in illa receptentur; quid etiam ſint illæ impreſſiones a Deo in anima; quo tandem pacto affectio materialis per ſenſus in cerebrum translata, ibique impreſſa ad ſpiritualem cognitionem animam excitet, ut jure merito dici poſſit, ideas per ſenſus acquiri: Hæc, inquam, omnia ſpes nulla affulget, ut in præſenti vita enucleemus, atque percipiamus.

## §. IV.

### *Præcipuæ idearum noſtrarum diviſiones.*

66. Hactenus idearum noſtrarum notionem, originem, naturam ſummis labiis, quantum tyroni logico ſatis eſt, perſtrinximus. Eæ ſunt omnium noſtrarum cognitionum, ſcientiarum, & artium Elementa, a quibus, ſi male examinentur, innumeri errores & præjudicia; ſi bene internoſcantur, rectus noſtræmet mentis, judiciorum, & opinionum uſus, tamquam uberrimi fructus deducuntur. Ad peculiares modo idearum affectiones examinandas deſcendamus, ut iis omni ex parte perpenſis noſtrorum errorum fontes detegamus, & rectum veritatis, atque prudentiæ tramitem teneamus. Ut id aſſequamur, naturam ſemper inſpiciamus. In humana mente, poſtquam in lucem editis prima rationis crepuſcula albeſcere incipiunt, primum eſt, rerum, quibus circumdamur, allicimur, offendimur, & in quæ curioſe rapimur, ideas nobis comparare: in id fere unum toti illa ætate ſumus. Quin immo infantiam jam prætergreſſi, cum in nova incidimus; princeps illud nobis eſt, ut rei ignotæ ideam comparemus: comparatis ideis, aut idearum objectis ſua nomina vel imponimus, vel impoſita jam memoriæ mandantes, judicia, propoſitiones, & ratiocinia nobis, aut aliis efformamus. Hunc ergo ordinem, natura duce, ſequamur.

67. Ideæ, quas mens noſtra, ſecundum varias philoſo-

ſophorum ſententias, acquirit, elicit, aut indicas ...plicat, multiplici modo ſpectari poſſunt: vel etenim illas ad originem, & cauſſam referimus, vel in ... ipſis ſpectamus, aut relatu ad objecta conſideramus: hoc eſt ex triplici ratione, *origine*, *indole*, *objecto*, diverſas idearum claſſes, & diviſiones ſtatuimus. Ex primo capite eas omnes dividimus in Ideas *innatas*, *acquiſitas*, *factitias*: quarum notiones ſuperius dedimus, & quid circa illas teneamus, paucis indicavimus.

68. Admitto ſcilicet, tamquam rem admodum probabilem, aliquas eſſe ideas humanis mentibus innatas. Eas ego hoc nomine appello, quæ vel ex notionibus peculiaribus animæ a Deo inditis, vel ab propria ipſius animæ natura profluant, quæ naturali propria indole, & lumine Deum, & univerſalia, atque evidentia principia cogitat, cum primum cogitandi impedimenta tollantur. Ipſas vero notiones, aut naturalem mentis perſpicaciam *vim innatam* appellare poſſumus.

69. Maxima tamen idearum pars ad duos alios ordines ſpectat. *Acquiſitas ideas* nuncupo illas, quas mens noſtra ope ſenſuum, ſeu objectorum per ſenſuum organa in cerebro agentium de objectis ipſis elicit: quas in hoc rerum ſtatu non eliceret, niſi prædictæ objectorum impreſſiones præcederent: hujuſmodi ſunt ideæ civitatis, in qua vivo, corporum omnium, quæ tangimus, videmus, ſentimus, & innumeræ aliæ.

70. *Factitiæ* ſunt illæ, quas mens noſtra ſupra ideas ſuas innatas, aut acquiſitas reflectens, aut ab iis ſimul excitata proprio genio elicit, ſuo modo creat, atque componit. Hujuſmodi ſunt illæ ideæ, quas de rebus in ſenſus noſtros nunquam incurrentibus, ſed vel auditu ſolummodo acceptis, lectionis, aut imaginationis ope formamus, elicimus, fingimus: v. g. cum hiſtorias legimus, cum rerum Indicarum imagines nobis legendo efformamus, cum ſpatia ultra mundum concipimus &c. Poſt diuturnam argumenti, atque idearum mearum meditationem, rem ita concipio, 1. Cum ideas in pure intellectuales, & in ſenſibiles imagines, imaginationis ſcilicet opus, ſupra diviſerimus; ideæ innatæ ad primum ordinem, acquiſitæ ad ſecundum, factitiæ partim ad primum, partim etiam ad ſecundum ſpectant: *innatarum* enim idearum objecta ſunt Deus, principia evidentia, & alia hujuſmodi puræ intellectionis objecta: *acquiſitas* a ſenſibus accipimus;

ſunt

ſunt igitur ſenſibiles, & objecta ſua ſub ſenſibilibus imaginibus repræſentant. *Fictitiæ* non ab objectis, ſed ab objectorum ideis, aut ab eorum veſtigiis cerebro, aut animæ impreſſis oriuntur, ſeu excitantur.

71. 2. *Factitias* ideas nobis potiſſimum comparamus, atque elicimus, cum aliarum idearum objecta comparamus, conjungimus, dividimus, ampliamus, diminuimus, perfectius, aut imperfectius, ſecundum plures, aut pauciores partes copulamus: ex aliarum etiam idearum ſimilitudine, proportione, objectorum partibus alias nobis architectamur. Parvum v. g. armatorum militum manipulum militari ordine diſpoſitum bellicas evolutiones peragere vidimus, gladios, ſclopeta, tormenta bellica, uno verbo, ſingula militaris apparatus capita in parvo illo millitum numero obſervavimus: cum poſtea igitur hiſtoriam legendo in magni exercitus mentionem incidimus, commiſſum prælium, fugam, ſtragem legimus; priores illas ideas ſenſibus comparatas ampliamus, multiplicamus, alio, & alio ordine diſponimus, eoque pacto novi illius rerum ſpectaculi quod numquam vidimus, ideam nobis comparamus.

72. 3. Ad tertium hunc idearum ordinem illæ ut plurimum ideæ ſpectant, quas mens noſtra rerum, librorum, ſcientiarum ſtudio inſtructa, & locupletata ex proprio fundo producit. Eas maxime eliciunt fertiles illorum hominum mentes, quas *creatrices* vulgo appellamus: ex qua fœcunditate facilis ad poeſim vena, quædam dicendi amœnitas vividis multiplicium rerum imaginibus, & metaphoris ornata provenit. Summa igitur rerum eſt, quod ideæ omnes ſint aut *acquiſitæ*, aut *factitiæ*, aut *innatæ*: primæ a *ſenſu* objectorum originem ducunt; ſecundæ a *reflexione*, hoc eſt, comparatione, ampliatione, diminutione idearum; tertiæ ab *ingentio animæ lumine*, ſeu animæ ipſius indole per hujuſce luminis radiationem explicantur, &, ſi ita de rebus ſpiritualibus loqui liceat, evolutione producuntur. Innatæ brevi numero comprehenduntur: quod ceteras attinet, infinita pene eſt in humanis mentibus varietas. Infantes, rudes, ignorantes acquiſitis magis, quam factitiis diteſcunt: contra vero litterati ut plurimum homines diuturna librorum lectione detriti.

73. 4. Omnes prædictæ ideæ, quæ relatæ ad cauſſam, & ori-

& originem *innatæ*, *factitiæ*, *acquiſitæ* nuncupantur, in ſeipſis ſpectatæ in *claras* & *obſcuras*, in *diſtinctas* & *confuſas*, in *ſimplices* & *compoſitas* dividuntur: quarum notiones, diſcrimina, & proprietates modo conſiderabimus.

74. 5. Tandem omnes recenſitæ ideæ, quas ad originem ſuam retulimus, & in ſeipſis conſideravimus, ad objecta etiam referuntur, eaque relatione pro objectorum varietate, & natura dividuntur in *ſingulares* & *univerſales*; in *relativas* & *abſolutas*; in *adæquatas* & *inadæquatas*; in *abſtractas* & *concretas*; in *reales* & *non reales*; in *intuitivas* & *abſtractivas*; in *veras* & *falſas* &c. Quarum exempla, & notiones inferius dabimus.

## LECTIO TERTIA.

*Ideæ ad mentem, ſeu potius in ſe ipſis ſpectatæ: hoc eſt, de intrinſeca idearum indole.*

### §. I.

### *De ideis claris, obſcuris, diſtinctis, confuſis.*

75. Claritas, & Diſtinctio, ſicut etiam confuſio, & obſcuritas, promiſcue ut plurimum accipiuntur: in re tamen præſenti diſtingui etiam poſſe videntur, ita ut claritati opponatur obſcuritas, diſtinctioni confuſio. Utcumque res ſit, illa eſt idea *clara*, qua nitide, & claro veluti lumine objectum nobis repræſentamus; ita ut vel objectum videre nobis videamur (ſi ſenſibile ſit, atque corporeum) vel nitido quodam lumine nos percellat, & tenebras e mente depellat. Clara igitur eſt idea, quam de noſtramet exiſtentia habemus: clare intelligimus nos cogitare, mundum exſtere, cogitationes noſtras non eſſe materiam, Deum exiſtere; quantumvis duo hæc poſtrema ab Atheiſtis, & Materialiſtis aut parum ſinceris, aut rem non curantibus, in dubium vocari dicatur. Et hæ quidem ideæ ſunt pure intellectuales; quam plurimæ etiam ex acquiſitis, atque ad imaginationem ſpectantibus, bene multæ ex factitiis claræ ſunt. Interim tamen diligenter notandum, aliquas eſſe ideas omnibus cogitantibus claras, ut idea doloris, cogitationis, exiſtentiæ; alias vero eſſe, quæ acutioris inge-

ingenii, atque a præjudiciis magis liberi hominibus *claræ* ſunt, aliis vero confuſæ; ut paſſim obſervamus, dum rem eamdem diverſis hominibus explicamus, aut deſcribimus.

76. *Ideæ obſcuræ* erunt illæ (ſunt vero innumeræ), quæ ita nobis objecta ſua exhibent, ut maligna tantum luce illa videamus: aliquidque ulterius deſideremus, quo noſtra videndi, atque ſciendi aviditas expleatur: ad eum modum, quo rem aliquam vel e longinquo, vel ſubobſcura luce offuſam curioſe obſervantes, vix umquam animum explemus, aut nobiſmet ipſis facimus ſatis; licet pluries in objectum collineemus, & connitamur. Major noſtrarum idearum pars ad hunc ordinem ſpectat. Obſcurarum idearum exempla in infinitarum pæne rerum, quas cogitamus, audimus, legimus, deſcriptionibus habemus. Aſſumptis *Cæſaris* commentariis, *Curtio*, aut *Arriano*, Cæſarem in Gallis, aut Alexandrum in Aſia ſequere: niſi Geographiam, Topographiam, Artem bellicam illorum temporum, & nationum calleas; elegantiſſimæ illæ hiſtoriæ obſcuras ut plurimum tibi in cerebro imagines, & ideas depingent.

77. Ideæ ſunt magis, vel minus claræ, magis, minuſve obſcuræ. Sunt etiam quamplurimæ ex parte quidem claræ, deinceps vero obſcuræ. Ita Demonſtrationem geometricam ad certam uſque conſequentiam vides, aut perceptam olim recordaris, cætera ſubobſcure intueris. Montes in luna eſſe clariſſime agnoſcimus; cum plurimæ tamen aliæ lunaris ſuperficiei partes nobis non ſint clare notæ; hinc de tota illius planetæ ſuperficie obſcuram ſolummodo ideam habemus.

78. Si ideæ non tantum objecta ſua, ſed eorum etiam partes clare repræſentent; ita ut non tantum integrum objectum ab aliis, ſed partes etiam a partibus diſtinguamus; illæ nobis erunt *ideæ diſtinctæ*: vel, ſi mavis, circa objectorum partes *claræ*: quod ſi objecti partes tibi non repræſentent diſtinctas; erunt hujuſmodi ideæ *confuſæ*. *Confuſio* igitur cum *obſcuritate*, *claritas* cum *diſtinctione* confundi etiam poſſunt: idea enim non tantum integrum objectum, ſed ejus etiam partes nitide repræſentans, & diſtinguens, pro clara & totius, & partium idea uſurpari poteſt.

79. Maxima noſtrarum idearum pars, quoad vivimus, confuſione, & obſcuritate laborat, idque vitii

ex

ex indicandis ſtatim fontibus potiſſimum derivatur. Claræ, & diſtinctæ idearum exempla tam inter innatas, quam inter acquiſitas, & factitias, tam inter pure intellectuales, quam inter illas imaginationis deprehendemus, ſi rem attente obſervemus. Quamplurimi tamen ſunt in ſingulis hiſce idearum ſpeciebus claritatis, vel diſtinctionis, confuſionis, aut obſcuritatis gradus. Rem exempla breviter illuſtrabunt.

80. Idea, quam de Deo, & primis Legis naturalis principiis habemus, *Deum ſcilicet eſſe ſuper omnia amandum; nemini malum inferendum; virtutem colendam; nulli faciendum, quod, ſi nobis inferatur, ægre feramus, & jure doleamus;* hæ, inquam, ideæ, quæ ad innatas, & pure intellectuales ſpectant, claræ quidem ſunt, ſed non diſtinctæ, aut omni claritate præditæ. Prima circa Dei exiſtentiam, & neceſſitatem eſt clara, circa Numinis naturam, & attributa eſt maxime confuſa, & obſcura. Poſteriores inconcuſſam univerſalium illorum principiorum veritatem clare nobis exhibent; ad quos tamen caſus prima illa rationis dictamina nos ſingillatim adſtringant, non adeo clare repræſentant.

81. Figuratorum corporum ideæ inter acquiſitas, aut factitias recenſentur: earum plures claræ, immo & diſtinctæ ſunt circa eorumdem figuram; obſcuræ autem, & maxime confuſæ, ſi ad veram corporum naturam, & proprietates referantur. Contra vero multiplicem nobis & claram, & diſtinctam ideam ſuppeditat Geometria; non tantum quæ ſit trianguli rectanguli notio, manifeſte mihi oſtendit, verum etiam illius proprietates, & partium relationes clariſſime demonſtrat. De rebus omnibus ſenſibilibus mira eſt noſtrarum idearum confuſio, atque obſcuritas. Harmonicum inſtrumentorum concentum audis: quid de eo exiſtimas? ubinam eſt, quæ te delectat harmonia, & ſonus? extra animam, dices, in inſtrumentis ipſis, & per totum aerem circumfuſum: ſuaviter enim vero erras. In aere, & inſtrumentis, nihil eſt, præter materiæ motum, fremitum, tremorem, & repetitos ictus: iſtane vero harmoniæ dulcedinem, qua mire delectaris, nuncupabis? minime dices: harmonia igitur, ſonus, concentus, & eorum ſuavitas ſunt tantummodo in anima: vera quidem hæc ſunt, licet ab vulgi opinione, & communibus prejudiciis aliena. Quo tamen modo,

per-

pergimus, hæc omnia in anima gignuntur, illam afficiunt, ad illam perveniunt? in reconditiores Phyſicæ ſinus rimamur: omnia hic profunda caligine involvuntur. Quanta ergo ſint in re maxime ſenſibili, & ut forſitan exiſtimabas, clara idearum obſcuritas facile deprehendis: ab uno vero diſce omnia.

82. Illud claris, diſtinctiſque ideis peculiare eſt, quod menti ſatisfaciant, animum ſuaviter delectent, & quamdam in ſe ipſis veritatis notam contineant, ut poſtea explicabimus: dum ex adverſo ideæ obſcuræ, & confuſæ (niſi Divinæ alioquin auctoritati evidenter probatæ innitantur) quamdam in anima inquietem, &, ſi ita fas eſt dicere, ob male perceptum objectum triſtitiem linquunt. Ita dum teleſcopio planetas, inermi oculo terreſtria corpora longinqua, & meditatione remotiorem temporum, aut mundi antiquitatem perpendimus, aut rimamur; ſubobſcura illa rerum, & objectorum viſio, aut contemplatio noſtrum ſciendi pruritum potius acuit, quam expleat.

83. Bene multa hoc etiam loco circa idearum claritatem quæri poſſunt. Quæ etenim, inquis, illa erit mihi nota, ex qua ideæ claritatem dignoſcam? repræſentationis claritas, & veluti ſplendor, dixi: Bene eſt, ſed hæc claritas, pergis, infinitos pene habet in eadem etiam mente intenſionis gradus, ut facili reflexione ſupra noſtraſmet ideas habita animadvertere poſſumus: quæ igitur erit in tanta claritatum, atque intenſionum varietate, & diſcrimine vera ideæ claræ nota? Rurſus quanta non modo in diverſis, verum in eadem etiam mente de eodem objecto pro diverſis temporibus idearum varietas? Circa illas etiam veritates, quas & certa, & univerſalia principia, & diſtinctarum idearum objecta dicimus, eſt ne idem, aut ſimilis omnium hominum ſenſus? Tandem cum objectorum ideis, in totius vitæ curſu ducamur; omneſque nos in felicitatem via ad rem aſſequendam tuta contendere amemus; qui fieri poteſt, ut in re tanti momenti ideis ut plurimum obſcuris ducamur? Vide totius rei explicationem inferius, cum de veritatis criterio, enthuſiaſmo, & fanatiſmo agimus.

§. II.

## §. II.

### *Confuſionis, & obſcuritatis Idearum Fontes.*

84. Potiſſima noſtrarum idearum pars, quoad vivimus, eſt maxime confuſa, & obſcura. Mirum eſt, quanta errorum Vis, quot errandi pericula ex eo deriventur fonte. Quanti igitur non eſt, confuſionis cauſſas agnoſcere, ut quæramus, ſi fieri poſſit, communi malo remedium? vel ut naſcentes inde errores evitentur? Prima obſcuritatis, & confuſionis origo eſt hebes, & obtuſa humani ingenii acies, atque percipiendi facultas: quæ partim ex noſtramet hominum conditione, partim ex præſenti animæ in corpore ſtatu, partim etiam ex peculiari cerebri, aliorumque organorum diſpoſitione provenit. Ex poſtremo hoc capite fit, ut alii aliis ſint ingenioſiores, miraque inter hominum ingenia varietas obſervetur: quæ quidem varietas ex mille non ſatis notis cauſſis oritur, & vix ullum patitur ab arte remedium: eam, qua quis naſcitur, ingenii perſpicaciam a cunis ad ſepulchrum ut plurimum ſervat: licet artium, ſcientiarum, & humani commercii cultura mentem inſtruat, erudiat, uſu ipſo doceat, atque expediat; quod tamen ingenii fundum attinet, vix in melius mutatur.

85. Secundus obſcurarum idearum fons eſt humanæ locutionis neceſſitas: certis ſcilicet ſonis, & vocibus prolatis, aut ſcriptis intima noſtra ſenſa, atque ideas exprimimus, aliiſque ſignificamus. Porro ſi rerum ideas ſine ſenſuum ope acciperemus, & mutuo in nobiſmet ipſis videremus; melius idearum obſcuritati conſuleretur: cum vero & ideas per ſenſus, aut mediis quibuſdam motionibus in cerebro acquiramus, aut excitemus; eaſque medio ſolummodo materiali ſono aliis comunicemus, aut ab aliis accipiamus; fieri non poteſt, quin obſcuritas inde augeatur: neque enim eadem voce idem, parique claritate omnes intelligunt, ſignificant, atque exprimunt. Rem in lingua etiam viva animadvertimus; mortuas enim nullus omnino mortalium eſt, qui maximam partem non ignoret. Iidem ſane verbis, & ſonis ideas ſuas exprimunt plures hominum mil-

ſiones : quanta in infinita hac multitudine ingenio-rum perſpicaciæ, claritatis, & imaginationis varietas? qualenam etiam inter ipſos diverſorum hominum ſenſus diſcrimen? Quoniam igitur hiſce omnibus idearum fontibus, fontiumque varietati diverſæ reſpondent ideæ; quanam idearum diverſitate uno eodemque verbo ejuſdem nationis homines utantur, nemo non videt.

86. Tertius: Ideas ſæpiſſime ex natura rei diſtinctas aſſociamus; quæ contra in rebus ſunt idem, in partes diſtinguimus; atque res hoc modo male diſtinctas, aut aſſociatas aliis tradimus: diverſis, exempli cauſſa, ideis, nominibus, & notionibus plurima Dei, entis ſimpliciſſimi attributa, juſtitiam, miſericordiam, immenſitatem exprimimus: qui diverſis hiſce ideis res diverſas reſpondere arbitraretur; immane quantum a veritate deflecteret, & quanam confuſione rem ſibi repræſentaret!

87. Quartus tandem eſt, ut plures alios omittam, nimia in rebus apprehendendis, & tradendis præcipitantia; quin ullus detur reflexioni, aut examini locus. Quod ſuperius numero 80. circa ideam de phyſica natura ſoni, atque harmonia expoſuimus, ſatis noſtrorum mentis actuum præcipitantiam oſtendit: qui pedetentim procedit, & ſcrupuloſe rem totam ad ſonum ſpectantem examinat, longe aliam, atque præceps vulgus, clariorem, diſtinctioremque ideam comparat.

## §. III.

### *Aliqua noſtrarum Idearum Confuſionis, & Obſcuritatis Remedia.*

88. Cum in id collineet logica, ut mentem doceat, qua ratione errores devitare, & recta ad veritatem contendere poſſit; præcipua autem errorum cauſſa ex idearum obſcuritate deſcendat; operæ pretium erit aliqua hic annotare, quæ prædictam obſcuritatem imminuant. Si mens priori vitio, hoc eſt, nativa percipiendi hebetudine laboret; vix ullum adhiberi, aut inveniri poteſt ſalutare remedium. Res, credo, eſſet experimentalium Phyſicorum, & Medicorum meditationibus digna, & argumentum æque curio-

curioſum, atque hominibus forſitan aliquando etiam utile, humanæ mentis hebetudinem, tamquam veram, & phyſicam animæ, ſeu potius cerebri ægritudinem ſpectare: & exinde hoc ſibi problema magno totius humani generis beneficio ſolvendum proponere, *nativum hominis ingenium meliorare*. Poſſe problematis ſolutionem non citra rei obtinendæ ſpem tentari, inde mihi perſuadeo, quod ingenii perſpicacia major, vel minor (quantum præſens animæ ſtatus, & conditio ferunt) ab noſtri cerebri ſtatu dependeat; omnes enim humanas animas æqualis eſſe perfectionis, communis eſt omnium ſenſus. 2. Paſſim videmus homines mentis antea ſanæ ſola cerebri læſione inſanire, inſanos ad priſtinam ſanitatem phyſicis medicamentis reſtitui. 3. Infrequens etiam non eſt, homines acuto ingenio præditos hebeſcere, repueraſcere, & convaleſcere. Ex his, inquam, ſperari poſſet phyſico illi, & communiſſimo animæ malo remedium. Vide, quæ dicimus in Phyſica Viventium.

89. Secundam obſcuritatis originem a vocabulorum uſu, & neceſſitate natam effugiemus, primo ſi eam, quam loquimur linguam, & proprias verborum ſignificationes a communi hominum ſenſu, & uſu confirmatas recte intelligamus: aliter neque noſtras aliis communicare, neque aliorum ideas intelligere poterimus. Id facile obſervabis, ſi aliqua ab una in aliam linguam non ſatis tibi notam, vel viciſſim transferre pericliteris: tum enim vero eſt, quod de genuina verborum, phraſiumque ſignificatione dubitamus, atque utriuſque linguæ diſcendæ neceſſitatem, & noſtram præterea, dum loquimur, negligentiam agnoſcimus. Litterati homines ne dimidiam quidem ut plurimum propriæ linguæ partem; vulgus vix quintam, aut ſextam callet. Bene multis propriè eruditionis adoratoribus non probabitur hæc ſententia, æquis alias rerum æſtimatoribus, & obſervatoribus aſſerta. Si rem tamen non ſuperficie tenus, ut fieri ſolet, ſed ut philoſophi examinent; plurimum à me eorum eruditioni datum comperient. Secundo, ſi verba æquivoca tollas, aut quonam in ſenſu a te, dum loqueris, vel ab alio loquente, vel ſcribente accipiantur, prius explices, aut explicari petas. Omnes linguæ innumeris pene æquivocis ſca-

tent; quod major longiſſime in qualibet gente ſit, idearum, quam verborum numerus: plura idcirco uno eodemque verbo ſignificare opus habent. Tertio, ſi verba ipſa dubiæ ſignificationis, & quæ ad diverſos ſenſus trahi poſſunt, prius definias.

90. Dicitur autem hæc *nominis definitio*, paſſim apud Geometras, Phyſicos, & alios ſcientiarum Scriptores claritatis gratia adhibita. Eſt igitur hæc propriæ ſignificationis verbi alicujus expoſitio. Exemplo ſit verbum *ſpiritus*, cujus cum multiplex ſit ſignificatio (rem enim non materialem *halitum*, *reſpirationem*, *partes ſubtiliſſimas* ſanguinis, aut liquorum ſignificat), pro rei oportunitate dices, *ſpiritus nomine ſubtiliſſimas partes ſanguinis per glandulas percolatas intelligo*. Niſi ita fiat, cum de ideis non conveniamus; neque nos mutuo intelligemus, neque ullus erit diſputandi finis. Porro omnia lexica, & dictionaria ſunt totidem vocum definitionum promptuaria ſingulis nationibus peculiaria.

91. Tertium confuſionis principium ex parte ſaltem tollemus; ſi ideas ipſas (cum ſimplices ſunt) alias ab aliis ſeparemus; quæ in objecto clara ſunt ab obſcuris diſtinguamus, & unicuique proprium claritatis, aut confuſionis gradum tribuamus. Si vero ideæ ſint ex plurimis aliis complexæ; eas item in partes ſuas diſtinguamus. Animam noſtram exiſtere, & non eſſe materiam, clare percipimus; de ſpiritu interim, & intima animæ ipſius eſſentia, unione cum corpore, & aliis ſimilibus aut nullas, aut confuſiſſimas tantum habemus ideas: ſi igitur materialiſta aliquis ex hac idearum confuſione aut defectu animam noſtram ſpiritum non eſſe argumentaretur; aptiſſime illi reponeremus, diſtinguamus, amabo, quæ clare, ab iis, quæ confuſe percipimus: clare percipio, *me eſſe*, *cogitare*, *rem cogitantem non eſſe materiam*: hiſce inſiſtamus, cetera parumper omittamus.

92. Quarto obſcuritatis principio maxima hominum pars totam vitam laborat, & premitur. Sunt, quorum in mentem objecta, & ideæ, tamquam fulgura pertranſeunt, & aut vix ſcintillant, aut citiſſime evaneſcunt, priſtinamque obſcuritatem poſt ſe relinquunt: major tamen pars oppoſito laborat vitio, & non ſolum tarde rerum ideas comparare ſibi ſtudet,

verum

verum etiam in ipſarum idearum, quas legendo, audiendo, videndo acquiſivit, priori cortice ſiſtit.

## LECTIO QUARTA

### *De Ideis ad earum objecta relatis, ſeu de multiplici humanarum idearum objecto.*

93. Cum ideas noſtras ad objecta referimus, easque hoc modo relatas conſideramus; duplici adhuc ratione eas ſpectare, dividere, atque tractare poſſumus. Vel repræſentationes, atque imagines objectorum conſideramus, vel potius objecta in repræſentationibus ipſis expreſſa: utroque modo ſpectatæ multiplices habent diviſiones, quæ maxime in re logica attendi debent; cum in ſcientiis, artibus, & toto humanæ ſocietatis commercio infinitum pene habeant uſum. Quin etiam quæ hic de ideis dicemus, quodammodo iis vocibus a philoſophis applicari conſueverant, quibus ideæ ipſæ exprimuntur, & ſignificantur. Et hinc veteres Scholaſtici nihil, aut pauca de ideis, de vocibus plurima explicabant.

### §. I.

### *De Ideis ſingularibus, Univerſalibus, & abſtrahendi ratione.*

94. Vix in lucem edimur, objecta, quibus circumdamur, in nos agere incipiunt: de quibus poſtea ideas paulatim comparamus. Primus ille idearum noſtrarum ordo actionum objectorum ordinem ſequitur; objecta autem, quæ in nos agunt, ſunt ſingularia corpora, aer, aqua, & alia, quibus afficimur: poſtea vero uſu ipſo edocti, & clareſcente ratione; cum jam mens humana ex ſuo veluti fundo, atque proprio marte efficere aliquid valet; a ſingularibus peculiarium corporum ideis, primum a nobis percepti, ideas pluribus communes, magis, & magis univerſales elicimus; dum objecta ſingularia, eorumque ideas reflexione mentis inter ſe comparamus.

95. Omnes igitur noſtræ ideæ, vel innatæ illæ ſint, acquiſitæ, aut factitiæ, vel claræ, aut confuſæ, ſi ſecundum objecta attendantur, ſunt *ſingulares*,

*res*, aut *communes*, hoc eſt, de objecto ſingulari, aut communi: in ſeſe enim omnes ſunt ſingulares, certam, & individuam habent naturam: atque prima hæc eſt idearum diviſio ex objectis, & ex ipſomet naturæ ordine petita. *Singularis idea* eſt, quæ ad individuum aliquod objectum ſpectat, idque unum repræſentat, nullique alii competere poteſt. Sic idea vaſtiſſimæ ſphæræ igneæ lucidiſſimæ circa tellurem perenniter vere, aut in ſpeciem ſeſe volventis, ex qua lumen accipimus, eſt idea ſingularis noſtri planetarii ſolis. Hujuſmodi ideas omnium primas, ut dixi, acquirimus; cum ab objectorum ſingularium actionibus pendeant: ſæpiſſime tamen fit, ut quas ſingulares exiſtimavimus, communes poſtmodum eſſe deprehendamus.

96. *Idea communis* eſt, quæ pluribus objectis convenit, ſeu plura repræſentat: ita *homo niger* eſt *idea* communis Africæ nationibus maximam partem conveniens. Ideas communes ut plurimum acquirimus meditando, obſervando, & comparando rerum ſingularium notiones. Communes ideæ diverſos habent amplitudinis gradus, aliæque aliis latius patent, ut modo dicemus.

97. Ideæ ſingulares, cæteris quidem paribus, ſunt communibus perfectiores; cum non ſolum id, quo objecta plura conveniunt, ſed etiam quo diſtinguuntur, exprimant; non vero communes. Eſt dicere, *idea communi* non niſi partem, *ſingulari* vero totam objecti naturam exprimi poſſe: poterit tamen viciſſim communis ſingularem claritate, aut diſtinctione ſuperare.

98. Communes elicimus ideas mentis abſtractione, ut dicitur, hoc eſt, cum ad ea ſolum capita, & rationes attendimus, in quibus objecta plura conveniunt, quin ad individua, & propria animadvertamus, ita cum nos vivere, ex propria conſcientia agnoſcamus, inſimulque in brutis animantibus eadem illa deprehendamus, quæ nos vivere dicimus; ſi ad vitæ tantummodo notionem attendamus, & hoc unum *vivere* conſideremus; ideam *viventis* elicimus omnibus animantibus communem: & hoc quidem mentis abſtractione peragimus; quatenus a peculiaribus viventium differentiis conſiderandis mentem abſtrahendo, unum *vivere* cogitamus. Sed fuſius hæc explicanda ſunt.

99.

99. Ideæ ſecundum ſuam naturam ſpectatæ ſunt omnes ſingulares; cum individuam ſingulæ habeant naturam, & unaquæque ſit individua ſui objecti repræſentatio. Ex objectorum tantummodo ratione, natura, aut repræſentandi modo eſt, quod ſint *ſingulares*, *peculiares* aut *communes*. Cum quidcumque eſt in rebus, ſit ſingulare; ſolæ ideæ ſingulares verum, & reale habent objectum: v. g. idea *Solis*, *Lunæ*, *Telluris*, quæ in mente ſingularia, & realia hæc objecta repræſentanr: quæ dicuntur *peculiares*, v. g. *aliqua natio*, id nominis habent non ex natura objecti, ſed ex modo illud exprimendi, & vage repræſentandi, quod in natura non vagum, ſed ſingulare, & definitum exiſtit. Quæ enim res eſt, aut eſſe poteſt in natura, quæ in ſeſe non ſit certæ, atque individuæ naturæ? Objecta etiam idearum communium, ſeu univerſalium, v. gr. *magnitudo* non exiſtunt in natura eo modo, quo ab iis repræſentantur. Quamcumque magnitudinem mihi in rebus demonſtres; illa erit res aliqua ſingularis ab omnibus aliis magnitudinibus diſtincta: eſtne in mundo homo aliquis communis? Objectum igitur ideis communibus repræſentatum, eo modo, quo ab iis repræſentatur, in mente ſolum, ſeu in ipſis ideis exiſtit: mens igitur eatenus ideam communem, & univerſalem pluribus objectis convenientem elicit, quatenus illa ipſa objecta ita conſiderat, ut ad illorum inter ſe differentias nequaquam attendat: ac proinde ſolum illam rationem atringat, qua conveniunt. Exemplo res fiet manifeſta: triangula, rectangulum, acutangulum, obtuſangulum ſecundum integras eorum notiones contemplaris, & ab ſe invicem diſtinguis: ab iis deinde mente, & cogitando detrahe eorum differentias, quibus diſtinguuntur, hoc eſt, ita illa conſideres, ut ad angulorum magnitudines, ſeu ſpecies non attendas, aut mentem ab iis abſtrahas, ſolumque in iis conſideres, quod ſingula tres angulos habeant: ideam igitur trianguli omnibus communem, univerſalem, abſtrahendo, aut detrahendo, comparaſti. Hanc deinde ideam trianguli cum idea quadrati conferendo, facile animadvertis, triangula, & quadrata in eo convenire, quod ſint *figuræ planæ*; differre autem in angulorum, & laterum numero: ab hac differentia mentem parumper avo-

ta, ſeu eam a prædictis figuris detrahe; ad rationem tantum *figuræ planæ* attendendo: habes igitur aliam ideam univerſalem, & priori magis communem mentali abſtractione, aut detractione comparatam. Si hanc ideam *figuræ planæ* cum ſuperficie curva prædicto modo compares; aliam ideam magis univerſalem *figuræ* elicies: atque ita mente ſemper gradatim procedendo, ad ideam *magnitudinis*, & uſque ad ſupremam *Rei*, ſeu *Entis* devenies.

100. Plura hinc elicimus: primum ideas communes, eoque modo conceptas, eſſe factitias, & ſolius animæ opus: cum quidquid in rebus exiſtit, individuam habeat naturam: Secundum, illas omnes eſſe ideas imperfectas, ſi ad realia objecta referantur; cum nullius veri objecti in rebus exiſtentis partes omnes, atque differentias repræſentent: communium tamen notionum poſſunt eſſe claræ, atque perfectæ repræſentationes. Tertium, objecta, & eorum ideas hoc modo conſiderare, in quotidiano etiam civilium, & humanarum rerum uſu, & hominum commercio utile ſæpiſſime eſt, & multoties neceſſarium: ita in nobis ſæpe diſtinguimus jura hominis, jura civis, jura hominis Europæi &c. dicimuſque multoties, mihi quidem, qua homo ſum, communia debentur humanitatis officia: quatenus Anglus Civis v. gr. Religionis, & ſcribendi libertate, privilegio *habeas corpus* frui, & parlamentariis tantum legibus vivere conceſſum eſt: ratione demum Europæi hominis, in bello etiam captus in ſervitutem redigi non debeo: itaque in uno eodemque objecto plures rationes communes diſtinguimus; quæque illi ſingillatim ex iis rationibus conveniant, aſſignamus. Quartum, mentis abſtractio hoc modo explicata noſtræ hominum mentis imperfectionis nota, & argumentum exiſtit. Si res clariſſime ſemper, atque perfecte perciperemus; de quocumque loqueremur, ſingulares omnes ejus differentias intelligeremus. Ex alia parte, ea, qua ſumus, humana conditione ad civile commercium, ſcientias, arteſque omnes illa mentis abſtractio, communiumque idearum uſus maxime ſunt neceſſaria. Lexica omnia evolve: quid præter communium idearum uſum, & vocabula deprehendis?

101. Quod hic dicimus de ideis, dici etiam debet de earum objectis, & vocibus quibus illa exprimuntur:

tur: ita ut vox, & objectum ideæ communi reſpondens dicatur objectum, aut vox communis v. g. *habitatores planetarum*, *homo niger*: objecta vero, & nomina dicantur *propria* quæ ſingularibus ideis reſpondent, v. g. *ſol*, *luna*, &c.

## §. II.

### *Quinque Porphirii, vel Ariſtotelis Prædicabilia.*

103. Ideæ *communes* non ſolum amplitudine diſtinguuntur, cum aliæ aliis latius pateant, & ad majorem individuorum numerum extendantur, ſed (quod præcipuum, & magnopere notandum eſt) ratione etiam in plures claſſes diſtribuuntur, quæ *univerſalia* Porphirii nuncupantur, *Genus*, *Species*, *Differentia*, *Proprium*, *Accidens*. Diſtinctius hæc explicanda ſunt; cum non ſolum in Scholis ſint recepta, verum in omnibus ſcientiis, artibus, communique hominum commercio uſum habeant. Diverſas eſſe ſcientiarum v. g. Artium, plantarum, metallorum genera, & ſpecies, differentias, proprietates, accidentia, in libris, in ſcholis, in communi hominum commercio ſæpiſſime audis, legis, & tu ipſe affirmas: quid hiſce nominibus ſignificamus? Quid ſunt genera rerum, ſpecies, differentiæ? Quid proprietates, & accidentia?

104. Cum plura individua, hoc eſt ſingularia entia obſervamus, v. g. plures homines, in quibus nullum notabile diſcrimen advertimus, quod eorum notiones, naturas, aut definitiones variet; ea dicimus *individua ſolo numero diverſa*. Horum individuorum primo quidem quærimus naturam, & eſſentiam: quid ſcilicet rei ſint: rem examinando, in hanc ideam *animal rationale* incidimus, quæ eſt, aut communiter exiſtimatur illorum individuorum notio: omnia igitur illa individua, parum quidem inter ſe, ab omnibus vero aliis, rebus eſſentiali diſcrimine differentia, ſpeciem quamdam rerum conſtituunt: communem vero eorum notionem *Animans rationale* dicimus *ſpeciem*, ſeu rationem, *ſpecificam*, quæ certam rerum claſſem conſtituit. Hæc autem notio, ſeu individuorum complexio aliquid habet, nempe *rationale*, quo ab omnibus materalium rerum individuis notabi-

tabiliter, & pluſquam numero diſtinguatur; aliud inſuper, in quo cum aliis animantibus convenit, nimirum *animantis notionem:* quæ quidem beſtiis omnibus convenit. Rurſus *animantis* ideam expendendo, invenimus in illa comprehendi ideas *Viventis*, ſeu *vegetantis*, & *ſentientis:* primam quidem, qua animans cum plantis convenit; ſecundam vero, qua ab illis diſtinguitur. Hoc pacto progrediendo aſcendimus ad *Corpus*, a *Corporis* idea ad *ſubſtantiam*, a *ſubſtantia* ad *Ens*, quæ eſt univerſalis, & ſimpliciſſima noſtrarum idearum.

105. Deinde poſt cognitam individuorum, ſeu rerum eſſentiam, ut rem melius dignoſcamus, eam ab omni parte rimamur; ſi quid habeat, quod, licet illius natura non ſit, ex illa tamen veluti fluat, illamve neceſſario, aut ſemper comitetur: quæ tandem illam exterius, aut interius ornent; quin neceſſario ſemper adſint. Hiſce obſervatis, quid uſitatiſſimis illis vocibus ſignificemus, quænam illæ ſint ideæ, Porphyrii *prædicabilia* vulgo dicta, facile intelligemus.

### *Generis notio.*

106. *Genus*, eſt *notio*, ſeu *ratio* quædam pluribus ſpeciebus communis, illarum eſſentiæ partem conſtituens, ſubſtantivo nomine, ſi id lingua ferat, ut plurimum expreſſa, qua quærenti *quid res ſit*, reſpondemus. Quæras v. g. quid rei ſumus homines? *Animantia cogitantia*, communiter reſpondetur: hac reſponſione eſſentia hominis exprimi exiſtimatur: primumque illud *animantia*, eſſentiæ pars, beſtiis etiam conveniens, eſt genus, ſeu notio, & idea generica. Aliud eſt genus *infimum*, aliud *medium*, aliud *ſummum*. Primum eſt, quod in infimas ſpecies dividitur, ut *Triangulum rectilineum*, in ſpecies *trianguli rectanguli*, *obtuſanguli*, & *acutanguli* dividitur; animans in homines, & beſtias: *medium*, quod inter inferius, & ſuperius aliquod genus mediat, v. gr. *triangulum*, quod mediat inter triangulum rectilineum, & *figuram*, latiuſque patet, quam primum, minus quam ſecundum: a *Figura* enim deſcendimus ad triangulum, a triangulo ad triangulum rectilineum &c.

Dif-

*Differentiæ notio.*

107. Differentia eſſentialis, & proprie dicta unius communis notionis ab alia, eſt illa altera pars eſſentiæ, ſeu idea, & communis notio, quæ inſimul cum idea generica integram ſpeciei, aut inferioris generis notionem conſtituit, & qua quærenti, *qualis res ſit*, & quonam modo ab aliis ſpeciebus natura differat, reſpondemus. Differentiam adjectivo nomine communiter exprimimus, ut rem ſcilicet, aut modum ideæ genericæ. Hoc pacto dicimus, *Rationale*, humanæ ſpeciei differentiam, propterea quod hominem ab aliis animantium ſpeciebus ſecundum eſſentiam diſtinguat, & inſimul cum generica hac idea, *Animans*, integram humanæ ſpeciei notionem conſtituat. Differentiæ, ut genus, in infimas, medias, & ſupremas dividuntur. Differentia ſuprema eſt, quæ genus ſupremum ad gradus proxime inferiores contrahit, eoſque una cum genere ipſo conſtituit. Hujuſmodi ſunt differentiæ *accidentis*, & *ſubſtantiæ*, quæ ſummum genus *Ens* ad duo illa proxima genera media contrahunt. Reliquæ explicatione non indigent. Ultimæ tandem differentiæ, quibus alia ab aliis ejuſdem ſpeciei individuis diſtinguuntur, *individuantes*, ſeu *numericæ* nuncupantur.

108. Quare differentiæ aut ſunt *genericæ*, quæ genus, aut *ſpecificæ*, quæ ſpeciem, aut *individuales*, quæ individuum conſtituunt. Differentia vel refertur ad ideam univerſaliorem, quam contrahit, vel ad æque late patentem, quam ex parte conſtituit. Differentia v. g. hominis, *rationale*, ideam genericam, *animans*, latius patentem, contrahit, hominem vero conſtituit, & æque cum illo extenditur: De quocumque igitur affirmabitur, aut negabitur eſſe hominem, affirmabitur, aut negabitur propria hominis differentia, & viciſſim: relate vero ad ideam, quam contrahit, aliter ſe res habet: *Cogitatio* eſt differentia Spiritus a corpore, & ad gradum Spiritus contrahit *ſubſtantiam*, de quocumque igitur dicetur *cogitare*, dicetur & eſſe ſubſtantiam, non tamen viciſſim: contra vero de quocumque neges, eſſe ſubſtantiam, negabis etiam eſſe Spiritum, ſed non viciſſim.

109. Plurimarum rerum differentias vel defectu verborum ſola negatione exprimimus, vel (quod eſt univerſale malum) defectu cognitionis plurimis verbis circumloquimur, vel tandem uno, aut pluribus appoſitis verbis breviter enuntiamus. Primo modo res utcumque diſtinguimus, ſecundo deſcribimus, tertio definimus.

## *Species.*

110. *Species* eſt communis notio ex genere, & differentia communi compoſita: ſeu generis, & differentiæ complexio. Cum dicis *aurum*, ſpeciem, intelligis, hoc eſt, metallum eſſentia ab aliis metallis differens; hoc eſt, complexionem generis, & differentiæ. Species proprie dicta infra ſe habet ſola individua, de quibus affirmatur: licet *genera media* dici etiam poſſint *ſpecies*, ſi cum inferioribus notionibus comparentur, de quibus affirmantur. Ab individuis igitur abſtractione mentis aſcendimus ad ſpecies, a ſpeciebus ad genus infimum, ab infimo genere ad ſuperiora, & gradatim univerſaliora uſque ad ſummum univerſale genus conſcendimus. Contra vero a genere ſummo per media, & inferiora, differentias gradatim quærendo, & contrahendo ad ſpeciem, & individuum deſcendimus.

111. Unico nonnumquam vocabulo, ſicut genus, duobus, aut pluribus interdum exprimitur ſpecies: primo modo dicimus *hominem*, *equum*, *leonem* &c., ſecundo ut beſtiarum animam exprimamus, plura adhibemus vocabula v. g. *rem immaterialem*, *ſpiritum alterius ordinis*, *flammulam in artificioſa machina agentem* (pro varia philoſophantium opinione). Ita nos penuria verborum, aut idearum ad obſcuras, & longas ambages adigit. Species præterea, perinde ut genera, & differentiæ, tamquam res, & ſubſtantiæ exprimuntur; licet in ſe ipſis non omnes ſint ſubſtantiæ, ſed rerum modi: ita *figura plana* eſt genus, *figura quadrata* eſt ſpecies: utraque vero non ſubſtantia, ſed ſubſtantiæ modificatio exiſtit.

## *Proprium.*

112. *Proprium*, ſeu *proprietas* dici in logica poteſt

*neceſ-*

*neceſſaria eſſentiæ rerum appendix*: hoc eſt, idea illa ad rei quidem eſſentiam non pertinens, ab ipſius tamen natura neceſſario profluens, aut illi peculiari ratione neceſſario conveniens. Eſt igitur *proprietas*, ſeu *proprium* ſecunda veluti generis, aut ſpeciei differentia, qua integra ſpecies, & ſingula ejus individua ab aliis omnibus ſpeciebus, & individuis ulterius diſtinguantur: eſtque nova hæc diſtinctionis ratio inter *differentiam*, & *accidens* media; quia *proprium* ita ad omnia ſpeciei individua ſpectat, ut neque ad eorum eſſentiam ſpectet, ut differentia, neque a natura ipſa ſejungi poſſit, ut accidentia, & qualitates. Exemplo ſit triangulum rectangulum: *triangulum* eſt genus, cujus ſpecies ſunt *rectangulum*, *acutangulum* &c. habere angulum rectum eſt differentia eſſentialis, quæ una cum ratione trianguli conſtituit ſpeciem, *triangulum rectangulum*: ab hac tamen eſſentiali differentia oritur, quod quadratum lateris angulo recto oppoſiti ſit duobus aliorum laterum quadratis æquale: hoc igitur ultimum eſt *proprium*, ſeu proprietas omnis trianguli rectanguli.

113. *Proprii* quatuor diſtinguuntur ſpecies: prima, & præcipua eſt, quæ competit *omni ſoli*, *ac ſemper*: hujus generis eſt, quod omnes ejuſdem circuli radii ſint inter ſe æquales: cum hæc æqualitas circulo omni, ſoli, & ſemper competat. Secunda eſt, quæ *omni*, *ſed non ſoli* ſpeciei convenit: hoc modo humanæ ſpeciei proprium eſt, *cogitare*, & *ratiocinari*; cum integra hæc ſpecies vim hujuſmodi habeat, quæ tamen aliis ſpiritibus convenit.

Tertia eſt, quæ *ſoli ſpeciei*, *ſed non omni* convenit: hujuſmodi eſt, *reſpirationi inſervire*, quod ſolius quidem, non tamen omnis aeris proprium eſt: cum aer vel nimium ſubtilis, vel nimium impurus huic muneri ſit ineptus. Quarta denique, quæ *omni*, *ſoli*, *ſed non ſemper*; hoc modo omnium animantium proprium eſt, *dormire*.

114. *Proprium* eoſdem habere poteſt latitudinis gradus, atque differentia eſſentialis; a ſummo ſcilicet genere per intermedia omnia uſque ad individuum deſcendit. Supremi generis, ſicut omnium intermediorum, atque ſpecierum, ſuæ ſunt proprietates. Ut nihil dicamus de ſingulariſſimis Entis Supremi, DEI Optimi Maximi, Attributis, quæ Theologis relinqua-

quamus. Aliquæ etiam proprietates naturis ſuis conveniunt neceſſitate phyſica a Deo in alia providentia ſuperabili; aliæ vero neceſſitate inſuperabili, ſeu metaphyſica: quorum exempla paſſim occurrunt.

*Accidens.*

115. Aliqua tandem ſunt, quæ rebus, generibus, ſpeciebus conveniunt, eaque afficiunt, quin earum eſſentiam componant, aut iis neceſſaria connexione conveniant, poſſintque proinde adeſſe, aut abeſſe, quin naturæ ipſæ deſtruantur, aut ſubſtantialis mutatio in iis peragatur. Hujuſmodi eſt *color albus* relatus ad chartam, in qua ſcribimus; is enim aut poni, aut tolli poteſt, quin charta ipſa deſtruatur, aut ſecundum ſubſtantiam mutetur. Quidquid eſt hujuſmodi, dicitur *accidens* illius ſubſtantiæ, cui ineſt: definirique in hunc modum poteſt, *appendix eſſentiæ non neceſſaria*: quod ſcilicet tolli, ponique poteſt citra ſubſtantiæ mutationem. Hoc modo dicimus, hæc charta rectangula, aut quadrata; corpus quodcumque finitum hanc, vel illam habet figuram.

116. Accidentia cum de naturis, quibus inſunt, affirmantur, nominibus adjectivis, *coloratum*, *flavum*, *rubeum* v. g. enunciantur: quæ quidem duo ſignificant, accidens nimirum clare, ſubjectum autem confuſe. Quod ſi nominibus ut dicitur, abſtractis, *color*, *albedo*, *flavedo*, ſignificentur; tum vero ut ſubſtantiæ, genera, ſpecies non vero, ut accidentia rerum conſiderantur. Aliqua eſſe accidentia intrinſeca, ut eſſe *ſapidum*, aut *inſipidum*, alia extrinſeca, ut eſſe *figuratum*, *cognitum*, *viſum*; ſicut & aliquas alias eorum denominationes omittimus, cum res ſint nullius momenti, omnibuſque ſint paſſim notæ.

## §. III.

*Ratio, & modus objecta concipiendi, & ſignificandi in humano commercio uſitatiſſima, ideis, & vocibus, quæ dicuntur abſolutæ, relativæ, adæquatæ, inadæquatæ, ſimplices, complexæ.*

117. Humanum commercium tribus hiſce potiſſimum per-

peragitur; *Objectis*, *ideis*, *vocibus*: objecta menti proponuntur: ideis noſtris repræſentantur: mutuo inter homines ſignificantur. Objecta non ſolum ſunt infinita, quod in præſentiarum omittimus, ſed multiplici modo menti proponuntur, cognoſcuntur, ſignificantur. Ex objectorum igitur modo ideæ, & voces, illorum expreſſio, & ſignificatio ad eorum objecta relatæ illa omnia ſortiuntur nomina, & affectiones, quæ ipſiſmet objectis conveniunt: præcipua capita percurramus. Omnia humanæ mentis objecta aut ejus ſunt naturæ, ut citra ullam relationem ad aliud exiſtere, & exprimi poſſint; vel ea ſunt, quæ licet reapſe relativa exiſtant; exprimantur tamen, & a mente repræſententur, quaſi ad aliud non referrentur. Primi generis ſunt *anima*, *corpus*, *magnitudo*; ſecundi *rotunditas*, *cogitatio*, & alia, quæ licet ſint ſubſtantiarum modi, & aliquid neceſſario relativum; tamquam ſubſtantiæ tamen exprimuntur. Quid enim *rotunditas* in rebus, niſi modus corporis rotundi. Dum tamen hanc figuram ita exprimimus, ad corpuſne attendimus? Harum rerum omnium ideæ dicuntur *abſolutæ*. Quæ hujuſmodi non ſunt, re, conceptu, aut expreſſione ad aliud referuntur, itaque repræſentantur, & voce exprimuntur: hæc vero dicuntur objecta, ideæ, voces *relativæ*: talia ſunt *Pater*, *filius*, *creatura*, *figuratio*, *motus*, & infinita alia. Idea igitur *abſoluta* eſt, quæ recte intelligi poteſt, alia non intellecta: quæ proinde nullam relationem ad aliud in ſe includit. Contra vero *relativa* dicitur, quæ intelligi non poteſt, quin alia etiam idea, aut objectum mente etiam habeatur, ad quod illa referatur. Omnia, aut quamplurima objecta diverſo modo in humano commercio conſiderata, poſſunt modo ab *abſoluta* idea, & voce, modo a relativa repræſentari, & exprimi. Ut hæc melius intelligantur, animadvertendum oportet, qua ratione objecta omnia aut in rebus exiſtant, aut ab humana mente attingantur.

118. Mens humana vel objecta conſiderat, prout illa in rebus exiſtunt; vel diverſo modo ea ſibi proponit, atque repræſentat: quacumque ratione id fiat, multiplex ex utroque capite idearum ſpecies enaſcitur. Quidquid eſt in natura, ad tria hæc univerſalia capita reduci, & ſecundum ea ſpectari poteſt,

*res*,

*res*, *modus*, *res modificata*: quidquid concipimus, atque ſignificamus, ut in ſe exiſtens, quin peculiarem ad aliud relationem re habeat, conceptu, aut voce exprimat; id *rem* nuncupamus, aut tamquam rem exprimimus: eo pacto *mens*, *corpus*, *tabula*, *linea* rerum notionem habent, & earum idea concipiuntur. Alia ſunt, quæ ad res ita neceſſario referuntur, ab iiſque dependent; ut neque ſine rebus exiſtere poſſint, neque ſine illis exprimi: hujuſmodi ſunt *figura*, *motus*, quæ ſine rebus, quarum ſint affectiones, exiſtere, aut intelligi non poſſunt. Alia tandem ita exiſtunt, & exprimuntur, ut & rem, & modum ſignificent, & tertium genus conſtituant, quod *res modificata* nuncupatur: hujuſce generis eſt *coloratum*, *figuratum*, *recedens*, *Pater*, *Filius*, & innumera pene alia, quæ *rem*, & *modum rei* ſignificant, ſeu rem peculiari modo affectam, aut relatam exprimunt. Quod primo modo ſignificatur, eſt *ſubſtantia*, aut ſaltem tamquam ſubſtantia exprimitur: plura enim ſunt, quæ licet ſubſtantia non ſint, ſed qualitates, ſeu ſubſtantiarum modi; quibuſdam tamen nominibus expreſſa, quaſi ſubſtantiæ ſignificantur. Secunda ſunt *modi rerum*, tertium ſunt *res modificatæ*. Triplex hæc exiſtendi ratio, quidquid in rebus eſt, complectitur: triplex etiam hic concipiendi, ſignificandique modus totum Rationale hominum commercium conſtituit.

119. Diverſa vero eſt harum idearum, ſicut & objectorum, atque vocum iis reſpondentium indoles. Res, ſeu ſubſtantiæ, aut ad inſtar ſubſtantiarum expreſſæ, nominibus, *abſolutis*, & ſubſtantivis ſignificantur; ut arbor, ſol &c. earumque *rerum* ideæ ſubſtantias exprimunt. Modorum nomina ſunt etiam ſubſtantiva, ut *figura*, *motus*, *calor*; eorum tamen ideæ modum clare, rem obſcure exprimunt; niſi mens eos modos, ut puras ſubſtantias conſideret. Rerum tandem modificatarum nomina ſunt plerumque adjectiva, ut *figuratus*, *compreſſus*, *tenſus*; earumque ideæ duo ſemper, modum ſcilicet, & rem repræſentant, rem quidem primo, & præcipue, ſed minus clare: modum ſecundo, ſed clarius. Hæc eſt idearum, & vocum, hoc eſt, rationalis hominum commercii indoles: ita res exiſtunt, concipiuntur, ſignificantur, ita ſumus, cogitamus, loquimur.

120.

120. Duo præterea dictis addenda: 1. Res quidem ſæpe, ut ſubſtantias, aliquando etiam, ut rerum aliarum modos, ſeu qualitates exprimimus: ſecundi modi exemplo ſint *habitus*, *armatura*, & alia multa: modos etiam veros ſæpiſſime, ut modos, nonnumquam, ut ſubſtantias concipimus, ut jam dixi. 2. Et hinc ſunt modorum diviſiones in *accidentales*, & *ſubſtantiales*, in *internos*, & *externos*, in *veros*, ſeu *phyſicos*, & *logicos*, ſeu *denominationis*.

121. *Modi accidentales* ſunt, qui ſubſtantiæ non ſunt, ſed ſubſtantias aliquo modo afficiunt: cujuſmodi ſunt *figura*, *calor*, *motus* &c. *Modi ſubſtantiales* ſunt reapſe ſubſtantiæ, quæ vel ſubſtantiam aliam tamquam modi afficiunt, ut *armatura*, *veſtis*: vel licet de rei eſſentia ſint, tamquam modus tamen a mente humana exprimuntur: hujuſmodi ſunt *humanitas*, *Divinitas*, *cogitatio*; quæ licet ab eſſentia hominis, Dei, & mentis non diſtinguantur; quaſi tamen modi ſubſtantiales, aut eſſentiales: a mente noſtra imperfectiſſima exprimuntur, quibus hominis, Dei, & mentis natura conſtituitur.

*Modi*, ſeu *qualitates internæ* ſunt, quibus ſubſtantiæ intrinſecus afficiuntur, *externæ*, quæ extrinſecus afficiunt; priorum exemplum ſit *calor*, poſterioris vero *figura*. Alias diviſiones, quæ clariſſimæ ſunt omittimus.

122. Idea *adæquata* eſt, quæ omnia objecti attingit, & cognoſcit: contra vero: inadæquatæ nuncupantur, quæ objectum non totum repræſentant. Vel ex hac ſola definitione, atque ex noſtramet hominum infirmitate, & humanæ mentis conditione patet, quam pauca ſint, de quibus *adæquatas* ideas habeamus; cum nihil phyſicum comprehendamus: diſtinguendum tamen eſt inter confuſas, & claras: Si de confuſis loquamur; nihil vetat, quominus ideas adæquatas de quamplurimis rebus habeamus; hoc enim aliud non eſt, quam plurima omni ex parte, ſeu ſecundum omnia eorum confuſe tamen attingere. Sed hujuſmodi ideæ confuſæ (maxime ſi de obſcuriori mentis caligine participent) utcumque ſint, aut vocari poſſint adæquatæ; parum ad mentem ipſam illuſtrandam, & inſtruendam conferunt. Confuſionis idearum infiniti fere ſunt in humanis mentibus gradus. Id non modo humanorum ingeniorum

varietas; ſed diverſus etiam unius ejuſdemque noſtræ mentis ſtatus, & experientia demonſtrant. Rem materiali exemplo utcumque adumbratam intelliges, ſi a perfectiſſimis tenebris ad meridianam, clariſſimamque lucem creſcentes luminis gradus conſideres.

123. Ideæ inadæquatæ ſunt potiſſimum duplicis generis: aliæ veras, & phyſicas ſuorum objectorum partes ſecundum ſe diſtinctas ſeorſim perpendunt, quin eam diſtinctionem mente inducant, aut partem unam ad aliam, aut ad totum referant: hujuſce generis ſunt ideæ Corporis, & animæ humanæ, partium ſcilicet, quibus conſtamus homines: aliæ non veras, & phyſicas in objecto partes ſupponunt, quas ſeorſim attingant, ut prioribus accidit: ſed objectum ipſum phyſice ſimplex in partes quaſdam, mente partiuntur; ſeu plures in objecto rationes diſtinguunt, quas ſeorſim perpendunt: ita cum in anima noſtra diſtinguimus *memoriam*, *intellectum*, *voluntatem*; rem ſimpliciſſimam, qualis eſt anima ſpiritualis, in tres ideas, ſeu potentias, ſola mente, & munere diverſas diſtinguimus, mente dividimus, unamque ſeorſim ab alia tractamus; nihil interim de aliis cogitando. Idem eſt, cum in nobiſmet ipſis, aliiſque animantibus rationes *rationalis*, ſentientis, *viventis*, *corporis*, *ſubſtantiæ* diſtinguimus, aliaſque ab aliis mente ſeparamus. Primus ille concipiendi modus, ſeu ideæ diſtinctionem veram partium ſupponunt in objecto: ſecundus in ſcientiis, artibus, & humana ſocietate communiſſimus, & utiliſſimus, diſtinctionem non invenit, ſed mente creat, & inducit.

124. Primum quod attinet, ſunt illæ ideæ in omni ſcientiarum, & artium genere utiliſſimæ, nullaque alia ratione, quoad vivimus, ad veritatem aſſequendam pervenire poſſumus; quam dum hiſce ideis partes ſingulas objectorum conſiderando ad perfectam rei totius ideam paullatim pervenimus: regula enim generalis eſt, quod a ſimplicioribus ad compoſita, a partibus ad totum mens humana conſcendit. Ita ſane in Geometria triangulorum angulos ſeorſim a lateribus, latera deinde ſeorſim ab angulis expendimus; ut inde quid triangulis cum ratione laterum, tum etiam ratione angulorum conveniat, detegamus.

125. Ab objectis etiam dicuntur ideæ *ſimplices*, aut *complexæ*, ſeu *compoſitæ*: ſecundum ſe enim ſpectatæ, omnes ideæ ſunt ſimplices; cum ſint vel anima ipſa ſimpliciſſima, aut quoddam mentis lumen, modificatio, aut imago ſimpliciſſima rei in anima. Ab objectis igitur illa dicitur & eſt *idea ſimplex*, cujus objectum fuerit etiam tum phyſice], tum etiam ratione ſimplex, atque unicum. Plurima ſunt phyſice quidem ſimplicia, ratione tamen compoſita, ut ex dictis conſtat: *Spiritus intelligens* eſt objectum phyſice ſimpliciſſimum, cum *eſſe ſpiritum*, ac *eſſe intelligentem* in re non diſtinguantur: ratione tamen non eſt ſimplex objectum, cum mens noſtra unum ab alio cogitando ſeparare, atque in duas rationes dividere poſſit: erunt igitur ſimplices illæ ideæ, quarum objectum tamquam ſimplex exhibetur; licet alioqui partes habeat aut phyſice, aut ratione diſtinctas: ut idea *Spiritus*, *corporis*, *cogitationis*, & innumeræ aliæ.

126. Ideæ *complexæ* ex adverſo ſunt illæ, quarum objectum eſt complexum, ut *vir doctus*, *dux ſtrenuus*, *ſcientia naturalis*. Complexarum idearum infinita pene eſt multitudo, atque varietas: cum ad eas reducatur maxima noſtrarum idearum pars. Exemplis res fiet clarior: una eademque idea plura aliquando objecta ſignificantur; præcipue cum rem nomine adjectivo exprimimus, ut *figuratum*, *mobilem*, *longum*, & mille hujuſmodi aliis, quæ duo objecta una voce, & idea exprimunt: aliquando etiam idea erit complexa, quia & duplex objectum diſtinctum duplici etiam idea ſignificamus, unamque cum alia componimus; cujuſmodi eſt *miles armatus*, *America auſtralis*. Aliquæ ideæ complexæ nihil aliud ſunt, quam ſimplicium explicationes, aliæ ſunt earumdem contractiones, aliæ etiam ampliationes: prioris ordinis eſt, *America*, *quæ eſt quarta*, *& ampliſſima noſtri globi pars*: ad ſecundam claſſem ſpectant, *pars globi monſtrorum feraciſſima*; quod de ſola Africa intelligitur, tertii tandem, *incolæ omnium globorum noſtri vorticis*; in quo *incolæ* non ſolum ad terricolas, ſed etiam ad Planeticolas extenditur.

127. Cum tot fere ſint ideæ complexæ, quot ſunt diverſæ rationes, quibus mens humana objecta cogitare, proponere, de iiſque loqui, & aliquid enuntia-

re poteſt, familiariſque, & ornatus etiam hominum ſermo hiſce ideis maxime componatur; ſatis erit, in immenſa hac ſilva duo animadvertere: primum, de ideis complexis ſæpe negantur, aut affirmantur, quæ de ſimplicibus earumdem rerum ideis non negantur, neque affirmantur, & viciſſim v. g. de terricola polari negabis quotidie ſolem videre; id tamen de terricola non negabis. Ideæ igitur complexæ, quantumvis plurima de ſimplicibus participent, cum tamen in pluribus etiam differant; tamquam peculiares ideæ a ſimplicibus ſibi reſpondentibus diſtinctæ, tractandæ ſunt: v. g. idea *hominis armati* neque eſt idea *hominis*, neque idea *armati*, ſed tertia quædam idea priores illas comprehendens.

128. Secundum, Idearum complexarum plures ſunt gradus compoſitionis, ſeu complexionis, magis vel minus ab idea ſimplici recedentes pro majori, minorive ſimplicium idearum numero, quem comprehendunt. Integra periodus v. g. eſt idea complexa, quæ ex pluribus aliis ideis, complexis etiam ipſis, magis tamen ad ſimplicitatem accedentibus componitur. Viſitur id potiſſimum in ideis complexis, quæ ſunt ſimplicium explicationes: *Europam* v. g. uno nomine, & idea pronuntias, atque repræſentas; ut ejus tamen vocis ſignificatum neſcienti explices, atque deſcribas; ampliſſima verborum, atque ſimplicium idearum ubertate opus erit: tota hæc rerum deſcriptio eſt idea *Europæ* complexa, primæ illius ſimplicis explicatio. In hoc etiam ſenſu omnes definitiones ſunt ideæ complexæ totidem aliarum ſimplicium explicationes.

## §. IV.

### 129. *Ideæ Abſtractæ, Concretæ, Reales, Fictitiæ, Intuitivæ, non Intuitivæ.*

Ideæ ratione objectorum duplici modo dici poſſunt *abſtractæ*, primo, quem expoſuimus, quatenus unius ejuſdemque rei rationem unam ab alia mens noſtra diſtinguit, & abſtrahit; v. g. cum ſolem conſideramus, ut *ignem*, non vero, ut *luminoſum*, licet hæc duo in Sole non diſtinguantur. Simili mentis abſtractione aurum conſideramus, ut *extenſum*, non vero, ut

ut *ſolidum*. Secundo, cum rerum modos accidentales, aut eſſentiales perinde concipimus, atque exprimimus, quaſi eſſent res, ſeu ſubſtantiæ, quæ tamquam formæ ſubjectum ipſum componerent, velut accidens, aut eſſentiæ pars, ſubſtantivoque nomine exprimuntur: hoc modo abſtractæ ideæ dicuntur; *humanitas*, *Divinitas*, *infinitudo*, *cogitatio*: in Deo v. g. Ente ſimpliciſſimo idem omnino ſunt *natura divina*, *Divinitas*, *infinitas*, *Omnipotentia &c.*: nihilominus Divinitatem quaſi modum eſſentialem concipimus, quo natura Dei ſit, & nuncupetur divina. Eodem modo abſtracta ſunt *albedo*, *nigredo*, *flavedo* &c.

Contra vero ideæ *concretæ* dicuntur illæ, quibus adjectivo nomine duo ſignificantur ſecum in unum coaleſcentia, *forma* nimirum, & *ſubjectum*: hujus generis ſunt *figuratum*, *coloratum*, *humanum*, *divinum* &c. *figuratum* enim & corpus, & figuram corporis exprimit, qua ipſum afficitur.

130. Ideæ ſecundum ſe ſunt omnes *reales*; ab objectis vero illæ dicuntur *reales*, quæ verum habent objectum, hoc eſt, a mente noſtra minime fictum: Contra vero nuncupantur *fictæ*, ſeu *fictitiæ*, quarum objecta neque exiſtunt, neque exiſtere poſſunt in rebus; ſed ſunt purum noſtrarum idearum opus. Cum aliquid mente concipio, vel rem actu exiſtentem, aut ſaltem poſſibilem apprehendo, ut *lunam*, *alium ſolem*, *alium mundum*; vel rem plane impoſſibilem cogito, ut *Deorum pluralitatem*, *materiam cogitantem*: primum ſunt ideæ *reales*, ſeu *veræ*: ſecundum *fictitiæ*; quæ etiam nuncupantur *Ens rationis*; cum per rationem tantum ſint, & humanæ mentis opus exiſtant.

131. De hoc *rationis ente*, de quo tantopere in ſcholis olim ſaltem diſputabatur, nihil ulterius dicendum exiſtimo; ne in re, & quæſtionibus inutilibus tempus perdamus. Id ſolummodo animadvertendum, omnes ideas *fictitias* eſſe etiam factitias, cum non ſint neque innatæ, neque ſola ſenſuum actione acquirantur; non tamen omnes facticias eſſe etiam *fictitias*. Duplex igitur eſt idearum factitiarum genus: aliæ quidem veræ, & reales a mente copulantur, & perinde, ut in rebus ſunt, aſſociantur: aliæ vero reales item & veræ, ſed tamen maxime oppo-

ſitæ a mente in unum copulantur, quaſi unica eſſent idea complexa: priori modo ideas factitias veras comparamus; poſteriori autem *fictitias*, atque purum *ens rationis*. Hoc igitur aliud non eſt, quam objectum alicujus ideæ factitiæ, quod ut a mente concipitur; in rebus eſſe non poteſt, ac proinde ſola ratione exiſtit; v. g. *corpus ſpirituale*, *ſpiritus materialis*.

132. Ab objectis præterea, vel modo & ſenſu, quo acquiruntur, aliæ ſunt, & nuncupantur ideæ *intuitivæ*, aliæ vero *non intuitivæ*: primæ ſunt, quas viſionis ſenſu acquirimus; Secundæ, quæ aliis ſenſibus, auditu vero potiſſimum. Sed melius ideas relatu ad ſenſum dividemus in *experimentales*, & *non experimentales*: priores ſunt, quarum objecta in nos agunt: atque ad hanc claſſem pertinent omnes *intuitivæ*, rerum ſcilicet, quas videmus: 2. ideæ omnium ſenſuum viſionis ſcilicet, auditus, guſtus, odoratus, tactus, doloris, pruritus, & aliarum ſimilium actionum, quibus afficimur, & quas in nobiſmetipſis experimur: 3. quamplurimæ ideæ, quas dicimus *phantaſmata*, & purum imaginationis opus; omnes enim fere novimus, quid in humano ſenſu, corpore, & etiam ſpiritu poſſint, quidque reapſe efficiant imaginationis vires: hæ igitur omnes ſunt ideæ experimentales. Illa vero omnia, quæ auditu, aut lectione ediſcimus, quin in ſenſus noſtros cadant, atque in nos agant, ſunt ideæ *non experimentales*: eaſque nos ut plurimum comparando elicimus; cum ſcilicet res illas nullo ſenſu perceptas, v. g. murum 400. leucas longum, Sinam a Tartaris dividentem, quem numquam vidimus, rebus a nobis ſenſu perceptis comparamus, & comparando nobis repræſentamus.

133. Alio etiam modo in priorem recidente, *experimentales* dicuntur ideæ rerum in ſe ipſis: rem enim, quam videmus, ſentimus, ſonum, quem audimus, in ſe ipſis ſentimus, hoc eſt, ut ea percipiamus, opus non eſt, ut res illas ad alia objecta referamus. Contra res narratione, & lectione notas, & in ſenſum non agentes, cognoſcimus in aliis; eas ſcilicet ad aliarum rerum nobis notarum formam mente concipiendo: v. g. cum antiquæ Memphis deſcriptionem apud veteres legimus; eam urbem a tot

jam

jam ſæculis dirutam in aliis civitatibus, nobis viſu notis, ideas interim ampliando, adſpicimus.

134. Ideæ rerum *in ſe ipſis*, ſeu *experimentales* ex genere ſuo ſunt clariores, quam ideæ rerum *in aliis*, ſeu *non experimentales*: rem in ſe ipſo unuſquiſque facile animadvertet. Longiori rerum, & viarum ambage ad nos perveniunt ideæ *non experimentales*, ſeu *in aliis*, quam ideæ rerum in *ſe ipſis*: priorum claritas v. g. idea *Memphis* non ſolum ab ipſamet re, verum etiam ab referentis fide, & diligentia, ab rerum ſimilitudine, quibus Memphim comparo, & tandem a mentis meæ attentione pendet: cum idearum experimentalium claritas a paucioribus capitibus infici poſſit. Pro varia tamen rerum indole, mentis applicatione, & hiſtorici fide, fiet multoties, ut ideæ *in aliis* clariores, & exactiores deprehendantur, quam ideæ rerum in ſe ipſis, quas multoties oſcitanter apprehendimus.

135. Inter ideas ſenſuum, ſeu experimentales, quæ oculis acquiruntur, clariores, & vividiores eſſe ſolent, quam illæ auditu, atque aliis ſenſibus comparatæ: ut vere ſcripſerit *Horatius*:

*Segnius irritant animos admiſſa per aures,*
*Quam quæ ſunt oculis ſubjecta fidelibus*....(a).

id tamen de viſarum, atque auditarum rerum, non de viſionis, auditioniſque ideis intelligo: aliunde enim auctor eſſe nolim, vividius in me viſionem, quam auditionem ſuimet ſpeciem efficere. Id ſecundo verum intelligo ſecundum communiorem hominum, & ſenſuum indolem: alias enim multiplici ex capite fieri poteſt, ut clarius nonnumquam audiendo, quam videndo rerum ideas comparemus.

## §. V.

### *De Idearum Veritate, & Falſitate.*

136. Inter plurima, quæ de ideis noſtris proponuntur, aut quæruntur, illud etiam eſt, ſint nec ne ideæ noſtræ veræ, & falſæ; an potius veritas, & falſitas ideis nullo modo conveniant? Quæſtionem ego

(a) *Horat. de Arte Poetica.*

ego majori ſaltem ex parte de nomine eſſe exiſtimo: primo igitur ſtatuendum oportet, quid veri, quid falſi nomine intelligamus: quo ſemel ſtatuto facile erit quæſtioni reſpondere. Communiter dicitur, atque inferius a nobis probabitur, omnibus humanæ mentis judiciis, ſeu propoſitionibus v. g. propoſitioni: *Vivunt homines ſub polo arctico*, veritatem, aut falſitatem convenire, nullamque eſſe propoſitionem, quæ aut vera, aut falſa non exiſtat: propoſitionum autem veritas, aut falſitas ab eo deſumitur, quod objectum ſit, aut non ſit in rebus, ut propoſitio affirmat. Unde ſi ſub polo arctico reapſe vivunt incolæ; adducta propoſitio eſt objecto affirmato concors, adque idcirco vera: ſin minus, eſt diſcors; & propterea dicitur falſa; quia hominibus ſub polo arctico non exiſtentibus, propoſitionis objectum non eſt in rebus, ut propoſitio ipſa dicit, atque affirmat.

137. Ideæ nihil dicunt, aut de objectis ſuis affirmant; ſed eorum tantummodo ſunt puræ repræſentationes, atque imagines, quæ veluti ſpirituales picturæ objectum ſuum in anima exhibent, & repræſentant; ita ut anima ad haſce picturas poſtea attendens, in iis, & per illas externa objecta contempletur. Ita cum homini naturalium rerum curioſo planetas, tamquam totidem terraqueos globos paullatim deſcribo, ſimilibus figuris, montibus, vallibus, maribus, fluminibus, tractibus, atmoſphæris, aliiſque partibus conſtantes, in iiſque propterea plurimos, diverſoſque habitatores repræſento; eorum omnium ideas paullatim ille audiendo acquirit, & ſibi ſervat; ut iis poſtea perpenſis, ſecumque invicem collatis judicium de iſtiuſmodi habitatoribus proferat. Objectum igitur eſt, idea repræſentat, judicium dicit: ſeu objectum eſt in rebus, repræſentatur ab idea dicitur, aut affirmatur judicio. Objectum in rebus exiſtens ſuam habet veritatem realem, quæ in Metaphyſica dicitur *tranſcendens*; quia omni enti convenit. Judicium, ſeu propoſitio dicens eſſe planeticolas, ſuam habet veritatem, quia objectum eſt, ut eſſe dicitur: Idea objectum hoc eſt, planeticolas repræſentans, vera etiam erit, ſi planeticola reapſe exiſtat, ut in pictura exhibetur.

138. *Ideæ igitur ſunt veræ, aut falſæ veritate, & falſitate proprie dictis*. Veritas enim actuum intelle-

ctus

ctus eſt concordia actus cum objecto; falſitas vero diſcordia. Si actus ſint judicia, ſeu propoſitiones, aliquid de objectis dicentes, hoc eſt, affirmantes, aut negantes; erunt veræ, aut falſæ, ſi objecta ſint, aut non ſint, ut a mente hiſce propoſitionibus dicitur. In hoc ſita eſt judiciorum cum objectis concordia. Si actus ſit idea, ſeu mentis pictura; vera, vel falſa dicitur a concordia, aut diſcordia, ſeu ſimilitudine, & diſſimilitudine repræſentationis: in qua tantum picturæ veritas, & concordia eſſe poteſt. Hæc quidem, de ipſiſmet materialibus picturis, quæ objecta nobis aliunde nota repræſentant, paſſim dicimus; hæc quidem vera eſt ſui objecti effigies, nequaquam vero illa: cum vere a prima, minime autem a ſecunda objectum repræſentetur: quod de materialibus picturis, immo & aliis imaginibus natura ipſa duce dicimus, quidni de ſpiritualibus dicendum? Qui Sinici v. g. Imperii hiſtoriam tum politicam, tum naturalem domi ſedens legit, poſtea vero homini Miſſionario e Pekino redeunti, pluresque annos inter Sinas commorato, rem confabulando deſcribat; ab illo quidem ſæpiſſime audiet; quam de Pekino habes; idea a veritate penitus abludit, hac in parte veram tibi ideam efformaſti, in alia ad veritatem a longe accedis, in quamplurimis tandem quæ tua eſt de Sinenſi imperio idea, rei minime convenit. Communis hæc eſt inter homines doctos loquendi ratio; neque ullus eſt, qui hujuſmodi ſermone improprie ſe loqui arbitretur.

139. Idearum, & judiciorum, ſeu propoſitionum veritas, & falſitas in aliquibus quidem conveniunt, in aliquibus differunt: conveniunt quidem in eo, quod utrorumque veritas in concordia, falſitas in diſcordia actus ab objecto conſiſtant: in modo tamen differunt: propoſitio enim habet concordiam dictionis, idea vero repræſentationis, ſeu ſimilitudinis picturæ, aut imaginis cum prototypo. Quoniam autem veritas idearum, ſeu picturarum ſpiritualium, aut materialium in repræſentatione conſiſtit, repræſentatio vero ſimilitudinem ſecum defert, aut in ſimilitudine poſita eſt, hinc aliud inter ideæ, & propoſitionis veritatem, atque falſitatem diſcrimen profluit: propoſitionis veritas individua eſt; aut tota eſt vera, aut tota falſa, nihil eſt medium, ut inferius explicabitur;

tur; quia aut objectum eſt, aut non eſt; nihilque inter *eſſe*, & *non eſſe* medium exiſtit. Contra vero ſimilitudo admittit magis, & minus: ejuſdem objecti picturæ, aliis aliæ objectum melius exprimunt, & majorem cum illo ſimilitudinem habent: & hinc noſtræ ideæ; quas de eadem re, v. g. de Turcici Imperii potentia diverſis vitæ annis habemus, diverſæ inter ſe ſunt, magiſque, & magis ad veritatem, majoremque ſimilitudinem accedere poſſunt. Sed hoc ideis quidem complexis, quæ ex pluribus ſimplicibus conſtantur, ratione diverſarum partium, & idearum convenit, quarum aliæ ſint veræ, alteræ vero falſæ: De ideis tamen ſimplicibus, ſemper verum eſt, aut objectum ſuum, ut eſt in rebus, repræſentare, aut non: ſi primum, eſt vera; ſi ſecundum, falſa.

140. Idearum, ut & judiciorum veritas ab illarum concordia cum objectis, non vero cum aliorum hominum ideis deſumenda eſt. Judicium, *movetur per Ecclipticam terra*, verum, aut falſum eſt, quod res ita ſe habeat, non quod ita homines vulgo exiſtiment: perinde res eſt in ideis; cum ab earum cum objectis ſimilitudine, aut repræſentatione deſumatur veritas. Fit tamen multoties, ut noſtræ ideæ falſæ communiter reputentur; quia cum aliorum hominum de eadem re idea non conveniunt: v. g. ſi veram virtutis, & fortitudinis ideam ex naturali, moralique philoſophia habes, eamque cum Alexandri Magni rebus geſtis confers; veram virtutem, magnanimitatem, atque fortitudinem illi negabis; quia tamen alia eſt communis hominum idea; communiter etiam audies, te aut virtutis, aut Alexandri veram ideam non habere. Dum idearum noſtrarum veritas hoc modo ſtatuitur, aut negatur, tacite ſemper ſupponitur, communem aliorum hominum ideam rei ipſi congruere, ac proinde veram, noſtramque proinde non ſolum a communi idea, ſed a re ipſa eſſe diſcordem, & conſequenter falſam: Cum hac tamen communi exiſtimatione bene ſtat, ſingularem tuam ideam, a communi diverſam, eſſe veram, communem vero falſam. Unum inde ſequeretur, duplicem in ideis diſtingui poſſe veritatem, aliam quidem *exiſtimationis*, quæ a communi hominum opinione, & a concordia ideæ cum aliorum hominum ideis, quæ ſupponuntur veræ, deſumitur: aliam vero phyſicam, quæ eſt concor-

cordia repræſentationis cum illius objecto: etſi ab aliorum hominum idea abludat.

141. Ideæ, quas de rebus habemus, ſunt, majori ſaltem ex parte, imperfectæ; ſi ideas aliquas rerum, aut veritatum ſimpliciſſimarum excipias: quis enim hominum in præſenti rerum, animæ, & corporis ſtatu res, ut ſunt, cognoſcere præſumat? ob id tamen dicuntur quidem imperfectæ, obſcuræ &c., non tamen falſæ: ita enim imperfectæ objecta, quæque ſuum ut in re ſunt, imperfecte tamen repræſentant. Quæ ideæ ſint *non adæquatæ*, dignoſcere poſſumus ex modo, quo illæ ad objecta referuntur: repræſentant enim poſſibilitatem, exiſtentiam, naturam, ſtatum, aut modos rerum: quæ poſſibilitatem, aut exiſtentiam repræſentant, & ſimpliciores, & magis perfectæ eſſe poſſunt, quam ceteræ.

142. Opponi hic poſſet contra hactenus dicta: noſtrarum idearum veritatem, aut falſitatem non ipſarum idearum ſed judicii eſſe quod ſemper cum idea quacumque intelligitur, & tacite ſupponitur: quamcumque enim habeas de re aliqua, v. g. de homine aliquo olim a te viſo ideam; de illa tacite affirmas, *hæc idea objectum ſuum bene repræſentat: hæc idea eſt illius hominis idea*: cum autem judicium ſit neceſſario verum, aut falſum; ab illo eſt, quod ideæ nuncupari poſſint veræ, aut falſæ: eatenus igitur idea, de qua loquor, dicitur falſa, non quod ipſa in re ſit falſa, ſed quatenus falſo a me dicitur, bene illum hominem mihi notum repræſentare, aut eſſe ejus hominis ideam. Reſp. Communi acceptioni, atque loquendi modo inſiſtimus: veritas, aut falſitas actuum noſtræ mentis eſt eorum concordia, aut diſcordia ab objectis, quæ repræſentant; vel illa repræſentatio ſit etiam dictio, hoc eſt, affirmatio, aut negatio, vel ſolum ſimilitudo repræſentationis, & picturæ. Hanc ſimilitudinem habent noſtræ ideæ per ſe ipſas, non vero a judicio, aut quocumque alio noſtræ mentis actu: per ſe ipſas igitur ſunt veræ, aut falſæ. Præterea judicia etiam ipſa, ſeu propoſitiones, quæ de objectis, non vero de ſe ipſis aliquid affirmant, v. g. *Turcæ Mecam Abrahami colendi cauſſa ſemel in vita adeunt*, ſunt per ſe ipſas veræ, aut falſæ; quia id habeant a judicio, ſeu propoſitione aliqua tacite intellecta, quæ dicat, ejuſmodi propoſitionem eſſe ve-

veram, aut falſam: quidni igitur idem de ideis affirmabimus; præcipue cum & ratio, & communis loquendi modus rem ita tenendam eſſe perſuadeant?

143. Opponi etiam poſſet ſecundo, nullam ideam eſſe falſam; propterea quod idea quæcumque ejus tantum objecti eſt idea, quod exacte repræſentat, cuique eſt repræſentatione ſimilis: idea v. g. quam habeo de Roma, ſi eam mihi civitatem, ut eſt, non exacte repræſentet; illius idea non eſt, ſed alterius urbis, quam forſan ſola idea mihi fingo: ita etiam pictura, aut ſtatua, quæ exemplar perfecte non referat, ejus amplius objecti pictura, aut ſtatua non exiſtit; falſumque judicium pronuntiamus, cum hujuſmodi poſtea picturis animadverſis, en, dicimus, hujus aut illius præclari hominis imagines. Reſp. Qui dicat, ideam, & picturam ejus objecti picturam, ideamque non eſſe, quod exacte omnino non repræſentat, & in communem hominum ſenſum, & in ſeipſum ſententiam diceret. Si enim dicto inſiſtas, fatearis, oportet, nullam nos habere objecti alicujus exiſtentis ideam, cum nullius rei ideam habeamus in hoc mundo perfectam, & exactam. Neque ergo de teipſo, neque de ulla alia re ideam habes? En quo argumentum deducit, communi ſenſui, & tibi ipſi contrarium. Ideæ igitur ſunt objectorum propriæ ideæ; quantumvis illa exacte omnino non repræſentent. Quodſi ideas potius *exactas*, aut *non exactas*, quam *veras*, aut *falſas* dicere velis; loquendi tantum modo differimus: ex quo nihil in Logicam derivatur incerti.

A R-

# ARTIS CRITICÆ

## PARS SECUNDA.

*Mentis humanæ ab ideis rerum ad judicia, & loquutionem progreſſio.*

SEU

*De Mente humana judicante, ſibi, & aliis loquente.*

## LECTIO PRIMA.

*De Linguis, ſeu vocibus, earum origine, natura, uſu.*

144. MEntem humanam, ſeu potius hominem hactenus conſideravimus, quaſi ille uni ſibi viveret, reſque ſolummodo cognoſcere, atque intra ſe ipſum contemplari contentus, ideas ſuas ſibi haberet, earum indolem tacitus expenderet, ab omnique parte rimaretur, nihil interim ſollicitus, qua tandem ratione vel cogitata ſua cum aliis communicaret, & aliorum ab aliis acciperet. Hic ſane eſſet hominis ſtatus, & conditio, ſi unicum humanæ ſpeciei individuum in mundo poſuiſſet Deus; aut infans caſu aliquo in deſerta inſula relictus creſceret, & vitam ſolus inter feras ageret (*). Extra omne enim hu-

(*) *Legi in hanc rem ab omnibus deberet elegantiſſima illa humanæ vitæ allegoria*, el criticon, *ab Hiſpano* Gracian *compoſita, in qua ſi minus eſſet ingenii, atque argutiarum illarum, quibus Hiſpana lingua indole, & copia verborum maxime inſervit, & omnes Europæi elapſo ſæculo mirifice delectabantur, nil melius excogitari poſſet: omnibus tamen auctor eſſem, ut dictum opus nativa auctoris lingua, qua ſcriptum fuit, legant, traductiones omittant. In alio ſimilis fere argumenti libro, auctore* Rouſſeau, *Genevenſi Cive*, l'Aleve de la nature *inſcripto, multa quidem probes, mul-*

humanum commercium vivens , omnium linguarum eſſet ignarus , neque alias agnoſceret voces , præter illas brutorum animantium , aut naturales etiam illos ſonos , quos ad dolorem , gaudium , aut ſimiles alias animi affectiones edendum naturæ magiſterio edoctus exprimeret. Se ipſum tamen , animantia , res ceteras cognoſceret ; ex eaque cognitione in Supremi Entis , rerum omnium conditoris , ſecum ipſo tacitus probabiliter deveniret. *Probabiliter* , inquam , neque enim ignoro , quæ circa hanc hypotheſim ſint philoſophantium diſſidia , quæ ab humana Societate , & rationali hominum commercio doceamur , quæ mentem nunquam cultam , & magis ſemper ſilveſcentem ad ideam illam concipiendum impediant . Ille ſane ideas rerum omnium ſenſu , reflexione , & comparatione acquiſitas ſervaret ; verum neque ipſas , neque earum objecta vocibus exprimere poſſet . Multa præterea , quæ homini in illo rerum ſtatu acciderent , facile ex naturæ indole deducimus , plura item ignoramus ; cum ea , quæ modo ſunt præſentis conditionis præjudicia , de illo hominis ſtatu ſane judicare vix permittant . Hominem tamen creavit Deus natura ſociabilem , & iis inſuper adornavit , quibus humana ſocietas , & rationale commercium ſtaret : inter quæ potiſſimum locum habent linguæ , verborum inventio , atque uſus , quo noſtræmet ideæ , & reliqua omnia ſenſa tum ad mentem , tum etiam ad voluntatem ſpectantia exprimuntur . Argumentum , quod modo attingimus , partim Phyſici , partim Logici , partim Gramatici muneris eſt : Phyſici quidem , propterea quod , ut late in Phyſica viventium proſequimur , id a natura , elaſticitate , & preſſione aeris , potiſſimum vero a mirabili humani corporis ſtructura , ut pulmonum , aſperæ arteriæ , linguæ pluriumque aliarum partium diſpoſitione , & indole pendet : quorum omnium examen ad Phyſicam pertinet . In eodem etiam argumento logicum verſari oportere , logicæ ipſius notio , atque objectum demonſtrat . In id enim collineamus , ut recte ratiocinari & doceamus , & doceamur , ſenſa noſtra aliis expli-

*multa deſideres , aliqua diſpliceant : quæ communis eſt literarum conditio.*

explicemus, & illa aliorum percipiamus. Totum id negotii vocabulis peragitur: reconditiſſima ſcilicet cogitantium animarum ſenſa fluxis vocabulis, ſonis, tonis, hoc eſt, aeris oſcillationibus, & tremore ſignificamus; iiſque alii aliis communicanda committimus. Quales enim vero ſpiritualium, atque reconditiſſimarum humanæ mentis idearum, ſenſuum, affectuum interpretes, & inſtrumenta! Quinam idcirco ab infidis hiſce humanarum animarum internuntiis errores in humanum commercium, omniaque ratiocinia non derivantur? Qui hæc attente, ut Philoſophum decet, perpenderit, fieri non poteſt, quin humanæ linguæ argumentum non modo ad Phyſicam, & Logicam, ſed ad Metaphyſicam etiam ſpectare pronuntiet. Quod ad nos itaque modo ſpectat, attingemus.

## §. I.

### 145. *Duplex loquendi modus apud homines, Naturalis, & Arbitrarius.*

Humana ſocietas tribus hiſce potiſſimum innititur, atque conſervatur, *Animi indole*, *mutua indigentia*, *mutua ſenſa intelligendi*, *& explicandi facilitate*. Tertium, hujuſce loci proprium, proſequamur, prioribus duobus philoſophiæ morum, & civilium ſocietatum fundamentis, alium in locum tranſmiſſis. Qui noſtram hominum indolem ſedulo perpenderit, præcipue ſi depoſitis parumper infantiæ, & conſuetudinis præjudiciis, humanam naturam ſecundum ſe conſideret; facile animadvertet, duplicem eſſe inter homines loquendi & ſenſa noſtra aliis communicandi modum; primum quidem naturalem, ſolo naturæ genio, noſtrique corporis ſtructura & animæ virtute peractum: ſecundum vero artificialem, humanæ induſtriæ, & arbitrii opus, atque mirabile inventum. Si hiſtrionum, mimorum, mutorum geſtus, immo noſtraſmet actiones, geſticulationes, & vocis tonos animadvertamus, quibus doloris, gaudii, averſionis, lætitiæ, admirationis, & mille alios animi affectus, paſſiones explicamus, & quibus etiam intimos noſtri animi ſenſus aliis exponimus, cum vel verba deficiunt, aut cum ignotæ linguæ hominibus agimus, vel loquelæ uſu deſti-

deſtituti loqui tamen adnitimur ; fieri non poterit, quin fateamur , naturalem hanc eſſe humanæ ſpeciei linguam , & loquendi modum ſolo naturæ inſtinctu, atque magiſterio edoctum : quem propterea nuncupare poſſumus , *idioma , ſeu dialectum naturæ , actionibus , ſeu geſticulationibus perfectum* .

146. Ad eandem hanc naturæ dialectum referendi ſunt humanarum vocum , ſeu loquendi *toni* : eadem enim voce ſolius toni mutatione iram , lætitiam , odium , averſionem , deſpectum , gaudium , & mille alia manifeſtamus : hæc igitur etiam humani ſermonis pars , movendis affectibus apta , quæ interjectiones gaudentis , dolentis , exultantis , contorſiones membrorum , & ſimilia alia complectitur , naturæ ſolius opus eſt , atque ad geſtuum idioma ſpectat . Omnia hæc in hunc modum facile confirmabis . 1. Hiſce etiam, aut ſimilibus tonis brutorum animantium paſſiones intelligimus . 2. Multoties fit : ut loquentis quidem verba , aut ignota , aut male prolata non capiamus ; interim tamen ejus animi affectus ſolo tono percipimus ; quantumvis verborum ipſorum ſenſus , atque mentis conceptus non intelligamus . Melius adhuc de hoc naturæ idiomate , ejuſque a communi noſtro ſermone diſtinctione edocebimur ; ſi præter ea , quæ modo attigimus , & in nobiſmet ipſis experimur , homines conſideremus primum a Deo creatos , nulla aut lingua , aut voces articulandi facultate præditos ; eo tamen mentis lumine , & idearum varietate inſtructos , quibus modo fruimur . Quidquid eo in ſtatu homines , animantia nimirum intelligentia , ſocietatis , & mutui commercii amantia , agerent , ut ſe ſe mutuo aliis explicarent , id totum eſſet naturæ idioma . Quod vero hæc mutue loquendi ratio tonis , & geſtibus conſiſtens , ſit ipſius naturæ ſermo , vel ex eo ulterius demonſtratur , quod apud omnes nationes ( cultæ illæ ſint , vel barbaræ ) omneſque ætates , & loca idem ſemper ſit . Sinæ , & Japones , Lapones , Groelandi , Canadenſes , Tapuiæ , Huttentoti , Europæi &c. iiſdem plane ſignis dolorem , gaudium , & mille alia geſtibus , & tonis exprimunt : eſt igitur immutabilis , & univerſalis : purum putum naturæ opus ; licet nationes , immo & homines alii præ aliis in eadem gente melius , & elegantius naturali hoc etiam ſermone loquantur . Hæc una humano ge-

no generi poſt Babelicam ſeparationem nobis ſupereſt communis lingua, qua omnium gentium ſenſus intelligere utcumque valeamus. Si noſtrammet indolem, atque naturam ſedulo perſcrutaremur, atque hanc ipſius linguam ſtudioſius homines colerent; hac una ratione ſperari poſſet omnium gentium univerſale idioma: quæ tamen idea ad chimerarum regionem amandanda eſt.

147. Quantum naturalis hæc dialectus ab hominibus culta, atque in facta modo hypotheſi promota eſſet; ſatis oſtendunt ipſamet hominum neceſſitas, naturæ genius, & innatus ſocietatis, atque mutui commercii amor. Quod ſi longiſſime ab illa naturalis idiomatis perfectione abſumus; nec ſpes ulla eſt ad eam aliquando perveniendi; cauſſa eſt longe major arbitrariæ dialecti facilitas, qua partim a natura, partim ab ipſa arte adjuti, vulgarem ſermonem homines invenere, quo totum humanæ ſocietatis commercium perficeretur.

148. Secundus loquendi modus, quem *Arbitrarium & Artificialem* nuncupamus, eſt idioma verborum, ſonis, ſonorumque modulationibus compoſitum. Hominem ita conſtruxit Deus, ut præter rationalem animam, qua intelligimus, amamus, odio habemus &c. eo etiam corpore, & corporis membris præditus eſſet, quibus multiplices naturales animæ actus ſignificari poſſent: præter cetera autem linguam, & alia ad ſonos edendum, modulandum, & articulandum neceſſaria inſtrumenta dedit. Cum igitur homines creaſſet rationales, mutuæque ſocietatis, & commercii amantiſſimos, aliaque ex parte duo hæc hominibus ſponte veluti innoteſcerent, eos nimirum facile voces proferre, mediiſque hujuſmodi vocum tonis internos animorum ſenſus a ſe ſe mutuo explicari; facillime etiam animadverterunt, ope vocum omnia ab his ſignificari poſſe, & mutuo ſecum de rebus quibuſcumque ratiocinari: cum in idipſum eos natura deduceret, qua una magiſtra primam illam geſtuum, & tonorum dialectum didicerunt.

149. Ex his ſatis ſuperque conſtat, duplicem in humana ſpecie eſſe linguam: & quale inter utramque diſcrimen exiſtat. Totum inter homines commercium fit aut geſtu, aut ſono: ſcriptura, ars tardiſſime tandem ab hominibus inventa, ſunt ſoni ſcripti:

ctum voces puræ ſint ſoni editi. Rurſum in ſono humano, hoc eſt, in ſono a naturali tibia edito, diſtinguuntur toni, & voces: geſtus, & tonus vocum ad idioma naturæ pertinent; voces ſunt dialectus arbitraria: loquuntur igitur homines vocibus, ſeu ſono, & vocum ſeu ſonorum tonis, & geſtibus: prima locutio arbitrarium ſermonem, ſecunda inſimul cum geſtu naturalem efficit: Arbitraria dialecto ideæ ut plurimum, ſeu mentis conceptus, tonis, & geſtu animorum affectus exprimitur: ita ſi vocem *ſervus* nullo aut geſtu, aut vocis tono ſeu modificatione proferas; hominem homini ſubjectum, ſeu tuam de illius hominis conditione ideam ſignificas; quin aliquid de tuo erga illum animo exprimas: voci hunc, vel illum tonum addendo, iracundiam, amorem aut odium, hoc eſt, animi affectum, erga hominem prodis: quod ſi certum manus, capitis, oris &c., geſtum adjicias, licet unam illam vocem proferas; qu d *ſervum* agere velis, indicaſti. Lingua affectuum, ſeu paſſionum tota eſt naturæ, in eaque comprehenditur Muſica, peculiaris etiam paſſionum dialectus.

150. Ita quidem fit, ut noſter hominum communis, & familiaris ſermo ex triplici illa dialecto participet, fitque inſimul naturalis, & arbitrarius, mutuo ſe ſe juvant, ſupplent, alterque alterius vices, & munus gerit: neque fieri poterit, quam diu mentem, & voluntatem, ſeu ideas, & animæ cordiſque paſſiones habuerimus, quin utramque ſemper dialectum permiſceamus. Cum linguam arbitrariam vocibus definio; dico tantummodo, quod res majori ex parte exiſtat, neque enim ab hac dialecto, *res* excludo, quibus etiam homines ſenſa aliqua, atque ideas ſignificant. Ita Ægyptii olim Hyerogliſicis tamquam arbitrariæ dialecti vocibus utebantur: veſtis apud nos lugubris, militaris, ſenatoria, & hujuſmodi alia dictionarii ſpeciem referunt.

151. Secundam hanc dialectum arbitrariam omnino eſſe, ex ipſamet rei conſideratione patet; cum altera alterius ge tis voces non intelligat: hæc igitur non ſolum apud omnes entes, tempora, & loca univerſalis non eſt; ſed n eadem etiam natione in dies mutatur; ita ut iidem Luſitani, aut Galli veterem earumdem gentium linguam non intelligant; quod quidem argumento eſt, communem ſermonem eſſe

eſſe purum arbitrii opus, qua parte ſonorum, ſed vocum diverſitate diverſas ideas ſignificamus, ut ſtatim dicemus. Et hinc etiam eſt, quod linguæ ſint non modo pro gentium diverſitate variæ, ſed etiam pro vivaciori, aut tardiori nationum ingenio, ſcientiarum, artium, idearum ubertate, & rerum copia, magis, vel minus amplæ, & verborum ditiores.

152. Prima loquendi ratio, principium, cauſſa, & modus ex noſtræ animæ indole, & corporis ſtructura pendet: tota proinde Phyſica eſt, Mechanica, atque humani corporis compoſitioni, ſenſuumque functionibus innititur: Cum ad Phyſicam viventium ſpectet, & Anatomiam ſupponat; rem totam poſtrema illa Philoſophiæ naturalis parte invenies, qua poſt humani corporis Anatomiam muſculorum, nervorum, & aliarum partium munera, motus, loquelam, & quamplurima alia exponimus, quibus animi noſtri paſſiones explicantur. Hoc igitur in loco artificialem ſermonem (quantum ad Logicam ſpectat) proſequemur, omnia alia Grammaticis relinquentes.

## §. II.

### *De linguarum origine, & natura.*

153. Linguarum origo in opere Logico breviſſime, attingenda eſt; paucis tantummodo indicando, quid de primo linguarum inventore, quid de ratione, quam primi homines in primo idiomate didicendo habuerunt, quid tandem de prima humani generis lingua ſentiamus. Duplicem loquendi modum inter homines uſitatum diſtinximus; naturalis ille, quo potiſſimum omnes animorum motus, atque paſſiones ſignificantur, ipſiuſmet naturæ opus eſt; qua duce, & magiſtra totam illam dialectum citra laborem, & ſtudium ediſcimus. Artificialem vero, ſeu arbitrariam linguam in modulatis ſonis conſiſtentem a Deo Optimo Maximo primos parentes accepiſſe, ſeu ipſum mundi conditorem fuiſſe primæ linguæ auctorem, eamque Adamum, cum ab ipſo crearetur, peculiari lumine fuiſſe edoctum; communiſſima eſt cum Hebræorum, tum Chriſtianorum opinio. Non pauci tamen ſunt, tum veteres, tum recentiores Philoſophi, & eruditi quamplurimi alii, quorum judicio omnes

arbitrariæ linguæ ſunt ipſorummet hominum inventum: ita ut homines, prout ad mutuum commercium, & ſocietatem opus eſſet, paullatim, & non niſi ſucceſſione temporis voces inter ſe ſtatuerent, de iiſque convenirent, quibus, & mutuas ipſorum ideas, & res ad commercium neceſſarias ſignificarent. Hæc fuit omnium Epicureorum opinio a *Lucretio*, ejus Sectæ Philoſopho, verſibus expoſita.....

At varios linguæ ſonitus natura ſubegit
Mittere, & utilitas expreſſit nomina rerum
Non alia longe ratione, atque ipſa videtur
Protrahere ad geſtus pueros infantia linguæ,
Quum facit, ut digito, quæ ſunt præſentia monſtrent.
Proinde putare aliquem tum nomina diſtribuiſſe
Rebus, & hinc homines didiciſſe vocabula prima,
Deſipere eſt. (*a*)

154. Eamdem hodie tenent plurimi eruditi viri, inter quos *Richardus Simon* (*b*) tenere etiam videtur *Sulfer*, academicus Berolinenſis (*c*). E veteribus Patribus eamdem docuit *D. Gregorius Nyſſenus* (*d*), qui & linguas omnes in Babelica confuſione ortas, non divino miraculo, ſed communi rerum humanarum conditioni tribuit, omniaque illa ſolvit, quæ a ſacra pagina in contrarium adduci poſſent. Ut vero a primo capite exordiamur; ſatis probabilis mihi videtur D. Gregorii Nyſſeni ſententia. Primo enim ſonos edere, immo & ſonum in tonos, & modulationes inflectere ad animi paſſiones exprimendas, omnes a natura accipimus: tantillum ſolummodo a prima hac naturæ dialecto diſtat, eos ſonos multiplici ratione inflexos ad ideas, & res ſignificandas ſtatuere: ad idque tentandum, & peragendum natura iter complanaverat, & primos homines manu ducebat. Secundo, in prima rerum origine integrum humanum genus per aliquot annos ad duo tan-

(a) *Lucret. Lib. V.*
(b) *Hiſt. critique du vieux teſt. L. 1. Chap. 14. 15.*
(c) *Mem. de l' Acad. de Berlin vol. 23.*
(d) *In oratione.*

tantum capita pertingebat; quæ, cum ab una parte perfecto rationis uſu, ac lumine in feliciſſimo rerum ſtatu eſſent creata, ab alia vero paucis tantummodo & rebus, & rerum ideis opus haberent, quas ad mutuam inter ſe ſocietatem ſervandam, ſibi ipſis mutuo ſignificarent, & ad id præterea a natura ipſa deducerentur; nullo negotio ad linguam ſibi neceſſariam inveniendum, & ſtatuendum devenerunt. Quæ enim modo in præſenti rerum ſtatu, & tot linguarum multiplicitate, ubertate, & confuſione difficilia, ac vix non impoſſibilia apparent, ſi rem ad primævum ſtatum, & primam ſimplicitatem revocemus, in qua de paucis tantum duorum hominum inter ſe officiis ſignificandis agebatur, res minime difficilis exiſtimabitur. Humano genere ſe ſe paullatim multiplicante, plurimis interfluentibus annis paullatim etiam pro rerum, & objectorum opportunitate novæ inveniebantur voces ex ipſiſmet rebus potiſſimum deſumptæ, quibus prima linguæ rudimenta augebantur.

155. Sed non modo primitivam linguam, ſed omnes quaſcumque alias artificiales humanum fuiſſe inventum, nullamque fuiſſe in Babel linguarum creationem a Deo factam, ſequentia confirmant. Primo certum eſt, non paucas hodie nationum linguas ab antiquis omnibus toto cælo diverſas, ab hominibus paulatim formatas. Eſto, dices. Quid tamen inde? Facile fuit vocabula vocabulis ſubſtituendo linguam in linguam transformare, atque idcirco ab una ad aliam paulatim ſæculis labentibus deflectere. De lingua penitus nova ab hominibus formanda agitur. Bene eſt, repono, pari tamen facilitate a naturæ ad artis dialectum, natura ipſa duce, deveniri potuit. 2. Antiquarum linguarum orientalium ad primitivam proxime accidentium, hebreæ vero imprimis, quæ omnium prima communiter exiſtimatur, ſimplicitas, atque imperfectio. Radices hebraicas una, duabus, tribuſve litteris conſtare, multa in eadem lingua deſiderari verborum tempora, omnia fere hebraica nomina eſſe æquivoca, & mille alias in ea lingua eſſe imperfectiones, nulli eruditorum eſt ignotum. Hæc enimvero humanæ mentis opus, & indolem ſapiunt, a facilioribus, & ſimplicioribus ſemper incipientis, paulatim ſolummodo artes ad perfectionem adducen-

 tis,

tis, nihilque ut plurimum primo conceptu parturientis. Contra vero quidquid Deum habet auctorem, licet a mira ſimplicitate non recedat, perfectum nihilominus a prima origine producitur. Quantum enimvero eſt inter Græcorum, Arabumque facundiam, & verborum ubertatem, atque hebræorum paupertatem diſcrimen! 3. Aliquæ ſunt antiquiſſimarum linguarum orientalium, quarum prolatio cantus quidam exiſtat; ita ut familiaris earum gentium confabulatio quidam cantus eſſe videatur, & pro tonorum varietate uno, eodemque vocabulo objecta ſignificent inter ſe penitus diverſa. In ipſis propterea antiquiſſimarum gentium linguis non obſcuræ naturalis linguæ, ſeu tonorum idiomatis veſtigia deprehendimus. Exemplum in Sinis habemus, quorum lingua & imperii conſtitutio a quatuor annorum millibus exiſtunt, atque univerſale diluvium fere attingunt (a). Mirumque proinde non eſt, ſi Sinarum lingua ab aliquot eruditis primitiva eſſe exiſtimetur.

156. Quodſi vel ab ipſa rerum origine Deum ipſum una cum primis hominibus loquentem, vel Adamum propria animantibus ſingulis nomina imponentem in ſacra pagina legimus; nihil inde in nos difficultatis opponitur: quod primum enim attinet, ſatis apud omnes ſacrarum rerum interpretes conſtat, longe aliam eſſe inter Deum, & homines, atque inter homines ipſos linguam, ſeu locutionis modum, & genus. Secundum vero homini ſublimi rerum naturalium ſcientia a Deo inſtructo fuiſſe facillimum, licet verba ipſa a Deo non didiciſſet; nullius diffitebitur hujuſmodi autem fuiſſe Adamum, communis eſt ſententia; quam quidem facile eſſet, & rationibus, & Patrum auctoritate confirmare. Sed in opere logico rem indicaſſe ſatis; eaque propter ulterius *D. Gregorii* ſententiam impræſentiarum non promoveo: quod difficile nequaquam exiſtimo, ſi linguarum orientalium antiquiſſimarum Sinnicæ, Hebraicæ, Chaldaicæ a primitiva paullo recedentium, indolem, ſimplicitatem, imperfectionem cum recentioribus linguis comparemus. Concluſionis loco ſit, quod *Nyſſenus* ipſe addi-

(a) *Le Compte. Neuveaux memoires ſur l'ètat preſent de la Chine: Du-Halde Hiſtoire de la Chine.*

addidit, Deum quidem res omnes, non tamen verba aut idiomata feciſſe, legimus.

157. Quid tamen de celeberrima illa, & notiſſima linguarum confuſione, novaque formatione in Babelica turri conſtruenda tenendum? Totne linguæ adeo inter ſe diverſæ citra temporis ſucceſſionem formatæ humanum opus extitere? Quoniam præcipua inde in nos movetur difficultas, argumentique amænitas lectorem inſtruere, & recreare poteſt; per te mihi liceat in tuimet gratiam parumper ab argumento digredi.

§.

*Digreſſio amæna, origo, & confuſio linguarum Babelica.*

158. Humanarum linguarum, ſeu ſermonis origo, natura, modus, ut jam dii, logicæ, & phyſicæ, & metaphyſicæ argumentum exiſtit. Quo pacto reconditiſſimi humanæ animæ ſenſus, affectus, ideæ, ſpirituales ſcilicet, atque altioris ordinis actus per materiales voces, articulatum ſonum, oſcillantem aerem exprimantur: quo etiam modo phyſica virtute, atque mechanica noſtri corporis diſpoſitione emiſſum per trachæam aerem in ſonum, in articulata verba, in harmoniam, poeſim, eloquentiam modificemur; a quo tandem humanum genus eos edere ſonos, ſermonem, & linguam aliquam ſibi condere didicerit: miramque acceperit tantarum linguarum varietatem, quibus civile omnium nationum commercium peragitur: tria, inquam, hæc difficilia imprimis humanæ philoſophiæ problemata mentem cogitantem non parum implicant: Eorumque primum metaphyſici expendunt: ſecundum ad phyſicam totum ſpectat: tertium ad hanc philoſophiæ partem, qua rationale hominum commercium, internis animæ ideis, atque externis articulatis ſonis peractum examinamus. Unde enimvero eſt, quærimus artificialis hominum lingua? quis nos primum docuit auctor ſenſus, ideaſque noſtras ſonis exprimere? Unde etiam mirabilis hæc tot linguarum diverſitas, quibus aliæ ab aliis diſtinguuntur nationes.

159. Quid circa primitivæ linguæ auctores tenea-

 mus,

mus, ut ſatis jam expoſuimus. Artificialis illius linguæ, & lentiſſimæ ejuſdem formationis rationem ſufficientem in mente humana in primis hominum parentibus invenimus; atque hac in parte cum *D. Gregorio Nyſſeno* ſentimus, quem pro hac ſententia a ſacrarum litterarum interpretibus paſſim citatum invenietis. Effectum quemcunque tum ſolum Deo licet tribuere, cum rationem illius ſufficientem creatæ cauſa non continent. Primam linguarum poſt univerſale diluvium diverſitatem, quod potiſſimum eſt præſentis diſputationis argumentum, miraculo incepiſſe, atque ab omnipotente Deo ſupra omnes naturæ leges in Babelico opere 72. linguas hominum mentibus fuiſſe inſculptas, communiſſima ſemper fuit omnium rabbinorum ſententia. Hebræi ad Chriſtum magnam partem converſi opinionem illam iis antea communem tenuerunt ſemper, atque inter chriſtianos cæteros ita propagarunt, & tranſmiſerunt, ut communior hæc etiam evaſerit chriſtianorum ſententia, eamque humana traditione acceptam ſuperfuerint potius, quam examine inſtituto argumentis confirmaverint. *D. Gregorius Nyſſenus* cognomento *Theologus* inter PP. Græcos nuncupatus, omnium primus, quem ſciam, rem expendens, totam hanc babelicam 72. linguarum originem, & prodigioſam creationem inter rabbinicas fabulas annumeravit, illudque circa 72. linguas effecit, quod *Hieronymus* poſtea circa 72. græcæ Bibliæ interpretes peregit. Rebus penitiſſime examinatis, 72. illa miracula utroque in caſu diſparuere; omniaque hæc pura eſſe rabbinorum commenta numerum illum 72. cabbaliſtico quodam myſterio amantium, luce clarius apparuit.

160. Qui contrarium tenent, aut ſupponunt ſenſum, unicum ita ſtatuendi, aut ſupponendi fundamentum a ſacra pagina deduci fatentur. Si ergo citra ullum miraculum, & prodigioſam 72. linguarum confuſionem planus ſit, proprius, atque veriſſimus ſcripturæ ſenſus, ſi miracula illa aliunde demonſtremus ſuperflua, totamque linguarum multiplicitatem, confuſionem babelicam; & gentium diſperſionem ex ipſomet naturali hominum genio, & naturæ legibus fluere evincam, tum vero res erit plane confecta. Ut rem peragam, aliorum rationibus in præſentiarum omiſſis, marte noſtro philoſophamur.

161.

161. Unica illa, & feliciſſima octo Capitum familia ex fatali mundi naufragio ob ſingularis Numinis providentiam incolumis per tria a diluvio ſæcula in Chaldeæ, & Meſopotamiæ ſolo ſemper vivens mirum in modum excreverat. Non is ego ſum, qui numerum hominum tribus a diluvio elapſis ſæculis tria milionum millia, cum *Cumberlandio* ſtatuam, aut ad ſexcenta millia millionum cum Petavio adducam, Docta hæc ſunt ſapientium hominum, aliquando tamen dormientium, ſomnia, qui homines in provinciis perinde ac ſupra chartam unico calami ductu multiplicatos exiſtimaſſe videntur. Noſtra hac ætate quatuor, & amplius annorum millibus a diluvio exactis, cum totus jam fere globus eſt habitatus, ad mille necdum hominum milliones non pertingimus terricolæ: tria igitur ſæcula, atque exiguus terræ angulus relatos capitum numeros produxiſſet. Homines tamen ad multos jam capitum milliones multiplicati, cum inter anguſtos adhuc terræ fines viverent, quæ ad tantam hominum multitudinem alendum minime ſufficeret, dum interim circumquaque immenſæ patebant provinciæ ab omni dominio, atque habitatoribus vacuæ, in id conſilii facile devenerunt, ut infinita illa multitudo in omnes mundi plagas per totam terræ ſuperficiem diſpergeretur, communem patriam, amicos, conſanguineos amplius non reviſura. Dum de gentium diſperſione, & de toto hoc humani generis patrimonio dividendo conſulitur, famoſum univerſalis diviſionis, ſeu humani generis monumentum in æternam tantæ rei memoriam erigendum antea decernitur. Diſperſione ſtatuta, tum monumento aggreſſo, turri jam in magnam altitudinem erecta, in infinita illa hominum multitudine talis enaſcitur confuſio, ut re penitus infecta alii ab aliis diſcedant: diverſarum nationum, linguarum, religionum, regiminis fundamenta poſituri. Quid homines, quid Deus ipſe in re tanta peregerit, paucis tradit Moyſes: *Erat autem*, inquit, *terra labii unius, & ſermonum eorumdem.... Et dixerunt, venite faciamus nobis civitatem, & turrim, cujus culmen pertingat ad cælum: & celebremus nomen noſtrum, antequam dividamur in univerſas terras. Deſcendit autem Dominus, ut videret civitatem, & turrim, quam ædificabant filii Adam: & dixit: ecce unus eſt populus, & unum*

*& unum labium omnibus: cœperuntque hoc facere, nec deſiſtent á cogitationibus ſuis, donec opere compleant. Venite igitur deſcendamus, & confundamus ibi linguam eorum, ut non audiat unuſquiſque vocem proximi ſui. Atque ita diviſit eos Dominus ex illo loco in univerſas terras, & ceſſaverunt ædificare civitatem* (a).

162. Deus igitur, inquiunt, confundit hominum linguas, eoque miraculo humanum genus diviſit. En totum communis oppoſitæ ſententiæ fundamentum. At ſi hoc etiam in loco Moyſes familiariſſimo illo, qui inter homines eſſe ſolet, dicendi modo ad vulgi ſenſum apto utatur; ſi nihil aliud intelligat, quam quod promiſerit Deus, ut infinita illa hominum multitudo de imminenti diſperſione jam ante ex ſeſe conveniens, in eam tamen dum opus exequuntur, & diſperſionis modum conſulunt, affectuum, animorum, opinionumque diſcordiam in eam dicendi, contradicendique varietatem devenerint mutuo, ut ſeſe amplius neque audirent, neque convenirent, neque alter alterum intelligere vellet; eoque pacto ab incepto opere ceſſatum, diſperſionemque ab omnibus fuiſſe maturatam? At familiaris ille eſt in ſcriptura loquendi modus, unuſque hic eſſe debuit, & potuit eo in loco ſenſus. *Dedit Dominus ſpiritum mendacii in ore omnium Prophetarum tuorum*, inquit Samuel l. 3. Reg. c. 22. *Propheta cum erraverit, & locutus fuerit verbum; ego Dominus decepi prophetam illum*, inquit per Ezechielem Deus: cap. 24. *Mittet Deus illi operationem erroris, ut credant mendacio*, verba ſunt D. Pauli ad Theſſalonic. c. 2. *Induravit Dominus cor Pharaonis regis Ægypti*: inquit Moyſes. Deus igitur hominum corda indurat, prophetas decipit, in errorem inducit, mendacii ſpiritum immittit, ut mendacio credatur? Apage blaſphemiam! Cum dicitur: *decepit Deus*, *induravit*, *miſit ſpiritum erroris*, & infinita alia ſimilia in ſacris litteris paſſim occurrentia, unum hæc ſecundum communem omnium ſenſum ſignificant, permiſiſſe ſcilicet Deum, ut deciperetur propheta, & haberet ſpiritum mendacii, ut cor Pharaonis induraretur, res igitur naturales ſecundum rerum ordinem factas ita ſæpe exprimit ſcriptu-

(a) *Geneſ. c. 11.*

turâ, ut ille a Deo factæ dicantur, quantumvis ab illo tantum ſint permiſſæ: quod primum mihi demonſtrandum propoſui.

163. Unum vero illum eſſe poſſe Moyſis ſenſum, cum adductis a me teſtibus Deum ita loquentem inducit = Venite, deſcendamus, confundamus linguam eorum = ita diviſit, & diſperſit eos Dominus = facile conficitur. Enimvero antiquam linguam memoriæ a teneris inſculptam in tot hominum millionibus repente delere, ejuſque loco 72. novas linguas diverſorum hominum cerebro inſimul imprimi citra miraculum non potuit. Miracula ſine neceſſitate a Deo fieri, miracula ad illa efficiendum patrari, quæ a cauſis naturalibus, ab hominibus ipſis propria indole, atque genio agentibus fieri facillime poſſent, imo & neceſſario fierent, neque per naturæ leges, neque per naturalem rationem admittere licet. Quænam vero, amabo in medium producitur 70 illorum miraculorum cauſſa, effectus, atque ratio ſufficiens? Ut homines ſcilicet ab illo terræ angulo per univerſam tellurem diſpergerentur? Dignam enimvero tot miraculorum rationem! Illa tamen diſperſio communi jam antea fuerat eorumdem hominum conſilio decreta. Diviſio illa gentium neceſſaria plane erat, atque naturalis illius hominum ſtatus conſequentia. Miraculum potius eſſet omnem humanam indolem, naturam, paſſiones ſuperans, ſi humani generis tunc temporis non conſequeretur diviſio; pluresque & plures hominum milliones, quos natalis jam non capiebat provincia, circumpoſitæ vero amæniſſimæ, patentes, & vacuæ terræ invitabant, inſimul convivere pergerent. Id ſane eſſet famem, miſeriam, mortem, ſervitutem rerum copiæ, opulentiæ, libertati, imperio præferre.

164. Eone potius illa miracula fuere patrata, ut a turris conſtructione deſiſterent, diſperſionemque gentium ante perfectum opus maturarent? Opus tamen interrumpere, ceſſare, abire neceſſarius alter fuit illorum hominum conditionis effectus, & naturalis conſequentia. Miraculum eſſet, iterum dico, ſi ab incepto opere non ceſſaſſent, aliique ab aliis longe diſcederent.

165. Novem circiter animarum milliones numerat Italia; ad 50., ad 100. milliones eum numerum adduca-

ducamus, ut tantam hominum multitudinem alere, aut capere amplius non poſſit. Circumquaque igitur in vacuas provincias, in Gallias, Germaniam, Græciam, Hiſpaniam, Siciliam, Africam, Aſiam diſpergi opus eſſe agnoſcitur, conſulitur, ſtatuitur. De famoſo tamen rei tantæ monumento, priuſquam diſcedatur, conſtruendo agitur; nulli interim ſupponantur Imperatores, Reges, Reſpublicæ: paternis tantum legibus ſub Patriarchis res ſuas ſeorſim agentibus ſingulæ gubernentur familiæ, nulluſque ſit communis legislator: media in Italia civitas quædam immenſa, aliqua turris ſummis laboribus conſtruenda plurimorum patriarcharum conſiliis ſtatuatur. Quanta hinc opinionum varietas, affectuum, animorumque diſcordia, ſentiendi, loquendique oppoſitio orireturs facile quiſque videt. Omnes humanæ paſſiones in ſcænam aducerentur, ubi nullum imperium, nulla obedientia, nihil in commune ageretur; ſolaque affectuum, atque rationum contrarietas animos ad agendum impelleret. Idemne ſentirent, loquerentur, agerent, qui conſtruenda civitate fruerentur, atque ii, qui in longinquas ſtatim terras receſſuri nihil utilitatis, atque emolumenti ex improbo illo labore percepturos ſperarent? Diverſitas opinionum diverſos etiam ſecum traheret affectus, ſermones, iram, odium: ab his vero ad rixas, ad manus, ad arma deſcenderetur: opera interrumpi, alios ab aliis diſcedere, diſperſionem maturari, puræ eſſent ejus diſcordiæ conſequentiæ. En humanam naturam, & maximam totius humani generis confuſionem, atque diſperſionem. Hæc rerum poſitio antiquus ille fuit hominum ſtatus. Ad ejuſmodi vero confuſionem aliquodne opus erat miraculum? Satis illud, ſuperque fuit, quod Deus humano ſuo modo fluere permiſerit, ut de diſperſione homines conſulerent, monumentum aggrederentur, inter laborandum maxima ſermonum confuſio oriretur, reque prorſus infecta diſcederent, indeque tandem diverſæ nationes, regna, imperia, artificiales linguæ paulatim efformarentur. Naturalia hæc omnia ſunt: puram Dei permiſſionem adducti textus, ut infiniti etiam alii, tantum ſignificant; ne ſcilicet contra rationem dicamus inutilia miracula ad illa efficiendum a Deo patrari, quæ puri, neceſſariique ſunt naturæ effectus, & humanæ indolis conſequentiæ.

165.

166. Unum mihi præterea opponi poſſet argumentum ex communi Sacrorum Interpretum, & Sanctorum Patrum ſenſu petitum. Adductos enim Moyſis textus ita communiter intelligunt, atque exponunt, ut veram novarum, diverſarumque linguarum creationem, & confuſionem in babelica illa diviſione agnoſcant. Eum vero ſacrorum textuum verum ſenſum non eſſe dicemus, quem Interpretes communiter & SS. PP. communi ſententia probant? Nullo tamen negotio difficultas ſolvitur. Sanctorum PP. conſenſio; grave enimvero de rei ipſius veritate argumentum exiſtit, a quo facile recedere non licet; cum & unanimis eſt eorum ſententia, & de fidei, aut morum doctrina agitur, & examine potius, quam pura ſuppoſitione firmatur conſenſio. Contraria omnia in re noſtra exiſtunt: neque fidei, neque morum agitur quæſtio: de facto agitur, quod criticæ tantummodo argumentum exiſtit a ſola naturali ratione interpretandum. Pauci inter Patres extiterunt, qui Geneſim interpretarentur, atque babelicam confuſionem data opera examinarent. Sicubi de hujuſmodi argumento incidebat ſermo, rem potius ſupponebant, quam examinando diſcuterent: magna præterea eorum pars ne verbum quidem de re tanta pronunciat. Inter paucos, qui celebre illud factum examini ſubjicerent nominari imprimis debet D. Gregorius Nyſſenus. Quænam fuerit hominis doctrina, ſanctitas, critica, atque in re præſenti ſententia, neminem latet. Suos olim Nyſſenus, habetque etiam modo ſectatores illuſtres: nihilque idcirco ex Patrum conſenſu contra expoſitam hactenus ſententiam deduci argumentum poſſe res eſt prorſus manifeſta. Concluſio igitur ſit: Non modo primitivam artificialem linguam, ſed alias etiam omnes opus fuiſſe humanum: nulla in diſperſione gentium babelica patrata fuiſſe miracula: nullas illinc novas linguas a Deo formatas: omnia illic ſecundum humanorum animorum indolem naturaliter eveniſſe: non illam vocabulorum, ſed animorum, idearum, affectuum, ſententiarum fuiſſe confuſionem: nullumque idcirco in nos ex babelica confuſione deduci poſſe argumentum.

167. Ratio inventionis linguarum, ſi vera ſunt quæ modo diximus (rem enim alias obſcuriſſimam fatemur)

mur) plane conſtat: ſonos edere, & ſonum ipſum in eos tonos attollere, deprimere, modulari, quibus dolor, triſtitia, gaudium, lætitia, amor, blanditiæ, & mille hujuſmodi aliæ animorum paſſiones, exprimerentur, geſtibus præcipue accedentibus, natura ipſa homines docuit. Hoc primum fuit artificialis loquelæ fundamentum a natura ipſa poſitum, quo non ſolum animi motus, ſed mentis etiam ideæ exprimebantur: dum enim aliquis blanda, & interrupta voce ſonum una cum voce exprimebat; non ſolum cordis amorem, ſed amoris quoque ideam ſignificavit. Ex prima hac naturæ lectione, & monitu ad ſingula fere momenta recurrente, plana omnino via erat ad prima artificialis linguæ fundamenta ponendum; aliud enim alii affine eſt argumentum. Sonos quoſcumque, ſeu voces edere, pronum omnino erat; earum modificationibus, non ſolum animi motiones, ſed non paucas etiam mentis ideas ſignificari, natura ipſa docuerat, & ad ſingula momenta confirmabat: aliis igitur ſimilibus vocibus alias mentis etiam ideas, & res quaſcumque alias ſignificari poſſe, pronum erat inferre, remque ad experimentum deducere. Res tamen paulatim, ut diximus, & pedetentim, ſolummodo pro rerum opportunitate, neceſſitate, & creſcente in dies hominum numero procedebat: dum enim paucis rebus duo primi homines ad vitam alendam, mutuamque ſocietatem ſervandam opus haberent, & mutuo inter ſe uterentur; inutile plane eſſet nomina invenire ad res vel ignotas, vel ſub ſenſus, humanumque commercium nunquam incidentes invenire; cum in ſingulis etiam modo nationibus, & linguis rerum ſolum iiſdem generibus notarum nomina animadvertantur. Prima linguæ primitivæ vocabula, ſeu primas, & ſimpliciſſimas radices res externas ſignificantia a rebus ipſis homines veluti hauſiſſe exiſtimandi ſunt: hac ratione, & infinitis arbitrariis vocibus, quibus res eædem ſignificari poterat, unam præ aliis ſtatuere facillimum fuit.

168. Quænam tandem fuerit primitiva humani generis lingua, quod tertio loco exponendum propoſuimus, res eſt incerta. Hebræi, & plurimi S. Patres, & Scripturæ Sacræ Interpretes id tribuunt antiquæ Hebræorum linguæ, quæ in Babilonica captivitate pe-

periit: antea vero commune fuerat Phæniciorum idioma, a quibus illam didicit Abraham, eorum in regione plures annos commoratus. Sed Hebrææ litem intendunt Chaldaica, Copthica, Arabica, Sinica. Totam hanc controverſiam pro dignitate tractare, res ſane eſſet æque erudita, atque impræſentiarum inutilis: iis igitur omiſſis ad utiliora progrediamur.

## §. III.

*Linguarum, ſeu verborum natura, Indoles, ſeu ſignificatio.*

169. Puros ſpiritus ſolis mentis conceptibus ſecum invicem loqui, communis omnium ſenſus eſt: nullis etiam nos vocibus, hoc eſt, articulato ſono, opus haberemus; ſi anima noſtra in humanis corporibus non exiſteret, aut unicuique noſtrum ſecum ipſo tantum agendum eſſet. Anima tamen, & corpus ſumus, & humana cum aliis hominibus ſocietas ineunda, atque ſervanda eſt; præter ideas igitur, quæ ad primum ſufficerent, verba etiam adhibere oportet. Problema eſſe poteſt Philoſopho dignum, quid primum in hominibus ſit, cogitare, an voces edere ad naturæ dialectum ſpectantes? (arbitraria enim lingua cogitatione poſterior eſt). In pueris res locum habet; cum tamen id ab obſcuriſſima quæſtione illa dependeat, *utrum anima ſemper cogitet*; non facile ſolvetur: utcumque res ſit, cum ideas noſtras ad objecta referimus, eaſque exponere adnitimur, verborum jam uſus incipit. Hominum Linguæ arbitrariæ, & artificiales aliud non ſunt, quam *ſoni articulati, & inflexi ab hominibus ad arbitrium inſtituti ad ideas ſuas, & objecta ſignificandum & viciſſim aliis explicandum.*

170. Ad hanc definitionem aliqua ſunt notanda, aliqua etiam probanda. 1. Loquimur tantummodo de lingua, & vocibus artificialibus, atque arbitrariis; de naturæ enim idiomate ſonis etiam expreſſo ſuperius jam diximus: non igitur de cordis, & paſſionum animi, ſed de mentis dialecto agimus. 2. Nobile hoc linguarum artificium a mira illa animi noſtri indole, & inſtrumentorum mechaniſmo oritur, quibus ad ſonos citra difficultatem edendos, inſt-

ſtên-

ſtendos, modificandos nos inſtruxit Deus. 3. Nihil nos hic agimus de ſcriptura; id enim mirabile alioquin inventum, memoriæ ſupplementum, & rerum omnium tabularium, linguas, & voces non componit, ſed tantum ſervat: tota linguæ ratio, atque natura in verborum ideas & objecta ſignificantium prolatione, nequaquam vero in ſcriptura conſiſtit. Alioqui tamen, licet nulla ſit inter ſcripturam, vocem prolatam, ideam, & objectum naturalis connexio; ea eſt conſuetudinis jam inde a cunis hauſtæ efficacia, ut quatuor illa omnia menti in ſimul occurrant, ſimul ac eorum unum oculis, auditui, menti, aut memoriæ obverſatur: & hæc quidem notanda.

171. Per voces ideas loquentium ſignificari, in definitione diximus, & probandum ſupereſt: hic tamen non inficiamur, aliqua nonnunquam ab hominibus proferri verba, quæ vel nullam ideam ſignificent, vel eam ſaltem non exprimant, quæ in loquentis mente exiſtit: primum viſitur in iis, qui audita aliquando verba, quin eorum ſignificationes caperent, male poſtea proferunt. Secundum in fatuis, & deliris hominibus; at in neutro eorum caſu eſt humana locutio, de qua tantum agimus; ſed alia pſitacorum ſimilis ad rem noſtram non pertinens. Jam vero ideas loquentis vocibus ſignificari facile probatur; quia omnes loquimur, ut ab aliis intelligamur, hoc eſt, ut quæ in mente habemus, ab aliis capiantur. De iis præterea ſolummodo loquimur, de quibus aliquam habemus ideam, & cum de re quacumque loquimur, de ea agimus, pro ut in mente habemus. Eo tandem loquendo collineamus, ut quæ, quales, quantæque ſunt in nobis ideæ, ab aliis intelligantur: atqui his omnibus plane evincitur; verba a nobis prolata ideas noſtras ſignificare.

172. Sola tamen hæc non eſt verborum ſignificatio; ad res etiam, idearum noſtrarum objecta, extenduntur: de rebus loquimur, de iis ſermonem noſtrum intelligi volumus; neque in humana ſocietate, locutione, & commercio, pura imaginationis noſtræ commenta, mentiſque ideas, & fictiones ſignificamus: duo igitur hæc ideæ, & idearum objecta ſunt integra humanæ loquelæ ſignificatio. Dum loquimur, ideam noſtram de re aperimus, objectum, prout a no-

a nobis concipitur, vocibus exprimimus; & hoc quidem eſt, ideas verbis ſignificari: inſimul tamen vanas rerum imagines aliis obtrudere non intendimus, ſed vera objecta apprehendere ſemper arbitramur, & talia verbis ſignificamus. Enimvero nullus eſt, qui propoſitionem v. g. *exiſtit mundus*, non dicat veram aut falſam, propterea quod objectum iis verbis ſignificatum in rebus exiſtat, aut non exiſtat: quod quidem non ſtaret, niſi vocibus objecta ſignificarentur. Atque hæc omnia unuſquiſque noſtrum in ſe ipſo facile animadvertit: utrum vero voces primo, & præcipue ſignificent ideas, ſecundo autem objecta, aut viciſſim; an potius utrumque æque ſignificent, in ſcholis etiam diſputatur: rem parvi momenti exiſtimo; loquere, & rem ſuppone, ut magis arriſerit: forſitan inter voces diſtinguendum eſt, aliquando ita loquimur, ut ideam potius noſtram, quam objectum verum intelligamus: nonnumquam etiam oppoſitum; aliquando utrumque æqualiter intelligimus.

173. Omnia artificialis linguæ verba ex hominum tantum placito vim ſignificandi habere; ultimum erat in data definitione probandum: id vero apud omnes conſtat. Si a natura eſſet verborum ſignificatio; unica eſſet omnium hominum, & nationum lingua; cum una eademque in iis omnibus ſit natura, quæ in facta hypotheſi eſſet linguarum principium, & integra cauſſa. Equidem eadem ſunt apud omnes gentes paſſionum animi ſigna; propterea quod affectuum, & paſſionum lingua ſit omnino a natura, quæ ubique terrarum eſt eadem. Secundo: Earumdem etiam gentium in iiſdem regionibus manentium tempore, & paullatim mutantur linguæ, eadem ſemper perſeverante natura. Tertio: Quæ denique a natura ſunt idearum aut paſſionum ſigna, a quocumque homine edantur, ab aliis diverſarum gentium, & linguarum hominibus capiuntur. Lapponem hominem, cujus linguam ignoro, contriſtari, gaudere, deſiderare, horrere percipio; dum interea neque ipſum loquentem capio, neque natio aliqua alterius gentis linguam percipit, niſi illam antea ignotam opera, & ſtudio prius ediſcat: aliter numquam fiet, ut Hiſpanus hiſpane loquens, quas ideas in mente habet, atque verbis exprimit, audienti Sinæ explicet.

174. Qua igitur admiratione dignum non eſt, ut li-

licet nulla ſit inter ſonos a nobis articulatos, & noſtræ mentis ideas connexio, aut relatio aliqua naturalis; longa tamen conſuetudine ſingularis illa habeatur catenatio, & veluti ſimpathia inter mentem & os, ideas & voces, ut ad auditas voces, verborumque torrentes, eæ etiam in mente noſtra idearum ſeries, ac veluti torrentes excitentur, loquentis ideis ſimiles; ut ſpontanea atque naturalis potius, quam arbitraria eſſe videatur inter prolatos ſonos, & excitatas ideas connexio? Duo ſane hæc (ſonus, & idea, res materialis, & ſpiritualis) inter ſe diſſimilia, & toto cælo diverſa, ſe ſe mutuo excitare, quædam *naturalis magia* dici poteſt; mira adeo eſt humanarum animarum indoles, & diuturnæ conſuetudinis efficacia. Veram hujuſce arcani cauſam Deus unus ſcit: phyſicum tentamen ad rem occultiſſimam indagandam dedimus in Phyſica viventium, ubi de memoria diſſeruimus: de primo rei principio in metaphyſica diſputamus. Iis impræſentiarum omiſſis, Logicæ ſtudioſo agnoſcere atque probaſſe ſatis ſit primo, humani generis linguas eſſe humani arbitrii opus: 2. hominum ideas objecta ſignificare: 3. vulgarem tamen ſermonem, prout ab hominibus profertur, partim eſſe naturalem, partim & præcipue arbitrarium: ita dominus a vocato, & cunctanti ſervo graviori voce quærens, *quare vocatus non veniſti:* verbis quidem cunctationis cauſſam, verborum tono, & naturæ idiomate iram, & impendentem ſervo percuſſionem ſignificat. Animadvertendum præterea, aut ex jam dictis deducendum, voces medium quoddam eſſe inter ideas, & objecta intercedens, natura, arbitrioque noſtro inventum. Ideas enim, & earum objecta mediis vocibus alii ſignificamus: atque per hujuſmodi medium tranſitu plurimum alterantur, & de nativo ſplendore, atque conceptu amittunt. In verborum abuſum, errorum fontem alibi exponendum, hæc nos ſponte deducerent. 2. Triplex eſt in loquutione humani generis conventio, vocum ſcilicet cum ideis, objectis, ſcriptura, ſeu litteris. 3. Hinc igitur illud eſt, paradoxi ſpeciem referens, quod linguæ vivæ ſenſim mutari poſſint, non mutatis verbis (Hæc enim paulatim mutari, linguamque ſenſim in aliam converti, res eſt omnibus notiſſima.) Uſu ſcilicet, & tempore ampliantur ideæ, novæ iis circumſtan-

tiæ,

tiæ, vis, indoles adduntur: interim tamen nova hæc majoribus ignota antiquis eorum verbis ſignificamus. Veterum igitur ideæ ex noſtris non ſunt definiendæ.

Aliæ linguarum mutationes, vivis communiſſimæ, perennes, & in verbis fere conſiſtentes, a nationis mutatione, aut progreſſu incultura, ſcientiis, artibus, moribus, vivendique ratione proveniunt. Natio barbara, vagabunda, artibus carens linguam habet pauperrimam. Seneſcunt, atque in deſuetudinem abeunt verba, quod objecta iis ſignificata amplius non exiſtunt in communi commercio: nova ob contrariam rationem creantur vocabula. Inde etiam eſt, quod duarum nationum linguæ ſibi mutuo in quamplurimis non reſpondent. Diverſi enim ſunt earum mores, indoles, leges, artes, regimina: magna proculdubio diverſitatis linguarum cauſſa. Hinc illa eſt libros ab una in aliam linguam traducendi, & interpretandi difficultas.

## §. IV.

### *Multiplex verborum diviſio quod ad rem Logicam ſpectat.*

175. Quoniam grammatici munus non agit Logicus, ſed aliqua ex grammaticis nota ſupponit; argumenti gratia pauca tantum, quæ neceſſaria ſunt, attingemus. Plures idearum diviſiones ſupra poſuimus; quarum aliquæ iis ſunt propriæ, aliæ ratione objectorum ideis conveniunt: cum ergo voces, & ideæ in eo conveniant, quod ad eadem objecta referantur; eaque aut mente exprimant, aut audienti ſignificent, prout in mente erant expreſſa; eædem ſunt idearum, atque verborum diviſiones, eaſque idcirco ſummatim colligere ſufficiet. Primo igitur verba ſignificant res ſeu ſubſtantias, aut modos rerum, aut res modificatas. 2. Ideas relatu ad objecta diviſimus in *univerſales, ſeu communes & ſingulares, abſtractas & concretas, ſimplices & complexas, ſubſtantiarum, modorum &c.* omnes hujuſmodi diviſiones verbis etiam conveniunt; cum illæmet ideæ, & idearum objecta vocibus ſignificentur. Ad has omnes præmittenda eſt alia vocum diviſio, magis ad Logicos ſpectans (Grammaticorum enim propria omittimus), quæ eſt in

*verbum & nomen*. Hæc duo ſunt omnium propoſitionum elementa; ſicut ideæ iis ſignificatæ totam judiciorum, ac ratiocinationum naturam, hoc eſt, Logicam componunt.

176. Nomina ſunt *voces res aut modos rerum citra tempus & actionem ſignificantes*: hoc eſt, res modos, res modificatas ita ſignificant, quin tempus, aut actionem exprimant. Hinc prima nominum diviſio, quam ſolam conſiderabimus, in *ſubſtantivum* & *adjectivum*: primum eſt, quod *res*, aut tamquam res, ſeu ſubſtantias ſignificat, ſeu potius (ut voces ſemper ad ideas referamus) quid rerum, ac ſubſtantiarum ideas ſignificat, ut *Cælum*, *terra*, *planetæ*: Secunda vero ſunt omnia illa, quibus res modificatæ exprimuntur, ut *cultus*, *terrenus*, *rubeus*, *niger*. Prima dicuntur, & ſunt *ſubſtantiva*, quia ſubſtantias, hoc eſt, *res per ſe ſtantes*, *aliiſque non inhærentes* ſignificant: alia vero dicuntur *adjectiva*; quia rem non per ſe ſtantem, ſed alteri *inhærentem* exprimunt: & hinc duo ſemper exprimunt, *rem*, & *modum*, quorum ſecundum primæ inhæret, ut *niger*, quo neque ſolus homo, neque ſolus color, ſed utrumque ſignificatur.

177. Sed cum mentis humanæ ſit, res, & modos diverſis rationibus concipere, & modos tamquam ſubſtantias, ſubſtantias tamquam modos mente cogitemus, nominaque iis hac ratione conceptis imponamus; inde fit, ut *Rubedo*, *habitatio*, *frigus* ſint ſubſtantiva nomina, licet modos rerum ſignificent; quia modos tamquam res exprimimus: contra vero *humanus*, *divinus* ſunt adjectiva; quantumvis nihil, niſi ſubſtantias ſignificent; quoniam rem ita concipimus, quaſi in duo diſtinctam, unumque alteri adhærens, remque ita mente conceptam verbis iis exprimimus. Quare nomina ſunt, & dicuntur ſubſtantiva, aut adjectiva non ex veritate rei, ſed ex modo, quo objecta ipſa concipimus, & vocibus ſignificamus. Nomina, quibus objectum exprimimus, quaſi rem in ſe conſiſtentem, nullique alii adhærentem, ſunt ſubſtantiva: ſint, nec ne, ſubſtantiæ, quæ exprimimus: contra vero nomina, quæ rem exprimunt, tamquam alii inhærentem, licet longe aliter in re exiſtat; adjectiva nuncupantur. Hæc igitur poſtrema v. g. *rubeus* duo ſemper ſignificant, præcipue qui-

quidem, ſed confuſe objectum, ſeu rem; ſecundo autem, ſed clarius modum ipſum, *rubedinem*.

178. Rurſus ex modo ipſo ſignificandi, & objectum reſolvendi aliqua apud Grammaticos ſunt ſubſtantiva, quæ inter Logicos adjectiva habentur: hujuſmodi ſunt *Rex*, *Regina*, *Prætor*, *Gubernator*, & innumera alia: cujus ratio eſt, quod duo ſemper ſignificent, hominem, & dignitatem, v. g. Eadem de cauſa *humanum*, *divinum* & alia apud Grammaticos ſubſtantiva, in Logica ſunt adjectiva. Reliqua, quæ de nomine, pronomine, relativo, & multiplici nominum ſpecie dicunt Grammatici, prætermittimus, & nota aliunde ſupponimus: ad propoſitionum veritatem, aut falſitatem detegendam, diligentiſſime ſemper animadvertenda eſt definita vocum ſignificatio, & ſignificandi modus: infinitus enim eſt illarum, cum in familiari, tum etiam in ornato ſermone uſus; majoremque propoſitionum, atque periodorum partem ingrediuntur, & componunt: multiplex, & varius earum ſignificationum modus; qui diligenter ex grammaticis habendus eſt, ut in iis adhibendis, aut intelligendis non fallamur.

## *De Verbo.*

179. Sicut nominibus exprimimus rerum ideas, ita verba ad actiones, & paſſiones ſignificandas inſerviunt. Quid ſint *verba*, multipliciter apud Logicos, & Grammaticos definitum invenies: nobis quidem, *verbum eſt vox, cujus præcipuum munus eſt affirmare actiones, & paſſiones:* in hoc poſita eſt tota verbi natura: nihil affirmat, quod verbum non exiſtat; nullumque eſt verbum, quod non affirmet aliquid: idque ſemper ſunt actiones, aut paſſiones. Rem meditanti, & verba ſingillatim examinanti definitio probabitur; eamque in omni verborum genere locum habere, comperies: *ſum*, *vivo*, *amo*, *ſedeo*, *frigeo*, *moreris*, *naſcitur*, ſunt puræ affirmationes alicujus actionis aut paſſionis de aliquo; hunc enim ſenſum reddunt: *ego ſum exiſtens*, *ego ſum vivens*, *ego ſum amans*, *tu es moriens*, *ille eſt naſcens*: aliis etiam modis reddere poteris verborum ſenſum; affirmatio tamen ſemper ſignificabitur.

180. Convenit id etiam verbis negativis: omnia

enim affirmant : *negaſti* v. g. & alia negativa ſunt voces affirmativæ , cum id tantum ſignificent , *tu fuiſti negans* &c. Convenit etiam verbo ſubſtantivo *ſum* , de quo aliqua eſſe poſſet dubitatio : id enim verbum reapſe affirmat exiſtentiam , quam ſignificat. Contra vero *affirmatio* , *affirmans* , *affirmatum* & ſimiles aliæ voces ſignificant quidem affirmationem , non tamen affirmant , & propterea non ſunt verba.

181. Ex verborum natura , atque linguarum indole , ſeu arbitraria hominum impoſitione ſingula verba , licet ſint ſimplices voces , *amo* , *legi* , *audierunt* , ſunt tamen integra oratio ſeu propoſitio : hæ enim voces ex hominum impoſitione ſignificant perſonam , ſeu ſubjectum , ex natura verbi affirmant rem , quam ſignificant : integram igitur propoſitionem continent. Dixi , *ex linguarum indole* ; quia in Anglica lingua v. g. , quæ , præter alia multa , verba non inflectit , id tantum pronominum ope perficitur. Alios animi affectus verba etiam indicant , atque ſignificant , cujuſmodi ſunt imperium , deſiderium , preces , & alia ſimilia , præcipuum tamen in omnibus verbis eſt *affirmare actionem* , *aut paſſionem* , quam ſignificant. Præterea in hiſce etiam modis , quibus verba diverſos animi affectus indicant , aut ſignificant , facile eſt affirmationem animadvertere.

182. Ex dictis duo inferuntur : primum , verbis quidem , non tam ideas , quam judicia noſtra exprimi ; cum omnia ſint affirmationes : affirmatio autem ideam ideæ conjungit , hoc eſt , judicium efficit , ideam ſupponit : Secundum , Judicia noſtra alia ſunt affirmativa , alia vero negativa , non tamen verba : quare judicia affirmativa ſimplicibus verbis elicimus , negativa autem duplici ſaltem voce exprimuntur , negatione , & verbo : id autem ab ipſorum hominum natura pendet : unde iterum notabimus duo verba , *nolo* , *nego* , affirmare , & affirmativum mentis judicium exprimere ; id quod facile animadvertes , diſcrimen obſervando , quod inter *nego* , & *non affirmo* , inter *nolo* , & *non volo* intercedit.

LE-

## LECTIO SECUNDA

### *De Judiciis ſeu Propoſitionibus, earum natura, ſpeciebus nominatim vero de Propoſitionibus ſecundum earum quantitatem ſpectatis.*

### §. I.

#### *De propoſitionum natura, atque diviſione multiplici.*

183. In mente humana nihil hactenus præter rerum ideas, atque expreſſiones, ſeu vocabula conſideravimus: ſimpliciſſima illa duo ſunt cæterarum mentis operationum neceſſaria elementa, a quibus anima incipit, & in quibus ſiſteret, qui eſſet omnino ſtupidus, atque ob eam mentis ſtupiditatem de omnibus dubitaret, ſeu potius de nullis rebus ſententiam ferret. Naturali humanæ mentis ingenio fit, ut ipſa ideas ſuas, quaſi congeſtas opes reviſens, ad illaſque attendens, earum inter ſe convenientiam, aut repugnantiam animadvertat, aliaſque exinde de aliis affirmet, alias vero neget. Hæc quidem affirmatio, aut negatio aut ſola mente fit, aut verbis etiam exprimitur: ſi primum, nuncupatur *judicium*, *aſſenſus*, aut *diſſenſus*, hoc eſt, *judicium affirmans*, aut *negans*: ſecundum *propoſitio* appellatur. Exemplo ſint tres hujuſmodi ideæ *Deus*, *juſtus*, *injuſtus*, quas cum ratio noſtra perpenderit, mutuamque earum convenientiam, aut oppoſitionem animadverterit, ſola mente, aut verbis etiam pronuntiat, *Deus eſt juſtus; Deus non eſt injuſtus*.

184. *Propoſitio*, *Oratio*, ſeu *Judicium eſt dictio unius de alio: mentalis* quidem, ſi ſola mente fiat: *verbalis*, ſi & mente, & verbis peragatur: in utroque enim actum mentis intercedere opus eſt; alioquin verba eſſent ſine ſenſu, humana non eſſet locutio. Tria igitur in omni propoſitione ſint, neceſſe eſt, primum quidem *ſubjectum* nuncupatur, de quo aliquid dicitur, quale eſt in datis propoſitionibus *Deus*: Secundum vero *attributum*, *prædicatum* communiter nuncupatum, quod de ſubjecto dicitur; cujuſmodi ſunt in allatis propoſitionibus *juſtus*, & *injuſtus*:

Tertium denique per verbum *eſt* communiter expreſſum *nexus* nuncupatur, mentiſque aſſenſum aut diſſenſum indicat. Priora duo ſunt, & vocantur propoſitionum *materia*, *extrema*; tertium vero *forma*. Omnis igitur propoſitio eſt ſententia mentis, totaque illius natura in affirmatione, aut negatione prædicati de ſubjecto conſiſtit: in anima nihil eſt aliud, quam approbatio aut reprobatio convenientiæ inter propoſitionis materiam, ſeu extrema.

185. Multiplex hinc naſcitur propoſitionum diviſio, cum ratione materiæ, tum etiam ratione formæ; idque potiſſimum ex mentis noſtræ ubertate, quæ ideas multiplici ratione tractat, dividit, conjungit, abſolute, aut nonniſi certa modificatione enuntiat; ut modo proſequemur. Interim animadvertimus, ex linguarum genio eſſe, quod propoſitiones pluribus, aut paucioribus verbis exprimantur; dummodo tamen verum ſit, tria, quæ diximus, ſemper ſignificari. Propoſitionum unico, aut duobus verbis conſtantium exempla ſint: *Scribo*, *Deus exiſtit*, *es*, *fuiſti*: unica ſæpe particula præſertim in exprimendis affectibus non modo propoſitiones, ſed integræ periodi comprehenduntur: ita ſi longo argumento tibi probem, te eſſe cruce dignum, cui iratus ſubjicias, *ego ne?* unico hoc verbo non modo unam propoſitionem, verum & plures, & integram periodum comprehendes: id vero apud comicos potiſſimum, & ſermone animorum locum habet. Contra vero infinitæ paſſim occurrunt propoſitiones, quæ non modo tribus verbis, atque ideis, verum magno utrorumque numero, atque, ut ita dicam comitatu, atque ornatu conſtant: quæ quidem ſunt terminorum *adjuncta*, aut *partes*, *explicationes*, *ampliationes*, *contractiones*: uno verbo, quidquid in familiari aut ornato ſermone, aut ſcripto legimus, ad propoſitionis genera ſpectat.

186. Propoſitio tam ſecundum formam, quam ſecundum materiam accepta, in varias ſpecies dividitur, & ſecundum utramque diverſas quoque habet proprietates. Secundum formam dividitur propoſitio in *affirmativam*, & *negativam*: quarum exempla ſunt, *lingua primitiva eſt hebræa*, *lingua primitiva non exiſtit*. Rurſus cum forma propoſitionis ſit convenientia, aut repugnantia inter ejus terminos; utraque pro-

propoſitio, tam affirmativa, quam negativa dividitur in *poſſibilem*, *impoſſibilem*, *neceſſariam*, *probabilem*, ſeu, ut dicitur, *contingentem*: tot enim ſunt inter utrumque extremum convenientiæ, ſeu relationes, hoc eſt, attributum ſubjecto convenire, aut repugnare, aut eſt probabile, aut neceſſarium, aut impoſſibile, aut poſſibile. Quodſi in propoſitione prædicatum de ſubjecto abſolute affirmetur, ut in allatis exemplis fit; propoſitio dicitur abſoluta: ſi modum affirmemus, quo unum alteri extremo conveniat, aut repugnet, ut *neceſſe eſt Affricam circuire, ut ad Indiam orientalem perveniamus*: *impoſſibile eſt uſque ad antarcticum polum navigare*, dicuntur, *modales*. Harum poſtremæ in communem hominum ſermonem frequenter incidunt: communis tamen ſenſus ſatis oſtendit, quid iis ſignificemus, quin inutilibus tricis involvamur, quibus aliqui ſcholaſtici tempus, & operam in hiſce perdunt.

187. Si propoſitionum materiam ſpectemus; dividuntur in *ſimplices*, *complexas*, *compoſitas*. *Simplex* nuncupatur, cujus termini ſunt re, aut ſpecie ſimplices: unicam ſcilicet ideam ſimplicem, complexam aut compoſitam de alia dicunt: *Deus eſt*, *anima eſt immortalis* &c. *Complexa* eſt, cujus termini non ſunt ſimplices, ſed ex pluribus ideis, aut propoſitionibus conſtant, quas vocamus *incidentes*, in eaſque ideas, aut propoſitiones reſolvuntur: v. g. *qui amat periculum, peribit in illo*: *Deus æternus condidit mundum in tempore*. Hujuſmodi ſunt omnes oratorum periodi, innumeræque aliæ, quibus communis hominum ſermo intexitur.

188. *Compoſitæ* denique illæ ſunt, quarum termini ex pluribus terminis componuntur unico verbo inter ſe unitis; ita ut in duas ſaltem propoſitiones *non incidentes* compoſita quæcumque reſolvatur. Termini poſſunt aut expreſſe, aut implicite alios plures terminos continere. Prioris generis compoſitæ logici examine dignæ, ſunt *Conjunctivæ*, *Disjunctivæ*, *Conditionales*, *Cauſſales*: quarum omnium exempla inferius dabimus. Secundi generis ſunt *Excluſivæ*, *exceptivæ*, *comparativæ*, *inceptivæ*, *deſitivæ*; quæ omnes in ſpeciem quidem *ſimplices*, ſenſu tamen ſunt *compoſitæ* ut poſtea dicemus.

189. Tres deinde ſunt propoſitionum proprietates

in

in logica breviſſime explicandæ, *quantitas*, *oppoſitio*, *converſio*; quæ quidem licet omnibus propoſitionibus utcumque conveniant, ſpeciatim tamen abſolutarum propoſitionum proprietates ſunt.

190. Quod propoſitionum formam generatim attinet, opus eſt animadvertere, in affirmativis aliud non affirmari niſi convenientiam inter duas illas ideas, ſeu terminos, unumque cum alio mente componi; in negativis vero unum ab alio mente etiam removeri: idque unum eſt quod *mentis aſſenſum*, *aut diſſenſum* nuncupamus: magis tamen hæc explicentur oportet.

## §. II.

### *De propoſitionibus ſecundum formam ſpectatis, ſeu de affirmatione & negatione, earum vi, & indole, & propoſitionum quantitate.*

191. Propoſitionum formam, ſeu affirmationis, & negationis indolem in abſolutis potiſſimum conſiderabimus; inde enim facile eſt rem ad omnes alias extendere. Quantitas propoſitionum eſt *terminorum extenſio*, *atque latitudo*: puta cum propoſitionis ſubjectum plura, vel pauciora, omnia, vel aliqua, vel unum tantummodo comprehendit, ut exemplis patebit. Secundum quantitatem dividuntur propoſitiones in *Univerſales*, *peculiares*, *ſingulares*: quarum exempla ſint: *Omnis Turca ad Mecam ſemel in vita peregrinatur*; *aliquæ nationes chriſtianæ Romano Epiſcopo non obediunt*; *Vaſcus da Gama primus ad Indiam ab Europa appulit*; quarum prima eſt *Univerſalis*, ſecunda *peculiaris*, tertia *ſingularis*; cum talia ſint, eoque modo exprimantur earum ſubjecta. Eſt & alia propoſitionum ſpecies, *indefinita* vulgo dicta, propterea quod ſubjecti amplitudinem non definiat: hujuſmodi eſt, *chriſtiani Meſſiam agnoſcunt*, & aliæ ſimiles. Eodem modo ſe res habet in negativis: propoſitionum igitur quantitas a ſubjectorum amplitudine deſumitur.

192. Ut iſta evadant clariora, duplex diſtinguenda amplitudo in propoſitionum terminis: alia quidem dici poteſt *comprehenſio*, propterea quod ſingulas attributi ideas, aut partes, ſi quæ ſint, comprehendat.

Se-

Secunda eſt *extenſio*; quod ad res omnes, quibus ſubjectum aut attributum convenit, extendatur, eaſque comprehendat. Exemplo ſit, omnis homo chriſtianus habet veram religionem, ſubjectum propoſitionis non eſt ſolum homo, aut chriſtianus; ſed utrumque comprehendit: ejuſdem autem extenſio ſunt ſinguli homines Chriſtiani.

193. Jam vero propoſitione affirmativa aſſentitur animus, unum terminum convenire, & eſſe idem cum alio; idque ipſum negat, atque diſſentitur propoſitione negativa. Hiſce poſitis, affirmationis, atque negationis propoſitionum indoles hujuſmodi eſt.

## *Regula I.*

194. *In quacumque propoſitione abſoluta affirmativa, aut negativa prædicatum affirmatur, aut negatur de ſubjecto ſecundum integram comprehenſionem ſuarum partium, non vero ſecundum unam tantum, aut alteram partem.*

Regulam hanc, atque alias, quæ ſequuntur, communis hominum ſenſus, atque locutio probat; ita ſcilicet, qui dicit, *Arabiæ incolæ ſunt homines Aſiatici Mahometani*, de Arabibus non affirmat ſolum, aut ſeorſim eſſe *homines*, ſed tria illa, *Homines Aſiatici Mahometani*, quaſi unum eſſet, infimul affirmantur. Falſa enim eſſet propoſitio; ſi Chriſtianam fidem amplecterentur; licet homines Aſiatici ſemper eſſent. Similiter in negativis: cum enim dicimus, *Ruſſi non ſunt Chriſtiani latini*, verum dicimus: non negamus igitur ſeorſim illos eſſe *Chriſtianos*; id enim eſſet falſum: utraque igitur illa idea in prædicato comprehenſa, quaſi res una tantum eſſet, in propoſitionibus affirmatur, aut negatur. Hæc eſt communis hominum inſtitutio, & linguarum indoles. Et hinc duo eruuntur inter ſe oppoſita: ut propoſitio affirmativa ſit vera; opus eſt integram prædicati, *Homines Aſiatici Mahometani*, comprehenſionem, ſeu ideas ſubjecto convenire: Contra vero in negativis vera erit propoſitio, ſi unica prædicati pars ſubjecto non conveniat, ut in allato exemplo videre eſt.

Re-

*Regula II.*

195. *In propoſitionibus affirmativis attributum eandem extenſionem habet, atque ſubjectum.*

Quare ſi ſubjectum ſit Univerſale v. g. *Omnis verus philoſophus eſt Numinis cultor*, attributum *Numinis cultor* parem habet extenſionem, atque ſubjectum *omnis philoſophus*; licet extra propoſitionem plurimis, qui philoſophi non ſunt, etiam conveniat: neque enim affirmamus, omnem Numinis cultorem eſſe verum philoſophum. Idem eſt, ac dicere, in propoſitionis univerſalis affirmativæ ſubjecto aſſumi omnia, quibus ejus idea convenit, nempe *omnes philoſophos*: non vero intelligi omnia, de quibus prædicatum illud dici poteſt, non ſignificari ſcilicet univerſos *Numinis cultores*. In peculiaribus. *Aliqui Angli ſunt Catholici Romani*, eandem etiam extenſionem uterque terminus habet, *aliquos* ex utraque parte aſſumo: neutrum extremum in hujuſmodi propoſitionibus ad omnia extenditur. Singulares, *Magallanius fuit primus Globi terreſtris circumnavigator*, tractari poſſunt; tamquam univerſales; ex ſubjecti enim parte aſſumitur quidquid illa voce intelligitur; in attributo autem unus tantum *circumnavigator* ſignificatur. Omnia hæc clariora ſunt, quam ut in iis probandis immorari opus ſit. In propoſitionibus igitur affirmativis illi tantum termini ſecundum totam extenſionem aſſumuntur, qui aut ſingulares ſunt, aut termino univerſali aſſiciuntur.

196. In propoſitionibus *indefinitis* v. g. *Planta fit ex ſemine*, eadem habetur regula. Communiter dicitur, hujuſmodi propoſitiones ſecundum ſe iſpectatas eſſe *peculiares:* ſi tamen materia ſit neceſſaria, hoc eſt, attributum neceſſario conveniat ſubjecto; univerſalibus æquiparari, quare, *homines ſunt juſti* idem eſt atque, *aliqui homines ſunt juſti : planta fit ex ſemine*, valet hanc: *Omnis planta fit ex ſemine*. Cum igitur ad peculiares, vel ad univerſales revocentur; in iis ſervatur etiam regula.

*Regula III.*

197. *Omnis propoſitio negativa removet a ſubjecto attributum ſecundum totam ſuam extenſionem.*

Cum dicimus, *Aliqua loca in Zona Torrida non ſunt præ frigore habitabilia*, quidquid præ frigore non eſt inabitabile, ſeu habitari poteſt, negatur de aliquibus iis Zonæ Torridæ locis: prædicatum igitur ſecundum omnem ſuam extenſionem, ſeu quidquid attributum illud in ſe habet, a ſubjecto removetur. Hæc eſt earum propoſitionum indoles, & communis humani ſermonis ſenſus.

*Regula IV.*

198. *In propoſitione univerſali negativa uterque terminus ſecundum totam extenſionem accipiuntur, & a ſeſe removentur.*

Ita cum dicimus, *nullum vitium eſt laudabile*, quidquid laudabile eſt, & quidquid vitium eſt, a ſe mutuo removentur. De ſingularibus, aut indefinitis negativis nihil eſt, quod addendum exiſtimem: primæ enim ad univerſales, ſecundæ autem ad peculiares generatim reducuntur, atque ſecundum earum propoſitionum indolem jam expoſitam tractandæ ſunt. Quæ ſimiliter indoles ſit aliarum propoſitionum v. g. *Omnes linguæ * fuerunt 72.: Omnia animalia fuerunt in arca Noe*, res ipſa docet: primæ, quantumvis in ſpeciem univerſales, cum numerum affirment, ad hanc ſingularem reducuntur, *Numerus omnium linguarum fuit numerus 72*: ſecunda hunc habet ſenſum, *Omne genus animalium fuit in Arca Noe*, ſeu *aliqua ex ſingulis animalium ſpeciebus fuerunt in Arca Noe*; uno verbo in his omnibus ſpectandus ſemper eſt locutionis ſenſus, & ad ſimpliciorem expreſſionem reducendus: id autem citra ullas regularum ambages a communi ſenſu edocemur.

§. III.

---

* *Tot enim in Babelica turris conſtructione originem habuiſſe, communiter exiſtimant.*

## §. III.

### *Propoſitionum oppoſitio, & converſio.*

199. Quæ circa propoſitionum oppoſitionem, & converſionem alicujus momenti & utilitatis ſunt, atque in logica doceri ſolent, ex data modo earundem indole ſponte deducuntur, & breviſſime a nobis expedientur.

Oppoſitio in re præſenti eſt *propoſitionum eodem ſubjecto, & prædicato conſtantium repugnantia ſecundum quantitatem, & qualitatem, aut ſecundum ſolam qualitatem*. Propoſitionum qualitatem, eſſe affirmationem, & negationem, quantitatem verō in ſubjecti extenſione conſiſtere, ſuperius diximus. Duplex diſtinguitur propoſitionum oppoſitio proprie dicta: prima eſt inter propoſitiones ſola qualitate differentes; ſecunda vero inter illas, quæ qualitate, & quantitate differunt: prima dicitur *contraria*, ſi propoſitiones ſint univerſales, *Omnis planeta eſt habitatus*, *nullus planeta eſt habitatus*. Quoniam tamen ſub qualibet propoſitione univerſali ſua particularis ejuſdem qualitatis continetur; ab hac propoſitionum univerſalium ſpecie & oppoſitione, quam dicimus, *contrariam*, naſcitur *ſubcontraria* inter peculiarem ſcilicet affirmativam, & negativam, *aliquis planeta eſt habitatus*, *aliquis planeta non eſt habitatus*.

200. Secunda propoſitionum oppoſitio ſecundum qualitatem, & quantitatem, atque proinde maxima, inter univerſalem affirmativam, & peculiarem negativam, aut univerſalem negativam, peculiarem affirmativam intercedit: ut *nullum animal ſit ex putri: aliquod animal ſit ex putri*: *omnis planta eſt Hermaphrodita: aliqua planta non eſt Hermaphrodita*.

### *Regula I.*

201. *Duæ propoſitiones Contradictoriæ neque ſimul veræ, neque ſimul falſæ eſſe poſſunt, ſecundum utramque qualitatem opponuntur*.

Id conſtat ex principio illo univerſali, & lumine rationis recto, *Impoſſibile eſt idem ſimul eſſe & non eſſe*: hoc enim principium eſſet falſum, ſi duæ contra-

tradictoriæ, aut ſimul veræ, aut ſimul falſæ eſſe poſſent. Demus has propoſitiones, *omne animal vivum habet circulationem ſanguinis : aliquod animal vivum non habet circulationem ſanguinis*, eſſe ſimul utramque veram: ut ſecunda ſit vera, opus eſt, certum, & ſingulare aliquod animal non habere circulationem ſanguinis : idem tamen animal circulationem ſimul habere opus eſt, cum id affirmet univerſalis propoſitio allata, quæ ſupponitur vera, cujus ſubjectum habet totam extenſionem, ſeu animantia omnia comprehendit, de iiſque inſimul rem affirmat. Pari modo probabis, neque ſimul falſas eſſe poſſe duas quaſcumque propoſitiones contradictorias.

202. Duo hic animadvertenda ſunt: 1. propoſitioni univerſali non contradici per propoſitionem ſingularem: v. g. propoſitio, *Omnis planeta eſt habitatus*, non contradicit huic, *Luna non eſt habitata*; non enim idem ſunt propoſitiones ſingularis, & peculiaris eodem ſubjecto prædicatoque conſtantes: utraque præterea eſſet falſa, ſi omnes planetæ præter ſolem eſſent habitati, ut conſideranti patebit.

203. Secundum: Non parum deſudant aliqui ſcholæ philoſophi, ut quibuſdam propoſitionibus contradictorias aſſignent: immo eo deveniunt, ut quærant, habeat, nec ne, omnis propoſitio ſuam peculiarem contradictoriam? hæc tamen ſunt inutilia. Quælibet propoſitio aliud non eſt quam mentis, judicium, aſſenſus, aut diſſenſus; quem negare pro libito unuſquiſque poteſt; dum autem propoſitionem negas, contradictoriam illi mente ſaltem aſſignas. Ut vocalem propoſitionem efferas, qua datæ propoſitiqni contradicas; id vero a linguarum, & verborum indole pendet, facileque obtinetur, obſcuram propoſitionem ad ſimpliciorem expreſſionem reducendo.

### *Regula II.*

204. *Duæ contrariæ, non poſſunt eſſe ſimul veræ; maximæ tamen ſimul falſæ; ſolum igitur quoad veritatem opponuntur.*

Secunda pars innumeris paſſim exemplis conſtat: *Omnis Chriſtianus Romanum epiſcopum eſſe religionis caput fatetur, nullus chriſtianus Romanum epiſcopum eſſe religionis caput fatetur*. Utraque eſt falſa: pars enim

enim id fatetur, omnes ſcilicet catholici Romani: pars negat, ut tota eccleſia græca, atque omnes latini vulgo dicti *proteſtantes*. Oppoſitio quoad veritatem ex eodem principio demonſtratur: pone enim utramque propoſitionem modo adductam eſſe veram: idem igitur Chriſtianus agnoſceret, & non agnoſceret Romanum Pontificem caput.

205. Plurimæ propoſitiones per terminos plurales *omnes*, *nulli*, *collectivos*, *infinitos* &c. *quidam*, *uterque*, *neuter*, & alios ſimiles efferuntur; qui non ſatis ſimplicem habent ſignificationem. Si igitur aliquando propoſitionem iis contrariam, aut contradictoriam proferre opus ſit, quæ prædictis terminis enuntiantur (quod raro eveniet), grammaticum verbi, & linguæ ſenſum, atque indolem inſpice, aut aliis verbis eandem ſententiam effer.

## *Regula III.*

206. *Sub-contrariæ poſſunt eſſe ſimul veræ, non tamen: ſimul falſæ: ſolum proinde quoad falſitatem opponuntur.*

Regula hæc & ex præcedentibus, & ex ipſomet principio demonſtratur. Propoſitiones contrariæ, *Omnis fons provenit a pluviis; nullus fons provenit a pluviis*, poſſunt eſſe ſimul falſæ, non tamen ſimul veræ. Cum igitur earum contradictoriæ, *Aliquis fons provenit a pluvia, aliquis fons non provenit a pluvia*, ſint inter ſe ſubcontrariæ, & ſint veræ, ſi contradictoriæ ſint falſæ, & viciſſim; Sequitur, utramque poſſe eſſe ſimul veram, non tamen ſimul falſam: univerſalium enim altera neceſſario eſt falſa; ergo peculiarium etiam una illi oppoſita neceſſario eſt vera; non poſſunt igitur ambæ eſſe falſæ.

## *Propoſitionum Converſio.*

207. Ex eadem propoſitionum, ſeu judiciorum indole converſionum regulæ nullo negotio deducuntur, Propoſitionum converſio eſt *terminorum permutatio, prædicati in ſubjectum, ſubjecti in prædicatum, ſervata eorum veritate; ita ut ex una poſſit inferri alia*: ejus leges argumentationibus aliquando inſerviunt: ſunt autem hujuſmodi.

Re-

### Regula I.

208. *Propoſitio Univerſalis negativa in aliam univerſalem convertitur.*

Univerſalis enim negativa, *nullus fons provenit a mari*, removet a tota extenſione ſubjecti totam extenſionem prædicati: viciſſim igitur removet totam extenſionem ſubjecti a tota extenſione prædicati: duorum enim terminorum remotio neceſſario eſt mutua: ſi igitur prædicatum, *proveniens a mari*, vere negatur de ſubjecto: *Omnis fons*; etiam viciſſim ſecundum de primo vere negabitur: utraque igitur propoſitio neceſſario eſt aut ſimul vera, aut ſimul falſa: aliaque ex alia deducitur.

### Regula II.

*Propoſitio univerſalis affirmativa convertitur ſolum in peculiarem.*

209. Etenim de propoſitionis univerſalis affirmativæ, *Omnis anima humana habet vim intelligendi*, ſubjecto, *omnis Anima humana*, affirmatur attributum, *habet vim intelligendi*, non ſecundum omnem ſuam extenſionem, ſed ejus tantum extenſionis pars: neque enim omne habens vim intelligendi affirmatur de homine; non igitur de *intelligente* ſecundum totam ſuam extenſionem accepto, hoc eſt, de *omni*, ſed de *aliquo* tantum affirmari poteſt, quod ſit homo: illa igitur univerſalis in hanc aliam converti non poteſt; *omne quod habet vim intelligendi, eſt anima humana*, ſervata propoſitionum veritate, quod eſt in omni converſione neceſſarium. Quod ſi propoſitionem ita efferres, *Omnis ſtella fixa eſt omnis ſol*; tum quidem in hac enuntiandi ratione parum communi teneret converſio univerſalis in univerſalem; quia uterque terminus ſecundum totam ſuam extenſionem uſurpatur.

### Regula III.

210. *Propoſitio peculiaris affirmativa in aliam peculiarem affirmativam convertitur.*

In his enim propoſitionibus pars tantum extenſio-


nis

nis prædicati affirmatur, atque conjungitur parti extenſionis ſubjecti; ut viſitur in propoſitione, *aliqua planta eſt hermaphrodita*: quoniam igitur omnis conjunctio eſt mutua, ſi *aliquod hermaphroditum* conjungitur cum *aliqua planta*; aliqua etiam planta conjungitur cum aliquo hermaphrodito.

Peculiares negativæ neque in univerſales, neque in peculiares ex genere, & indole ſua convertuntur: una enim eſſet vera, alia falſa, ut conſideranti patebit: in propoſitione v. g. *aliquod reſpirans non eſt homo*, quæ converſa eſſet falſa, *aliquis homo non reſpirat*. Rei cauſſa obvia eſt: in *peculiari* negativa removetur tota extenſio attributi *homo* a parte ſolum ſubjecti *aliquod reſpirans*; in alia autem amplius removeretur, quam in prima; tota enim extenſio termini *reſpirat* removeretur ab aliquo homine, quod in prima propoſitione factum non fuerat.

## Scholion.

211. Duas, aut plures propoſitiones eſſe inter ſe *æquipollentes*, ut barbare dicitur in ſcholis, eſt, habere eundem ſenſum. Aliquos videas ſcholaſticos, qui plures aſſignant regulas, ut ſuæ propoſitionibus æquipollentes inveniantur, & ſtatuantur. Eo res devenit, ut obſcuras alias clariſſimis propoſitionibus ſubſtituant, eaſque inter argumentandum adhibeant, ut rem alioquin clariſſimam, & planiſſimam ſolis verborum ambagibus, & negationibus difficilem reddant; & propugnantem inutilibus tricis, quaſi aranearum telis implicent: quaſi ſcilicet argumentis implexo verborum fuco pondus adderent. Ea agendi ratione, quam nunquam ſine ſtomacho audire potui; dum miſeram ſibi ingenioli gloriam perperam quærunt, male illi quidem, & ſibi, & auditoribus conſulunt, a diſputationum ſcopo toto cælo aberrant, peſſimeque de ſcientiis merentur; ſeſe enim potius implicant, & non intelligunt, quam ingenioſos oſtendant: auditoribus, quos aut amæna, & profunda eruditione delectare debuiſſent, aut rei ipſius difficultatem clariſſime proponere, ſpinoſa verborum ambage moleſtiſſimi æque, atque inutiliſſimi exiſtunt. Nec illi etiam diſputant, ſed potius inutiliter, atque inurbane blatterant: cum non veritatem veris argu-

men-

mentis invenire, quod unum eſt omnium diſputationum ſcopus, ſed eam potius, audientiumque mentes confundere obſcuris verbis adnitantur, quo tandem fit, ut homines ab hiſce ſtudiis deterreant, totique ſint, ut veritatem non detegant, ſed conſulto tenebris offundant.

212. Hiſce ego hominibus, qui propoſitionem a me conceſſam, aut negatam impugnare volunt, illam ad obſcuram *æquipollentem* reducendo, reſpondendum ſemper exiſtimo, *quam negavi, propoſitio clara per ſe eſt, atque ab omnibus facile percipitur: idem, nec ne, valeat, atque obſcura illa & implicatior, quam affers, nihil curo: ſi tamen res eſt, ut contendis; gratum mihi, univerſæque adſtantium coronæ facies, ſi claram, quam negavi, propoſitionem impugnes, tuamque tibi pro otio meditandam teneas. Quandoquidem enim, te auctore, eundem habet ſenſum; perinde tibi erit, unam, vel alteram impugnare: meam igitur, ſi evertas, rem confeciſti.*

213. Propoſitiones vel claræ in ſe ſunt, & intellectu faciles: tum vero explicatione non indigent; vel obſcuræ, & implexæ: Eæ autem inſpecto verborum ſenſu, auctoriſque mente, ad planiorem & ſimpliciorem ſenſum revocandæ ſunt: id tamen non logicorum regulis, ſed communi ſenſu peragendum eſt: Propoſitiones denique minime ambiguas, atque obſcuras ad obſcuriores alias reduci, numquam eſt permittendum.

## §. IV.

*De propoſitionibus complexis: propoſitionum incidentium, quibus componuntur, ſpecies, natura, munera.*

214. Quæ de ſimplicibus propoſitionibus alicujus momenti habentur, eaſque propius ſpectant, quantumvis aliis ſuo etiam modo conveniant, hactenus proſequuti ſumus: ad alia, & utiliora deſcendamus. Maxima humanorum judiciorum, ſeu propoſitionum pars tam in familiari, quam in ornato etiam dicendi genere ad complexas propoſitiones ſpectat: ut Hiſtoricos, Oratores, Poetas legenti, mutuaſque hominum confabulationes contemplanti perſpicuum erit.

Jam vero propoſitiones complexæ medium quiddam ſunt inter ſimplices, & compoſitas, & aliquod de utroque participant: re enim ad ſimplices, ſpecie vero ad compoſitas accedunt; earum termini neque omnino ſimplices, neque reapſe ex pluribus propoſitionibus conſtant. Ut rem explicemus, in triplici differentia propoſitiones complexæ exiſtunt: vel enim ſolum ſubjectum, vel ſolum attributum, vel utrumque habent complexum: hæc terminorum complexio eſt quædam idearum, aut propoſitionum adjunctio, quæ ſimplici termino adhibentur, quin præcipue affirmentur, aut negentur, & *propoſitiones incidentes* nuncupantur, per relativa, ut plurimum expreſſæ. Exempla rem demonſtrabunt: ſi dicas, *Pater eſt Deus*, ſimpliciſſimam elicis propoſitionem: ſi ita afferas, *Pater cæleſtis reddet tibi: non lotis manibus manducare non coinquinat hominem: Pater cæleſtis, qui videt in abſcondito, reddet tibi*; a propoſitione, ſimpliciſſima ad minus ſemper, & minus ſimplices, magis, & magis complexas gradatim ſemper progredieris: ſi igitur duas tantum ideas ſecum conjungas, aut disjungas; propoſitio eſt ſimpliciſſima, ut in primo caſu: earum idearum alteri, aut etiam utrique novas ideas adjunge: vel adjectivis nominibus, vel integris orationibus relativo *qui* expreſſis, parentheſibus, aut mille aliis notiſſimis modis: tum vero complexas propoſitiones elicis. Integra aliquando propoſitio de alia propoſitione affirmatur; unicumque ejuſdem propoſitionis ſubjectum, aut prædicatum non ſolum integra propoſitio eſſe poteſt, verum etiam pluribus propoſitionibus conſtare, quæ *incidentes* nuncupantur, variaque ratione efferuntur. Exemplis res fiet clarior. Cum legimus apud *Horatium Cælo tonantem credidimus Jovem regnare*; complexum propoſitionis attributum legimus, cujus ſubjectum eſt *nos*, nexus per verbum *credidimus* exprimitur, quod prædicati partem efficit. In hoc alio exemplo,

*Pindarum quiſquis ſtudet æmulari*, (*a*)
*Jule*, *ceratis ope Dædalea*
*Nititur pennis*, *vitreo daturus*
*Nomina ponto*.

Quid-

(a) *Horat. lib.* IV. *Od.* I.

Quidquid ante verbum *nititur* intelligitur, ſubjecti munus agit: ipſummet verbum *nititur*, quo continetur *copula*, & quæ ſequuntur, ſunt attributum.

215. Aliquando non tantum una, ſed plures integræ propoſitiones cum ſubjectum, tum prædicatum componunt, ut paſſim apud Tullium obſervabis. Quid igitur eſt complexarum a compoſitis diſcrimen; cum non ſolum in compoſitarum, ſed in complexarum terminis plures contineantur propoſitiones? quæ etiam eſt *incidentium* propoſitionum indoles? Propoſitiones, quibus duæ ideæ copulantur, ut *Deus eſt juſtus*, ita ut unum tantum affirmetur, aut negetur, unicaque proinde efficiatur propoſitio, dicuntur *ſimplices*: ſi una de pluribus ideis, ſeu ſubjectis, aut viciſſim plura attributa de uno ſubjecto, aut tandem plura attributa de pluribus ſubjectis æque affirmentur, aut negentur; omnes ſunt propoſitiones *compoſitæ*; cujuſmodi ſunt, *Pater, & Filius, & Spiritus Sanctus ſunt Deus, Alexander fuit dux quidem audax, ſed imprudens, temerarius, barbarus, ambitioſus: Galli, Germania, Ruſſia, Sueſſia incaſſum pugnarunt adverſus Boruſſiæ Regem, & Anglos.*

216. Inter duas haſce propoſitionum ſpecies, quamplurimæ aliæ ſunt, quæ re quidem ſunt ſimplices, unicamque efficiunt propoſitionem, ſpecie autem compoſitæ eſſe videntur; eaſque dicimus *propoſitiones complexas*, quarum tum a ſimplicibus, tum a compoſitis diſcrimen eſt, quod plures propoſitiones ſimplices non re, ſed ſpecie comprehendant; cum compoſitæ pluribus & re & ſpecie conſtent: Complexarum propoſitionum indoles ex propoſitionum *incidentium* natura pendet: hæc autem in eo ſtat, quod *incidens propoſitio proprie non affirmetur, aut negetur, ſed aut negata, aut affirmata ſupponatur:* ſolumque amplificationis, explicationis, reſtrictionis, ornatus, numeri, addendique ponderis gratia adhibeantur, ut oratoribus, poetis, hiſtoricis ſolemne eſt. Exemplis res fiet clarior: *America, omnium orbis partium maxima, eſt omnium ditiſſima*: qui hanc propoſitionem elicit, duo de America dicit, *eſſe maximam*, & *eſſe ditiſſimam*: ſecundum tamen proprie affirmat, primum quaſi commemorando, ac aliunde verum ſupponendo attingit, ut ex noſtramet loquentium aut ſcri-

bentium mente, atque ſenſu edocemur. Idem vero eſt dicere; *America omnium orbis partium maxima* &c. ac interpoſito relativo *quæ*, *incidentem* propoſitionem addere: *America*, *quæ eſt omnium orbis partium maxima*, *eſt omnium ditiſſima*. *Theologia*, *quæ de rebus maxime obſcuris diſputat*, *cum revelatione potiſſimum innitatur*, *dignitate*, *quæ in ſcientiis etiam ſpectari debet*, *omnes alias ſcientias ſuperat*: vides in hac propoſitione complexa unum a me affirmari, *Theologiam nimirum omnes alias ſcientias ſuperare*: reliqua autem a me ſupponuntur, & tamquam apud nos rata indicantur. Idem eſt de aliis propoſitionibus incidentibus, dum incidentium munia agunt. Hæc ergo eſt incidentium propoſitionum natura, res deffinite & directe non affirmare aut negare in ipſamet propoſitione; ſed qui noſter ſit circa eas ſenſus indicare: cum e contrario propoſitio compoſita utramque affirmet. Hinc etiam naſcuntur duo inter diſputandum paſſim obvia: primum; qui complexæ propoſitionis ſibi ab adverſario oppoſitæ incidentem propoſitionem negat, *ſuppoſitum* ſe negare multoties pronuntiat: ſecundum; dum tamen a defendente negatur incidens propoſitio, & ab Opponente probatur; uterque a diſputationis ſcopo aberrat, & relicto prælio aerem verberare dicuntur. Pone litem inter nos eſſe de auri fertilitate, atque ſuperiori propoſitione a me enunciata, ab illo quidem negari *Americam eſſe omnium orbis partium maximam*, me vero ad id probandum declinaſſe: uterque noſtrum circumſtantium cachinis excipi debuiſſet.

217. Fit tamen multoties, ut propoſitio alioquin complexa in compoſitam tranſeat; cum ſcilicet ex intentione & ſenſu loquentis tam principale quam incidens attributum æque affirmatur aut negatur: ex ſenſu proferentis compoſita eſſe poteſt hæc & quamplurimæ aliæ propoſitiones, *Deus*, *qui quidem pro ſua juſtitia dabit unicuique ſecundum opera ſua*, *juſtos ad gloriam*, *peccatores ad gehennam mittet*: eum eſſe verborum ſenſum ex adjunctis, geſtu, circumſtantiis, vocis tono, & aliis ſimilibus nobis ſuademus. Cum is fuerit complexæ propoſitionis ſenſus, ex proferentis intentione; tum vero propoſitio non tantum ſpecie, ſed re etiam nuncupari poteſt compoſita. Nulla generalis regula eſt, qua propoſitionum incidentium affir-

affirmatio ab earum ſuppoſitione diſtinguatur: communiter tamen, attenta ſola verborum ſignificatione, duplex regula aſſignatur pro duplici incidentium claſſe.

218. Vel propoſitiones incidentes ſunt ſententiæ expoſitiones; totique propoſitionis ſubjecto præcipuo conveniunt; vel potius contractiones, quæ propoſitionis ſubjectum reſtringunt, ejuſque ſolum parti conveniunt: primæ ſunt hujuſmodi, *Americani, qui ad Europæ occaſum jacent, tardius ſolem vident, quam Europæi*, in qua incidens propoſitio, *qui ad Europæ occaſum jacent*, integro ſubjecto, *Americani*, convenit, de illoque poteſt reapſe affirmari tum medio relativo *qui*, tum relativo ſublato, & propoſitione in compoſitam hoc modo reducta, *Americani ad Europæ occaſum jacent, & tardius ſolem vident, quam Europæi*: atque prima hæc complexarum propoſitionum ſpecies illa eſt, in qua incidens etiam propoſitio non raro affirmatur, aut negatur. Secundæ ſunt, quarum incidens propoſitio ſubjecti tantum parti convenit, v. g. *ſtudioſi homines, qui antiquorum libros volvunt, optimum habent ſtudiorum delectum*: propoſitio incidens hujus complexæ integro propoſitionis ſubjecto, *ſtudioſi homines*, non convenit; illud igitur reſtringit: neque propoſitio reapſe affirmat, aliquos *homines ſtudioſos* antiquorum libros volvere; ſed poſito quod volvant, optimum habere ſtudiorum delectum.

219. Ad has fere regulas incidentes propoſitiones reducuntur. Inde autem deducimus, complexarum propoſitionum veritatem aut falſitatem ab incidentium veritate, aut falſitate non dependere: poſſe nimirum eſſe veras, licet earum incidentes ſint falſæ & contra: exemplo ſit complexa, *Planetæ qui omnes* ſub *Eccliptica moventur, ſunt corpora rotunda*: incidens quidem eſt falſa, complexa tamen eſt vera; cum de Planetis, propoſitionis ſubjecto, vere affirmetur figura rotunda; quantumvis falſum ſit, quod ſuppono, eos omnes ſub Eccliptica moveri. Id tamen intelligitur, quamdiu propoſitio complexa ex loquentis ſenſu non evadit compoſita; ſi enim utrumque æque affirmet; tum incidentis etiam veritas aut falſitas totam propoſitionem afficiet. Quare cum ea fuerit complexa, ut ab ejus incidente, ejuſque ſenſu pen-

ſit pendeat diſputatio; tum vero qui defendentis munus agit, pro jure ſuo non modo complexam, verum etiam incidentem negare poterit, vel etiam addere, incidente prætermiſſa propoſitionem nego, aut admitto.

220. Porro cum incidentes ſunt ſententiæ, ſeu ſubjecti contractiones, ut *Homines, qui ſunt nigri, in Zona torrida vivunt;* incidens ipſa partem ſubjecti efficit; de unis enim hominibus nigris affirmatur, quod in Zona torrida vivant; ſint vero, necne, homines nigri, propoſitio eſt vera; cum, ſiqui ſint, illic degant. Incidentes nonnunquam ſunt etiam ipſæ complexæ, aut compoſitæ, aut ex aliis incidentibus ſimplicibus, complexis, aut compoſitis conſtant: in omnibus tamen ſupradictæ regulæ locum habent. Uno verbo in hiſce omnibus propoſitionibus, ex quibus omnes hominum locutiones, & ſcripta ſunt refertiſſima, attendendus primo eſt loquentis, aut ſcribentis ſenſus, ſecundum quem ipſæmet propoſitiones tractandæ ſunt.

## §. V.

## DE PROPOSITIONIBUS COMPOSITIS, EARUM NATURA, SPECIEBUS, ET INDOLE.

221. *Propoſitiones compoſitæ* ſunt, quæ ex pluribus propoſitionibus ſimplicibus aut complexis conſtant, non iis quidem incidentibus, ut complexæ, ſed quæ proprie affirment, aut negent; ita ut in totius propoſitionis veritatem, aut falſitatem influant: v. g. *At Regina gravi jamdudum ſaucia cura Vulnus alit venis, & cæco carpitur igni*; quo in exemplo, ut id etiam obiter animadvertam, quod in hominum ſermone, atque ideis plerumque accidit, animadverti poteſt, humanum ſermonem fere totum aliud non eſſe, quam propoſitiones compoſitas ex ſimplicibus, incidentibus, complexis, complexas ex compoſitis, atque ſimplicibus conſtantes, ſimplices demum multiplici, & ipſas idearum combinatione, & ordine formatas.

222. Propoſitiones compoſitæ, ſpectata earum materia, vel habent multiplex ſubjectum, vel prædicatum, vel utrumque; rurſus, vel propoſitiones re & ſpe-

ſpecie ex ſimplicibus componuntur, vel ſolum quoad ſenſum ſunt compoſitæ: hujus ſecundi generis ſunt *Excluſivæ* & *Exceptivæ*, de quibus pauca inferius: propoſitiones compoſitæ primi generis ſunt *Conjunctivæ*, *Disjunctivæ*, *Conditionales*, *Cauſſales*; quibus addi poſſunt & aliæ minoris momenti, ſed æque inter homines uſitatæ: quarum natura ſatis ex aliarum expoſitione, & ipſarummet terminis dignoſcetur.

## *PROPOSITIONES CONJUNCTIVÆ.*

223. Hoc donantur nomine eæ omnes propoſitiones, quæ media aliqua conjunctione copulativa, *&*, *neque*, *atque* &c. multiplex ſubjectum, aut prædicatum, aut utrumque conjungunt: earum omnium exempla & in familiari ſermone, & in omnibus librorum paginis ſæpiſſime occurrunt: primæ ſit illud *Horatii*

„ ......... *Ilion Ilion*
„ *Fatalis, inceſtuſque Judex,*
„ *Et mulier peregrina vertit*. (*a*)

cujus ſubjectum ſunt poſteriora duo carmina, ſi vocem *vertit* excipias, quæ copulæ munus agit, & una cum primis verbis prædicatum componit: ut enim id etiam obiter attingam, prædicatum propoſitionum non eſt quod ſecundo, aut ultimo loco ponitur; neque ſubjectum, quod primo, verbum, quod medio: quantumvis hæc iis loca a Logicis aſſignentur. *Prædicatum* eſt, quod de aliquo dicitur; quocumque tandem orationis loco collocetur: id enim a linguarum genio pendet, carminum menſura, orationis harmonia, ſtyli, dicendique ratione. Aliter propoſitiones tantum eſſent ſteriles ut plurimum Scholaſticorum propoſitiones: cum certum tamen ſit, omnem humanum ſermonem, quæcumque tandem dicamus, nil niſi propoſitiones continere. Exemplum ſecundæ:

*Non his juventus orta parentibus*
*Infecit æquor ſanguine Punico:*
*Pirrhumque, & ingentem cecidit*

*An-*

(a) *Horat. lib.* 3. *odarum Ode* 3.

*Antiochum, Annibalemque dirum* (a).
*Terra, & per Eclipticam movetur, & in ſolem ponderat.* Tertiæ exemplum erit illud *Horatii:*

*......... Qualibet exules*
*In parte regnantò beati,*
*Dum Priami, Paridiſque buſto*
*Inſultet armentum, & catulos feræ*
*Celent inultæ.*

*Omnes cometæ ſunt Planetæ mundo coævi, & omnes perpetuo in ſuis orbitis volvuntur.*

Copulativarum propoſitionum, affirmativa, aut negativa conjunctione copulentur, indoles eſt, utriuſque ſimul partis conjunctionem affirmare, aut negare; vel utraque pars ſit ſeorſim affirmativa, aut utraque negativa; aut una etiam affirmet, alia neget. Pro hujuſmodi igitur propoſitionibus regulæ ſequentes ſtatuuntur, communi hominum ſenſu confirmatæ.

## *Regula I.*

224. *Copulativarum propoſitionum veritas ab utriuſque, aut omnium partium veritate pendet: ut [verò ſint falſæ; unius tantum partis falſitas ſufficit.* Falſæ idcirco ſunt hæ, & ſimiles aliæ propoſitiones: *Diluvium fuit univerſale, & virtute ſupernaturali certo productum. Neque diluvium deſtruxit omne genus humanum, neque extitit aliquando:* quantumvis primæ earum partes ſint veriſſimæ. Primæ propoſitionis falſitatem evincunt, quæ in Philoſophia naturali ſtatuimus, poſſe nimirum naturalium cauſſarum viribus univerſale noſtri globi ſicut, & aliquorum planetarum, diluvium induci.

225. Contra vero ſi terra quidem per eclipticam movetur, in ſolem vero non ponderat, ſed a vorticibus ſeſe volventibus circumfertur; falſa eſt ſupradicta propoſitio, quæ utrumque ſimul affirmat, neque unum ſeorſim ab alio enuntiat: idem eſt in propoſitionibus conjunctione negante conſtantibus,

*Integer vitæ, ſceleriſque purus*
*Non eget Mauri jaculis, neque arcu,*

*Nec*

(a) *Ode 6.*

*Nec venenatis gravida ſagittis,*
*Fuſce, pharetra:*

Tota enim hæc *Horatii* propoſitio copulativa eſſet falſa; ſi vel ſola venenata ſagitta egeret innocens; cum omnia illa ſimul de innocente a Poeta negentur.

226. Propoſitioni copulativæ contradices, illamque negabis, ſi ſententiæ præmittas, *verum non eſt:* v. g. *verum non eſt, quod diluvium fuit univerſale, & virtute ſupernaturali certo inductum*. Hoc enim modo unam veram ponendo, alteram tollis, & viciſſim: neque ſimul veræ ſunt, neque ſimul falſæ eſſe poſſunt: hujuſmodique contradicendi ratione unam ſaltem prioris propoſitionis partem talem eſſe negas, qualis in illa propoſitione affirmatur, aut negatur. Eo pacto juxta omnium hominum communiſſimam cogitandi loquendique rationem, ſecundum idearum noſtrarum linguarumque indolem datæ propoſitioni ſemper contradices; quin aut barbare, modoque non intelligibili loquaris, aut a communi loquendi ratione recedas: vitium in ſcholis ſatis commune. Logica porro non ad Scholaſticorum ſolum mentem, dum de ſcientiis, & artibus diſſerunt, dirigendam inventa eſt, ſed ut toti humano generi dux atque regula ſit, qua de quibuſcumque rebus loquantur, cogitent, agant, quemcumque ſermonem habeant, aut loquendi ratione utantur, errores ſemper evitare doceamur. Ridiculum enim eſſet, ſcholæ tantum uſui & ſtylo logicis præceptis conſulere, reliquum humanum genus nihil penſi habere. Hæc ego ob id potiſſimum dico, quod barbarum & obſcurum hac in parte ſcholarum ſtylum ferre numquam potui. Eamdem regulam omnibus aliis propoſitionum compoſitarum ſpeciebus communem eſſe intellige; ne illum ſæpe ad faſtidium, atque moleſtiam repetamus.

## PROPOSITIONES DISJUNCTIVÆ.

227. *Propoſitiones disjunctivæ* ſunt, quæ disjunctivis conjunctionibus, *aut*, *vel*, & aliis pro varia linguarum indole, & copia conſtant; ut illud *Areopagitæ*, *Aut Auctor naturæ patitur, aut mundi machina diſſolvitur: aut ſanguis per venas adhuc circulatur, aut jam non vivit animal*.

Fer-

*Fervet, immenſuſque ruit profundo*
*Pindarus ore:*
*Seu per audaces nova dithirambos*
*Verba devolvit, numeriſque fertur*
*Lege ſolutis:*
*Seu Deos, regeſque canit, Deorum*
*Sanguinem, per quos cecidere juſta*
*Morte Centauri, cecidit tremendæ*
*Flamma Chimeræ*

Disjunctio, ut de copulativis ſimiliter diximus, aut propoſitionis ſubjectum, aut prædicatum; aut propoſitiones integras disjungit. 1. *Aut ſol, aut terra movetur:* 2. *Omnes ſtellæ fixæ aut ſunt totidem ſoles, aut nobis in terra viventibus prorſus inviſibiles:* 3. *Aut Turcarum imperium cadet, aut Græci ſub jugo ſemper ingemiſcent.*

*Regula I.*

228. *Ut disjunctivæ propoſitiones ſint veræ, ſatis eſt, unam propoſitionis partem eſſe, ut propoſitio dicit.* Hæc enim eſt disjunctionis indoles copulativæ penitus oppoſita. Satis eſt, Auctorem naturæ pati, mundi machina non diſſoluta, ut vera ſit ſuperior Areopagitæ propoſitio: utrumque tamen & auctorem naturæ pati, & mundum diſſolvi, opus eſſet, ut copulativa propoſitio, *Et Auctor naturæ patitur, & mundi machina diſſolvitur*, eſſet vera.

229. Dubium eſſe poteſt, utrum ad propoſitionis disjunctivæ veritatem neceſſaria ſit aliqua inter disjunctionis membra oppoſitio; ita ut una aliam tollat, falſaque cenſeatur propoſitio disjunctiva, cujus utraque pars ſit vera: & ſicut copulativa utriuſque partis veritatem, ſeu exiſtentiam conjungit, ita disjunctiva unius veritatem, & exiſtentiam ab alia disjungat.

230. Qua quidem in re attendendus primum eſt communis hominum ſenſus in hiſce propoſitionibus enuntiandis, qui loco regulæ nobis eſſe debet. Juxta communem loquendi modum aliqua neceſſaria, aut moralis oppoſitio intercedere debet inter disjunctionis partes, unaque alteram tollere, ut propoſitio ſit vera: quare ſi nulla ſit inter dictas partes oppoſitio, & utraque ſimul ſint veræ; propoſitio & inepta, & falſa

falſa ſimul exiſtet: hujuſmodi ſunt, *Aut per mare Atlanticum, aut per Indicum ad Sinas ab Europa navigandum eſt*: *Aut Planetæ moventur in ſuis orbitis, aut ſunt corpora rotunda*: cum enim nulla ſit inter illas partes oppoſitio, immo utraque ſit vera; ineptæ ſunt, immo falſæ exiſtimantur.

231. Etſi communis hic earum propoſitionum ſenſus, & indoles ſit; non negaverim tamen, in familiari etiam loquendi ratione disjunctivas aliquando admitti veras, licet utraque illarum pars vera exiſtat; ſi a rigoroſo, & proprio loquendi modo deflectamus. Porro oppoſitio neceſſaria inter disjunctionis partes reddit propoſitionem neceſſario veram; oppoſitio non neceſſaria quidem, ſed communiter, & fere ſemper accidens, propoſitionem efficit non neceſſariam, ſed moraliter veram.

232. In propoſitionibus compoſitis v. g. disjunctivis illæ reputantur & ſunt negativæ, quæ negant disjunctionem, licet utraque pars affirmetur; contra vero illa eſt affirmativa, quæ disjunctionem affirmet; quamvis partium una, aut utraque ſit negativa: eſt igitur affirmativa, *Aut Zona torrida non eſt habitabilis, aut antiqui verum non dixere*. Id dictum habe de omnibus aliis propoſitionibus compoſitis. Tandem tam disjunctivarum, quam copulativarum propoſitionum in hominum commercio infinitus pene eſt uſus: eaque propter earum ſenſus penitius eſt dignoſcendus, & definiendus.

## PROPOSITIONES CONDITIONALES.

233. Ita vocantur propoſitiones, quarum neutra pars abſolute affirmatur, aut negatur, ſed ſolum ſub conditione: v. g. *Si Carteſiani vortices, aut vis attrahens Kepleri, & Nevvtoni exiſtunt; terra circa ſolem movetur*: duæ igitur etiam ſunt propoſitionum conditionalium partes, quarum prima eſt *conditio*, veritas nimirum Carteſianorum vorticum, aut attractionis, & hæc quidem per aliquam particulam conditionalem exprimitur: ſecunda vero eſt *conditionatum*, hoc eſt, pars illa, quæ ſub conditione ponitur aut tollitur, ut in caſu præſenti *motus telluris*. Conditio latine per particulam *ſi* exprimitur; multiplici ta-

tamen alio modo ſignificatur, ut illud *Virgilii* (a)

*Partem opere in tanto, ſineret dolor, Icare, haberes!*

*Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiſcat;*
*Aut Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,*
*Pallentes umbras Erebi, noctemque profundam,*
*Ante, pudor, quam te violem, aut tua jura reſolvam.*

Quod idem eſt, atque; *Si per dolorem meum liceret; ſi mori, & fulmine perire opus eſſet; potius id* &c. Multiplici etiam modo aliæ linguæ conditionem exprimunt animi potiſſimum affectibus, atque interjectionibus.

234. Conditio ut multiplici ratione enuntiari poteſt, & tempora omnia, præteritum, præſens, futurum reſpicere, aut includere; ita complexa, aut compoſita eſſe, incidenteſque propoſitiones continere; ut illud Virgilii

Si mihi non animo fixum, immotumque ſederet,
Poſtquam primus amor deceptam morte fefellit,
Ne cui me vinclo vellem ſociare jugali,
Huic uni forſan potui ſuccumbere culpæ.

Conditionatum (ſicut & conditio) poteſt eſſe propoſitio affirmativa, aut negativa, ſimplex, complexa, aut compoſita, omniaque tempora reſpicere. Propoſitiones conditionales affirmativæ aut negativæ non dicuntur ab eo, quod conditio aut conditionatum, aut utrumque ſit affirmativum, aut negativum: ſed ab affirmatione, aut negatione connexionis inter conditionatum & conditionem, ut ex ſequenti regula, & exemplis conſtabit.

*Regula.*

235. *Propoſitio conditionalis affirmat aut negat connexionem inter conditionem & conditionatum: ab eaque tantum connexione eſt illius veritas aut falſitas.* Cum celebre illud *Carteſii* principium ſtatuo; *ſi cogito, exiſto*; neque me cogitare, neque exiſtere affirmo: propoſitionis indoles eſt, connexionem inter utrumque

(a) *Æneid. Lib. VI.*

que affirmare; ita ut data conditione, detur etiam conditionatum: hæc igitur conditionalis, *ſi Deus non exiſtit, non exiſtit mundus*, eſt veriſſima, atque affirmativa; quantumvis utraque illius pars ſit falſa, atque negativa: hæc autem alia, *ſi exiſtit Deus, exiſtit etiam mundus*, eſt falſa, licet utraque ejus pars ſit vera: non enim eſt conſecutio à conditione ad conditionatum, quod unum in hujuſmodi propoſitionibus affirmatur, aut negatur. Et hinc cum conditiones poſſint eſſe præteritæ, præſentes, futuræ, ad earum omnium propoſitionum veritatem ſatis eſt, quod pro illo conditionum ſtatu ab illis conſequatur, ſeu inferatur conditionatum: *inferatur*, inquam, aut *conſequatur*; non enim ad conditionalium veritatem requiritur, quod conditio in conditionatum reapſe influat; ſed una ſufficit connexio, qua ex conditione conſequatur conditionatum.

236. Si inter conditionem & conditionatum ſit neceſſaria connexio; propoſitio erit neceſſariæ veritatis: ſi ex conditione non neceſſario quidem, ſed tamen ut plurimum, atque ut res ſunt, deducatur conditionatum; propoſitio etiam erit communiter, atque moraliter vera: quorum exempla ſint, *Si terra circa ſolem immotum revolvitur; dierum, & ſtationum viciſſitudo conſequetur: Si longas navigationes homines ſemper inſtituerint; naufragia ſemper erunt*.

237. Univerſalis conditionalibus contradicendi modus ille eſt, quem aliis compoſitis propoſitionibus communem eſſe diximus: *verum non eſt quod ſi longas navigationes homines inſtituerint, naufragia ſemper erunt*: qua quidem contradicendi ratione neque conditionem, neque conditionatum, ſed ſolam unius ab alia conſecutionem negamus: de cetero enim inſpicienda ſemper eſt varia linguarum indoles, & conditionem enuntiandi ratio: huic enim conditionali *Sint Mæcenates; deerunt, non, Flacce, Marones*, perperam negationem, *non*, præfigeres; ut conditionalem negativam eliceres, aut conſecutionem negares; quantumvis id juxta linguæ latinæ indolem bene vertat in aliquibus aliis conditionibus, ut in illa Virgiliana,

.... Non ſi miſerum fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam mendacemque improba finget.

PRO-

## PROPOSITIONES CAUSSALES.

238. Propoſitiones cauſſales aliquid pluſquam conditionales dicunt: hæ ſiquidem puram connexionem inter conditionem & conditionatum affirmant aut negant: Cauſſales autem non qualemcumque connexionem ſignificant, ſed eam affirmant, quæ infimul actionis rationem habeat: propoſitio igitur *cauſſalis* eſt illa, *quæ duo ſaltem affirmat, aut negat, quorum unum ab alio, tamquam a cauſſa, eſſe dicit*. Hujuſmodi propoſitiones multiplici modo latine efferuntur, per particulas nimirum, *quia*, *quoniam*, *propter*, & quamplurimis aliis dicendi modis, quibus cauſſam indicamus. Cauſſa in principio, in fine, aut in medio propoſitionis exprimitur; prout linguarum genius, orationis ſtylus, argumentum, & ratio poſtulat: Omnibus enim hiſce modis infinitam earum propoſitionum vim apud omnes cujuslibet argumenti ſcriptores paſſim offendes, & in quotidianis hominum confabulationibus audies. Ut propoſitiones ſint cauſſales, ſatis eſt, cauſſam in iis ſignificatam ad aliquod cauſſarum, etiam moralium, genus ſpectare: ſatis ſcilicet eſt qualiſcumque cauſſæ actio ſignificetur: *Americam certatim Europæ nationes quærunt, quia illic magna eſt divitiarum copia.*

*...... dummodo riſum*
*Excutiat ſibi, non hic cuiquam parcet amico.*
*Idcirco quidam, comœdia, necne, Poema*
*Eſſet, quæſivere, quod acer ſpiritus, ac vis*
*Nec verbis, nec rebus ineſt; niſi quod pede certo*
*Differt ſermoni ſermo merus.* (a)

*Quia ſpiritus ac vis comœdiæ verbis atque rebus deſideratur: dubitarunt multi, utrum Poema ſit dicenda.* His atque infinitis aliis exemplis plane apparet, propoſitionum cauſſalium indolem in eo eſſe totam, ut unam partem alterius eſſe effectum, ab aliaque, tamquam a cauſſa phyſica aut morali, deſcendere affirmet, aut neget.

Re-

(a) *Horat. Sat. Lib. I. Sat. IV.*

*Regula.*

239. *Propoſitiones cauſſales veræ aut falſæ ſunt, quia verum aut falſum eſt, unam partem veram eſſe alterius cauſſam.*

Id enim eſt, quod affirmat aut negat propoſitio. Cum autem cauſſa influere nequeat in effectum, quin & cauſſa & effectus exiſtant, pro eo ſtatu, pro quo affirmantur; hinc ad hujuſmodi propoſitionum veritatem non ſolum opus eſt, cauſſam, & effectus veros exiſtere; verum etiam unam eſſe alterius cauſſam. Poſſet igitur eſſe America auro & aliis divitiis affluens, ad illamque ab Europa navigari; quin tamen illa propoſitio eſſet vera: ſi alia nimirum de cauſſa illuc ſolveretur: poſſunt igitur tum cauſſa, tum etiam effectus exiſtere, quin effectus ab illa cauſſa proveniat: utriuſque exiſtentia, atque unius in alium actio ad propoſitionis affirmantis veritatem requiritur. Dixi, *pro eo ſtatu, pro quo affirmatur*, quia cauſſalis propoſitio poteſt eſſe de præſenti, de præterito, aut futuro. Ita loquentem *Horatius* inducit *Junonem*,

*Trojæ renaſcens alite lugubri*
*Fortuna, triſti clade iterabitur,*
*Ducente victrices catervas*
*Conjuge me Jovis & ſorore.* (a)

Iterum ſcilicet peribit Troja, quia egomet Jovis ſoror, atque conjux victorem exercitum in Trojam ducam.

240. Hæc nos milleque alia exempla docent, quanta verborum, idearumque varietate cauſſales a ſcriptoribus enuntientur: in iiſque inſimul facile animadvertemus, ſingulas item earum partes non modo ſimplices, ſed complexas etiam eſſe, atque multiplici idearum, incidentiumque, & aliarum propoſitionum varietate compoſitas.

241. Si propoſitioni cauſſali affirmanti particulam, *non*, *aut*, *verum non eſt*, præmittas, prout linguarum indoles permittit: negativam cauſſalem profers, affirmanti contradicentem: qua quidem neque cauſſam,

(a) *Horat lib.* 3. *ode* 3.

ſam, neque effectum exiſtere negas, ſed hunc ſolummodo ab illa eſſe, inficiaris. Eleganter igitur cauſſales negativas latine ita proferes, ut *Horatius* (a).

*Non quia, Mæcenas, Lydorum quidquid Hetruſcos*
*Incoluit fines, nemo generoſior eſt te;*
*Nec quod Avus tibi maternus fuit atque paternus,*
*Olim qui magnis legionibus imperitarint,*
*Ut plerique ſolent, naſo ſuſpendis adunco*
*Ignotos, ut me, libertino patre natum.*

Inepte eamdem particulam aliis propoſitionibus præponeres, ut cauſſalibus contradiceres, ut ſi diceremus, *non Trojæ renaſcens* &c.

## §. VI.

### *De propoſitionibus Excluſivis, Exceptivis, & aliquibus aliis.*

242. Alia eſt propoſitionum claſſis, quæ ſpecie ſimplices eſſe videntur, re autem ſunt compoſitæ, duplexque judicium continent: hujuſmodi ſunt, quas *excluſivas*, *exceptivas*, atque *comparativas* nuncupamus.

Propoſitiones *excluſivæ* ſunt, quæ indole ſua ita prædicatum de ſubjecto affirmant, ut inſimul de omnibus aliis negent, aut ita negant, ut inſimul de aliis affirment, eaſque latine per vocem *ſolus* aut alias ejuſdem ſignificationis exprimimus, *ſolum peccatum eſt verum malum*.

*Solus hic inflexit ſenſus, animumque labentem*
*Impulit:*

Quarum ſenſus ſeu duplex judicium eſt, *peccatum eſt verum malum*, *omneque diſtinctum a peccato non eſt verum malum*; *hic inflexit ſenſus*, *eoſque nullus alius inflexit*. Hæ igitur propoſitiones duo ſemper dicunt, unum de ſubjecto, de quo potiſſimum loquimur, aliud vero de rebus cæteris ab eo diſtinctis. Cenſentur affirmativæ, quando particula excludens affirmatur, ut in exemplis allatis; quantumvis attributum negetur; ut *unus ſol in ſyſtemate planetario non volvitur per orbi-*

(a) *Horat. Lib. I. Sat. VI.*

*bitam* : negativæ autem exiſtimantur, cum excluſionis vocem negant, licet alias attributum affirmetur, *ut non ſola America producit aurum*.

243. Excluſiva affirmativa vel affirmat etiam attributum, vel negat: prima, *ſolum peccatum eſt verum malum*, affirmat de ſubjecto explicito, negat de aliis: ſecunda, *unus ſol non volvitur per orbitam*, negat de ſubjecto explicito; affirmat de aliis.

244. Negativa item, ſi affirmat attributum, ut, *non ſola America producit aurum*; illud & de ſubjecto, & de aliquo alio affirmat: contra ſi attributum neget; illud de ſubjecto, & de aliquo alio inficiatur, ut, *non ſoli planetæ non lucent*. Juxta communiorem hominum conſuetudinem qui excluſivam propoſitionem effert, excluſioni potiſſimum inſiſtit: qui eam negat, excluſionem etiam fere ſolam negat; de cetero conveniunt. Ita cum hanc propoſitionem profers, aut prolatam audis, *ſoli Hiſpani Americæ dominantur*; proferendo aut audiendo, de Hiſpanorum dominio in America convenis, *ſolos* tamen dominari, ſeu alias etiam gentes ſuum illic imperium non habere, negas. Quæ quidem animadverſio non modo in *excluſivis*, verum etiam in *exceptivis*, plurimiſque aliis compoſitis propoſitionibus locum habet.

245. Propoſitionum excluſivarum ſenſus clarior eſt, quam ut per exponentes aliquas propoſitiones copulativas aut disjunctivas reſolvi opus ſit: cum clarius ipſæ intelligantur, quam illæ aliæ, per quas a plurimis exponuntur. Nullus enimvero eſt, qui excluſiva propoſitione audita, vel tantillum hæreat circa illius ſenſum, atque duplicem ſententiam in illa prolatam.

## PROPOSITIONES EXCEPTIVÆ.

246. *Exceptivæ* propoſitiones, quæ nihil fere ab excluſivis differunt, vocantur illæ, quæ attributum de ſubjecto aliquid dicunt, partem tamen ipſius ſubjecti excipiendo, v. g. *omnia animantia præter hominem animam habent mortalem*. Harum igitur propoſitionum ſenſus, atque indoles eſt, duo continere judicia, quorum uno attributum de ſubjecto affirmetur; altero vero de ſubjecti ipſius parte negetur, aut contra, primum de ſubjecto neget, ſecundum de excepta parte affirmet. Quod tamen excipitur, debet

eſſe ipſius ſubjecti pars, ſeu ſub ipſo ſubjecto comprehendi: ut in *animantium* ratione comprehenditur homo; aliter inepta eſſet propoſitio, ut ſi diceres, *omnia animantia præter arbores ſanguinem habent circulantem*: ſolum enim recte excipi debet, quod alias ſub propoſitione comprehendi intelligeretur. Atque hinc patet, propoſitiones exceptivas quoad ſenſum reapſe eſſe excluſivas, licet alia enuntiandi ſpecie proponantur: idem ſane eſt adductæ propoſitionis ſenſus, qui per hanc excluſivam redditur, *Animantium ſola bruta habent animam mortalem*.

247. Inter propoſitiones ſenſu compoſitas numerari merito poſſunt *Comparativæ*, *Inceptivæ*, atque *Deſitivæ*, quas breviſſime attigiſſe ſufficiet. *Comparativæ* v. g. *melior eſt prudentia, quam divitiæ: pejus eſt vitium, quam paupertas*. Duo de ſubjecto dicunt, poſitivum nimirum, & poſitivi exceſſum: hac igitur propoſitione, *melior eſt prudentia quam divitiæ*, de prudentia affirmamus, & *eſſe bonam*, & eſſe *divitiis meliorem*, tacite etiam ut plurimum ſupponitur, *bonum eſſe divitias*: cum hic igitur ſit comparativæ propoſitionis ſenſus; ſatis liquet, eam eſſe compoſitam, & perinde, atque ſi diceres, *tam prudentia, quam divitiæ ſunt bona, ſed prudentia majus bonum*: tum vero, ut propoſitionem neges, ſatis eſt, quod vel prudentia non ſit bona, vel non ſit melior.

248. Multoties ſecundum communem loquendi modum gradus comparationis affirmatur, de quo poſitivum dici non poteſt, ut *melius eſt mitti in gehennam, quam peccare: melius eſt mitti in profundum maris, quam ſcandalo eſſe*: licet mitti in gehennam, non ſit bonum. Hoc ſenſu qui in communi loquendi modo infrequens non eſt, propoſitio eſt ſimplex, & abſoluta, ſecundumque earum regulas tractanda eſt.

249. Propoſitiones *inceptivæ* ſunt, quæ rei alicujus per aliquod tempus continuatæ initium ſignificant, v. g. *Luſitaniæ regnum anno* 1139. *incepit*. Tria fere in hiſce propoſitionibus dicuntur, & *ante illum annum non fuiſſe Luſitanorum regnum*, *eo vero anno fuiſſe conſtitutum*, *& per aliquod ſaltem tempus ſtetiſſe*. Priora duo ipſamet incipiendi ratio, atque propoſitionum indoles demonſtrat: tertium vero communi etiam loquendi uſu probatur: rem enim, quæ tamquam fulgur pertranſit, & vix nata diſparuit,

fuit, potius dicimus accidiſſe, atque apparuiſſe, quam incepiſſe. Quodcumque igitur ex his capitibus deficiat, falſa eſt propoſitio.

250. De propoſitionibus *deſitivis* eadem omnino ratio, atque de inceptivis: duo expreſſe dicunt; rem ſcilicet uſque ad datum tempus extitiſſe, poſt illud vero amplius non fuiſſe; inſimulque aliquam rei ipſius per tempus aliquod durationem aut ſignificant, aut expreſſe ſupponunt: noſter hic ſenſus eſt, cum dicimus, *Anno 1700. regnare deſiit Gothorum familia in Hiſpania*: *Anno 1640. Brigantinorum regnum in Luſitania cepit*.

251. Ad *inceptivas* & *deſitivas* reducuntur hæ, & plures aliæ propoſitiones; *Geritur adhuc bellum in Europa? pergiſne adhuc? Dardanidæ, fuimus Troes; fuit Illium & ingens*: jam ſcilicet non ſumus, Troja jam everſa eſt: quæ quidem propoſitiones duo ſemper, plura aliquando ſignificant, quibus multoties non una, ſimplicique propoſitione ſatisfieri poteſt: ut quærenti, *ſunt adhuc Amazones in Aſia aut America?* qui Amazones numquam extitiſſe exiſtimat, hoc adhiberet reſponſum, neque ſunt, neque fuerunt; perperam enim diceret, *amplius non exiſtunt*.

## §. VII.

### *De Definitione, ac Diviſione.*

252. Propoſitionem definivimus, atque in varias ſpecies diviſimus: nondum tamen, quid rei ſit *diviſio* atque *definitio*, expoſuimus; antequam igitur ulterius progrediamur, de hiſce duobus, quæ *Modi ſciendi* ab aliquibus nuncupantur, & infinitum pene in Philoſophia, in Eloquentia, reliquiſque ſcientiis & artibus uſum habent, hoc loco dicendum eſt. Cum diſciplinam aliquam aut ediſcere, aut aliis explicare, animo ſtatuimus; ut rem aſſequamur, eam dividimus; ut diviſione rem melius per partes enucleemus, & cognoſcamus: indeque rei ipſius definitio ſtatuatur: vel rem etiam, nobis jam antea notam atque definitam, in partes dividimus; ut melius explicemus, aliiſque ſuadeamus.

*De Diviſione.*

253. *Diviſio*, eſt *rei in ſuas partes diſtributio phyſice, aut mente ſaltem peracta*. Quoniam tamen duplici modo *totum* partes ſuas continet, parteſque ad totum referuntur; duplex eſt diviſionis ſpecies. Partes vel hujuſmodi ſunt, ut & inter ſe diſtinguantur, & diſtinctæ in toto contineantur, illudque componant; vel potius tamquam inferiora ad totum referuntur, illudque participant. Primi generis ſunt partes, in quas dividitur corpus, civitas, regnum, hoc eſt, membra, domus, provinciæ, quæ & inter ſe, & in toto etiam, quod componunt, ſunt ſemper diſtinctæ. Res hoc modo diviſa *totum*, diviſio hujuſmodi *partitio*, diviſionis membra *partes integrantes* nuncupantur; propterea quod & in toto comprehendantur, & integram ejus naturam componant. Latiſſimus eſt hujuſce diviſionis uſus in Anatomia, in Phyſica, in Eloquentia, in ceteris artibus & ſcientiis; &, ſi partium ſectionem ulterius proſequamur, generalis rerum Anatomia nuncupari poteſt.

254. Prima hæc diviſionum ſpecies in quamplurimis argumentis, ſcientiis & artibus, puta in Anatomia, Mechanica, &c. commendari ſatis non poteſt; cum neque ſecurius ad rei totius v. g. humani corporis cognitionem devenire poſſimus, quam ſingulas ejus partes, earumque ſitum examinando; vixque alia nobis ſuperſit ad phyſicarum rerum naturam cognoſcendum via. Utrum vero tam prima hæc, quam alia etiam alterius generis diviſio, de qua jam dicemus, in omnibus præterea artibus, præcipue autem in eloquentia, & iis quæ ad eloquentiam ſpectant, æque admitti atque probari debeat, aut poſſit; magnum eſt inter eruditos diſſidium, quod ſtatim obiter attingemus. Unica eſt hujuſce diviſionis regula, quod ſcilicet *omnes totius partes exacte recenſeantur*; aliter neque totum perfecte cognoſcitur, neque niſi ex parte dividitur, neque diviſionis partes ſimul ſumptæ totum omnino componerent.

255. Secundi generis diviſio eſt, cum ratio aliqua, pluribus rebus communis, de iis omnibus ſeorſim dicitur; quin res illæ inferiores communem rationem participantes, eam, tamquam partes, componant. Hoc

Hoc modo ſubſtantia in *cogitantem*, & *non cogitantem*; triangulum in *rectangulum*, *acutangulum*, & *obtuſangulum*: non quia omnia triangula rectilinea unum aliquod commune triangulum rectilineum componant, ut membra humanum corpus, ſed quod omnia, & ſingula triangula rectangula, acutangula, obtuſangula, rationem illam communem trianguli participent, de nulloque alio illa dici poſſit: atque hæc dicitur diviſio Logica, & totius, ſeu rationis, ideæque communis in ſua inferiora: magni præterea uſus eſt in eloquentia, ut facile animadvertet, qui egregias Patris *Bourdaloue* conciones legerit. Hujuſce diviſionis Regulæ ſunt ſequentes.

*Regula I.*

256. *Diviſio debet eſſe perfecta, hoc eſt, diviſionis membra debent exhaurire diviſum, ſeu rationem dividendum: nihilque præter illa eſſe debet, quod communem illam rationem diviſam participet.*

In hanc regulam, quæ per ſe eſt manifeſta, ille peccaret, qui planetas in 7 aut 8 vulgo notos, homines in *doctos* & *ignorantes* ſeu *indoctos* divideret: qui enim eas diviſiones audiret, jure inferret, præter aſſignatos, nullos eſſe alios aut planetas aut homines; ad ejuſmodi ſcilicet judicium ipſa diviſionum indole ducimur. Illas tamen diviſiones eſſe vitioſas, facile conſtat; cum ex una parte planetæ etiam ſint primorum planetarum ſatellites, & cometæ omnes: ex alia vero magnus hominum numerus exiſtat, neque docti, neque indocti, ſed quadam mediocri eruditione inſtructi: quæ ad civilia negotia gerenda, & converſationem utcumque proſequendam ſufficit: ad quem hominum ordinem vel major ſtudentium numerus ſpectat. Hoc igitur vitio quamplurimæ rerum diviſiones laborant, quæ alioqui exactæ exiſtimantur; cujus quidem mali caput eſt vocum in quocumque idiomate penuria, & tenuiſſima humanæ mentis ad res dignoſcendas capacitas. Res, rerumque modi, & modificationes infinito pene exceſſu cujuſcumque linguæ voces ſuperant; nomina enim ſolum rebus notis, atque in uſum cadentibus imponimus: quanta vero non novimus? quantis non utimur? Quanta etiam

iam in nobis ſunt, ad animi paſſiones præcipue ſpectantia, quæ voce ulla non diſtinguimus?

257. Exemplo res fiet clarior: Diviſionis membra, ut ſtatim dicemus, debent eſſe oppoſita; qualia inter ſe eſſe concipimus *ſpiritum*, & *materiam*: quæ ſubſtantiam dividunt. Jam vero inter duo extrema oppoſita ſunt aliquando plura media & quaſi gradus, quibus unum ab altero recedit extremum: cujuſmodi data diviſione eſſe videtur beſtiarum anima, quæ juxta probabilem opinionem neque materialis eſt neque ſpiritualis, ſed inter utrumque extremum media. Quoniam igitur hæc media ſunt nobis multoties neque re neque nomine nota; hinc fit, ut diviſio in duo extrema, quam exiſtimamus exactam, ſit vitioſa. Ut igitur quælibet diviſio eſſet exacta; in illa membra, iiſque vocibus fieri debuiſſet, quæ non ſolum rem, ſed inſimul ſignificarent quidquid ab oppoſito membro eſſet diſtinctum, & ad diviſionem pertineret: ita recte ſubſtantiam in *materialem*, & *immaterialem* divideremus; ſed horum vocabulorum penuria omnes linguæ laborant. Huic malo occurretur, ſi, poſito uno diviſionis membro, alterius loco ſtatuatur gradus ille communis cum prioris membri negatione, ut ſi homines dividamus in *albos*, & *non albos*; *non albos in nigros*, *rubeos*, *ſubrubeos*, *pallidos*, *ſubnigros* &c. colores quidem diverſarum nationum & climatum proprios atque nativos; in *avarum* ſimiliter & non *avarum*; *non avarum* in *prodigum*, *œconomum*, *liberalem*; cum alias illæ hominum diviſiones *in albos* & *nigros*; *avaros* & *prodigos* vitioſæ contra datam legem exiſtant.

## *Regula II.*

258. *Diviſionis membra debent eſſe inter ſe ſecundum aliquam rationem oppoſita*. Diviſionis enim membra debent eſſe numero plura; niſi ita eſſet, nulla fieret diviſio; plura tamen eſſe non poſſunt, niſi aliquam inter ſe habeant oppoſitionem; quæ enim nullo modo opponuntur inter ſe, non diſtinguuntur, ſed omnino conveniunt. Ita cum plantas dividimus in *Hermaphroditas* & *arbores diverſorum ſexuum*; diviſionem ſecundum rationem ſexuum inſtituimus, qua plantæ inter ſe opponuntur: plurimæ enim ſunt plantarum ſpe-

ſpecies, quarum omnia & ſingula individua utrumque habent ſexum, aliæ omnes marem & feminam, ſicut animantia, in ſuis ſpeciebus habent. Hæc membrorum oppoſitio varia eſt, atque proportionalis rationi, ſecundum quam fit diviſio. Vel hæc fit ſecundum rerum ſubſtantiam ſeu eſſentiam, vel ſecundum proprietatem, vel ſecundum modum aut qualitatem: hoc eſt, fit in membra naturis, proprietatibus: aut ſolis modis, accidentibus, ſeu ſtatu differentia: quorum exempla ſint diviſio vegetantis in *animantia* & *plantas*; aſtrorum in *fixa* & *errantia*: morborum in *morbos animi* & *corporis*: auri in *ſignatum* & *non ſignatum*: uno verbo ea ratione inter ſe opponi debent membra, ſecundum quam in ipſa fit diviſio; licet alioquin inter ſe non opponantur.

259. Scrupulum hic injicere poteſt notiſſima illa quantitatis diviſio in *lineam*, *ſuperficiem*, & *corpus* Geometris omnibus probata; licet tantum abſit, ut linea corpori opponatur, ut potius in corpore ipſo comprehendatur, illudque tamquam pars conſtituat: quis autem dicet primam Geometriæ, unius inter homines ſcientiæ, diviſionem nævo laborare? Scrupulus tamen evaneſcet, ſtabitque adductæ quantitatis diviſio, ſi illam fieri animadvertamus *in puram lineam*, *in puram ſuperficiem*, & *corpus*: manifeſtum enim eſt puram lineam corpori & ſuperficiei opponi, neque in iis comprehendi.

## *De definitione.*

260. Definitio vel eſt vocis vel rei alicujus definitio; prima aliud non eſt, quam *ſignificationis alicujus vocis declaratio*. Omnes quarumcumque linguarum voces ſignificationem ſuam habent ab arbitraria hominum inſtitutione: quoniam igitur infinite pene major eſt rerum, actionum & modificationum, quam verborum in quocumque idiomate numerus; non modo plurima ſunt nobis ignota & nullo prædita nomine; ſed verborum etiam penuria & humanæ mentis tenuitate fit, ut una eademque voce ad plura longe inter ſe diverſa ſignificandum utamur. Commune hoc omnium linguarum vitium in Orientalibus, nominatim vero Hebraica, potiſſimum viſitur; in qua maxima vocabulorum pars res diverſiſſimas ſignificant:
unde

unde etiam magna in Veteris Teſtamenti libros obſcuritas derivatur. Quænam autem errorum vis a vocum atque ſenſuum ambiguitate deſcendat, nullus ignorat in ſcientiis non peregrinus. In ſcientiis igitur, artibus, aliiſque argumentis tractandis, quantum res ipſa patitur, atque poſtulat, vocabulorum definitio præmittitur, ut nihil inde obſcuritatis atque erroris derivari poſſit. Id ſane eſt in Geometria ſolemne, in qua nullo utimur vocabulo ejus ſcientiæ proprio, cujus definitio non præmittatur; niſi aliunde eſſet apud omnes certa: ita *nomine puncti*, inquiunt, *quantitatem intelligimus, in qua nullæ conſiderantur partes*. Innumeræ inter homines præciderentur lites, quæ a vocum tantummodo ambiguitate, aut vario ſenſu naſcuntur; ſi illam, ubicumque opus eſſet, adhiberemus methodum. Idcirco nominum definitiones neque rejici poſſunt; neque de iis diſputari debet: cum enim nihil in rebus ponant, aut de rebus aſſerant; ſed ad arbitrium ſint inſtitutæ; liberum unicuique eſt, eum, quem velit, vocibus ſuis ſenſum adjicere.

261. Circa nominum definitiones hæc ut plurimum tenenda ſunt. 1. Novis nominibus, aut omnino jam ignotis eam, quam velimus, definitionem atque ſenſum addicere poſſumus: dummodo eum aliis declaremus. Præterquam enim quod id ſit nobis liberum, nihil in communes hominum ideas offendimus: dum ipſi nova illa nomina non uſurpabant.

262. 2. Vocabula nota, in communi hominum commercio, aut in ſcientiis & artibus uſurpata, non ita definiri ac uſurpari debent, ut a communi hominum ſenſu iis ſignificato recedamus. Non enim nobis, ſed aliis loquimur: cum ergo hominibus, dum nota audiunt vocabula, communes ſemper ideæ iis ſignificatæ in mentem recurrant; ingratum quid, & vim auditoribus, aut legentibus inferremus, ſi latine v. g. loquentes corporum nomine animas noſtras intelligi vellemus. Vocabula igitur in lingua aliqua recepta, certæ, atque indubiæ ſignificationis mutari a nobis non debent, atque ad arbitrium definiri: ſatis ab iis, quibus loquimur, definita ſunt, nullumque illinc eſt confuſionis, aut errorum periculum; cujus rei evitandæ gratia vocabulorum definitiones potiſſimum adhibentur.

263.

263. 3. Ex vocabulis igitur receptis illa ſola definiantur, quæ in communi etiam uſu dubiæ ſignificationis exiſtunt: hæc tamen ita definienda ſunt, ut communis ſignificatio iis ſemper aſſeratur, ſolaque tollatur ambiguitas. Horum primo ab idearum confuſione, atque ab erroribus ab illa derivantibus liberamur: ad quid præterea, quæ certa ſunt, definire. Secundo vero fit, ut a communi hominum ſenſu non recedamus, ab iiſque citra ambiguitatis periculum ſemper intelligamur. Atque ex hac lege conſequitur, vocabulorum definitiones non admodum multas a nobis adhibendas, ſi cum reliqua verborum ſilva, quæ definitione opus non habent, comparentur: magna enim vocabulorum pars certam inter homines ſignificationem habent, ſuntque proinde propriæ ſuimet definitiones.

264. Exemplis hæc omnia fient manifeſta. Si vocabulo *Carnero del Perù* in Europa antea ignoto uti velis; nihil illo prolato intelligimus: quid igitur illo ſignifices, ſtatuere primum debes: Animal Peruanum arietis & aſini munera agens, omniaque eorum animalium commoda hominibus referens, eo a te nomine intelligi dices: nomen imperfecta hac deſcriptione definiſti; rem tenemus, eamdemque deinceps eo nomine millies prolato intelligemus. Hujuſmodi nominum definitione orationis brevitati conſulimus, dum una illa deinceps voce longam idearum ſeriem intelligimus: idemque eſt, cum ambiguorum vocabulorum ſignificationem definimus.

265. *Peruanum regnum*, *Americam*, *Cacao*, *aurum*, *argentum* ſermocinando comminiſceris: vocum ſignificationes jam tenebamus: unus atque idem cum loquenti, tum audienti ſenſus eſt, atque certa ſignificatio. Si ergo nobis loqueris; actum agis, ſi in vocibus definiendis immoraris; quod ſi ea verba ad alium ſenſum nobis ignotum ſignificandum detorqueas; rem tuam tibi habe; a noſtris enim communibus ideis recedis.

## *REI DEFINITIO.*

266. *Definitio rei*, quæ hoc loco præcipua haberi debet, eſt *rei ipſius naturæ explicatio*: ut cum ſpiritum definimus, *ſubſtantiam cogitantem*: rem enim defini-

finire, eſt, quid res ipſa ſit, dicere atque affirmare. Rerum igitur definitiones, idem de diviſionibus dicendum, ſunt propoſitiones, quas probare aut impugnare oportet, ut aut probatæ teneantur, aut impugnatæ rejiciantur. Cum corpus v. g. *extenſionem impenetrabilem* definimus; mens noſtra eſt, quod corporis natura in extenſione impenetrabili conſiſtat: ſique aliorum circa corporum naturam aliud ſit judicium; utrique parti definitionem tueri, oppoſitam impugnare incumbit, cum & ſuam veram eſſe affirmet, & oppoſitam neget.

267. Si rerum eſſentias, & intimam naturam agnoſceremus; vel una tantum voce, plurima nobis pro arbitrio ſignificante, earum definitiones comprehenderemus: parum interim ſolliciti, eſſet, necne, in noſtris rerum definitionibus genus & differentia. Quoniam tamen illas aut penitus non agnoſcimus, aut nonniſi a longe per mediam caliginem detegimus; prætereaque ob noſtrarum cognitionum imperfectionem res ipſas confuſe tantum, & quaſi per partes cognoſcimus, quas genera, & differentias nuncupamus, ut ſuperius jam diximus; hinc fit, ut rei cujuſcumque definitio, juxta communem ſenſum per *genus & differentiam* tradi debeat: illaque apud Logicos bona cenſeatur, quæ per genus proximum & differentiam ultimam traditur: ſi alias cognitiones ſtatim aſſignandas contineat. Hominem ſcilicet non bene definies, *ſubſtantiam viventem*; quamvis utraque illi hæc ratio competat: bene tamen, ut dicitur, aut ſaltem melius, *animal rationale*, propterea quod hæc poſtrema genus & differentia proxima exiſtimentur; illa vero ſint remota, ampliuſque ab illis proximis, quam ab hiſce remotis gradibus exprimatur, nempe eſſe *ſentientem, & cogitantem*, quod in *ſubſtantia vivente* non continetur generatim.

268. Definitio rei vel eſt *Logica* vel *Rhetorica*: prima eſt explicatio eſſentiæ rei pauciſſimis verbis, per genus v. g. & differentiam, quin ad illius proprietates ſignificandas, effectus, & accidentia attendamus. *Rhetorica*, quam peculiari nomine *deſcriptionem* nuncupamus, eſt rei, de qua loquimur, fuſior ut plurimum explicatio per proprietates, accidentia, figuram, colorem, modoſque alios, quibus res ipſa facile ab aliis omnibus, vel ipſiſmet ſenſibus dignoſci poſſit. Hac defi-

nien-

niendi methodo, verboſa ut plurimum, longaque circumlocutione rem ob oculos depingente frequentiſſime utuntur Oratores, Poetæ, Hiſtorici, qui non modo veritatem dicere, ſed eamdem vivis coloribus imaginationi depingere ſtudent, ut mentem animumque alliciant, moveant, & ſuadeant. Plurimus etiam illius uſus in aliquibus artibus Botanica, Anatomia, Geographia, Navigatione, Mechanica & aliis, quibus ſatis ſuperque eſt ad earum ſcopum res ſuas deſcribendo definire; quin rigoroſo definiendi modo, qui philoſophorum eſt, & ad pauca extendi poteſt, uti debeant, aut valeant. Non ex data ſolum ratione ampliſſimus eſt deſcriptionum, modicus vero definitionum uſus; ſed ob id potiſſimum, quod veras rerum naturas non agnoſcimus; earumque propterea qualitates, modos, effectus ſenſibiles recenſere opus ſit, ut alia ab aliis diſtinguamus. Sed deſcriptionibus, earumque legibus prætermiſſis, quæ Logici inſtituti non ſunt, definitiones proſequamur. Tres earum leges, ſeu regulæ communiter ſtatuuntur.

## *Regula I.*

269. *Definitio omni definito conveniat*. Res per ſe ipſam manifeſta exemplo illuſtratur. Si ſpiritum definire velis, eumque dicas, *Rem cogitantem infinitam*, quæ notio uni Deo competit, non communem omnis ſpiritus definitionem dares, ſed ſingularem unius tantum ſpiritus, *Dei Opt. Max.* notionem produceres, in qua *infinitas* ponitur, proprium, atque ſingulare ſummi entis ab omni alio ſpiritu diſcrimen: igitur ideam omni ſpiritui convenientem hoc modo non definiſti; neque id ages, quoad notionem omni ſpiritui, hoc eſt, omni definito convenientem non aſſignes. Quæ hujuſce generis adducuntur definitiones, exceſſu communiter peccant, aliquidque continent, quod ab iis eſſet reſecandum.

## *Regula II.*

270. *Definitio ſoli definito conveniat*. Qui hominem v. g. definiturus, eum diceret, *vivens ſenſu præditum* licet notionem afferret homini convenientem; eum nihilominus non definiret: quod tum ſolum fit, cum

cum illas aſſignamus notiones, quibus & res ipſæ conſtituuntur, & ab omni quocumque alio diſtinguuntur: at cum *vivens ſenſu præditum* dicimus, notionem proponimus non modo hominibus; ſed aliis etiam animantium ſpeciebus convenientem. Adhuc in illa definitione deſideratur, quod hominum ab aliis animantibus diſcrimen conſtituat. Quæ ex hoc capite imperfectæ definitiones afferuntur, defectus vitio laborant: atque mirum eſt, quot ſint iſta ratione mutilæ. De rerum eſſentia ideam non habemus: ignotis autem ne nomina quidem imponere poſſumus: indeque eſt, quod rudiorum nationum linguæ majori verborum penuria laborant: Res ad evidentiam conſtabit, ſi aliquot rerum ſpecies, puta animalium parumper conſideremus, aliaſque ab aliis definire conemur: rem tentemus in *Cane*, *Fele*, *Bove*, *Leone*. Hæc animalia figura, colore, genio novimus; integram tamen eorum naturam, unde diverſæ illæ qualitates proveniant, penitus ignoramus, nullumque rei ignotæ impoſuimus nomen. Quo igitur pacto res hujuſmodi, hoc eſt, omnia fere quæ exiſtunt, definire, dum neque eorum naturæ ideam, neque vocabulum habemus? Hæc ſane cauſſa eſt, quare omnes fere rerum corporearum definitiones in deſcriptiones tandem degenerent, longaque verborum circumlocutione abſolvantur: quonam enim alio modo perdicem v. g. homini Siberio rem penitus ignoranti, definiremus, niſi propriam avis magnitudinem, figuram, colorem, volatum, carnem, cantum deſcribendo, hoc eſt, illa omnia adducendo, quæ in re ipſa novimus? Hic ſane eſt noſtræ hominum ignorantiæ effectus; mirumque non eſt, ſi præter ſimplices quaſdam ſubſtantiarum, aut modorum ideas, de quibus in re morali, Metaphyſica &c. agimus, ceterorum omnium deſcriptiones tantummodo afferre poſſimus. Qua igitur nati ſumus, & vivimus, conditione, ad vulgarium communiumque definitionum leges *brevitatem* adjungere non poſſumus; maxime tamen, ſi & rerum naturas agnoſceremus, & notis rebus impoſita haberemus nomina.

### *Regula III.*

271. *Definitio ſit clarior definito, hoc eſt, rei dea cla-*

*clarior nobis fiat definitione, quam nudo rei ipſius vocabulo.*

Niſi ita fiat, quid rem diverſis pluribuſque vocibus definire, cum eam æque intelligamus, uno tantum, aut pluribus vocabulis ſignificetur? Hæc iterum lex noſtram idearum confuſionem, & imperfectionem ſupponit, ſi claram de rebus ſingulis ideam haberemus; unica etiam voce integram aliis definitionem traderemus.

272. Mirum eſt quot definitiones paſſim circumferantur illuſtrium auctorum nomine tantum commendatæ, & uſu receptæ, quæ hac lege rejici penitus debent. Hujuſmodi ſunt ſequentes: 1a. temporis, *Numerus numeratus motus ſecundum prius & poſterius*, obſcuriſſimum temporis ænigma, quod non facile divinarem. Illa etiam vitæ: *actus entis in potentia, quatenus in potentia eſt:* quam ſi explices: eris mihi magnus Apollo. Equidem longe melius *temporis*, & *vitæ* ideas intelligo, hiſce tantum nominibus prolatis, quam obſcuris illis definitionibus propoſitis.

273. Hujus regulæ corollarium eſſe poteſt, *quod nullius ideæ ſimplicis & claræ quærenda ſit, aut danda definitio:* quandoquidem enim rem ipſam ſolo prolato nomine, aut etiam citra nomen clare intelligimus atque exprimimus; ſupervacaneum eſt longiori vocabulorum, atque idearum involucro rem alioquin claram implicare. Secundum hanc regulam igitur *tempus*, *durationem*, *motum*, *ſpatium*, *extenſionem*, & mille id genus alia definire neque debemus, neque poſſumus: ex una enim parte, quid illis nominibus ſignificetur, ſatis unicuique noſtrum innoteſcit; ex alia vero quaſcumque illarum idearum definitiones tibi cudas rem melius ſimplici quam complexa idea, & explicatione comprehendas.

Ex dictis ſequentia ſtatuo: 1. Statu, & conditione, qua ſumus, definitio per genus, & differentiam bona eſt, cum de notionibus, ſeu ideis ſcientiarum abſtractis, & factitiis agitur. Hic igitur definiendi modus locum habeat in Geometria, Ethica, ſeu philoſophia morum, aliiſque ſimilibus. 2. Rerum phyſicarum definitiones per genus, & differentiam traditas, eſſe obſcuras, neque perfectam definiendarum rerum ideam continere. Bonæ igitur hujuſmodi rerum definitiones ſint oportet, ſingularum proprietatum,

tum, qualitatum, & modorum recenſio: hoc eſt, deſcriptio potius, quam arida generis & differentiæ vocabula. 3. Dum igitur hominem, *animans cogitans*, *ſeu animal rationale* dicis; non ſatis hominem definis. Quid enim, ſi leonis cerebro cogitantem ſpiritum infunderet Deus? En aliud *rationale animal*, quin homo exiſtat. Non poſſe autem id ab omnipotenti Deo fieri? Eſt proculdubio *homo animans cogitans*; eaque, brevitatis tantum cauſſa, eum logicos, aut metaphyſicos agimus, teneatur definitio; dum melior alia non occurrit.

A R-

# ARTIS CRITICÆ

## PARS TERTIA.

### De mente humana ratiocinante, hoc eſt, de humana ratiocinatione.

## LECTIO PRIMA.

### *De ratiocinatione generatim accepta, & generalibus illius regulis.*

### §. I.

### *De natura ratiocinationis ejuſque ſpeciebus.*

274. RAtiocinatio tertius eſt mentis noſtræ actus: eaque eſt, quam præ aliis in vulgaribus ſcholarum logicis accuratius, magna inutilium rerum farragine tractatam invenies. Si eos auctores audias; tertia hæc pars, in qua de Syllogiſmo ejuſque regulis fere tantum agunt, utiliſſimum eſt totius Logicæ caput, atque ut rei totius medulla æſtimari debet: ejuſque unius gratia omnia alia præmittuntur. Syllogiſmo, inquiunt, ſcientiæ omnes, omniſque etiam humanæ mentis commercium atque agendi ratio innititur: Syllogiſmo veritates aſſequimur, aliiſque tradimus. Alia longe eſt recentiorum Philoſophantium ſententia, atque exiſtimandi ratio, ut ſuperius jam retulimus. Ego quidem ita de hiſce rebus exiſtimo: primo, quod de idearum noſtrarum indole, atque affectionibus, de vocabulorum, linguarumque natura, ſignificatione, uſu, abuſu, de propoſitionibus hactenus diximus, id ſunt totius rei logicæ fundamentum, & caput, in quo profunde meditando, longe utilius operam impendes, uberioreſque fructus capies, quam ex Syllogiſmorum conſideratione. Illa perpendendo, ad reconditiores, quo fieri poſſit, humanæ mentis ſinus penetramus, errorum latebas, & primas veluti cunas, atque originem detegimus, detecta vitamus, veritatem invenimus. Secundo, Syllogiſmos ad id unum inſervire, ut veritatem, jam alias in-

veritatem, dilucide tradere, & citra errorem exponere poſſimus: atque hujuſce unius rei, diſputandi ſcilicet veritatemque probandi, cauſſa utilem eſſe Syllogiſmum. Cum id tamen humana ratio primis illis fundamentis inſtructa ſuopte ingenio, aliaque methodo aſſequi poſſit; neque extra ſcholaſticas diſputationes Syllogiſmo utatur; niſi plurima alia Syllogiſmo utiliora in tertia hac parte traderemus; operæ pretium non eſſet in ratiocinatione explicanda longum tempus inſumere. Utcumque res ſit, non mediocres laboris proventus ex hac etiam parte percipientur.

275. Mens humana in ſuiſmet actibus gradatim ſemper progreditur: cogitat, ideam eliciendo, rem in idea videt, ei nomen imponit: duas ideas, aut mente tantum conceptas, aut vocibus jam expreſſas, contemplando, ſententiam fert, unam de alia affirmando, aut negando. Unam tandem aut alteram unius ſententiæ ideam cum tertia comparans, ſententiam a ſententia deducit, quod *ratiocinatio* nuncupatur. *Ratiocinatio* igitur aliud non eſt, quam *unius ſententiæ, ſeu propoſitionis ab alia deductio*: ut in illo *Carteſii* principio, *ego cogito: ergo exiſto*. Mens humana de prima illa propoſitione, *ego cogito*, convenit, duaſque illas ideas, *mei*, & *cogitationis*, accommodis vocabulis unam de alia affirmat: his duabus perpenſis tertiam illam exiſtentiæ ideam iis convenire, atque ab earum quaſi viſceribus profluere animadvertens, a rei cogitatione, ejuſdem exiſtentiam infert. Si mens humana duas tantum ideas, mentis, & exiſtentiæ, ſeorſim inſpiceret, aut ſecum ipſis conferret; in priori caſu cogitaret, apprehenderet, remque in idea tantummodo contemplaretur: in ſecundo autem vel aliam alii convenire, aut opponi animadverteret; atque inde judicium, ſeu propoſitionem eliceret affirmativam, aut negativam, *ego exiſto*, *ego non exiſto*: vel tandem neque convenientiam, neque oppoſitionem duarum illarum idearum in iiſdem perſpiceret: quo in caſu cogitaret quidem, hæreret tamen, atque a ſententia ferenda abſtineret. Ut dubium deleat, tertiam aliquam ideam quærit, nempe *cogitationis*, cum eaque priores duas confert, atque utrique an earum alteri conveniat, nec ne, perpendit. Examine inſtituto, facile deprehendit, utramque ideam *mentis*, & *exiſtentiæ* in idea *cogitationis* inveniri, &

hac

hac ratione convenire, ut menti humanæ cogitatio, cogitationi autem exiſtentia conveniat: quo animadverſo, ita rem inſtituit: *quod cogitat exiſtit; At mens humana cogitat*: quoniam ergo juxta principium alias notiſſimum, *quæ ſunt idem uni tertio, ſunt idem inter ſe*, duæque ideæ *mentis*, & *exiſtentiæ* in tertia illa *cogitationis* inveniuntur, & idem cum illa exiſtunt; ſponte ſua, tertiam hanc propoſitionem mens elicit: *Ergo mens exiſtit*, atque hæc eſt ratiocinatio, illiuſque natura, & indoles.

276. In hoc exemplo, & ratiocinationis indole plurima obſervare poſſumus; primo, Ratiocinationem humanæ mentis imbecillitatis, atque imperfectionis argumentum eſſe. Si res in ſe ipſis clare cognoſceremus, neque anguſtis adeo limitibus vis noſtra intelligendi cohiberetur; unico ſimplici actu citra tot idearum comparationem & propoſitionum ſeriem, quid res ipſa eſſet, judicaremus: ratiocinatione igitur tenuitati noſtræ ſuppetias afferimus.

277. Secundo: In omni ratiocinatione pluſquam una intervenit ſemper propoſitio; neque enim duæ tantum tractantur ideæ, quæ ad judicium requiruntur, & ſufficiunt; ſed tres ſaltem ſecum ipſis conferuntur: non igitur duplici tantum idea, aut unica propoſitione ratiocinatio conſiſtit.

278. Tertio: Ratiocinatio diverſo propoſitionum numero conſtare poteſt, duabus, tribus, quatuor, aut pluribus, magiſque proinde, & magis eſſe compoſita. Quæ magis ſimplex eſt, duabus ſaltem propoſitionibus conſtat: qui argumentandi modus nuncupatur *Enthimema*, primaque ejus propoſitio *Antecedens*, ſecunda dicitur *Conſequens*: ut *Europei aurum, & argentum in Aſiam important, indeque ſolas merces afferunt: Ergo hujuſmodi commercium Europeis detrimento eſt*. In Enthimemate duæ vocales propoſitiones apparent, mente ſunt ſemper tres; hæc enim alia a mente ſuppletur, *commercium, quo aurum, & argentum exportatur, ut merces importentur, eſt detrimento*: qua propoſitione tacite intellecta, recte deducitur tertia. Ad Enthimemata reducuntur puræ *conſequentiæ*, de quibus ſtatim, eæque ſunt primus, & ſimpliciſſimus ratiocinandi modus.

279. Quarto: Ratiocinatio triplici propoſitione conſtans, ut in exemplo allato, *Syllogiſmus* nuncupatur,

atque perfectiſſimum argumentandi genus cenſetur; ad quod alia reducuntur. Duæ primæ propoſitiones appellantur *præmiſſæ*, tertia vero *quæſtio & concluſio*. Vocabuli ratio eſt, quod tertia propoſitio, *Ergo mens exiſtit*, per priores duas probetur, ab iis concludatur, illudque unum ſit, quod probandum quærebatur: duæ autem aliæ, quæ tertiæ probationem continent, priori loco ut plurimum inter diſputandum proponi ſoleant. In quotidiano tamen, & communi hominum ſermone, in eloquentia, Poeſi, Hyſtoria quæſtio, ſeu concluſio primo loco ſæpiſſime enunciatur, exindeque probationes ſeu præmiſſæ ſubjiciuntur; ut *Ciceronem* legenti paſſim obſervare licebit. In Syllogiſmo tres ſunt ideæ, quarum duæ, *mens & exiſtentia*, quæ concluſionem, aut quæſtionem probandam, *mens exiſtit*, ingrediuntur, *extrema* nuncupantur, illudque eſt *majus extremum*, quod eſt in concluſione prædicatum, nempe *exiſtit*; aliud vero *minus extremum* dicimus: unde etiam eſt, quod præmiſſarum illa, *quod cogitat exiſtit*; in qua majus extremum affirmatur aut negatur, *major* etiam *propoſitio* in Syllogiſmo nuncupetur; alia vero *minor*. Idea illa nempe *cogitatio*, quæ ad quæſtionem probandam aſſumitur, & in præmiſſis cum utroque extremo ſeorſim dicitur, *medius terminus* appellatur. In Syllogiſmo igitur *medius terminus*, duæque præmiſſæ quæſtionis rationem, & probationem continent, ejuſque unius gratia præmittuntur, & diſponuntur.

280. Multiplex alia ratio eſt propoſitionis cujuſcumque rationem, & probationem in medium afferendi citra logicorum Syllogiſmos, quos vix fiet, ut in familiari hominum ſermone, Hiſtoria, eloquentia &c. offendamus. Sententiæ rationem unico aliquando verbo, aut propoſitione, longo nonnumquam verborum, aut ſententiarum apparatu afferimus, prout argumenti ſtilique varietas, atque natura exigit. Poſt diuturnam rei conſiderationem mea eſt ſententia, Syllogiſmos aptum quidem argumentandi modum eſſe ad veritatem clare oſtendendam, per eoſque aliarum argumentationum vim, atque pondus tandem reſolvi, atque demonſtrari poſſe; eſſe tamen probandi genus aridum, diffuſum, omnis harmoniæ expers, earumdem idearum repetitione faſtidioſum, & tandem neque neceſſarium, neque extra Scholas in humano commer-

mercio adhibitum: ſed de hoc iterum infra. Longiores apud Oratores argumentationes offendes, quæ tamen verborum harmonia, idearum varietate, figurarum nitore alliciant: ſua in Poeſi, & familiaribus etiam converſationibus concinnitas, & brevitas eſt, quæ mentem, niſi talpa ſis, allicit: ita enim comparati ſumus, ut res nobis indicari amemus, cetera proprio marte inventuris; fuſior explicatio, quaſi hiſce opus haberemus, ingrata plerumque exiſtat.

281. In ratiocinatione diſtinguere eſt materiam, & formam: materia eſt, quod probare, aut improbare contendimus: cum igitur omnia quæcumque exiſtunt, ſint certa, aut probabilia, vel incerta, omnes ratiocinationes, earum materia ſolum ſpectata, in *certas*, *& incertas* dividuntur: De hoc tamen inferius erit dicendi locus. Ratiocinationum *forma* eſt diſpoſitio propoſitionum, & rationum, quibus ad concluſionem, aut quæſtionem probandum utimur. Secundum formam diſtinguuntur ratiocinationes in *Enthymemata*, *Syllogiſmos*, *Exemplum*, *Inductionem*, *Soritem*, *Dilemma*, *Epycherema*, *Analogiam*: quorum poſtremum recentioribus potiſſimum probatur; reliqua antiquorum vulgaria erant: præcipuum inter has argumentationes locum habet Syllogiſmus.

## §. II.

### *De Enthymemate, ubi neceſſariæ conſequentiarum regulæ.*

282. Enthymema eſt *duplicis propoſitionis argumentum*, in quo una ab alia deducitur: v. g. *Animi paſſionibus, & cupiditatibus moderaris: ergo naturalem beatitudinem aſſecutus es. Deſideras, quod ſatis eſt: ergo vives parvo bene*: prima hæc eſt, & ſimpliciſſima ratiocinationis ſpecies, in omnibus hominum converſationibus, atque libris adeo uſitata, & vulgaris, ut hac una omnes hominum ratiocinationes, humanumque commercium peragi videatur. Paſſim ſcilicet confabulando, ſcribendo, orando Enthymemate agimus; dum alias argumentationis ſpecies parce ſemper adhibemus, ut facili animadverſione ex libris omnibus quotidianoque ſermone edoceberis.

283. Iſtarum propoſitionum altera *antecedens* dici-

 tur;

tur; quod vel priori loco ponatur, ut plerumque fit, vel potius, quod prius ſemper intelligi debeat; cum ſit alterius fundamentum atque probatio: ut in dato exemplo illa, *deſideras*, *quod ſatis eſt*. Alia nuncupatur *conſequens*; quia ex priori conſequatur: hujuſmodi eſt illud, *vives parvo bene*. Ut conſequens ab antecedente recte deducatur; inter utrumque debet intervenire connexio, *conſequentis* veritatis fundamentum: que quidem connexio, atque innixa in connexione illatio *conſequentia* dicitur, & nonnunquam poteſt eſſe falſa, quantumvis conſequens ſit verum: ut ſi de peruano homine divite dicas, *Peruanus homo es: Ergo auro, & divitiis affluis*: Rem enim alioqui veram ex antecedente etiam vero male deducis; quaſi nullus eſſet Peruanus homo pauper, neceſſariave eſſet inter divitias, & illius Americanæ regionis habitatores connexio. Quantum a vero abluderet, qui ita exiſtimaret? Iis in caſibus, conſequente admiſſo, conſequentiam inficiari debemus.

284. In Enthymemate Antecedens ſæpiſſime ponitur ſecundo loco, conſequens vero primum: id quod in omnibus aliis argumentationum ſpeciebus fieri ſolet. Sæpe enim a concluſione incipimus, probationem, ſeu concluſionis rationem poſtea ſubjungimus: ut in illo Ciceronis, *hoc autem liberiores & ſolutiores ſumus, quod integra nobis eſt judicandi poteſtas* (*a*), innumeriſque aliis paſſim occurrentibus obſervare poſſumus. Quin etiam multoties fit, ut Antecedens tantum ſeu concluſionis rationem proponamus; Concluſio vero audienti inferenda prætermittatur: ut in illo Horatii, *vivitur parvo bene*; ex quo facile deducit Lector, inutiles eſſe ad animi felicitatem divitias: quod ſibi probandum propoſuerat Poeta. Neque id tantum Enthymemati, ſed longioribus argumentationibus potiori jure convenit.

285. Ex eadem cauſſa eſt, quod in omni fere dicendi ſcribendique ratione enthymemate potius, quam longioribus argumentationibus delectemur, ratiocinationum concluſiones, & præmiſſarum aliquam ut plurimum omittamus. Gratum ſane id & dicenti, & audienti, & legenti. Illud enim omnes amamus, ut pau-

(a) *Cic. in Lucullo Cap.* 3.

paucioribus, quo fieri poſſit, verbis multa proponamus, explicemus, intelligamus: vel id noſtrimet ingenii exiſtimatione, vel natura ipſa longam verborum, & temporis jacturam ad pauca intelligendum moleſte feramus. Alia etiam ex parte eo minus animum mentemque percellunt argumenta, quo longioribus ſint verborum involucris implicita, & veluti hebetata; mirumque ex adverſo allicimur, atque percellimur, cum vel unico verbo integram ſententiam aut periodum comprehendimus. Rem videre poſſumus in vulgaribus apud omnes nationes adagiis, in oratione commovendis affectibus propria, in qua uno ſæpe verbo integras, longaſque periodos exponimus, & intelligimus. Tota hinc ſublimioris ſtili, ſublimis ut dicitur, atque pathetici ratio philoſophica pendet. Quanta enim vero in Virgiliano illo vis, quænam non dicta intelliguntur *partem opere in tanto, ſineret dolor, Icare, haberes!* eam ratiocinationem in Syllogiſmum reducas; penitus languit.

Enthymemata, in quibus ex antecedente ob connexionem deducitur conſequens, aliquas ſervant regulas, quæ *conſequentiarum regulæ* dicuntur: earum unam aut alteram proponemus, reliquas, quæ aut inutiles ſunt, aut nullo negotio a mente animadvertuntur, prætermittentes.

*Regula I.*

286. *Ex vero Antecedente non poteſt ſequi, niſi verum.*

Senſus eſt, ſi verum eſt Antecedens, ex quo deducitur conſequens; verum eſt & ipſum conſequens: exemplo ſit. *Creaturæ exiſtunt; Ergo Deus etiam exiſtit. America ab antiquo continenti eſt ſeparata: Ergo eſt inſula.* Etenim veritas conſequentiæ conſiſtit in connexione, qua antecedens, *Creaturæ*, refertur, ſeu connectitur cum conſequente, *Deo*. Jam vero manifeſtum per ſe eſt, rem exiſtentem & veram cum alia falſa, & non exiſtente connexionem habere non poſſe: uno verbo, cum res aliqua vera eſt aut exiſtit, exiſtet etiam atque verum erit quidquid rei illius exiſtentiam, aut veritatem conſequitur.

*Regula II.*

287. *Sicut ab antecedente ſequitur conſequens, ita etiam a negatione ſeu deſtructione conſequentis ſequitur etiam deſtructio, ſeu negatio antecedentis.*

Res ex ipſamet connexionis natura deducitur, & exemplo ad evidentiam probatur. Sit propoſitio conditionalis, *ſi Deus non exiſtit*, non exiſtit *etiam mundus*, quam bene inverces in hunc modum, *ſi mundus exiſtit*; *exiſtit etiam Deus*. Quoniam enim ex conditione ſeu antecedenti ſequitur conſequens; ablato conſequente, tolli etiam antecedens ſeu conditionem opus eſt. Niſi enim tolleretur; eſſet conditio ſine conditionato, quod naturam connexionis everteret: & hinc in allato exemplo exiſtentia mundi infert exiſtentiam Dei; quia in priori conſequentia ex negatione Dei inferebatur negatio mundi.

288. Quod ſi ex hoc Enthymemate, *mundus exiſtit: ergo exiſtit etiam Deus*, duas haſce deduceres, *Deus exiſtit*; *Ergo exiſtit etiam mundus*: *mundus non exiſtit*; *ergo non exiſtit etiam Deus*; Hoc eſt, ſi a negatione antecedentis deduceres negationem conſequentis, aut ex conſequente inferres etiam antecedens, ſicut ab antecedenti deducitur conſequens; uterque argumentandi modus eſſet falſus; neque enim mutua eſt connexio inter conditionem, & conditionatum, ſeu inter antecedens, & conſequens: ſed ſola conditio conditionatum infert; non tamen deſtruit, aut ab illo deſtruitur. Cetera, quæ de conſequentiarum regulis in vulgaribus ſcholaſticorum logicis leges, inutilia prorſus exiſtunt.

289. Quæ deinceps in hac ſecunda lectione dicemus, totam quidem artem ſyllogiſticam continet, aut quidquid in illa non penitus inutile docetur. Lectori tamen qui ſcholas frequentare nolit, ſed ſcientias, amæniores artes, politica & civilia vel per ſeſe ediſcere, vel in civili hominum commercio tractare tantum ſibi ſtatuat, auctor eſſem, ut ſequentibus hujus lectionis capitibus curſim lectis, ad ſecundam & alias lectiones penitius examinandas accingatur. Quæ ſequuntur hujus lectionis capita, arida, & vetus ſcholarum logica dici poſſunt; licet omnia penitus inu-

inutilia tranſmiſerim; in ſequenti vero lectione amæniorem, & civilem veluti logicam dabimus.

## §. III.

### *De ſyllogiſmorum notione, ſpeciebus, & de ſimplicium regulis.*

290. *Syllogiſmos* vocamus ratiocinationes triplici propoſitione conſtantes, uti *omne factum, dictum, aut concupitum contra legem Dei æternam eſt malum: Omne peccatum eſt factum, dictum, aut concupitum contra legem Dei æternam: ergo omne peccatum eſt malum*. Tot ſunt ſyllogiſmorum, quot propoſitionum ſpecies; cum ab hiſce efformentur, nomenque ſortiantur. In *Simplices* igitur, ſeu *abſolutos*, *complexos*, & *compoſitos* dividuntur. Compoſiti iterum in *cauſſales*, *conditionales*, *disjunctivos*, *copulativos* diſtinguuntur, de quibus inferius pauca, quæ utilia ſunt, dicemus.

*Simplices*, ſeu *abſoluti*, ut a facilioribus, & uſitatioribus incipiamus, ii ſunt, qui triplici propoſitione ſimplici conſtant, qualis eſt adductus modo in exemplum. Ii ſyllogiſmi, vel concluſionem habent *affirmativam*, unumque extremum cum alio conjungunt, vel *negativam*, unumque ab alio extremum removent: quæ ut rectæ, legitimæ, atque veræ ſint, quaſdam leges, ſeu regulas obſervari oportet, quibus innituntur, & ſecundum quas ſyllogiſmi inſtituendi ſunt.

### *Regula I.*

291. *Omnes ſyllogiſmi affirmativi in hoc univerſali principio inniti debent*, quæ ſunt idem cum uno tertio, ſunt idem inter ſe.

Principii veritas probatione non indiget, cum ex iis ſit, quæ ſola ſuamet propoſitione mentis aſſenſum extorquent. Illi vero inniti quorumcumque ſyllogiſmorum affirmantium concluſionem, ipſorum indoles demonſtrat, atque in exemplo viſitur: *Eleemoſyna eſt conſilium Evangelicum; omne conſilium Evangelicum ad perfectionem ducit: ergo Eleemoſyna ad perfectionem ducit*. Duo concluſionis extrema, *Eleemoſyna*,

ad

*ad perfectionem ducere*, in idea *conſilii Evangelii* continentur, & cum illa in præmiſſis idem eſſe affirmantur: Recte igitur idem eſſe inter ſe in concluſione deducimus.

## *Regula II.*

293. *Syllogiſmi negativi in hoc alio principio innituntur*, quæ diſtinguuntur in tertio, diſtinguuntur inter ſe: *hoc eſt, ſi duarum idearum una ſit idem cum tertia, a qua diſtinguatur ſecunda; illæ duæ ideæ diſtinguentur inter ſe.*

Sint tres ideæ, *ſpiritus*, *cogitatio*, *materia*, quarum prima, *ſpiritus*, ſit idem cum *cogitatione*, a qua diſtinguatur *materia*; *materia & ſpiritus* diſtinguentur inter ſe, quod fit in hunc modum: *nullum cogitans eſt materia*; *omnis ſpiritus cogitat: Ergo nullus ſpiritus eſt materia*. In præmiſſis una idea affirmatur de tertia, altera vero negatur; In concluſione vero una negatur de alia. Ex his duobus principiis omnes Syllogiſmorum regulæ conſequuntur,

294. 1. *In ſyllogiſmo tres tantum debent eſſe termini, ut recte aliquid concludatur*. Hæc enim eſt propria ſyllogiſmorum indoles, ut ab eo quod duæ ideæ ſeu res ſint idem cum tertia, aut ab illa diſtinguantur, de ſe ipſis etiam affirmentur, aut negentur. Si autem præter duo extrema ſint etiam duo media, ad quæ ſeorſim extrema referantur: corruit illud principium, nullusque amplius ſupereſt ſyllogiſmus.

295. 2. *Ex præmiſſis affirmativis non poteſt ſequi niſi concluſio affirmativa, & viciſſim.*

Hæc enim eſt eorum Syllogiſmorum atque allati principii indoles, & vis; ex eo enim, quod extrema ſeorſim ſunt idem cum tertio, quod in præmiſſis affirmatur, id unum, & neceſſario infertur, eſſe idem inter ſe; hoc autem eſt, concluſionem eſſe affirmativam: unumque extremum de alio affirmatur, in concluſione; quia utrumque in præmiſſis cum medio termino fuit ſeorſim conjunctum: quod idem eſt, atque utramque præmiſſam eſſe affirmativam. Conſequitur tertio, *concluſionem eſſe negativam, ſi præmiſſarum aliqua ſit negativa; & viciſſim ſi concluſio ſit negativa, negativa etiam erit præmiſſarum aliqua.*

Re-

### *Regula III.*

296. *Ex duabus præmiſſis negativis, cujuſcumque quantitatis ſint, nihil omnino conſequitur.*

Hoc manifeſte deducitur a ſyllogiſmorum negantium indole. Deinde præmiſſæ negativæ utrumque extremum removent a medio: poſſunt autem a medio quodam tertio removeri, quin inde inferri poſſit, aut diſtingui, aut eſſe idem inter ſe: nulla enim eſt inter unum, & alterum connexio: poſſetque ex præmiſſis veris conſequens falſum deduci, ut res viſitur in hoc ſyllogiſmo: *Nullus planeta eſt ſtella fixa; nulla fixa moventur in noſtro vortice: Ergo nullus planeta movetur in noſtro vortice.* Falſa enim vero concluſio ex veris præmiſſis.

297. Ut igitur ex præmiſſis concludi aliquid poſſit, aut utramque, aut unam ſaltem affirmativam eſſe oportet; atque in primo caſu concluſio erit affirmans, in ſecundo autem neceſſario erit negativa.

### Regula IV.

298. *Quod de communi idea negatur, aut affirmatur, etiam de inferioribus ſimiliter negatur aut affirmatur: non tamen viciſſim.*

Res eſt per ſe ipſam evidens, & exemplo viſitur. Cum ſpiritum dicimus eſſe *ſubſtantiam cogitantem*, id etiam de cujuslibet hominis Anima ſingulari affirmamus; cum materiæ cogitandi vim inficiamur, idem de lapide, peculiari nempe materia, negamus. Rurſus de ſingulari ſpiritu, Deo ſcilicet Optimo Maximo, immenſitatem affirmamus, dependentiam tollimus; perperam id tamen ad communem ſpiritus ideam extenderemus.

299. Ex tertia hac, atque ex præcedentibus regulis ſponte deducuntur ſequentia:

Primo, *in concluſione affirmari, aut negari amplius non poteſt, quam in præmiſſis, hoc eſt, extrema latius in concluſione accipi non poſſunt, quam in præmiſſis fuerint uſurpata.*

Peccaretur enim contra omnes regulas, & cum extrema in concluſione de ſe ipſis affirmarentur, aut negarentur ſecundum aliquam eorum partem, ſecundum

dum quam de medio non eſſent affirmata, aut negata; ex præmiſſis veris concluſio poſſet ſequi falſa, ut exemplo viſitur: *Omnes montes fuerunt ante diluvium; aliquæ inæqualitates terræ ſunt montes: Ergo omnes inæqualitates terræ fuerunt ante diluvium*. Falſa quidem concluſio ex præmiſſis, quæ aut ſunt aut creduntur veræ: propterea quod *inæqualitates terræ* univerſaliter in concluſione, non vero in præmiſſis uſurpantur: a peculiaris enim negatione, aut affirmatione non deducitur univerſalis negatio aut affirmatio, juxta ſenſum ſecundæ regulæ.

300. 2. *Ex præmiſſis univerſalibus deduci poteſt concluſio æque univerſalis, aut peculiaris*. Primum quidem, quia extrema eodem modo de ſe ipſis dicerentur in concluſione, quo in præmiſſis dicta ſunt de medio. Secundum, quia unde deducitur, *omne mendacium eſt malum*, deducitur etiam, *aliquod mendacium eſt* malum.

301. 3. *Si utraque præmiſſa fuerit peculiaris; nihil ab iis deduci poteſt*: exemplo ſit, *aliquis Luſitanus globum circumnavigavit; aliquis, qui globum circumnavigavit, eſt Anglus: Ergo aliquis Luſitanus eſt Anglus*. Cum enim medius terminus *circumnavigator* peculiariter in præmiſſis aſſumatur; pro diverſis individuis in communi ſenſu uſurpatur: pro uno igitur, eodemque *tertio* non ſupponitur in præmiſſis, quocum idem ſint concluſionis extrema. Syllogiſmus igitur habet quatuor terminos; atque in concluſione de ſe ipſis dicuntur extrema, quantumvis in præmiſſis de uno eodemque *tertio* non dicerentur contra communem Syllogiſmorum rationem.

302. 4. *Si præmiſſarum aliqua ſit* peculiaris; talis etiam erit concluſio. Si deduceretur univerſalis; extrema latius atque univerſalius de ſe ipſis dicerentur in concluſione, quam de medio termino dicta fuerint in præmiſſis: ut videre eſt in exemplo allato.

## §. IV.

*Quot ſint Syllogiſmorum figuræ, & quot etiam colligendi modi in qualibet figura.*

303. In ſyllogiſmis duo potiſſimum diſtinguuntur, *figura & modus*: medius terminus, atque duo extrema

ma comparantur inter ſe in præmiſſis, vel ſecundum rationem ſubjecti atque prædicati, vel ſecundum propoſitionum quantitatem, atque qualitatem. Primum dicitur *figura Syllogiſtica*, ſecundum vero *modus figurarum*. Eſt igitur figura *relatio medii cum duobus extremis in duplici præmiſſa ſecundum rationem ſubjecti, atque prædicati*. *In præmiſſis*, inquam, non vero in concluſione; quia præmiſſæ rationis locum habent, totamque concluſionis probationem continent; concluſio autem per præmiſſas probanda proponitur, aut probata ſupponitur. Jam vero cum quæſtionem aſſumimus probandam, ejus probationem, hoc eſt, præmiſſas, hac vel illa ratione, hoc eſt, figura, & modo diſponimus, in unoque, vel alio modo, aut figura aſſumpta quæſtionem deducimus: a ratione igitur, qua cum duplici extremo in probatione, ſeu præmiſſis diſponitur medium, Syllogiſmorum figura, & modus denominatur. Ita fert communis loquendi uſus, & ſenſus.

304. Medium, & duo extrema in ratione prædicati, & ſubjecti triplici ratione ordinari inter ſe poſſunt: vel medium in una præmiſſa eſt attributum, in alia ſubjectum, vel in utraque eſt prædicatum, vel in utraque eſt ſubjectum: nullus alius eſt tria hæc in præmiſſis comparandi modus in ratione ſubjecti atque prædicati: tres igitur figuras ſtatuimus.

305. Manente eadem figura, multiplici propoſitionum ſpecie extrema de medio aut viciſſim dici poſſunt: cum v. g. medius terminus eſt in utraque præmiſſa ſubjectum; poſſunt propoſitiones eſſe utraque negativa, aut affirmativa, univerſalis, aut peculiaris: atque ſecundum hæc quatuor capita *affirmativa*, *negativa*, *univerſalis*, *peculiaris*, multipliciter enunciari, atque diſponi poſſunt termini. Sicut igitur figura eſt trium terminorum ordinatio ſecundum rationem ſubjecti atque prædicati in præmiſſis; ita etiam modus eſt trium propoſitionum diſpoſitio ſecundum rationem affirmationis, negationis, univerſalis, peculiaris. In qualibet enim figura probari poteſt quæſtio ex præmiſſis univerſalibus, aut peculiaribus, affirmativis, aut negativis.

306. In qualibet etiam tot inſtitui poſſunt colligendi modi, quot fieri poſſunt ordinationes quatuor literarum *A. E. I. O.* ſecundum ternos: quæ quidem

ad

ad 64. aſcendunt: ſed maxima earum pars inutilis eſt ac vitioſa. Ii enim tantum Syllogiſmi, colligendique modi ſunt legitimi, in quibus omnes generales Syllogiſmorum regulæ obſerventur: quod niſi fiat, falſum ex vero deducetur contra primam omnium argumentationum & conſequentiarum regulam. Ex ſingulis autem iis regulis quamplurimæ propoſitionum ordinationes, ſeu modi, ut inutiles, & vitioſi rejiciuntur, iique ſolum probantur, qui ſecundum illas regulas conſtruuntur; quorum numerum ſtatim dabimus. Immo etiam illos ego rejicio, quos *indirectos* vocant, non quidem ut falſos, ſed ut obſcuros, ac prorſus inutiles.

307. Vel medius terminus, ut dixi, eſt in una præmiſſa prædicatum, in alia ſubjectum; vel in utraque prædicatum; vel in utraque ſubjectum. Primum dicitur prima figura, ſecundum ſecundam, tertium tertiam conſtituit. Exemplis res fiet clarior:

1ª. *Omnia flumina ſunt ab aqua pluvia;*
*Magnum Para eſt flumen:*
*Ergo magnum Para eſt ab aqua pluvia.*

2ª. *Omnia animantia fiunt ex ſemine:*
*Nulli lapides fiunt ex ſemine:*
*Ergo nulli lapides ſunt Animantia.*

3ª. *Nullus Cometa eſt ſemper viſibilis;*
*Omnis Cometa eſt verus Planeta:*
*Ergo aliquis verus Planeta non eſt perpetuo viſibilis.*

## *Prima Figura.*

308. Prima igitur figura eſt, cum in majori præmiſſa majus extremum dicitur de medio termino; in minori vero idem medius terminus dicitur de minori extremo, ut in concluſione tandem majus extremum dicatur de minori, v. g.

*Omne revelatum a Deo eſt verum;*
*Religio Chriſtiana eſt revelata a Deo:*
*Ergo Religio Chriſtiana eſt vera.*

Liquet igitur, Syllogiſmos affirmativos in hac figura in hoc principio inniti, *quod affirmatur de aliquo toto, affirmatur etiam de illius inferioribus*: medius terminus, *revelatum a Deo*, eſt totum, de quo in majori dicitur *veritas*; in minori autem *Religio Chri-*

*Chriſtiana* eſt inferior, aut ſubjectum medii termini: De hoc ergo affirmabitur in concluſione majus extremum, *veritas*: hoc enim modo duo hæc extrema ſunt idem inter ſe in concluſione; quoniam ſunt idem cum tertio in præmiſſis: quod generale eſt Syllogiſmorum affirmantium principium, in quod tandem aliud a nobis modo allatum reſolvitur.

309. Pariter conſtat, Syllogiſmos negativos primæ figuræ ſecundo, & tertio principio inniti: quæ in hoc unum redeuntur, *quod negatur de aliquo toto, de quo affirmatur pars, de parte etiam negatur: quod in hoc exemplo viſitur.*

*Nulla Idololatria eſt vera Religio;*
*Religio Romanorum erat Idololatria:*
*Ergo Religio Romanorum non erat vera Religio.*

De *toto*, nempe de medio termino, *Idololatria*, negatur in majori *vera Religio*: Cum eadem conjungitur in minori ſubjectum, *Religio Romanorum*: De hoc ergo minori extremo negabitur in concluſione majus: atque ex hac prima figura, ſeu terminorum combinationis reſolutione deducitur, peculiarem hanc eſſe primæ figuræ regulam.

*Sit ſemper major univerſalis; minor autem affirmativa.*

Niſi major eſſet univerſalis; medius terminus non eſſet *totum*, hoc eſt, non ſumeretur pro omnibus, pro quibus poteſt ſumi: in peculiaribus enim propoſitionibus ſubjectum in tota ſua amplitudine non accipitur: debet vero minor affirmare, ut minus extremum cum medio conjungat; ut de illo tandem in concluſione affirmari, aut negari poſſit extremum majus.

310. Modi in hac figura ſunt tantum 4. hiſce artificialibus vocibus expreſſi *Barbara*, *Celarent*, *Darii*, *Ferio*; quæ ut intelligantur, aliud opus non eſt, quam quæ propoſitionum quantitas, & qualitas literis *A. E. I. O.* ſignificetur animadvertere. (*) En igitur omnes colligendi modos in prima figura.

Bar-

(*) A *univerſalem affirmativam*, E *univerſalem negativam*, I *peculiarem affirmativam*, O *peculiarem negativam ſignificant*.

| | | |
|---|---|---|
| Bar | A | *Omne peccatum eſt odio habendum ;* |
| ba | A | *Omnis reſtrictio mentalis pura eſt peccatum :* |
| ra | A | *Ergo omnis reſtrictio mentalis pura eſt odio habenda .* |
| Da | A | *Omnis Rex jus gubernandi habet a natione ;* |
| ri | I | *Aliquis a populo electus eſt Rex :* |
| J | J | *Ergo aliquis a populo electus jus gubernandi habet a natione .* |
| Ce | E | *Nullum corpus notum eſt auro gravius ;* |
| la | A | *Omne metallum eſt corpus notum :* |
| rent | E | *Ergo nullum metallum eſt auro gravius .* |
| Fe | E | *Nullum Animans eſt pura machina ;* |
| ri | I | *Aliquid ſeſe phyſice movens eſt animans :* |
| O . | O | *Ergo aliquid ſe phyſice movens non eſt pura machina .* |

311. Nulla alia trium terminorum ordinatio eſt ſecundum hanc figuram, in qua recte colligatur, dataque modo regula , & aliæ ſuperius expoſitæ ſerventur . Atque hi ſunt perfectiores omnium Syllogiſmi , atque clariores , quibus ſi aliquis convinci nequeat , præmiſſiſque conceſſis conſequentiam inficiatur ; ſibi ipſi relinquendus eſt . Clariores tamen longe ſunt , cum præmiſſæ tranſponuntur , minorque primo , major ſecundo enunciatur . *Ut omnis reſtrictio mentalis eſt peccatum : Omne peccatum eſt odio habendum ; Ergo omnis reſtrictio mentalis eſt odio habenda* : in qua terminorum diſpoſitione humana ratio a minori termino ad medium , a medio ad majus gradatim aſcendit , mediumque terminum ex una parte minus , ex alia majus extremum connectere apparet .

### *Secunda Figura .*

312. Secunda figura eſt , ut diximus , cum medius terminus eſt in utraque præmiſſa prædicatum , ut in afferendis modo exemplis apparebit . Ut Syllogiſmi in hac figura colligant , ſecundum hanc duplicem regulam inſtitui debent .

Regula prima *: Præmiſſarum una debet eſſe negativa .* Medius enim terminus in aliqua præmiſſa debet univerſim accipi *:* Cum igitur in utraque ſit prædicatum , affirmativæ autem propoſitiones prædicatum nunquam

univerſim ſignificent; opus eſt, ut in præmiſſarum aliqua negetur; & hinc in ſecunda etiam figura concluſio debet ſemper eſſe negativa, ex ſuperius dictis.

Regula ſecunda: *In ſecunda figura major debet ſemper eſſe univerſalis*. Sequitur ex prima regula: concluſio enim eſt ſemper negativa; ejus igitur prædicatum totam habet amplitudinem: opus igitur eſt, ut idem majus extremum in majori, in qua eſt ſubjectum, eamdem habeat amplitudinem: in ſola autem propoſitione univerſali ea habet ſubjectum: ſit igitur major univerſalis oportet.

313. Atque ex duplici hac regula, & ex aliis ſuperius jam expoſitis plane conſequitur, 4. tantum eſſe colligendi modos in hac figura hiſce artificialibus vocabulis deſignatos, *Cæſare*, *Cameſtres*, *Feſtino*, *Baroco*, nempe EAE. AEE. EIO. AOO; quorum exempla ſint.

| | |
|---|---|
| Ce | E *Nullæ machinæ authomatæ reſpirant;* |
| Sa | A *Omnes piſces reſpirant:* |
| Re | E *Ergo nulli piſces ſunt machinæ authomatæ.* |
| Fes | E *Nulli colores ſunt vere in objectis extra animam;* |
| Ti | I *Aliqui radii ſolares ſunt in objectis extra animam;* |
| No | O *Ergo aliqui radii ſolares non ſunt colores.* |
| Ca | A *Omnis materia lucis tranſit per vacuum;* |
| Mes | E *Nullus ſonus tranſit per vacuum:* |
| Tres | E *Ergo nullus ſonus eſt materia lucis.* |
| Ba | A *Omnis verà virtus eſt actus honeſtus:* |
| Ro | O *Aliquis ſui amor non eſt honeſtus:* |
| Co | O *Ergo aliquis ſui amor non eſt vera virtus.* |

### *Tertia Figura.*

314. In tertia tandem figura medius terminus eſt in utraque præmiſſa ſubjectum: ſexque in illa ſunt legitimi colligendi modi, his vocibus artificialibus deſignati, *Darapti*, *Felapton*, *Diſamis*, *Datiſi*, *Bocardo*, *Feriſon*, quorum exempla ſint:

| | |
|---|---|
| Da | A *Omne mendacium eſt intrinſece malum ;* |
| Rap | A *Omne mendacium a Philoſophia reprobatur :* |
| Ti | I *Ergo aliquid a Philoſophia reprobatum eſt intrinſece malum.* |
| Di | I *Aliquid bonum eſt gratia ſupernaturalis ;* |
| Sa | A *Omne bonum eſt a Deo :* |
| Miſ | I *Ergo aliquid a Deo eſt gratia ſupernaturalis.* |
| Fe | E *Nullum vitium eſt laudabile ;* |
| Lap | A *Omne vitium rationi opponitur :* |
| Ton | O *Ergo aliquid rationi oppoſitum non eſt laudabile.* |
| Da | A *Omnes fontes ſunt ab aqua pluvia :* |
| Ti | I *Aliqui fontes habent fluxum , & refluxum :* |
| Si | I *Ergo aliquid habens fluxum , & refluxum eſt ab aqua pluvia .* |
| Fe | E *Nullus homo fuit ante Adamum :* |
| Ri | I *Aliquis homo eſt Incola Americanus :* |
| Son | O *Ergo aliquis Americanus Incola non fuit ante Adamum.* |

315. Prima hujus figuræ Syllogiſmorum regula eſt , *quod minor debeat ſemper eſſe affirmativa.* Debet enim minus extremum uniri cum medio termino , ut de illo tandem majus extremum poſſit in concluſione affirmari , aut negari , prout majus ipſum extremum de medio termino affirmabitur , aut negabitur : in eoque tertia cum prima figura convenit , eademque utrobique datæ legis ratio.

A prima hac lege conſequitur alia , *quod nimirum concluſio ſemper ſit peculiaris .* Si enim eſſet univerſalis ; minus exremum , illius ſubjectum , totam haberet amplitudinem ; non vero in minori affirmativa , in qua eſſet prædicatum : a peculiari igitur ad univerſale argumentaretur ; atque proinde ex vero deduci poſſet falſum.

## Scholion .

316. *Quatuordecim igitur modi ſunt , quibus in triplici figura Syllogiſmi abſoluti alicujus utilitatis colligunt , quos hiſce artificialibus vocabulis , & tribus barbaris carminibus comprehendunt .*

1ª *Bar·*

1ª. *Barbara*, *Celarent*, *Darii*, *Ferioque probantur*: 2ª. *Ceſare*, *Cameſtres*, *Feſtino*, *Baroco*: 3ª. *Darapti*, *Felapton*, *Diſamis*, *Datiſi*, *Bocardo*, *Feriſon*.

*Quatuor primæ figuræ modi ſunt omnium clariſſimi, atque perfectiſſimi: medium tenet locum ſecunda; licet aliqui ejuſmodi Syllogiſmi etiam primæ figuræ in diſputando nonnumquam præferantur.*

317. *Ut in Syllogiſmis ſecundæ & tertiæ figuræ, quos omnes imperfectos nuncupant, concluſionum deductio clarius eluceſcat, totoque in lumine ponatur; modos ſingulos imperfectos ad perfectos reducunt, unius, aut alterius præmiſſæ converſione, ita ut & modus imperfectus ad illum reducatur perfectum, quocum in littera initiali convenit, v. g. Ceſare, ad Celarent. Quoniam tamen hujuſmodi reductio nullius plane eſt uſus, neque in quotidiano hominum commercio, neque in ſcribendis libris, neque in diſputando unquam adhibetur: illam conſulto prætermittimus; ne circa rem inutiliſſimam tempus perdamus.*

318. *Aliud præterea caput eſt in ſcholaſticorum logicis non minus celebre, quam inutile; atque non modo Tyronibus, verum etiam omnibus generatim Lectoribus damnoſum. Id vero eſt, quod* Ariſtotelis pontem *nuncupant: quo nomine aliud non ſignificant, quam rationem inveniendi argumentum ad propoſitionem quamcumque in aliquo ex ſupra dictis modis atque figuris probandum: hoc eſt, ut ſua rebus nomina conſtent, inventionem locorum, ſeu argumentorum communium, quibus data propoſitio in modo aliquo & figura Syllogiſtica probari ſuaderique poſſit. Mirum eſt, quanam verborum copia rem proſequantur Ariſtoteles, & Scholaſtici. Quamplurimas excogitarunt regulas, ut aptum ſingulis figurarum modis argumentum invenirent, & inventum rite diſponerent, ut datam aliquam propoſitionem in ſingulis modis probarent. Barbara etiam vocabula artificialia formarunt; ex iiſque magis adhuc barbara conſtruxerunt carmina, regulam cuique modo propriam continentia. Inutili hac regularum, atque præceptorum ſarcina mens quidem obruitur, & confunditur, nulla ad argumenta inveniendum facilitas comparatur. Res tota in eo verti debet, ut propoſitam aliquam quæſtionem, ſeu propoſitionem probemus; apta, & propria inveniendа ſunt argumenta, quibus data propoſitio probari*

*bari poſſit. Qualia eſſe debeant hujuſmodi argumenta, quæ eorum natura, vis, atque efficacia ad rem probandam, quanta etiam eorum copia, non regulis, & artis alicujus præceptis, ſed ingenii viribus, rerum eruditione, longaque lectione, atque meditatione, ex ipſiuſmet probandæ quæſtionis viſceribus eruendum eſt.*

319. *Enimvero cum quæſtio aliqua vel familiariter in civili, quotidianaque converſatione, vel oratorio ſtilo, aliave quacumque ratione probanda nobis eſt; argumenta quærimus, nihil de figuris, modiſque Syllogiſticis cogitando: penitiorem rerum, & idearum connexionem, & relationes inſpicimus: iiſque unis demonſtrationem, aut probabile argumentum inſtituimus. Cum in ipſis etiam ſcholaſticis diſputationibus propoſitionem aliquam Syllogiſmorum apparatu probandam, aut impugnandam aſſumimus; citra ullas regularum ambages ex ipſiuſmet propoſitionis, & rei viſceribus argumentum quærimus, cujus vim, & formam ratio ipſa, & perſpicua mens docet. Ad argumentorum inventionem capita quædam proponuntur, quæ loca Rhetorica, ſeu communia nuncupantur, & publica quædam promptuaria, atque Armamentaria habentur, unde merces, & arma deſumere cuique licet ad rem quamcumque propugnandam neceſſaria. Communia illa loca recenſere, fuſe explicare, & exemplis illuſtrare Rhetoricorum eſt, ut videre eſt apud Tullium de inventione, preſſius vero & clarius apud vulgares Rhetoricæ Scriptores de Colonia, le Jay, Juvency, & alios pene innumeros.*

320. *Sunt & quinque alii colligendi modi aut ad hanc figuram ſpectantes, &* indirecti *inde nuncupati, aut quartam figuram efficientes, qui hiſce artificialibus vocibus exponuntur,* Baralipton, Celantes, Dabitis, Fapeſmo, Friſeſo, *quæ in vulgaribus logicis cum prioribus quatuor modorum nominibus ratione carminis conficiendi ita diſponuntur.*

*Barbara, Celarent, Darii, Ferio, Baralipton,*
*Celantes, Dabitis, Fapeſmo, Friſeſomorum.*

*Omnes hi* indirecti *modi ſunt, ut dixi, imperfectiſſimi, vixque ullum habent uſum. Priores tres modi* Barali, Celantes, Dabitis, *eo tantum nomine a modis directis Barbara, Celarent, Darii ſibi reſpondentibus differunt, quod poſteriores concluſionem directam, & obviam infe-*

*ferunt, priores vero prioris concluſionis converſam ex iiſdem præmiſſis deducant: ſunt igitur iidem omnino Syllogiſmi, converſis tantummodo concluſionibus: ut priora exempla repetendo res fiet clara.*

| | |
|---|---|
| BA | A *Omne peccatum eſt odio habendum:* |
| RA | A *Omnis reſtrictio mentalis eſt peccatum:* |
| LI | I *Ergo aliquid odio habendum eſt reſtrictio mentalis.* |
| DA | A *Omnis rex juriſdictionem habet a natione;* |
| BI | I *Aliqui a populo electi ſunt reges:* |
| TIS | I *Ergo aliqui juriſdictionem habentes a natione ſunt electi a populo.* |
| CE | E *Nullum corpus notum eſt auro gravius:* |
| LAN | A *Omne metallum eſt corpus notum;* |
| TES | E *Ergo nullum auro gravius eſt metallum:* |

*In quibus omnibus eædem ſunt præmiſſæ, concluſiones tantum ſunt priorum converſæ. Atque vel ex hoc capite, legitimos eſſe Syllogiſmos conſtat; inde enim ſequitur converſa, unde convertens propoſitio deducitur: ſi ergo ab iis præmiſſis tres directæ concluſiones legitime inferuntur, harum etiam converſæ deduci poſſunt. Alii duo modi ſunt:*

| | |
|---|---|
| FA | A *Omne animans habet circulationem ſanguinis;* |
| PES | E *Nulla arbor eſt Animans:* |
| MO | O *Ergo aliquid habens circulationem ſanguinis non eſt arbos.* |
| FRI | I *Aliqua ſtella fixa movetur vertigine;* |
| SE | E *Nullus planeta eſt ſtella fixa:* |
| SO | O *Ergo aliquid motum vertigine non eſt planeta.* |

*Secundum has terminorum, atque propoſitionum diſpoſitiones numquam ex præmiſſis veris conſequens falſum deducitur; ſunt ergo legitimæ argumentandi rationes. De cetero cum hujuſmodi modi obſcuriſſimi atque imperfectiſſimi ſint, ab iis ulterius proſequendis conſulto abſtinemus: qui enim iis in ſcholaſtica etiam concertatione uteretur, aut confuſæ mentis hominem, aut ſophiſtam ſeſe demonſtraret; qui aut argumentum nitide concipere, atque proponere neſciat (quod eſt confuſæ mentis nota) aut potius perſpicuitatem odio habens, adverſariumque verborum ambagibus, & obſcuritate irretire cupiens, ad ſophiſtam, aut obſcuram argumentandi ra-*

*tionem confugiat : quod pejus adhuc eſt cum mentis, tum etiam voluntatis vitium.*

321. *Quod attinet ad Syllogiſmos, quorum propoſitiones ſunt ſingulares, v. g. Moyſes fuit primus Scriptor: Moyſes fuit Hebræus: ergo unus Hebræus fuit primus Scriptor, nihil de iis addendum exiſtimo, hujuſmodi enim propoſitiones tamquam univerſales ſpectari debent, ſecundum illarum igitur regulas, & modos diſponi, probari aut rejici oportet. Neque hujus naturæ Syllogiſmi difficultatem alicui afferre poſſunt: quæ enim inter ſingulares terminos, atque ideas relatio intercedit, clariſſime inſpicitur. Atque hæc, quæ hactenus circa Syllogiſmos abſolutos, figuras & modos diximus, omnia illa continent, quæ in vulgaribus logicis, quod ad rem Syllogiſticam ſpectat, utilitatis aliquid habere poſſunt: oleumque, & operam perderem, ſi fuſius ſterile hoc, atque vix non inutile argumentum proſequerer, quod ſcholarum e limine non egreditur, & ſi ſcholaſticos, dum contentione inter ſe diſputant, excipiamus, univerſæ hominum ſocietati eſt prorſus inutile. Citra formam ſcilicet Syllogiſticam humana omnia diriguntur, publica, atque privata Regum, & Principum conſilia, decreta, & leges, ceterorumque hominum univerſa negotia proponuntur, examinantur, diſcernuntur, & conficiuntur; quin ullus homo ad artem illam Syllogiſticam animum advertat: dicta igitur in hac lectione Tyronibus quidem ſcholaſticis ſatis, ceteræ hominum Societati ſuperfluunt.*

## LECTIO II.

### *De ratiocinatione familiari, ſeu totius humanæ ſocietatis propria.*

### §. I.

### *Quæ ratiocinatio in hominum converſationem, conſilia & agendi rationem incidat.*

322. Adeo rarum eſt, ſimplices, abſolutoſque Syllogiſmos in familiarem civilemque hominum converſationem, & commercium incidere; ut maxima hominum pars vitam exigat, quin de Syllogiſtica illa arte ne verbum quidem unquam audiverit. Nonnunquam

quam etiam fit, ut homines alioqui eruditi, & in humanis negotiis tractandis per plurimos annos contriti ad argumentationem ſecundum Syllogiſticas leges, figuras, modos prolatam, ſe novam aliquam linguam, ſeu dicendi rationem penitus ignotam audire autument: quibus ſi imprudenter diceres, eorum hominum diffidendum eſſe conſiliis, atque ratiocinationibus, qui novam illam linguam non callerent, & ſecundum ejus regulas non loquerentur; ſententia quidem cachinnis accepta, te aut lapidibus ſalutarent, aut ad inſanorum cuſtodiam mitterent.

323. Duo igitur impræſentiarum ſtatuo, quæ mihi facile ab omnibus dabuntur: *primum*: *Syllogiſticam ratiocinandi formam, & artem intra ſcholarum parietes incluſam in publicam lucem, & communem hominum conſuetudinem non admitti*. *Secundum*: *aliam proinde eſſe ratiocinandi regulam a Syllogiſmo diverſam, & omni humano generi communem*. Quoniam tamen plurimi ſunt Syllogiſticæ artis, & Syllogiſmorum adeo amatores, ut utrumque ad ſcientias comparandas, ſi non omnino neceſſarium, utiliſſimum procul dubio exiſtiment; ulterius adhuc mentem meam confirmabo, quam in ſequentia capita diſtinguo.

324. 1. *Neque Syllogiſmus, neque Syllogiſtica ars, in quibus potiſſimum Logica artificialis conſiſtit, ad ſcientias, artes, aut cujuſcumque alterius cognitionem comparandam, retinendam, tradendam ſunt neceſſaria*.

2. *In ſcholis tamen, & rebus abſtractis tradendis non inutiliter adhibentur; vocarique non immerito poſſunt Scholarum lingua artificialis*.

3. *Omnibus aliis in civilem hominum ſocietatem & vitæ decurſum incidentibus ſunt plane inutilia, immo & aliquando noxia*.

4. *Omnes tamen homines regula aliqua ſemper ducuntur, ſine qua neque rationabiliter vivere, neque tum aliis agere poſſemus*.

5. *Communis hæc hominum Logica, & regula, omnibus ubique & ſemper neceſſaria, duobus hiſce comprehenditur, naturali rerum atque idearum connexione, & connexionis perceptione*.

325. Primum facile conſtat: idque eſt, quod ipſamet hominum conſuetudo, & humanum univerſarum gentium omni loco, & tempore circa rem quamcumque commercium demonſtrat. Ante Ariſtotelem & cete-

ceteros græcos Philoſophos ne ipſum quidem Artis Syllogiſticæ nomen erat in mundo notum : eadem poſt græcorum ætatem per plurima ſæcula Syllogiſmorum extitit fortuna. Poſt inſtauratum etiam in occidentali Europa græcanicæ Philoſophiæ ſtudium, ſi ſcholaſticorum manipulum excipias, dum ipſi in Licæo agunt, omnem ſemper humanam ſpeciem latuit totum illius artis ſecretum : nihilominus & ante græcorum ætatem, & poſt ſubactam everſamque Græciam, humana omnia citra ullum figurarum Syllogiſticarum ſubſidium perinde agebantur, atque in mediis Athenis, ubi omnia ſcholaſticis diſputationibus perſtrepebant. Quin etiam ipſimet Scholaſtici Syllogiſtico illo loquendi idiomate in ſcholis dumtaxat, dum inter ſe de opiniombus quiſque ſuis altercantur, ſcrupuloſe utuntur; cetera enim omnia, artes & totam humanarum rerum complexionem ſpectantia humanitus agunt : onuſque ipſis eſſet penitus intolerabile; ſi lege aliqua Syllogiſtico ſemper ſtilo agere tenerentur. Videri igitur poſſet, Syllogiſticam rationem forenſe veluti eſſe Scholaſticorum idioma, a quo extra ſcholarum pulverem ſemper abſtineant, perinde ut forenſes homines barbarum illum, quo civilia in foro agunt, loquendi ſcribendique ſtilum extra forum nunquam producunt.

326. Præterea infiniti modo etiam ſunt in cultioribus Europæ nationibus homines ſcientiis & artibus verſatiſſimi, quin ad id rei Syllogiſmorum via incederent, aut ullum forſan verbum de Syllogiſtica arte audierint. Bene ratiocinari non eſt argumentum ſecundum Syllogiſmorum regulas proponere, ſed unum ab alio deducere, idearumque relationes videre : videntur autem mentis intuitu, ſola idearum connexione, atque relatione perſpecta. Si citra Syllogiſmorum ambages idearum prima cum ſecunda, ſecunda cum tertia &c. connexionem habent, eamque intellectus animadvertit; fieri non poteſt, quin, prima illa idea poſita, omnes aliæ ſeriatim inde a mente deducantur. Sed in re apud omnes certa operæ pretium non eſt diutius immorari.

327. *Syllogiſticam tamen artem, & argumentationem in ſcholis eſſe non inutilem*, quod ſecundo loco probandum aſſumplimus, in dubium vocari non poteſt. Syllogiſmo enim ipſa idearum connexio ob oculos poni-

nitur, & demonſtratur. In Syllogiſmis primæ figuræ, qui omnium perfectiſſimi ſunt (ceteros enim præcipue *indirectos*, aut tertiæ figuræ parum curo) rem manifeſte conſpicimus: in quibus duas ideas cum tertia ſeorſim in præmiſſis idem eſſe affirmamus, aut unam quidem a tertia diſtinguimus, alteram vero illi mente unimus, ut idcirco una de alia in concluſione affirmetur, aut negetur. *Secundo*. Longa illa propoſitionum, atque earumdem idearum expoſitio, & repetitio, quæ Syllogiſmorum propria eſt, ad inventam alioquin notamque veritatem tyronum mentibus imprimendam, atque ſuadendam non parum inſervit: unius ſcilicet, aut plurium Syllogiſmorum propoſitionibus teneræ tyronum mentes veluti manu ducuntur, & per plures quaſi ſcalæ gradus ad ultimam veritatem diriguntur. Abſtractæ etiam ipſæ ſcientiæ atque propriæ illarum ideæ longe aptiores ſunt ad Syllogiſmorum ſtructuram, quam complexæ illæ plurium artium veritates, & obſervationes, quæ fuſiori potius ſtilo, quam Syllogiſtica dicendi ratione exponi poſſunt.

328. *Omnibus aliis in civilem hominum ſocietatem, & vitæ decurſum incidentibus ſyllogiſticam artem eſſe plane inutilem, imo & aliquando noxiam;* tertio loco diximus: facileque ob omnibus admitteretur, ſi communem omnibus hominibus cogitandi, loquendi, ratiocinandi, agendique modum parumper conſideremus. Ecquis enim eſt, ne ipſis quidem ſcholaſticis exceptis, qui res ſuas meditando, agendo, conſulendo, cum aliis hominibus confabulando, de rebuſque quibuslibet ratiocinando, Syllogiſmum, Syllogiſticamque artem adhibeat, & ne quidem comminiſcatur? Teſtes ego hujuſce veritatis appello, quotquot humanam ſocietatem, & vitæ civilis munia norunt: citra omnem igitur Syllogiſmorum apparatum totum humanæ ſocietatis commercium, quidquid homines cogitant, loquuntur, agunt, omnino peragitur: eſt igitur ad civilem hominum agendi rationem inutilis. Cumque alia ex parte ipſo rationis lumine vera a falſis diſtinguere, & unum ab alio recte deducere tota hominum ſocietas norit, hoc eſt, naturalem, civilemque habeat Logicam, qua recte cogitare, loqui, ratiocinari, vivere cognoſcant; ad Civilem hanc hominum logicam, & vitam inutilis eſt Syllogiſmus. Siquis adhuc

huc de hujuſce rei veritate dubitaret ; is quidem in omnes, & ſingulos hominum cætus, & concilia eſſet parumper admittendus, modoque cum ruſticanis agere, artifices deinde, mercatores, nobiles, & ſuprema tandem principum, rerum publicarum, atque nationum conſilia, & tribunalia audire opus eſſet: homines quidem recte ubique ratiocinantes offenderet ; quin tamen ullum Syllogiſticæ artis veſtigium animadverteret.

329. Ipſamet mentis, atque ingenii acies longa illa propoſitionum ſerie, & earumdem idearum repetitione, quæ in Syllogiſmo fiunt, langueſcit, retardatur, & retardatione ipſa non parum de vivacitate ſua remittit. Si cui hoc ultimum non probatur ; periculum faciat: de re aliqua, quam aut agnoſcere, aut probare vehementer deſideret, una cum alio, a quo rem accipiat, ratiocinetur. Ab alio ſane longis Syllogiſmis res protrahente, ſeſe a ſcopo aſſequendo, reque intelligenda detineri impatienter feret ; & parce, inquiet, tot propoſitionum farragini & idearum repetitioni, ad rem properemus. Sollemne id eſt hominibus doctis, dum familiariter inter ſe de re aliqua diſputant. Syllogiſmos faſtidire, & evitare ; etſi illorum regulas aliunde teneant: cum opinionibus, & ſententiis differunt, fundamenta quiſque oppoſita verbis, atque ideis, quantum fieri poſſit, paucioribus audire amant, notumque illud proverbium, *Sapienti parum*, erga ſe mutuo obſervari cupiunt: neque ſolum verboſam argumentationem faſtidiunt, ſed deſpectui etiam vertunt, quod longiori ratiocinatione veritas aliqua nobis proponatur: quod in acuminis atque ingenii vitium vertitur.

330. Aliquam tamen eſſe generalem argumentationis regulam, toti humanæ ſpeciei communem, qua omnes in quibuſcumque ratiocinationibus ducamur, eamque regulam eſſe idearum connexionem, & connexionis perceptionem, ultimo loco diximus: idque ſupereſt fuſius explicandum.

§. II.

## §. II.

### *Generalis quarumcumque ratiocinationum regula, ſecundum quam recta a vitioſis argumentis diſcernuntur.*

331. Cum tot inter homines ſint argumentandi rationes, atque modi, toto cælo inter ſe diverſi, quibus unum ab alio deducunt, longaque conſequentiarum ſerie, & catenatione ex remotiſſima atque ſimpliciſſima idea, & principio plura gradatim inferunt, eoque pacto ignota antea inveniunt, & reconditas veritates detegunt; una tamen eſt generalis regula, atque ſemita, qua, duce natura, mens humana in omnibus ratiocinationibus ſemper dirigitur. Naturalis hæc ratiocinandi regula aliud non eſt, quam idearum ipſarum connexio atque relatio, quam inſpiciens intellectus, fieri non poteſt, quin unam ab alia deducat aut rejiciat. Rem non melius tibi ipſi demonſtrabis, quam ſi hominum, cujuſcumque ordinis ſint, confabulationes, publica privataque commercia, atque agendi rationem contemplere. Agricultores v. g. gentem in re publica omnium litterarum expertem, quibus perinde eſt Syllogiſticum, ut mihi planeticolarum idioma, notum, de rebus ad agriculturam ſpectantibus loquentes, atque ratiocinantes audias: atque multos quidem nitide, & eleganter ſeſe explicare, & ratiocinari, quod purum naturæ donum eſt, alios majori minorive idearum confuſione (quod ceteris hominum ordinibus commune eſt) mentem ſuam aperire, aliaque ab aliis deducere animadvertes. Omnes tamen eorum hominum deductiones, & ratiocinationes ad eam, quam vident in ideis, connexionem quaſi ad lydium lapidem & rei totius fundamentum reduci comperies. Planus, inquiet eorum alter, campos, & colles reſpiciens, planus hic ager eſt; alius contra a collis ſummitate ad radices uſque declivis: copioſis igitur imbribus tota hyeme decidentibus longe præ ſecundo pingueſcet primus; cum aquarum depoſitionem, unde potiſſimus ubertatis fons derivatur ob terreni ſitum in ſeſe recipiat, atque diu ſervet planities, dum interim per agri declivia labentes aquæ fertilitatem ſuam alio deferunt.

332. Paucis quidem hiſce ideis in Syllogiſticam formam redactis, longam ratiocinationem inſtrueret ſcholaſticus tiro: ex iis vero citra ullum propoſitionum, Syllogiſmorum, & regularum apparatum, & nude in ſe ſpectatis ſuam ſibi theſim probat ruſticus Argumentator, omnemque a ſe erroris timorem ſola idearum connexionis inſpectione depellit. Omnes hominum ordines a rudiori eorum in republica conditione, a paſtoribus ad naſutiores uſque, & ſagaciores Principum conſiliarios, & miniſtros, ſcholaſticos etiam ipſos Syllogiſticæ formæ amantiores, inter ſe de rebus quibuſcumque loquentes audiamus; hanc unam iis omnibus eſſe affirmandi, aut negandi, hanc vel illam propoſitionem deducendi rationem obſervabimus, *idearum connexionem*.

333. Atque hæc rerum, & idearum connexio, aut oppoſitio, qua una aliam infert, aut rejicit, unum illud naturæ argumentum eſt, ſeu unicus ratiocinandi modus a natura nobis traditus: hanc unam omnes nullo ſtudio comparamus, hac una quoad vivimus, in rebus quibuſcunque ducimur. Cum vero multiplex ſit inter rerum naturas connexionum, aut oppoſitionum ſpecies; aliæ enim magis, aliæ minus, aliæ neceſſario, aliæ non neceſſario opponuntur, aut ſeſe inferunt; hinc etiam unum illud naturæ argumentum multiplici nomine, & ſpecie donatur, *certi*, *ſeu demonſtrationis*, *incerti*, *probabilis*, *fidei* &c. Rurſus res aliæ cum aliis connectuntur, tamquam cauſſa, aut effectus *efficiens*, *finalis*, *moralis*; aliæ vero, tamquam ſigna, conditiones, antecedentia, conſequentia, & ſimilibus aliis connexionum ſpeciebus: & ex his etiam capitibus in totidem etiam claſſes connexionis ſeu naturæ argumentum diſtingui poteſt.

334. Ut illo naturæ argumento in idearum connexione poſito ducamur, opus eſt, a naturali etiam mentis perſpicacia capiatur: rationis igitur lumen, atque ingenium, fax illa eſt, qua citra ulla artis præcepta in rerum veritate aut falſitate indagandis ducimur; dum naturali rerum, & idearum connexione perſpecta, ab una ad aliam ideam gradatim conſcendimus, unumque ab alio deducimus: in quo uno tota ratiocinationis natura poſita eſt. In duplici hoc capite integra humanarum omnium ratiocinationum

natu-

natura comprehenditur, *naturali rerum , ſeu idearum connexione , & connexionis ipſius cognitione*.

335. Naturalis hæc mentis perſpicacia, atque ingenium, quo naturalem rerum, & idearum connexionem perſpicimus, infinitos pene diſtinctionis gradus habet, quibus omnium fere hominum mentes, & ingenia inter ſe differunt: atque hinc etiam eſt, quod alii præ aliis earumdem rerum connexionem clarius & clarius, confuſius, & confuſius percipiunt: ex eoque percipiendi diſcrimine multiplex etiam in humanis ratiocinationibus diverſitas, vitium, atque præſtantia naſcitur. Incidit aliquando in numeroſa auditorum corona de re aliqua minime obvia ſermo: ad unam eamdemque hominis relationem mirum in audientium intelligentiis diſcrimen: ſunt qui vel uno prolato verbo, quo tandem tota res evadat, comprehendunt: ab aliis citius, tardius aſſenſum extorquebis: in omnibus tamen facile obſervamus, tamdiu hærere, quamdiu idearum connexionem clare non perceperunt; ſimul vero ac rem tenuere, dubitatione depulſa, ſententiam, & concluſionem proferunt. Adeo verum eſt, naturalem idearum connexionem, & connexionis perceptionem unum eſſe humanarum ratiocinationum cardinem. Subdubitet aliquis de vero aeris pondere: homini expone naturalem illam connexionem, quæ ineſt inter aerem prementem, & fluidi per tubum Torricellianum intra machinam pneumaticam aſcenſum; quo pacto extracto ſenſim aere e machinæ ipſius recipiente, ſenſim etiam e tubo torricelliano intra recipiens erecto hydrargirum deſcendat, iterum introducto, iterum etiam aſcendat: ob oculos demonſtra; fieri non poterit, quin antiquis præjudiciis ſtatim depoſitis, citra ullum omnino Syllogiſmum ſolaque idearum connexione perſpecta aeris gravitatem fateatur.

336. Hujus fere rationis eſt mirabilis illa conſequentiarum ſeries, qua res Geometricas demonſtramus: nullum illic ſyllogiſmorum, aut figurarum veſtigium: ab una ad aliam ideam, ab una ad aliam conſequentiam gradatim conſcenditur: ſolaque idearum connexione evidenter perſpecta mens noſtra ducitur, & geometricas demonſtrationes conficit. Scio quidem hujuſmodi geometrarum conſequentias, immo & omnia

nia alia argumenta, ad Syllogiſmos tandem reduci poſſe: duo tamen hæc conſtant; primum, mentem humanam citra ullam omnino reductionem ſola idearum connexione ratiocinari, aſſentiri, diſſentiri, probare, demonſtrare, credere &c. niſi contendas, ovium paſtorem v. g., dum rebus ſuis providet, atque prudenter agit, ad ſyllogiſmorum regulas atque naturam attendere, ac de horum reductione cogitare. *Secundum*, eam argumentorum ad ſyllogiſmos reductionem non modo rem longi tædioſique laboris ſæpe exiſtere, ſed ipſammet argumentorum vim atque nervos multoties infringere atque debilitare. Rem præcipue videre eſt in affectuum, & paſſionum commotionibus, in quibus vel unica ideæ, quaſi fulmine, animus noſter percellitur; cum ex adverſo illiuſmet ideæ & argumenti longa verborum ambage in Syllogiſmum redacti vis tota hebetetur, nulloſque in nobis affectus, niſi languide atque remiſſe, excitet.

337. Ex dictis igitur, niſi fallor, ſatis evincitur, univerſalem totius humani generis ratiocinationem, atque argumentandi rationem in ſola idearum connexionis inſpectione conſiſtere: eam unam nos docuit natura, eaque ſola ducimur. Et ſane qui ad ſuammet agendi, & diſſerendi rationem quotidianam animadverterit, eamque ſedulo examinaverit; facile comperiet, illa ſe una ratione agere, & ratiocinari; neque tamen dum ita agit, minus eſſe de ſuarum ratiocinationum exactitudine ſecurum, quam ſi omnia ad ſyllogiſticas regulas reduceret. A ſcholaſticis ipſis doctoribus (qui infinito pene numero atque ex omni hominum ordine ſcientias in publicis gymnaſiis ſecundum ſyllogiſticam formam tradunt), ab iis, inquam, quæras, utrum melius ſeſe in ſcholis ratiocinari, quam in privatis domibus, cum res ſuas agunt, exiſtiment. At omnia in ſcholis ad ſyllogiſmorum regulas adamuſſim expendunt: inter domeſticos autem parietes, atque amicos doctorali illa ſerietate depoſita, genio tantum ſuo, communique naturæ ſenſu atque dictamine agunt. Quod ii de ſe ipſis teſtimonium protulerint, in rem judicatam referendum exiſtima.

338. Tota igitur humanarum ratiocinationum ratio, atque hominum converſatio, & ſermo his fere peragitur; rerum ideæ primum ſenſu, atque mentis reflexione paullatim labente tempore comparantur;

com-

comparatas ideas inter noſmetipſos meditamur, aliis referimus, aut ab aliis auditas perpendimus, & intelligere adnitimur: idearum comprehenſione fit, ut earum connexionem perſpiciamus; idearum intelligentia, atque connexio omnes affectus, & paſſiones in animo & ratiocinationes in mente generant. Idearum igitur acquiſitione diteſcimus, intelligentia movemur, inſpectione ratiocinamur; hiſce omnibus, atque inſimul mutua earumdem idearum relatione, & animadverſione rationale hominum commercium peragitur.

339. In hanc unam idearum connexionem mentis noſtræ aciem intendimus, eaque perſpecta, nihil hæremus, ſed ab una illico ad aliam pertranſimus, hoc eſt, ratiocinamur. Porro naturales rerum ideæ, ſecum invicem, & ſeriatim connexæ, ſunt veluti menti vera ſemita, ſeu potius annuli, alii aliis connexi, per quos mens ipſa ab unis ad alias catenatim implexas tranſvolat; cum alia ad aliam gradus exiſtat. Atque ex modo, quo mens noſtra per hæſce idearum catenas progreditur, currit, aut tranſvolat, ingenii noſtri vires, ſubtilitas, & profunditas dignoſcitur. Sunt qui velocius, ſunt & qui tardius ab alia ad aliam ideam, catenæque anulum tranſeunt: alius quidem profundius in idearum quaſi medullam penetrat, dum alius per earum tantum ſuperficiem leviter delabitur: unde eſt quod ingenium in latitudinem, aut in profunditatem, aut in utramque exeratur. Hominem videas profundius, & medullitus rerum ideas inſpicientem, tardiori tamen greſſu catenam percurrentem: In alium ex adverſo incides, qui fulguris inſtar ſuperficiem tantum lambat, jucunde tamen luceat: quocumque modo res fiat, potiſſima ingenii nota eſt, cum ſi vel unica tibi proponatur idea, longam illico aliarum idearum ſeriem inde detegis. Id autem naturale illud ratiocinium eſt, a natura nobis datum, quod nulla arte, nulloque docente ediſcimus, & per totum vitæ curſum in rebus omnibus adhibemus: neque ullus umquam vel ab homine Scholaſtico fit Syllogiſmus, niſi poſtquam naturalem idearum connexionem introſpexit, hoc eſt, naturali ratiocinatione uſus Syllogiſmi materiam agnovit, & concluſionem mente jam deduxit.

§. III.

nia alia argumenta , ad Syllogiſmos tandem reduci poſſe: duo tamen hæc conſtant ; primum , mentem humanam citra ullam omnino reductionem ſola idearum connexione ratiocinari , aſſentiri , diſſentiri , probare , demonſtrare , credere &c. niſi contendas , ovium paſtorem v. g. , dum rebus ſuis providet , atque prudenter agit , ad ſyllogiſmorum regulas atque naturam attendere, ac de horum reductione cogitare. *Secundum* , eam argumentorum ad ſyllogiſmos reductionem non modo rem longi tædioſique laboris ſæpe exiſtere , ſed ipſammet argumentorum vim atque nervos multoties infringere atque debilitare . Rem præcipue videre eſt in affectuum , & paſſionum commotionibus , in quibus vel unica ideæ , quaſi fulmine , animus noſter percellitur ; cum ex adverſo illiuſmet ideæ & argumenti longa verborum ambage in Syllogiſmum redacti vis tota hebetetur , nulloſque in nobis affectus , niſi languide atque remiſſe , excitet.

337. Ex dictis igitur , niſi fallor , ſatis evincitur , univerſalem totius humani generis ratiocinationem , atque argumentandi rationem in ſola idearum connexionis inſpectione conſiſtere : eam unam nos docuit natura , eaque ſola ducimur . Et ſane qui ad ſuammet agendi , & diſſerendi rationem quotidianam animadverterit , eamque ſedulo examinaverit ; facile comperiet , illa ſe una ratione agere , & ratiocinari ; neque tamen dum ita agit , minus eſſe de ſuarum ratiocinationum exactitudine ſecurum , quam , ſi omnia ad ſyllogiſticas regulas reduceret . A ſcholaſticis ipſis doctoribus ( qui infinito pene numero atque ex omni hominum ordine ſcientias in publicis gymnaſiis ſecundum ſyllogiſticam formam tradunt ) , ab iis , inquam , quæras , utrum melius ſeſe in ſcholis ratiocinari , quam in privatis domibus , cum res ſuas agunt , exiſtiment . At omnia in ſcholis ad ſyllogiſmorum regulas adamuſſim expendunt : inter domeſticos autem parietes , atque amicos doctorali illa ſerietate depoſita , genio tantum ſuo , communique naturæ ſenſu atque dictamine agunt. Quod ii de ſe ipſis teſtimonium protulerint , in rem judicatam referendum exiſtima.

338. Tota igitur humanarum ratiocinationum ratio , atque hominum converſatio , & ſermo his fere peragitur ; rerum ideæ primum ſenſu , atque mentis reflexione paullatim labente tempore comparantur ;

com-

comparatas ideas inter noſmetipſos meditamur, aliis referimus, aut ab aliis auditas perpendimus, & intelligere adnitimur: idearum comprehenſione fit, ut earum connexionem perſpiciamus; idearum intelligentia, atque connexio omnes affectus, & paſſiones in animo & ratiocinationes in mente generant. Idearum igitur acquiſitione diteſcimus, intelligentia movemur, inſpectione ratiocinamur; hiſce omnibus, atque inſimul mutua earumdem idearum relatione, & animadverſione rationale hominum commercium peragitur.

339. In hanc unam idearum connexionem mentis noſtræ aciem intendimus, eaque perſpecta, nihil hæremus, ſed ab una illico ad aliam pertranſimus, hoc eſt, ratiocinamur. Porro naturales rerum ideæ, ſecum invicem, & ſeriatim connexæ, ſunt veluti menti vera ſemita, ſeu potius annuli, alii aliis connexi, per quos mens ipſa ab unis ad alias catenatim implexas tranſvolat; cum alia ad aliam gradus exiſtat. Atque ex modo, quo mens noſtra per hasce idearum catenas progreditur, currit, aut tranſvolat, ingenii noſtri vires, ſubtilitas, & profunditas dignoſcitur. Sunt qui velocius, ſunt & qui tardius ab alia ad aliam ideam, catenæque anulum tranſeunt: alius quidem profundius in idearum quaſi medullam penetrat, dum alius per earum tantum ſuperficiem leviter delabitur: unde eſt quod ingenium in latitudinem, aut in profunditatem, aut in utramque exeratur. Hominem videas profundius, & medullitus rerum ideas inſpicientem, tardiori tamen greſſu catenam percurrentem: In alium ex adverſo incides, qui fulguris inſtar ſuperficiem tantum lambat, jucunde tamen luceat: quocumque modo res fiat, potiſſima ingenii nota eſt, cum ſi vel unica tibi proponatur idea, longam illico aliarum idearum ſeriem inde detegis. Id autem naturale illud ratiocinium eſt, a natura nobis datum, quod nulla arte, nulloque docente ediſcimus, & per totum vitæ curſum in rebus omnibus adhibemus: neque ullus umquam vel ab homine Scholaſtico fit Syllogiſmus, niſi poſtquam naturalem idearum connexionem introſpexit, hoc eſt, naturali ratiocinatione uſus Syllogiſmi materiam agnovit, & concluſionem mente jam deduxit.

§. III.

## §. III.

### *Opus ne ſit naturalem hanc vulgaremque hominum ratiocinationem, atque Logicam, ad Artificialem, & Syllogiſticam reducere.*

340. Miram ſane obſervari in communi, & civili hominum commercio, cogitandi, loquendi agendique ratione argumentationum varietatem, ſenſa quemque ſua diverſo modo proponere & propoſitionum rationem adducere, ſatis hactenus evicimus, & communis omnium experientia demonſtrat. Inter multiplices hujuſce diverſitatis cauſas, a rerum ipſarum, de quibus agitur, viſceribus deſumptas numerari potiſſimum debet infinita illa, quæ inter homines viſitur, ingenii, mentiſque indoles, atque diverſitas. Quibus nitide in cerebro depinguntur ideæ, nitide etiam, vel in familiaribus converſationibus, probandæ quæſtionis argumenta proponuntur; quantumvis a Syllogiſtica forma toto cælo diſtent. Contra vero, ſi nubilum ſit ingenium, rerumque ideæ male in cerebro diſpoſitæ, inordinate expreſſæ, & non niſi ſuperficie tenus perceptæ; argumenta alias manifeſta quodam obſcuritatis velo involuta proponentur. Quantum vero in hominibus eſt ingeniorum diſcrimen, atque varietas, quod percipiendi, diſtinguendi, atque ſeſe enunciandi facultatem attinet? Alio etiam ex capite magna inter hominum ratiocinationes varietas deprehenditur. In eademmet converſatione unius ejuſdemque rei aſſertionem, & aſſertionis rationem brevius, concinnius, atque ſimplicius ab uno, quam ab alio adduci animadvertes.

341. Cum tanta in civili hominum commercio atque conſuetudine ſit ratiocinandi varietas; quæri hic merito poteſt, unde tandem dignoſcendum ſit, recte nec ne familiares & quotidianæ hominum ratiocinationes procedant; ſit ne etiam, & quænam generalis regula, quæ omnium argumentationum in communem hominum conſuetudinem incidentium criſis exiſtat. Exemplis res fiet clarior: his aut ſimilibus aliis modis ſenſa noſtra paſſim enunciamus.

1. *Faceret Deus, ut Mahometana religio funditus deſtrueretur; ne tot animæ miſerum perirent.*

2. Eu-

2. *Europæi Indianorum ludibrium ſumus ; cum ipſis aurum importemus, ab ipſis merces accipiamus.*

3. *Quis mundum credat æternum , dum omnes artes recenter ortas agnovimus.*

4. *Quidquid ad vitam æternam Deique amorem non ducit , non eſt ſtudioſe quærendum : divitiarum ſane amor ad vitam æternam non ducit : Quid igitur tantopere divitias inhiamus ?*

5. *Lex naturalis & divina jubet regibus , & principibus obedire , eoſque colere : Joſephum igitur hujus nominis primum Luſitaniæ Regem lege naturali , & divina colere oportet.*

6. *Ita ne lætus vivis , vivendi non ſecurus ?*

342. Hiſce quidem, & infinitis aliis modis homines paſſim cogitando, loquendo, ſcribendo, agendo quotidie ratiocinamur, quin aliquid de Syllogiſmo ejuſque regulis cogitemus : licet enim omnes adductæ ratiocinationes ſint optimæ , atque recte concludant ; vix earum una aut altera Syllogiſmum continet. Unde tamen dignoſcemus, eas eſſe rectas ratiocinationes ?

Reſp. Duplex eſſe poteſt generalis regula , aut criterium, quo omnium ratiocinationum exactio perpendatur, atque dignoſcatur ; alia quidem externa, nempe reductio ad Syllogiſmos; alia vero ipſarum ratiocinationum intima, nempe ipſiuſmet connexionis inter antecedens , & conſequens , ſeu inter præmiſſas & concluſionem intercedentis perceptio. Quod primam attinet, dubitari non poteſt, quin reductio ad Syllogiſmos ſimplices, & abſolutos recta ſit regula ad noſtrarum omnium ratiocinationum exactionem , & rectum dignoſcenda : ſcimus enim omnem Syllogiſmum ſecundum præſcriptas regulas inſtitutum rectam eſſe ratiocinationem : Quidquid igitur ad ejuſmodi Syllogiſmos reducetur , legitimam ratiocinationem continebit.

343. *Dico tamen, primam hanc reductionis regulam, neque eſſe neceſſariam, neque ullius uſus , neque ſemper facilem.*

*Primum* ex univerſali hominum ſenſu , atque conſuetudine demonſtratur. Totum humanum genus ratiocinatur, & propria unuſquiſque ſenſa , & argumentationes mira prorſus varietate , milleque modis inter ſe diverſis enunciant, quorum ſpeciem quinque tantum exemplis dedimus : neque tamen ullus eſt , ni-

gavimus: meritoque id factum proprio periculo edoceberis. Rem in allatis exemplis, quæ familiaria ſunt tentemus. Hæc ratiocinatio quarto loco a nobis propoſita,

*Quidquid ad vitam æternam, Deique amorem non ducit, non eſt ſtudioſe quærendum.*
*Divitiarum ſane amor ad vitam æternam non ducit:*
*Quid igitur tantopere divitias inhiamus? (vel) divitiæ igitur non ſunt ſtudioſe quærendæ.*

347. *Primo*, Ratiocinatio ex ſola idearum connexione apparet legitima: omnes tamen propoſitiones in ſpeciem videntur eſſe negativæ, vel etiam ex duplici propoſitione negativa concluſio affirmativa deduci, quod eſt contra Syllogiſmorum regulas. Plurima hujuſce generis argumenta in ſpeciem negativa paſſim afferuntur, quæ tamen recte concludunt; eo quod propoſitiones aliquæ, in ſpeciem negativæ, ſint reapſe affirmativæ: id quod facile animadvertemus, ſi ipſarum propoſitionum ſenſum quæramus. Argumentum examinando invenimus, hunc eſſe propoſitionis ſecundæ ſenſum, *divitiarum ſane amor eſt aliquid, quod ad vitam æternam non ducit*; ratiocinationis igitur præmiſſæ hunc habent ſenſum.

*Omne quodcumque ad vitam æternam, Deique amorem non ducit, non eſt ſtudioſe quærendum:*
*Divitiarum ſane amor eſt aliquid, quod ad vitam æternam non ducit.*

Ex quibus præmiſſis hæc deducitur concluſio, *divitiarum amor non eſt ſtudioſe quærendus*, quæ quidem legitima eſt in prima figura: hæc tamen non eſt primæ ratiocinationis concluſio, ſed hæc alia, *divitiæ igitur non ſunt ſtudioſæ quærendæ*, quæ elici non poteſt, atque ab alia, quam modo deduximus, multum differt: quoniam tamen ſi amor divitiarum non eſt quærendus, divitiæ etiam ipſæ quærendæ non ſunt; e prima ad harum idearum, ſeu propoſitionum ſecundam ratione connexionis facilis eſt conſecutio, quæ in hunc modum oſtendi poteſt,

*Illud cujus amor non eſt quærendus, non eſt quærendum:*
*Divitiæ ſunt aliquid, cujus amor non eſt quærendus;*
*Ergo divitiæ non ſunt quærendæ.*

Secunda hac concluſione, & prima alia, quam deduximus, jam demonſtrata, in aliam tandem devenimus, *quid ergo divitias tantopere inhiamus?* Quæ commotæ jam voluntatis concluſio exiſtit, & longe efficacius conſequentiæ veritatem oſtendit, alteque in animo defixam indicat.

348. Atque ex modo dictis duo ad rem noſtram maxime ſpectantia inferuntur: *Primum*, longe efficacius, clarius, atque vehementius familiaribus, atque naturalibus ratiocinationibus, quibus, ſola natura duce, utimur, veritatem a nobis aſſequi, proponi, atque ob oculos oſtendi, quam artificialibus argumentandi modis, ſeu Syllogiſmis. Prioribus enim modis mens humana vix primum illud principium ratiocinationis, & cardinem medullitus introſpexit; perſpecta illico conſequentium inde idearum connexione, a prima ad ultimam quaſi fulgur evibratur, omiſſiſque intermediis ideis, atque concluſionibus, quas ipſa penitius in oculi ictu inſpexit, ad ultimam, ad rei perſuaſionem, & voluntatis paſſionem excitandam tranſilit. Contra vero quænam propoſitionum ſeries, atque numerus opus eſt, ut Syllogiſtica methodo a prima ad ultimam conſequentiam, animique affectum eliciendum, quod totius rei caput eſt, deveniamus? Per multiplicem etiam illum propoſitionum ordinem, tamquam per longam faſtidioſamque viam mens ipſa defatigatur, & vis argumenti ob mentis ad plura objecta, & propoſitiones diſtractionem langueſcit.

349. *Secundum*, ex allatis ſuperius ratiocinationibus eam, quam hactenus proſecuti ſumus, facilius præ aliis ad Syllogiſmum reduci; nec niſi tamen per multas ambages ad communem Syllogiſmorum formam revocari: aliarum igitur quamplurimæ, quæ longius a Syllogiſmorum ſpecie recedunt, operoſius adhuc ad illos reducentur: exemplum ſit, quod primo loco poſuimus: *faceret Deus, ut Mahometana religio funditus deſtrueretur, ne tot animæ miſerum perirent:* hujuſmodi locutio partim ad voluntatem ſpectat: mentis eſt, ex animarum damnatione deducere, Mahometanæ religionis deſtructionem eſſe deſiderabilem; voluntatis vero deſiderare; primum ita demum ad Syllogiſmum poteſt reduci:

*Omnis religio, in qua animæ pereunt, eſt falſa, illiuſque deſtructio peti a Deo debet:*

Ma-

*Mahometiſmus eſt Religio, in qua animæ pereunt: Ergo Mahometiſmus eſt falſus, illiuſque deſtructio peti a Deo debet.*

Qua poſita concluſione, pronum voluntati eſt, in vehementem illum affectum erumpere, *faceret Deus* &c. Operoſius adhuc ratiocinationes aliæ ad Syllogiſmum revocabuntur, ut rem tentanti experientia demonſtrabit: ſatis igitur ex his, quod tertio loco aſſertum eſt, confecimus.

350 Dico ſecundo: *ipſamet connexio inter antecedens, & conſequens, ſeu inter præmiſſas, & concluſionem, & clara ipſius connexionis perceptio naturale illud eſt omnium ratiocinationum noſtrarum criterium, quo ſanæ a vitioſis dignoſcuntur; neque ad id rei ulla alia opus eſt artificiali regula.*

Non ſatis ſcilicet humanæ menti providiſſet naturæ auctor, Deus; ſi animam natura ſua cogitantem, & recte ratiocinantem crearet, quæ tamen recte ſeſe ratiocinari ſuopte ingenio natura, atque rationis lumine non diſcerneret. Equidem dum quis noſtrum cogitat, ſuæmet cogitationis conſcius exiſtit, ipſaque cogitatio naturale quoddam eſt mentis lumen, quod & objectum, & ſemet intellectui manifeſtat: ratiocinatio autem eſt cogitatio complexa, ſeu lumen connexionem inter unum, & aliud oſtendens, ejuſque beneficio unum ab alio deducens: ipſamet igitur ratio mentis etiam fax & lumen eſt, quo unam inter, & aliam ideam connexio manifeſtatur, unamque ab alia deduci poſſe oſtenditur.

351. Nemo ſane eſt, qui Geometricæ demonſtrationis ideas, idearumque catenationem percurrens, v. g. pythagoricum illud theorema, quo hypothenuſæ quadratum duobus ſimul aliorum laterum quadratis æquale eſſe demonſtratur, de ratiocinationis evidentia dubitet: pura tamen illic viſitur idearum connexio ab unaque ad aliam ſeriatim mens noſtra deſcendit. Connexio illud inter unam, & alteram ideam, ſeu inter unum, & alterum ratiocinationis extremum intercedens, & clara connexionis perceptio, illa nobis regula, fax, & lumen eſt, quo rectam a vitioſa ratiocinatione diſcernimus: ad eum plane modum, quo materiale lumen & objecta, & viam, & ſemetipſum oculis manifeſtat. Atque ex his, & aliis, quæ ha-

ſtenus diximus, ſecunda etiam propoſitionis pars plane evincitur.

352. At infinitæ paſſim fiunt, inquies, ab omni hominum ordine vitioſæ ratiocinationes, de quacumque tandem re ipſi inter ſe loquantur: interim tamen quis eorum eſt, qui non recte ſeſe ratiocinari exiſtimet? Omnes autem naturali mentis regula, & rationis lumine ſeſe duci contendunt: prædicta igitur regula non ſatis nos a vitioſis ratiocinationibus vindicat, alioque opus eſt Criterio, quo de recto ipſiuſmet regulæ uſu certi eſſe poſſimus. Quænam autem hæc regula, niſi ratiocinationis ad Syllogiſmos reductio? hæc una ratio eſt, qua & connexionem ipſam ratiocinationis noſtræ extremis reapſe convenire agnoſcimus, & falſum conſequens a veris principiis deducere non poſſumus. Reſpondeo: Humanarum ratiocinationum fallacias ex multiplici fonte ſtatim recenſendo derivari, quibus, magnam ſaltem partem, perperam remedium quæras operoſa illa ratiocinationum ad Syllogiſmos reductione: paucis rem modo attingemus, fuſius in loco proſecuturi. Mentis noſtræ errores, vel ad judicia, hoc eſt, ad præmiſſas, vel deductionem unius veritatis ex alia, quod proprie ratiocinari eſt, pertinent. Omnes generatim ad hæc capita reducuntur. Primo, Ad idearum defectum; cum ſcilicet de re aliqua pronunciamus, de qua ne ideam quidem habemus. Secundo, Ad earumdem idearum confuſionem; niſi enim rerum ideas clare inſpiciamus; quid iis conveniat, aut opponatur, diſcernere non poſſumus. Tertio, Ad mediarum idearum, atque argumentorum defectum; ſæpe enim fit, ut una idea, aut propoſitio ab altera mediis quarumdam idearum catenationibus deducatur: ſi igitur medias illas ideas non habeamus; principio admiſſo conſequentem inde veritatem ob ignoratam connexionem negabimus. Quarto, Ad falſa principia, quibus imbuti ſumus. Quinto: Ad vocabulorum ſignificationis ambiguitatem. Atque hiſce omnibus errorum fontibus remedium non afferunt Syllogiſmi.

353. Quod ad ratiocinationem ſpectat, poteſt eſſe illa falſa, atque vitioſa, primo ob præmiſſæ alicujus aut antecedentis falſitatem, unde conſequens deducimus: ex principio enim falſo quod verum eſſe arbitramur, mirum non eſt, ſi falſum etiam conſequens dedu-

deducimus: atque hic etiam errorum fons, & ratiocinationum defectus nulla earum reductione vitari poteſt; cum in omni Syllogiſmo præmiſſæ falſæ poni, admittique poſſint, ut veræ. Secundo: vitioſa erit ratiocinatio, atque hic eſt defectus earum proprius, ſi ex antecedente, aut præmiſſis veris conſequens falſum deducamus: quod quidem ex connexionis defectu accidere tantum poteſt. Poſtremum hoc unum eſt, quod reductione evitari poteſt: ſi enim Syllogiſmi ſecundum præſcriptas regulas inſtituantur; numquam ex præmiſſis veris falſum conſequens deduci poteſt; certumque id eſt connexionis inter antecedens, & conſequens intercedentis argumentum. Sed ut hoc etiam reductione ad Syllogiſmos obtineatur, diligenter animadvertendæ cavendæque Syllogiſmorum fallaciæ, *Sophiſmata* vulgo nuncupata, quæ ſtatim dabimus: aliter in eumdem ſcopulum iterum incidimus.

354. Poſtremum hoc etiam vitium, quod in vulgares, & familiares hominum ſermones multoties incidit, ſolo rationis lumine caveri poteſt, nulla reductione adhibita; cum id paſſim ab iis vitari animadvertamus, qui & nitidam habent mentem, & non niſi de iis, quæ clare percipiunt, ſententiam ſuam ferunt. Hæc una igitur tenenda eſt regula, ab ipſomet rationis lumine dictata, omnibuſque notiſſima & menti ſemper præſens, *amplius nihil, neque diverſo modo in concluſione dicatur, quam fuit in præmiſſis dictum, ſeu id ſolum in concluſione inferatur, quod ipſamet connexio inferendum eſſe demonſtrat*. Ad quam unam regulam ipſo rationis dictamine notam, omnes tandem Syllogiſmorum regulæ reducuntur. In ea regula duo ſignificantur, connexio, & connexionis modus: primum ad ratiocinationis exactionem, præmiſſarum veritate ſuppoſita, ſpectat; ſecundum ad præmiſſarum, & concluſionis veritatem, ratiocinationis exactione poſita, pertinet.

355. Rem facile explicabimus. Connexio inter antecedens & conſequens, ſeu inter præmiſſas, & concluſionem intercedens legitimam efficit ratiocinationem, ita ut antecedente, aut præmiſſis conceſſis non amplius negari poſſit conſequens: ad ratiocinationis tamen veritatem prædicta connexio non ſufficit, ſed præmiſſarum veritas ulterius requiritur; alioquin op-

time multoties ratiocinaberis, falſo tamen principio, atque fundamento rem omnem conſtrues. Sed hæc duo, iterum dico, mens humana ſuomet ingenio animadverteret, niſi illa ſit nimium hebes: uno verbo ratiocinia noſtra fallunt ex recenſitis ſuperius fontibus, ex quibus eſt, ut neque de præmiſſarum veritate, neque de conſequentis connexione recte judicemus: argumentum tamen ſecundum Syllogiſticam formam diſpoſitum non facit, quominus falſas præmiſſas exiſtimem veras, aut quod circa apparentem connexionem non decipiar.

## LECTIO TERTIA.

*De ratiocinationibus complexis; de iis potiſſimum quæ in communem hominum conſuetudinem, atque commercium frequentiſſime incidunt.*

### §. I.

*Complexarum ratiocinationum notio, ſpecies, & uſus.*

356. Complexarum, & compoſitarum propoſitionum notionem, naturam, & ſpecies ſuperius dedimus; atque ex ibi dictis, quid modo ſignificemus, facile intelligetur. Opus tamen non eſt ad ratiocinationem complexam, omnes illius propoſitiones eſſe complexas, immo id in omnibus fere eſſet impoſſibile, ut ex dicendis erit manifeſtum.

357. Hujuſmodi ratiocinationum multiplex diſtinguitur ſpecies; præcipuæ ſunt *conditionales*, *disjunctivæ*, *copulativæ*, *cauſſales*, ut nihil dicam de *modalibus*, quarum, aut nullus eſt uſus, aut ſi quis aliquando hujuſcemodi ſpecie argumentatur; propoſitionum diſpoſitione utitur adeo manifeſta, ut res per ſe ipſam pateat, nullaque regula opus ſit præter naturale ipſum mentis noſtræ ingenium: ut ſi quis diceret:

*Impoſſibile eſt, hominem Ethnicum, & ad inferos jam damnatum ſalvari:*

*Imperator Trajanus fuit homo Ethnicus ad inferos damnatus;*

Im-

*Impoſſibile ergo eſt, Trajanum fuiſſe ſalvatum* (*).

Prædictis Syllogiſmorum complexorum ſpeciebus addi poſſunt & aliæ inferius dandæ, quæ vel ad illas facile reducuntur, vel parum ab iis differunt, magnoque inter homines uſui eſſe ſolent.

*Syllogiſmi conditionales.*

Prima complexarum ratiocinationum ſpecies ſunt Syllogiſmi conditionales, v. g.

*Si terra circa ſolem movetur, ſol in centro quieſcit;*
*Terra circa ſolem movetur:*
*Ergo ſol in centro quieſcit.*

358. *Syllogiſmi conditionales* ii ſunt, in quibus major ſaltem propoſitio eſt conditionalis, ceteræ vero aut abſolutæ eſſe poſſunt, ut in allato exemplo viſitur, aut conditionales. Duplex igitur eſt horum Syllogiſmorum ſpecies: in prima eſt major propoſitio conditionalis, quæ minorem propoſitionem, atque concluſionem in ſe continet, diverſo tamen modo affirmat: in majori nimirum neque conditionatum, neque conditio abſolute ponitur, aut tollitur; ſed ſolum conditionatum ſub conditione affirmatur, aut negatur: minor abſolute ponit conditionem, concluſio abſolute affirmat, aut negat conditionatum. Hujuſce argumentandi modo fundamentum eſt connexio inter conditionem, atque conditionatum: eaque connexio in majori ponitur, quin aut conditionis, aut conditionati exiſtentia abſolute ponatur: quoniam tamen ea connexione ſemel data, fieri non poteſt, ut exiſtat conditio, quin exiſtat conditionatum; neceſſario inde ſequitur, quod ſi conditio abſolute ponatur in minori, conditionatum etiam abſolute in concluſione poni poſſit: reducitur ſcilicet hæc argumentatio ad conſecutionem, in majori quidem ſub conditione, in minori, & concluſione abſolute prolatam.

359. Quoniam duplex eſt conſequentiarum lex, ipſimet idearum connexioni innixa; prima, *ut ab ante-* *tece-*

(*) *Eo hæc ſpectant, quod auctores aliqui referunt, & credunt, D. Gregorium magnum per* 500. *fere annos a Trajani Imperatoris morte pro illo Deum oraſſe, & illius ſalutem obtinuiſſe.*

*tecedente poſito inferatur etiam conſequens*: ſecunda, *ut ſublato conſequente, tollatur etiam antecedens*, ut ſuperius demonſtravimus; inde etiam eſt, quod duplici etiam modo ex propoſitione conditionali argumentari poſſimus, 1. ponendo conditionem, ſeu antecedens in minori, ut ponamus etiam in concluſione conditionatum, ſeu conſequens. 2. Conſequens in minori tollendo, ut inde conditionem in concluſione negemus: utriuſque exemplum ſit.

1. *Si rex virtute, & ſcientia militari clariſſimus inſtructiſſimum exercitum ducit; feliciter fere ſemper omnia illi vertunt*:
*Rex Boruſſiæ virtute & ſcientia militari clariſſimus inſtructiſſimum exercitum ipſe ducit*;
*Ergo feliciter fere ſemper omnia illi vertunt*.
2. *Si Pergama dextra defendi poſſent, etiam hac defenſa fuiſſent*;
*Sed hac dextra non fuerunt defenſa*:
*Ergo Pergama non poſſunt defendi hominum dextra, hoc eſt, hominum virtute*.

360. Hiſce in exemplis indicata modo illa obſervamus; 1. in majoribus conditionalibus ob ſuppoſitam connexionem inter conditionem, & conditonatum adſtruitur, quod ſemel ac exiſtat, aut affirmetur conditio, v. g. præſentia regis in caſtris, conditionatum conſequatur. 2. Data igitur veritate majoris conditionalis, neceſſe eſt, ut quandoquidem in minori ponitur. *Regis Boruſſiæ virtute, & ſcientia militari clariſſimi præſentia in caſtris*, conditionatum etiam conſequatur, *omnia fere ſemper illi bene vertere*. 3. Quod ſi majoris iterum propoſitionis veritate ſuppoſita, *Trojam nimirum Hectoris virtute defendendam fuiſſe, ſi humana vi poſſet defendi*, fatearis in minori, Trojam Hectoris virtute non fuiſſe defenſam: conſequens inde eſt, nulla hominum vi defendi poſſe Trojam. Paucis dicam: in majori conditionali ponimus conſecutionem a conditione ad conditionatum: in minori abſolute ponimus conditionem, ut abſolute etiam in concluſione inferamus conditionatum: vel tollimus abſolute in minori conſequens, ut tollamus etiam in abſoluta concluſione antecedens, ſeu conditionem.

361. Duplici huic ratiocinationi conditionali legitimæ duplex etiam vitioſus Syllogiſmus conditionalis reſpondet: quorum primus eſt, ſi ex negatione antecedens-

cedentis, ſeu conditionis in minore negemus etiam conditionatum: ſecundus vero ſi a poſitione conditionati, ſeu conſequentis, poſitionem conditionis, ſeu antecedentis deduceremus: neutrum enim eorum in conſecutionibus valet, ut in exemplis ſequentibus videre eſt.

*Si Carthaginenſes Americam noverunt, navigatum eſt in Americam;*
*Carthaginenſes Americam non agnoverunt;*
*Ergo navigatum non eſt in Americam:*

362. Unum enim, idemque conſequens *navigatio in Americam* a pluribus antecedentibus deduci poteſt; licet igitur unum antecedens tollatur, dummodo aliud maneat, tolli non poteſt conſequens.

*Si America ab Aſia non dividitur; ab Europa per polum*
*Arcticum ad Japoniam pervenire non poſſumus;*
*Sed ita eſt, quod per polum Arcticum ab Europa ad Japoniam pervenire non poſſumus:*
*Ergo America ab Aſiæ continenti non dividitur,*

Poteſt ſcilicet utraque præmiſſa eſſe vera, & tamen conſequentia fallere: cum navigatio illa muliplici alio de capite reddi poſſit impoſſibilis.

363. Ratiocinationes conditionales alterius ſpeciei ſunt, quæ omnes propoſitiones habent conditionales, v. g.

*Si aurum, & argentum in dies ſemper multiplicantur; viliſſima tandem evadent;*
*Si Americanæ eorum metallorum fodinæ non exhauriuntur, ea in dies ſemper multiplicantur;*
*Ergo ſi Americanæ fodinæ non exhauriuntur, ea metalla evadent viliſſima.*

364. Quod ad ſecundam hanc ratiocinationum ſpeciem attinet, duo conſtant: 1. Nihil iis abſolute concludi, affirmari, aut negari: ſeriem tantummodo conſequentiarum inſtituimus, quam non modo per duos gradus, ſed per plures etiam proſequi poſſumus, v. g. *Si eſt motus, ſunt corpora: ſi ſunt corpora, ſunt cauſſæ; ſi ſunt cauſſæ, eſt mundus: ſi eſt mundus, eſt etiam Deus: Ergo ſi eſt motus, eſt etiam Deus*. Facile a primo ad ultimum abſolute concludes; ſi primam cond tionem abſolute ſtatuas; aut ſi ultimum conſequens tolleres (ut fit ab Atheo) facile inde omnes præmiſſas conditiones tolleres. 2. Raro tamen evenit,

nit, quod hujuſmodi ratiocinandi modo homines utantur. Contra vero Syllogiſmi conditionales primæ ſpeciei in civilem etiam, atque familiarem hominum converſationem ſæpiſſime incidunt, præcipue ſi arida ſcholarum forma, & ſpecie prætermiſſis, amæniori ſe ſe cultu induant, quo nihil de concludendi vi amittunt, multumque oblectamenti alia ex parte acquirunt, ut paucis modo indicabimus.

## §. II.

### *Ratiocinationes conditionales in civilem hominum converſationem, & conſuetudinem paſſim incidentes.*

365. Quoniam Logicam non iis tantum, qui ſcholas frequentarunt, aut etiamnum frequentant, ſed aliis pariter hominum ordinibus, qui ſtudia colunt, aut errores ſaltem vitare ſtudent, ſcribere decrevimus; quis conditionalium ratiocinationum uſus ſit in civili humanæ ſocietatis commercio potiſſimum exponemus. Rem perpendenti ſequentia animadvertuntur. 1. Frequentiſſimus inter homines eſt conditionalium Syllogiſmorum uſus; quocumque tandem modo mentem ſuam aliis aperiant, ſcribendo, orando, familiariter inter ſe ſe loquendo, ut adducenda exempla demonſtrabunt, & facile quiſque obſervando, Tullium, Poetas, alioſque ſcriptores legendo, comperiet. Cum quidquid ſcholarum morem, ſtylumque ſapit, in civili commercio moleſte feramus; conditionales etiam Syllogiſmi, cum in civilem hominum ſocietatem producuntur, elegantiori ſemper cultu ab ſcholaſtica ſimplicitate alieno, ſe ſe produnt, & ſequentibus fere formis producuntur.

366. 2. Prima conditionalis ratiocinationis forma, atque modus eſt, cum integrum Syllogiſmum unica propoſitione conditionali comprehendimus. In hunc modum in ipſis etiam converſationibus, quibus hac noſtra ætate Anima noſtra, Religio, Deus ipſe in dubium a tot libertinis vertuntur, familiariter dicimus,

*Si id quod cogitat atque ratiocinatur, non eſt pura materia, & machina; ipſique libertini, & Atheiſtæ citra dubium cogitant, atque ratiocinantur, ut ipſamet* eos

*tos conſcientia convincit; dici ab iis non poterit, ſe ſe eſſe puram materiam, & machinas, poſt quarum diſſolutionem nihil niſi materiale remaneat.*

367. Quis noſtrum eſt, qui hanc dicendi rationem paſſim non audiat, & ipſe etiam non adhibeat?

368. 3. Sæpe etiam ſolam propoſitionem conditionalem, ſeu majorem elicimus, cetera vero omnia in auditorum gratiam reticemus; quibus moleſtum fere ſemper eſt, ſi res facile deducendas iis obtrudamus, quaſi de eorum ingenio diffideremus: hujuſmodi eſt illud Virgilii,

*Si Pergama dextra*
*Defendi poſſent, etiam hac defenſa fuiſſent.*
*Si tellus relata ad ſolem fere nihil eſt,*
*Quis ſolem circa illam volvi credet?*

369. Quin etiam multoties ſolam conditionem enunciamus, conditionato, reliquiſque omnibus prætermiſſis: quod quidem, præcipue ſi per optativum exprimatur, maximam habet vim, longam idearum quaſi ſeriem poſt illam conditionem oſtendit: ita ſi Gallus poſt tot acceptas clades inſultanti Anglo, aut Germano reponeret, *in vivis ageret Turena!* Quid etiam non diceret Italo homini Rex Boruſſiæ hac unica conditione pronuntiata, *ſi non eſſet comes Daun......*, atque hiſce quidem non ſolum integra ratiocinatio, verum etiam animæ paſſiones vivide exprimuntur.

370. 4. A propoſitione conditionali ad abſolutam concluſionem, prætermiſſa minori, ſæpe tranſimus; cui totius argumenti ſeu ratiocinationis rationem ſubjungimus:

*Si abſque Syllogiſmis exacte ratiocinari, niſi difficulter, nequeunt homines; ante Ariſtotelem male ratiocinabantur: citra omnem igitur Syllogiſmum optime cogitamus; quis enim ignorat, perinde humanum genus antea, atque poſt Ariſtotelis tempora rebus ſuis providiſſe?*

Non infrequens etiam eſt, & ingenii habetur nota, cum a conditione aliqua conditionatum remotiſſimum, & non niſi multiplici graduum ſerie cum conditione connexum infertur.

371. 5. Nonnunquam etiam ſola conditionali elicita, ejus rationem ſubjungimus, ceteriſque auditorum perſpicaciæ relictis, ratiocinationem abſolvimus.

Si Turcæ modo Auſtriacam ditionem invaderent, nil

nil inde niſi clades reciperent; quid enim gens tot ab annis armorum inexperta contra veteranas Germanorum copias, & ſtrenuos duces poſſet?

Ita etiam fit, ut vel uno verbo concepta interrogatio non modo quæ in Syllogiſmo deſunt, ſed totius rei aſſertæ rationem afferat.

372. 6. Ex majori denique propoſitione abſoluta affirmativa, aut negativa, conditionalem elicimus concluſionem, quæ cujuſcumque figuræ, aut modi regulas ſervare poteſt, licet nullus ſit, qui ad ejuſmodi animadverrat in civili hominum ſocietate, quantumvis illas regulas aliunde non ignoret. Argumentum igitur *in barbara* inſtituemus:

*Omnes homines ſunt natura ſua liberi:*
*Si igitur omnes Africani ſunt homines, omnes Africani ſunt natura ſua liberi.*

Similiter *in Celarent:*

*Nullum mendacium eſt licitum:*
*Si igitur omnis reſtrictio mentalis eſt mendacium, qui illam licitam eſſe dicemus?*

373. Hiſce, & pluribus aliis modis conditionales Syllogiſmos, civitate tamen donatos, ( ſi ita fas eſt loqui ) in familiaribus civilibus converſationibus adhibemus, recteque ſecundum Syllogiſticas regulas ſola natura duce loquimur, quin ad ejuſmodi regulas animadvettamus. Quin immo ut in eloquentia, ſic etiam in logica, qui ad artem animum advertat, unpræceptorumque ductu argumentum tractet; vix unquam fiet, ut & nitide, & nervoſe ratiocinetur; adeo verum eſt, nihil tandem ab humana mente numeris omnibus abſolutum fieri, niſi naturæ genio ducatur.

## §. III.

### *De Syllogiſmis disjunctivis, copulativis, & cauſſalibus.*

374. *Syllogiſmi disjunctivi* ſunt, in quorum majori propoſitione disjunctiva duæ, aut plures partes ſub disjunctione affirmantur, ut, altera disjunctionis parte in minori abſolute negata, pars reliqua in concluſione abſoluta inferatur, v. g.

*Aut terra movetur circa ſolem, aut ſtellæ fixæ, innumeri ſcilicet in firmamento ſoles tellure ipſa millio-* nesies,

*neſes, & amplius majores, incredibili velocitate moventur: ſed innumeros illos, vaſtiſſimoſque ſoles ea celeritate moveri, vix poteſt concipi: Ergo tellus circa ſolem movetur.*

375. Horum Syllogiſmorum fundamentum, & principium eſt ipſamet propoſitionum disjunctivarum indoles, quæ in eo ſtat, ut ad earum veritatem opus ſit, unum disjunctionis membrum eſſe verum. Quandoquidem igitur disjunctiva majori admiſſa, alteram ejus partem in minori abſolute negamus; inde neceſſario conſequitur, ut partem reliquam in concluſione deducamus. Quod ſi disjunctiva, ut multoties fit, non modo duas, ſed tres, aut quatuor habuerint partes; opus eſt omnia illa membra in minori negari, ut reliqua pars in concluſione inferatur: hujus generis eſt Sophiſma illud ad mundi æternitatem probandum:

*Aut ab æterno Deus voluit, & non potuit; aut potuit, & non voluit; aut non voluit, neque potuit; aut tandem & voluit, & potuit creare mundum:*

*Sed priora tria ſunt falſa: ſupereſt igitur quartum, voluiſſe nimirum, & potuiſſe Deum creare mundum ab æterno.*

376 Cui reſpondetur Deum ab æterno voluiſſe creare mundum in tempore.

Alius eſt etiam disjunctivo Syllogiſmo colligendi modus, ab ipſamet disjunctiva propoſitionis indole, & ſtrictiori ſenſu deſcendens; cum ſcilicet is propoſitionis ſenſus eſt, ut ad ejus veritatem requiratur unius partis veritas cum excluſione alterius: qui quidem ſtrictior eſſe videtur disjunctionum ſenſus; licet aliud in ſpeciem referant: aliqua enim requiritur oppoſitio inter disjunctionis partes, vel ex ipſius rei natura, vel ex voluntate, vel ex aliis circumſtantiis orta. Cum eo igitur ſenſu disjunctivam propoſitionem elicimus, alterumque ejus membrum in minori deinceps abſolute affirmamus; conſequens eſt, ut pars reliqua negari in concluſione poſſit: v. g.

*Aut Pompejus, aut Cæſar rerum ſummæ potiri debebat;*

*Id vero Cæſari virtus, & fortuna vindicavit:*

*Unde opus fuit Pompejum æmulo ceſſiſſe.*

377. Si tamen disjunctiva ſtrictiorem illum, ſenſum

ſum non efficiat; vitioſus procul dubio erit poſtremus hic ratiocinandi modus. Jam vero disjunctivorum Syllogiſmorum uſus in civili commercio freqnentiſſimus eſt; ut facile animadvertet quiſque vel libros volvat, vel homines audiat loquentes, vel ſuaſmet cogitationes, & ſenſa perpendat. Hic etiam recolenda eſſent, quæ de Syllogiſmorum conditionalium uſu diximus: par enim fere eſt utriuſque ratiocinationis uſus, atque modus. Disjunctivam propoſitionem proponere, integræ ſæpe ratiocinationis loco eſt. Disjunctivorum Syllogiſmorum vitium, quod veritatem, & falſitatem attinet, a majori propoſitione fere dependet: illius enim veritate poſita, plana ſunt reliqua omnia. Quoniam autem in quotidianis etiam converſationibus principii loco aſſumimus, disjumctivas, quarum partes vel non ſunt ulla ratione oppoſitæ, vel non omnes a nobis recenſentur, interimque hujuſmodi disjunctivas exiſtimamus rectas; multos illinc deducimus errores: Exemplum ſit.

*Aut regibus iniqua jubentibus, puta fidem Chriſti abnegare, obſequendum eſt, aut arma adverſus illos aſſumere oportet: porro iniqua jubenti morem gerere numquam licet: ad arma igitur contra eos principes confugiendum eſt:*

Falſiſſima enim vero eſt major ob exactæ partium recenſionis defectum; hoc ſcilicet inter illas medium ſupereſt *mortem chriſtiane ſubire*; quæ unica via eſt homini recte agenti ſemper eligenda: illam tamen disjunctivam ſi concedas; ceteræ ratiocinationis partes recte procedunt, quantaque inde erit ſcelerum, atque malorum ſcaturigo?

### *Syllogiſmi copulativi.*

378. *Syllogiſmus copulativus* dicitur, qui majorem habet copulativam, ex qua, & minori abſoluta concluſionem infert abſolutam. Una tantum eſt hujuſmodi ratatiocinationum ſpecies utilis, & in hominum commercio admiſſa, in qua nimirum major eſt propoſitio copulativa negans, minor autem eſt abſoluta quæ alteram majoris partem affirmet, ut in concluſione etiam abſoluta alia ejuſdem majoris pars negetur: rem in exemplo videas.

*Non poteſtis Deo ſervire, & mamonæ:*

*Porro*

*Porro vos mamonæ ſervitis:*
*Deo igitur ſervire non poteſtis.*

379. Syllogiſmi ſenſus eſt, ſi mamonæ ſervitis, una ſimul Deo ſervire non poteſtis: Mamonæ vero ſervitis: Deo igitur non poteſtis ſervire. Vitioſa tamen eſſet argumentatio, ſi minor eſſet negativa, unaque majoris pars tolleretur, ut alia in concluſione affirmaretur, v. g.

*Non poteſtis Deo ſervire, & mamonæ:*
*At mamonæ non ſervitis:*
*Ergo Deo ſervitis.*

Fieri non poteſt, ut neque Deum, neque mamonam aliquis curet, quales plurimi ſunt ex omnibus gentibus homines, immo & integræ reperiuntur ejus indolis nationes in America, in quibus neque ullum divitiarum amorem, neque religionis ſtudium reperias, vixque obſcuram divinitatis ideam habent.

*Syllogiſmi Cauſſales.*

380. Hoc nomine eos appellamus, quorum major eſt propoſitio cauſſalis, minor, & concluſio abſolutæ, v. g.

*Quia ſol minus oblique ad horizontem nos illuminat, quantumvis ſit a nobis remotior, magis nos calefacit:*
*Æſtate autem licet magis à nobis remotus, minus oblique nos illuminat, quam hyeme: ergo æſtate magis nos calefacit.*

Harum ratiocinationum, quarum uſus in tota vita, & omni cum dicendi tum ſcribendi genere eſt frequentiſſimus, eædem omnino leges ſunt, atque conditionalium: unum enim hoc inter utraſque diſcrimen eſt, quod major ut plurimum ſit inter cauſſam & effectum, quam inter conditionem, & conditionatum connexio, ceteris tamen paribus: inter priores enim vera actio inter poſteriores ſola connexio intervenit. Quæ igitur de conditionalibus ſupra expoſuimus, de cauſſalibus dicta habeto.

§. IV.

*Aliæ ratiocinationes complexæ in humanum commercium incidentes, & animadverſiones aliquot circa ipſarum uſum.*

381. Quas hactenus proſecuti ſumus, fere omnes ſunt complexæ ratiocinationes communi hominum uſu probatæ: præter illas tamen ſunt & aliæ, nimirum *Conſequentia*, *Enthymema*, *Dilemma*, *Proſyllogiſmus*: priores duas ſuperius dedimus, poſteriores hoc tandem loco daturi; ut a ſimplicioribus ſemper ad magis compoſita gradatim procederemus. Sic ideam ſequitur judicium, ſeu propoſitio; a judicio ad conſequentiam, ſeu Enthymema, omnium ratiocinationum ſimpliciſſimam, ceterarumque omnium fundamentum tranſitur: inde ad Syllogiſmum, ſi quis eſt hujuſce rationis uſus, a quo deinde ad compoſita magis, magiſque nota, & ampliſſimi uſus ratiocinia pervenimus, quibus omnis pene humana oratio comprehenditur, inter quæ poſtremum tenent locum, quæ modo proponimus, magis a ſimplicitate remota.

382. *Dilemma* eſt argumentum ſeu propoſitio, quæ, ut probetur, in duas ut plurimum, aut tres partes dividitur, ut ex utriuſque partis probatione integræ propoſitionis probatio concludatur: quale eſt illud, quo Senenſes Europeos ad illos quotannis per immenſa maria, atque pericula appellentes, inconſultos, & infelices eſſe probarent:

*Aut ab Europa ad Sinam quotannis ſolvitis viſendi tantum ſtudio, aut diteſcendi deſiderio: Si primum, eſtis ſtulti: ſi ſecundum, miſeri: quæ enim aut miſeria, aut ſtultitia eſſe poterit major, quam a remotiſſimis regionibus per infinita pericula, & labores, aut opes quærere, aut novam gentem inviſere: utrumque autem eſt infelicitatis argumentum.*

Atque in hoc Dilemmatis exemplo notanda ſunt ſequentia: 1. Ex annua Europeorum navigatione ad Sinas probandum aſſumunt, illos eſſe infelices: hoc ergo eſt integra propoſitio probanda: 2. Ut id efficiatur, argumentum petimus ex duplici tot navigationum fine, ex quibus dumtaxat Europeos agi exiſtimant Sinenſes: in duas proinde partes integram propoſi-

poſitionem dividimus: 3. Tum vero ſingulos hujuſmodi fines ſeorſim infelicitatis argumentum eſſe dicimus, & probamus. 4. Singulis deinde argumenti partibus ſeorſim probatis, integram etiam propoſitionem demonſtratam eſſe apparet.

383. Ut tamen argumentum recte procedere, atque demonſtratum eſſe cenſeatur, duo in primis ſunt ſervanda: exactam ſcilicet diviſionem fieri, & ſingulas diviſionis partes, non modo dici, ſed probari: ſi enim aliquod diviſionis membrum non probetur, puta, in Sinas ab Europa commercii cauſſa ſolvere, eſſe miſeriæ argumentum; male ab hujuſmodi navigationibus Europeos infelices eſſe conficies. Ex ſecundo capite fallit etiam argumentum, ſi non omnes argumenti ipſius partes recenſeantur; ſed aliqua ſuperſit, cujus ratione integra propoſitio evadat falſa, ut ſi in noſtro caſu diceremus, Europeos ſaltem plurimos ad Sinas ex nulla adductarum cauſſarum appellere, ſed eo potiſſimum, ut chriſtianam religionem prædicarent, aut amplius, quam ceteræ nationes diteſcerent. Atque ex duplici hoc capite plurima apud ſcriptores dilemmata paſſim fallunt, & ſunt pura puta ſophiſmata: cum facile ſit, aut eam diviſionem producere, inter cujus membra medium aliquid ſit, quod tandem non recenſeatur, neque animadvertatur; aut aliquam diviſionis partem non probare. Ex utroque capite vitioſa erat iſta veterum philoſophorum argumentatio, qua mortem timendam non eſſe probabant: *Vel anima una cum corpore perit, nulloque proinde poſt mortem remanente ſenſu, nihil mali ſentiemus: vel a corpore ſeparata ſervabitur, tum vero felicius, quam in corpore ipſo vivet: mors igitur timeri non debet.*

384. Non exacta eſt diviſio, cum tertius non recenſeatur animæ ſtatus poſt mortem, animi unionis ſcilicet cum corpore: non probatur etiam ſecundum diviſionis membrum, unde enim habemus, aut probari poſſet, in ſtatu ſeparationis melius ſemper animæ eſſe, quam dum erat cum corpore unita?

Dilemmatum uſus in quacumque humanæ mentis ratiocinatione non infrequenter adhibetur; ut quotidiano loquendi legendique uſu ediſcere poſſumus. Interim vero obſervabimus, quantum in ipſamet propoſitione diſcrimen ſit: nonnunquam argumentum ipſum, & utramque dilemmatis partem pauciſſimis ver-

bis citra ullam etiam probationem pronunciamus, ut profundius auditoris mens, animuſque percellatur, argumentumque ipſum verboſitate, & rationum explicatione non langueſcat.

Quod ſi ſingularum argumenti partium rationes claræ non ſint, & audientibus facile obviæ; tum vero ut rem probemus, & auditorum aſſenſum extorqueamus, ſingula dilemmatis membra fuſius, aut concinnius pro rei ipſius, & ſtili dignitate probare opus eſſe librorum lectione edocemur.

385. Ultima tandem complexarum ratiocinationum ſpecies, quotidiano & ipſa uſu probata, eſt Proſyllogiſmus, qui eſt ratiocinatio pluſquam tribus propoſitionibus compoſita. Fit ſæpiſſime, ut duæ præmiſſæ, quibus concluſionem probamus, ſint & ipſæ in ſeſe incertæ, & probatione indigeant: quo in caſu ſatis non eſt, ſimplicem, aut complexum Syllogiſmum formare, ut illius concluſio ſufficienter demonſtrata eſſe exiſtimetur: opus præterea eſt, utramque præmiſſam adjuncta ratione confirmare. Proſyllogiſmus itaque erit ſequens ratiocinatio, qua Africanos populos infelices eſſe demonſtratur;

*Ii ſane homines, quibus, vel in patria vivant, vel foras educantur, male ſemper erit, ſunt prorſus infelices: quæ enim miſera magis excogitari poteſt conditio, quam ſi undequaque miſeriis premaris? ea autem eſt Africanorum conditio: ſi enim in patria vivunt; miſeri, nudi, inculti, ſylveſtres; ſi foras educuntur, ſervi ſiunt, laboribuſque in America premuntur: ſunt igitur Africani populi prorſus infelices.*

386. Quo in exemplo ſequentia animadvertenda ſunt: 1. quinque propoſitionibus integra ratiocinatio comprehenditur, duabus nimirum præmiſſis, majoris, minoriſque ratione iis præmiſſis ſeorſim adjuncta, & concluſione tandem inde deducta. 2. Quod ſi præmiſſarum aliqua fuerit per ſe ipſam certa, aut auditori aliunde nota; nullam illi rationem ſubjungere opus eſt; cum nihil moleſtius feramus, quam cum in nota nobis re probanda tempus inſumitur, & quaſi ab ratiocinationis meta detinemur: quatuor igitur aliquando propoſitionibus tota ratiocinatio abſolvitur. 3. Diſpar tamen longe hujuſce agumentationis ratio, & modus, cum Syllogiſtico, atque cum fami-

familiari, aut alio ſtilo adhibetur. In illo quidem totus ſimul Syllogiſmus nota Scholarum præciſione, atque ariditate proponi primum ſolet: tum vero utramque iterum præmiſſam aſſumere, & ſeorſim novis Syllogiſmis probare: quod faſtidioſas propoſitionum repetitiones involvit: tamdiu enim circa præmiſſas hæremus, quamdiu earum ratio in medium non afferatur: atque hinc eſt, quod proſyllogiſmis ſcholaſtica illa methodo diſpoſitis in reliquis omnibus mentis operibus nunquam utamur.

387. Contra vero, cum argumentum aliquod proſyllogiſmis demonſtramus, vel id ſcribendo, orando aut familiariter loquendo fiat, quod quidem ſæpiſſime evenit, rem fere omnem invertimus, diverſo modo diſponimus, multiplicique ratione tractamus. 1. Arida illa, atque methodica argumenti diſpoſitio ſcholarum propria, fere ſemper in civili rerum uſu diſplicet; alio igitur modo, qui ſcholam minime ſapiat, ratiocinationem inſtituimus, quo res ipſa amœnius propoſita nihil de rationis pondere amittat. 2. Cum moleſte etiam feramus, dubium nobis principium ad rem aliquam probandam afferri, eoque non probato ulterius ad concluſionem pergi; quaſi nos urbanitatis tantum gratia in re ſeria precario aſſentiri deberemus; hinc fere eſt, quod cum præmiſſam aliquam dubiam rei concluſioni præmittimus, rationem illico tollendæ dubitationis gratia ſubjungamus. 3. Quin etiam præmiſſarum rationem iiſdem nonnunquam præmittimus; a concluſione etiam non raro incipimus, id quod in familiaribus confabulationibus paſſim accidit; eſtque naturæ ipſius dictamini apprime conforme; quantumvis alias ſecundum ſcholaſticam methodum videretur præpoſterum. Quid enim non concinnum committas, ſi familiariter cum aliis agens, adductum ratiocinium ita diſponas;

*Mihi ſane Africani populi infelices eſſe videntur: quæ enim eorum hominum conditio? ſi in patria vivant, eos videas nudos, incultos, ſylveſtres ferarum more vitam agentes; ſi e patria educantur, libertate amiſſa, tyrannide, miſeria, laboribus in America obruuntur: quæ vero miſera magis ne excogitari quidem poteſt hominum conditio, quam ſi undequaque miſeriis premantur, eo quod vel in patria*

 tria

*tria vivant, vel foras educantur, male ſemper iis ſit, omnique infelicitate ubicumque premantur?*
Porro in hujuſmodi argumentorum diſpoſitione plurimum elucet propria cujuſque ingenii indoles, perſpicacia, & claritas; unumque mentis lumen, atque natura ipſa citra ullas artis regulas ſeipſam ducit, rerum, idearumque connexione perſpecta, eas omnes nitido ordine proponit, ut & mentem ſuadere, & auditoris animum allicere poſſint.

## §. V.

388. *De ſophiſmatibus, ſeu falſis ratiocinationibus.*

Regulas hactenus tradidimus, quibus omnes bonarum ratiodinationum ſpecies cum intra ſcholas; tum in quocumque alio dicendi, ſcribendique genere humanæ mentis indoli, atque naturæ magis conformi uſitatæ diriguntur. Sunt illæ ſcilicet ipſius naturæ, atque mentis noſtræ ſupra ſuamet ratiocinia reflectentis opus; nec niſi naturali rerum, idearumque connexioni, ingenii lumine & perſpicacia detectæ innituntur; a qua una connexione ſi parumper deflectamus, in errores incidimus, & vitioſas ratiocinationes conficimus, quæ communiter dicuntur *ſophiſmata*, aut ratiocinationum fallaciæ. Quoniam vero in hujuſmodi fallacias ſæpiſſime incidunt homines, non modo dum ſcholaſtica methodo agunt, ſed dum familiari etiam, aut quocumque alio ratiocinandi modo res tractant; aliaque ex parte hæc etiam non omittunt Logici; præcipua ſaltem ſophiſmatum capita in medium afferamus, ut non modo quæ tenenda, ſed etiam quæ vitanda ſunt, omnibus innoteſcat. Sophiſmata ad novem, aut decem capita reducuntur; atque alia, quæ re, & numero potiſſima ſunt, in re conſiſtunt; alia, & quidem puerilia ad vocabulum ſpectant. Sophiſmata rebus conſiſtentia ſunt. *Petitio principii*, 2. *Ignorantia elenchi*, 3. *fallacia plurium interrogationum*, 4. *non cauſſæ pro cauſſa*; 5. *Accidentis*, 6. *Conſequentis*, 7. *a dicto ſecundum quid ad dictum ſimpliciter*, 8. *inductio; aut enumeratio imperfecta*, 9. *Sophiſma tandem vocabuli*: quæ quidem omnia breviter perſtringemus.

389.

389. I. *Petitio principii* eſt, cum ad quæſtionem probandam ipſamet quæſtio aſſumitur, aut probata ſupponitur; ut ſi asbeſtum in igne ſolvi, & conſumi poſſe hoc modo probare contenderem: *Omnia corpora ſolida ab igne ſolvuntur, & conſumuntur; quoniam igitur asbeſtus eſt corpus ſolidum, ab igne ſolvi, atque conſumi opus eſt*. De asbeſti enim combuſtione dubitare eſt univerſalem illam propoſitionem in dubium vocare; neque univerſalis adducta propoſitio affirmari poteſt, quin illud, quod probandum erat, verum jam eſſe ſupponatur. Plurima hujuſce ſpeciei ſophiſmata in *Ariſtotele*, & innumeris aliis auctoribus notantur. *Ariſtoteles* v. g. ut tellurem in univerſi centro ſitam eſſe conficiat, ita ratiocinatur: *Omnia corpora gravia indole ſua tendunt ad centrum univerſi; ab experientia autem habemus, ipſamet gravia ad terræ centrum dirigi: telluris igitur centrum cum univerſi centro congruit*: propoſitio enim major affirmari non poteſt, quin ſupponatur jam concluſio; ad rem igitur probandam res jam probata ſupponitur, ac proinde petitur principium.

390. In hanc etiam fallaciam recidunt, aut maximam cum illa affinitatem habent *Circulus vitioſus*, atque *ignoti per ignotius probatio*. Circulus vitioſus committitur, cum duas aliquas propoſitiones, unam per aliam viciſſim probamus; ut ſi quis diceret, *Religionem Chriſtianam eſſe veram, quia id ex Sriptura Sacra conſtat: id vero ex Scriptura Sacra conſtare, quia id Religio Chriſtiana docet*. Qui hac ratione dogma probaret, operam perderet; niſi rem tandem deducat ad argumenta, ſeu loca theologica, à quibus Chriſtianæ Religionis veritas demonſtretur: ab eo igitur ſcopulo caveant, qui orthodoxam fidem, aut proteſtantium dogmata evincere adnituntur.

391. Quid ſit *ignotum per ignotius*, ſeu obſcurum, atque incertum per obſcurius adhuc, incertiuſque principium tradere, nemo non intelligit, neque raro in vitioſum hoc ratiocinium homines incidunt, præcipue in definitionibus, deſcriptionibus, & aliis quamplurimis: hoc vitio laborant bene multæ definitiones ab Ariſtotele traditæ, ut illa temporis, *numerus numeratus motus ſecundum prius, & poſterius*, quam à nemine, ne ab ipſo quidem illius auctorem fuiſſe hactenus intellectam, dicere audeam.

*Ignoratio Elenchi.*

392. Vix aliud eſt vitium, quod in quotidianas hominum quæſtiones, atque contentiones, in illas potiſſimum, quæ animorum calore agitantur, frequentius incidat, quam *Ignoratio Elenchi*, quæ aliud non eſt, quam a quæſtionis ſcopo aberrare, & aliud probare, aut impugnare, quam ſit in quæſtione poſitum. Aurum ulla hominum induſtria faciendum aliquando eſſe, negant omnes phyſici prudentiores: contra quos ſi ita argumenteris, ut rem *poſſibilem* eſſe contendas; in *ignorationem Elenchi* incidiſti, & a Scopo, qui in quæſtione erat, penitus aberras. Demus enim, factitii auri poſſibilitatem a te fuiſſe confectam: id a me negatum unquam fuerat, quot ſunt poſſibilia, quæ nulla hominum induſtria extrahet?

393. Frequentiſſime in quotidianis hominum converſationibus hoc vitio peccatur, tum vero potiſſimum, cum incaleſcentibus utrimque animis quæſtio aliqua in contentione ponitur: ab excandeſcente enim animo fumoſa caligine mentem ita obtenebrari, ut & res, de qua agitur, & ſemita, quæ ad rem ipſam ducit, e conſpectu abeant, unuſquiſque noſtrum in ſemetipſo triſti experimento edicit. Cuicumque hominum, atque genti optabilis eſſet ſedatus ille Sinarum animus, & pacatiſſima indoles activum frigus redolens, ſi ita loqui fas eſt, quo de rebus quibuſcumque agunt; cum longe difficilius, atque rarius in ratiocinationes nulla animorum commotione factas prædicta incidat fallacia. Cavendum etiam ne auctoribus tribuantur, quæ a principio ab iis poſito conſequi nobis videntur, quantumvis ea ab ipſiſmet auctoribus non admittantur. Quæ enim vero & quanta non præciderentur diſſidia, animoſæ contentiones, convicia, odia, ſi principia tantum ab homine admiſſa, & aperte poſita auctori tribueremus, atque impugnaremus.

*Plurium Interrogationum.*

394. Sophiſma plurium interrogationum, quod quidem neque admodum eſt frequens, neque hominem non penitus rudem illaqueat, eſt complexa aliqua inter-

terrogatio, qua plura ſimul interrogantur, cui unica reſponſione ſatisfieri non poteſt, niſi falſum dicere, & ſophiſmate implicari velimus. Hujuſmodi ſophiſma committeret, qui, *ſint*, *nec ne*, *Americani Angli divites*, *Anglicanæ confeſſionis*, *legibus Angliæ ſubditi?* interrogaret; in quod turpiter incideret quicumque unicam reſponſionem adhiberet; cum inter diverſas ejus gentis colonias Americanas maxima, quod illa omnia ſpectat, diſcrimina ſint, aliæque ſint commercio, & opibus affluentes, ut nova Anglia; inopia, & incommodis alibi premantur, ut in nova Scotia, Labrador, Bremudes; hac in parte libere omnino, illac ſecundum leges Angliæ, Regis, & ſupremæ Curiæ nutum vivant: pleniſſima hic ſit Religionum libertas, illic vero Puritani, Anglicani, Quaqueri potiſſimum dominentur. Earum igitur interrogationum diſtinguendæ ſunt partes, ſuæque ſingulis adhibendæ reſponſiones.

*Non Cauſſæ pro Cauſſa.*

395. Fallacia ratiocinationis hoc nomine dicta, in eo conſiſtit, quod pro effectus cauſſa aſſignetur, quod reapſe ipſius cauſſa non eſt, ſed pura tantum circumſtantia ad rem non ſpectans. Nihil eſt, quo omnium hominum ratiocinationes, de quibuſcumque tandem rebus agant, magis vitientur, quam dictum modo ſophiſma. Id autem & pluribus modis accidit, & ex multiplici fonte derivatur. 1. Cum circumſtantia aliqua, rem ſemper comitans, pro rei cauſſa ſtatuitur. Male ex hoc capite ratiocinaretur, qui animadverſa Anglorum fortuna, maritimo imperio, commercio, opibus, ex quo Fidem Romanam deſeruere, magnamque Religionum, & Sectarum licentiam inter ipſos admiſerunt, eam Religionis mutationem, atque libertatem pro vera gentis fortunæ cauſſa ſtatueret, eamdemque opinandi, & credendi licentiam in reliquis Europæ nationibus ſtabiliendam argumentaretur; cum præſens illius nationis fortuna, atque potentia Angliæ ipſius ſitui, ubertati, legibus, gentis indoli, & induſtriæ ſit potiſſimum referenda. Atque in priori hoc caſu effectus quidem (& conſequenter illius etiam cauſſa) exiſtit; in vera ſolum cauſſa ſtatuenda peccamus.

396.

396. 2. Cum effectui cuicumque nobis certo eam aſſignamus cauſſam, quam exiſtere, in rem influere, & ſufficere minime nobis conſtat, immo fortaſſe obſcuriſſimam tantum de cauſſa ipſa ideam nobis effingimus, aut purum aliquando vocabulum pro vera cauſſa obtrudimus, quamvis nulla vocabulo reſpondeat aut in mente idea, aut in rei veritate cauſſa. In quænam falſa ratiocinia ex hoc capite incidimus! Caveri illa omnia poſſent una hac philoſophandi regula, quam in loco tradimus, diligenter obſervata, *Effectuum naturalium illæ tantum admittantur cauſſæ, quæ & veræ ſint, & effectui ſufficiant*; hoc eſt, quæ vere exiſtant, vere influant, atque effectui producendo ſufficiant. Hæc una regula, ſi rite ſervaretur, pedetentim ſemper procedere, & circa majorem rerum partem ſententiam noſtram cohibere nos cogeret. Quoniam tamen qui ita ſe gereret, non prudens, ut res eſſet, ſed ignorans apud hominum vulgus audiret, id quod ingenitæ eorum vanitati, atque innato erga ſe ipſos amori opponitur; ne ignorantiæ nota inuramur, præcipiti judicio ſententias ferimus, & quicumque producatur effectus, cauſſam illico aſſignamus.

Hinc eſt, quod ſecundum veterem Scholarum uſum innumeri fere effectus hic in terreſtri ſuperficie, aut intra tellurem orti, aurum, argentum, gemmæ, fluxus, & refluxus maris, teſtaceorum incrementa, plurima hominum, & ceterorum animantium mala, habitudines, mortes in lunam, ſolem, aſtra referebantur: dum nullus interim erat, qui aſtrorum influxus in terram eſſe ſciret, de iis ideam haberet, atque ab iis effectus provenire cognoſceret. Innumera alia hujus farinæ phænomena non diſſimili ratione a philoſophis explicata invenies. Sæpe enim cum nulla effectus mechanica, atque probabilis occurrat cauſſa, confícto potentiæ alicujus, atque occultæ virtutis nomine purum vocabulum pro vera cauſſa in medium adducitur: Eo modo *ſimpathia*, *antipathia*, *qualitates occultæ*, *vires repellentes*, & *attrahentes non materiales*, & ſexcenta hujuſmodi alia in Scholas fuere introducta.

398. 3. Tandem hæc committitur fallacia, cum effectui ſola imaginatione vero phyſica quæritur, atque aſſignatur cauſſa, quæ falſa neceſſario ſit, oportet, ut ſi

ut ſi cauſſam quæreres, qua Mahomæ Corpus in aere ſuſpenſum ſuſtineat, quæ pervulgata olim fuit in toto Occidente fabula. Experimenta phyſica hoc etiam de capite non raro laborant, cum ob partium ſtudium, & plurimis aliis de cauſſis id nos ſæpe videre arbitremur, quod a noſtra ſolum imaginatione confingitur.

*Sophiſma Accidentis.*

399. Hoc ſophiſma in eo ſtat, quod rei alicui neceſſario, atque ſemper convenire arbitremur, quod fortuito tantum, & *ex accidenti* rei ipſi convenit; ut ſi ex eo, quod omnes fere Americanæ nationes neque divitias, neque honores ament, neque ullam earum rerum ideam habeant, magnopere mirentur, Europeos opes in futurum tempus colligere, & providere; alia tamen ex parte primitivam illam priorum hominum pleniſſimam libertatem ament, inde concluderes, Americam ab iis peti opus eſſe, qui a vitioſis illis paſſionibus omni antiqui orbis genti communibus immunes eſſe vellent: Quaſi ſcilicet philoſophicæ illæ virtutes Americani ſoli fructus exiſterent, aliiſque potius cauſſis referri non deberent. Rarum non eſt non modo inter privatos homines, quantumvis alias doctos, prædictum ratiocinandi vitium; ſed quamplurima integrarum nationum præjudicia, quibus & bene omnes de ſe ſe, & male de aliis mutuo ſentiunt, ad hanc fallaciæ ſpeciem pertinent.

*Fallacia dicti ſecundum quid ad dictum ſimpliciter.*

400. Sophiſma hoc nomine in Scholis nuncupatum, & quantumvis alias ſatis puerile in magni etiam nominis philoſophis, in ipſo etiam *Tullio* notatum, eſt id, quod aliqua tantum ex parte verum eſt, ita accipere, quaſi eſſet omni ex parte verum, ab eoque ita ſuppoſito argumentum ad rem aliquam probandam ducere: in hoc ſophiſma pueriliter caderes, ſi ita argumentareris: *Deus non eſt id, quod homines ſumus; ſumus vero nos ratione præditi: ratione igitur præditus non eſt Deus.*

In-

*Inductio, aut Enumeratio imperfecta.*

401. Inductio eſt fere univerſale humanæ mentis argumentum, quo naturalium rerum ſcientiam comparamus. Quoniam univerſa corpora, reſque omnes phyſicas ſingillatim agnoſcere, & tractare non poſſumus; inde fit, ut veritate aliqua in quamplurimis comperta, eamdem ad alia omnia extendamus: ut quia omnia corpora hic in Europa ad telluris centrum ponderare comperimus; idem etiam apud Antipodas, & in omnibus corporibus tenere concludimus. Inter philoſophandi regulas unam tradidimus, qua aptum ab inductione argumentum deducamus. Univerſim verum eſt, ex imperfectis inductionibus plurima paſſim deduci falſa ratiocinia, partim quidem hominum imprudentia, atque ignorantia, partim etiam malitia: quid enim inter homines communius, quam integris ſæpe nationibus, cœtibus, familiis eas virtutes, aut vitia tribuere, quæ in aliquot earum individuis animadverterunt? Hoc ſane vitio laborant omnes fere viatorum relationes, quas ego libentiſſime lego, animi potius cauſſa, quam ut puram veritatem aſſequar. Animo tibi finge Sinenſem Mandarinum, poſtquam videndi gratia totam Europam celeriter percurrerit, Pekino reſtitutum: quot ille pulchra mendacia occidentalibus gentibus tribueret, vel imperfectiſſimis inductionibus deluſus, vel ut Sinenſes etiam collegas aliquando citra methodum ridere adigeret?

402. Ad eamdem fallaciæ ſpeciem referendus eſt vitioſus ille ratiocinandi modus, hominibus etiam ſatis communis, atque ab imperfecta partium enumeratione ortus, qua aliquis ſuam de rei alicujus poſſibilitate, eventu, aut veritate ſententiam fert; cum eam tamen non undequaque perſpexerit, atque ſecundum modos omnes perpenderit, quibus illa accidere poteſt. Ita ſiquis in ultimo inter Anglos, & Hiſpanos bello ita pro Hiſpanis ratiocinaretur; Nihil nobis ab Anglis periculi timeri poteſt, niſi aut in Europa, aut in America: ſatis in hac ultima ab Hiſpanis præfectis proviſum eſt, Hiſpaniaque ſatis ſe ipſa formidabilis omnes hoſtium inſultus irridet: nihil igitur nobis ab hoſte timendum. Male illum quidem conſulere, eventus, atque

que triſtis Manillæ expugnatio, & deprædatio demonſtravit. Vitioſa ratiocinia iis omnino ſimilia apud Ciceronem *de Natura Deorum* invenies, ubi veterum philoſophorum circa Numinis naturam ideas legimus.

### *Sophiſmata Vocum.*

403. Alia etiam ſunt fallacia argumenta, quorum vitium in ambiguo verborum ſenſu tantummodo conſiſtit: fere omnia hujuſce ſpeciei ſophiſmata adeo clara ſunt, atque puerilia, ut ſatis ipſa ſeſe prodant, hominemque minime deceat in ejuſmodi quiſquiliis referendis immorari. Univerſim dicere ſatis ſit, quoniam omne ambiguitatum genus, ſi conſulto adhibeantur, mentem omnino puerilem, aut fallacem, ſi inconſiderate, obſcuram indicant; idcirco & caveri a nobis diligentiſſime debent, & quandocumque, ab aliis prolata audiverimus tamquam rem mentis attentione indignam omittamus. Puerilia hæc ſophiſmata ſunt potiſſimum *amphibolia*, ſeu dubius ſenſus ex vitioſa vocabulorum diſpoſitione ortus; *Homonimia*, hoc eſt, ſignificatio ambigua ex verbo plura ſignificante orta (quo nihil eſt magis puerile, veritati, hominum commercio, atque ſinceritati oppoſitum); *Figura dictionis*, hoc eſt, puerilis luſus in verbis vix littera differentibus, diverſa tamen ſignificantibus; *Accentus*, cum ſcilicet argumentum a voce ducimus, quæ ab accentus, ſeu ſyllabæ productione diverſum ſignificat ſenſum. Omnia hæc, ut dixi, puerilia ſunt, in optimis aureæ ætatis ſcriptoribus non reperiuntur, parvi judicii hominem ſapiunt corrupto palato, Gothici temporis reliquiis, & falſis regulis imbutum. Unum igitur ſupereſt vocum ſophiſma, *compoſitionis*, & *diviſionis* nuncupatum, quod licet intelligenti nullam afferat difficultatem, in tyronum tamen gratiam paucis eſt exponendum.

404. *Fallacia compoſitionis*, ſeu ſenſus compoſiti eſt earum idearum, atque vocum conjunctio, quas ſeparare opus eſt, ut propoſitio ſit vera ſecundum affirmantis ſenſum; ut ſi diceres *nullum corpus lucidum poſſe eſſe tenebroſum*; id verum erit in ſenſu compoſito, ſeu componendo lucem, & tenebras; falſum in diviſo. Ex loquentis fine, atque argumenti ipſius natura, qualiſ-nam ſit propoſitionis ſenſus, compoſitone,

ne , an potius diviſo accipienda ſit , facile dignoſcitur ; ipſaque loquentis , aut ſcribentis mens & intentio omnem ambiguitatem tollit , quæ , ſiqua tunc ſupererit ; tota erit interpretantis malitiæ , aut ignorantiæ tribuenda . Quis enim ad has , & ſimiles alias Chriſti Domini Servatoris noſtri propoſitiones , *Non veni ſalvare juſtos , ſed peccatores* , vel minimum hæreat , quin illico intelligat , peccatores , non quamdiu peccatores extiterint , ſed juſtitia jam præditos eſſe ſalvandos ?

405. *Fallacia diviſionis* , ſeu ſenſus diviſi ex adverſo eſt , cum e propoſitionis ideis , aut vocibus dividuntur , quæ ſecundum obvium diviſionis ſenſum dividenda non ſunt , ut ſi dicamus , *omnes numeri ſunt pares , & impares* ; propoſitio quidem in ſenſu obvio , qui eſt compoſitus , falſa eſt ; vera tamen eſſe poterit fallacia diviſionis , rem intelligendo de numeris ſecundum diverſas eorum partes acceptis : hoc enim ſenſu numerus quicumque v. g. 9. ſecundum partem ſuam 5. impar eſt , ſecundum aliam 4. eſt numerus par. Sed de rebus nullius momenti ſatis : hæc enim ejuſmodi ſunt , quæ potius non ignorare , quam ſcire oporteat .

A R-

# ARTIS CRITICÆ

## PARS QUARTA.

*De mente humana ſuorum actuum veritatem, atque falſitatem diſcernente,*

## SEU

*De operationum mentis veritate, falſitate, certitudine, incertitudine, de Demonſtratione, fide, opinione, & Arte, critica.*

406. IN tribus prioribus Logicæ partibus tres etiam notiſſimas humanæ mentis operationes eo ordine proſequuti ſumus, quo illæ & gradatim a ſimplicitate recedunt, & ab anima noſtra ſuomet ingenio, & indole a prima uſque infantia eliciuntur. Id vero eſt omnibus hominibus commune, prædictos omnes mentis actus, ut ſeſe mens explicat, ætate vigeſcit, & objecta exhibentur, paullatim elicere, quin ad ipſomet actus animum animadvertamus, ut eorumdem veritas, falſitas, veri, & falſi, certitudinis, aut incertitudinis notæ, atque regulæ a nobis dignoſcantur. Poſtea vero ætate jam adulta, & confirmata, mens noſtra animæ opes, & ſpirituales cognitiones tota pueritia, & juventute comparatas reviſens, atque per otium aliquando perpendens, eorum actuum indolem, naturam, veritatem, & falſitatem inquirit; unde in eos certitudo, aut incertitudo, evidentia, aut probabilitas derivetur, ſtudioſe indagat; rebuſque ſuis rite perpenſis, & invicem collatis, regulas tandem ſibi ſtatuit, ab ipſomet rationis lumine dictatas, quibus certa ab incertis, vera a falſis diſtinguantur. Indeque tandem prudentia quædam rationis dictamina, & mentalem legum Codicem ſibi condit, quibus in reliquo totius vitæ decurſu, de quibuſcumque tandem rebus agat, prudenter ſemper dirigatur.

407. Rem ita eſſe, aut ita ſaltem eſſe debere, nullus

lus inficiabitur, qui & ingenio valeat, & ad peractam a ſe vitam animum parumper advertat. Atque hinc facile patet, hujuſmodi operationum mentis diſcretionem, atque ſtatuta inde dictamina, quæ *Ars critica* nuncupantur, eſſe ipſiuſmet animæ ſupra ſuos actus reflectentis fructum. Hæc igitur mentis animadverſio, ſeu operatio tribus aliis hucuſque expoſitis ſubtilior, perfectior, & tardior exiſtit; propterea quod non externa objecta, vividius animam percellentia, ſed ipſiuſmet mentis actus reſpiciat: illoſque proinde conſequatur. Quoniam igitur naturalis hic eſt noſtrarum cogitationum ordo, ut prius anima objectorum ideas acquirat, de ideis inde judicium eliciat, ex judiciis ratiocinium; tandemque in ſemetipſam, actuſque ſuos reflectens, ſuarum operationum leges ſtatuat; ea propter eumdem & nos naturæ ordinem tenentes, tres priores mentis operationes proſequuti, eadem modo veſtigia relegimus, & reflectimus. Nullo autem diſcrimine, quod veritatem, falſitatem &c. attinet, judicia, & ratiocinationes tractamus; eo quod judicia etiam ipſa implicitam in ſe raciocinationem contineant; cum propoſitionem quamcumque eliciamus, illam propter aliquam rationem pronunciemus; & una eademque ratione veritas, falſitas, certitudo, aut incertitudo utrique illi actuum ſpeciei conveniat.

Hæc præterea quarta logicæ pars ceteras omnes utilitate ſuperat; cum non modo in rerum quaſi theoria, & contemplatione ſiſtat, ſed ad earum uſum maxime tendat: omnes humanæ vitæ actiones, & munia reſpiciat, nulluſque hominum ordo exiſtat, qui hac potiſſimum logicæ naturalis, aut artificialis parte opus non habeat.

## LECTIO PRIMA

*De veritate, & falſitate operationum mentis, atque de veritatis Criterio, ſeu teſſera.*

### §. I.

*Actuum mentis veritas, & falſitas quænam ſit, exponitur.*

408. Non perinde nota eſt, atque obvia veritatis idea;

idea, atque ideæ, reique ipſius vocabulum, quod millies quotidie in omnium auribus ſonat. *Veritas* diſtingui ſolet triplex, *Metaphyſica*, *Moralis*, *Logica*. Prima, quæ etiam *veritas* rei nuncupatur, eſt vera exiſtentia rei, ejuſque proprietatum, prout eſſe in natura debent ſecundum propriam rei ipſius ideam, aut notionem in divina mente ab æterno exiſtentem. Veritas rerum hoc ſenſu explicata eſt cujuſcumque entis proprietas, atque ad metaphyſicam ſpectat.

409. *Veritas moralis* eſt concordia noſtrarum expreſſionum vocalium cum animi noſtri ſententiis, ſeu ſecundum animi ſententiam loqui: huic opponitur mendacium, ſeu *diſcordia ſententiæ vocalis a mentali*: metaphyſicæ nihil eſt, quod opponatur: ſicut autem poſtrema hæc ad Metaphyſicam, ita moralis veritas ad Æthicam pertinet.

410. Veritas tandem logica, ſola hujus loci propria, eſt *convenientia actus mentis cum ejus objecto*: vel actus ipſe externa loquutione naturali, aut artificiali exprimatur, vel mente ſolum concipiatur. Neque enim verba ſeu ſermo ſine ſenſu, qualis eſt pſittacorum, aut delirantium, dici poteſt proprie verus. Logicæ veritati opponitur falſitas, quæ eſt diſcordia actus mentis a ſuo objecto, & cum mendacio confundi non debet.

411. Veritas logica omnibus noſtræ mentis operationibus convenit, ideæ, judicio, ratiocinationi, & quicumque alius ſit ejuſdem mentis actus. Non tamen omnes uno eodemque modo veræ, aut falſæ ſunt: veritas & falſitas, idearum propria, eſt pura *repræſentationis* exactitudo: aliorum actuum veritas aut falſitas in *dictionis* convenientia, aut diſcordia jam expoſita conſiſtit: eaque eſt, quam proprie veritatem nuncupamus; eamque deinceps ſemper intelligemus, niſi argumenti ratio aliud poſtulet. Hæc veritas logica, ſeu ſenſus mentis a proprietate ſermonis ſeparari non debet, neque poteſt: propterea quod & loquimur, ut intelligamur, & quidquid præterea aliis exponimus, aut ſola mente concipimus, vocalibus ſignis aſſociamus.

412. Circa logicam propoſitionum, atque ratiocinationum veritatem, atque falſitatem aliqua hic exponenda ſunt neque injucunda, neque logico non ne-

ceſſaria. 1. Quonam pacto, atque neceſſitate veritas, aut falſitas omnibus humanis propoſitionibus conveniat. 2. qui ſint characteres veritatis noſtrarum propoſitionum; vel illæ ad artes, atque ſcientias pertineant, vel in familiari tantum, atque civili hominum commercio verſentur: quænam ſint naturalium hujuſmodi veritatum qualitates, & quænam etiam humanæ mentis ad veritatem habitudo, atque ſtatus. 3. Quale etiam illud veritatis criterium, atque teſſera, qua tandem humana ratio ducitur, atque innititur, ut verum a falſo ſecernat. 4. Denique quamnam naturalium veritatum amplitudinem per mentis noſtræ vires aſſequi homines poſſimus, quæve ſint incommoda illa impedimenta integræ hominum ſpeciei communia, quibus ab aſſequenda veritate detinemur.

413. Quod primum attinet, *itane veritas, aut falſitas propoſitioni cuicumque convenit, ut nulla omninò ſit, quæ aut vera, aut falſa non exiſtat?* Multiplex propoſitionum genus diſtinguitur, *de præterito, de præſenti, de futuro*, quarum exempla ſunt: *Extitit aliquando Imperium Romanum: multiplex modò regnum totam Europam dividit: nulla unquam erit inter Anglos, & Gallos ſtabilis amicitia.* Jam vero omnes hæ propoſitiones elici poſſunt modo *abſoluto*, aut *conditionali*, eſſe de objecto *neceſſario*, aut *libero*, ſeu *fortuito*. Circa propoſitiones de præterito, atque præſenti, quocumque tandem modo eliciantur, neceſſarium, aut non neceſſarium habeant objectum; ratum eſt apud omnes, definitam iis veritatem, aut falſitatem convenire: id quod ex data modo veritatis, atque falſitatis notione manifeſte evinci poſſet: vel enim propoſitio mentalis pura, aut vocalis objecto ſuo conveniens reapſe exiſtit pro illa differentia temporis præteriti, aut præſentis, quæ ab ipſa propoſitionis indole indicatur, vel non: ſi primum, propoſitio eſt vera; ſi ſecundum, falſa: nihil medium eſt inter duo disjunctionis membra.

414. Quod propoſitiones de futuro ſpectat, certum etiam apud omnes eſt, illas jam nunc eſſe veras, quæ habent objectum neceſſarium, abſolutum, aut conditionatum, ut *Animæ humanæ nunquam deſtruentur; Si in peccato deceſſeris, in æternum damnaberis.* Quod ſi propoſitiones ſunt de objecto libero, ſeu non ne-

neceſſario; illas non eſſe certo, & definite veras; neque certo & definite falſas, al quorum ſententia fuit: eorum judicio hæ, & infinitæ aliæ ſimiles propoſitiones; *craſtina die pluet Cælum: ſi commodum tibi ſit, anno proxime futuro Europam peregrinaberis*, nullam habent certam, atque definitam veritatem, aut falſitatem. Qualiſcumque tamen ſit eorum ſcholaſticorum in hac ſententia affirmanda ſenſus, perſpecta veritatis, atque falſitatis notione apud omnes recepta, perpenſa etiam communi hominum idea, atque intimo ſenſu, cum propoſitiones de futuro ſcientiis, artibuſque proprias, aut in negotia, atque confabulationem familiarem, & quotidianam incidentes proferunt, audiunt, examinant, fieri non poteſt, quin dicamus, omnes illas propoſitiones, cum proferuntur, eſſe jam definitæ veritatis, & falſitatis.

415. Tempus ego, & operam inutiliter perdere exiſtimarem; ſi fuſe iſta proſequerer: ſatis ſit, rei ipſius, & hominum de re ipſa ſenſum exponere. Cum propoſitionum veritas juxta notionem modo datam, & omnium hominum ſenſum, in eo conſiſtat, quod propoſitionis objectum fuerit, ſit, aut futurum ſit, prout propoſitio ipſa pro aliquo illorum temporum affirmat, aut negat; objectum vero quodcumque in certo quolibet tempore definite exiſtat, aut definite non exiſtat; conſequens eſt, ut propoſitio rem affirmans, aut negans pro illo tempore, ſit ſemper vera, aut falſa. Ita ſane fit, ut cum rei alicujus prædictionem, hoc eſt, propoſitionem de futuro audimus, neque tamen perinde, ut propoſitionis auctor, de re exiſtimamus; eam illico falſam pronuntiamus, quin futurum tempus expectemus, ut judicium noſtrum feramus. Prudens quicumque, atque doctus vir, qui *Cardani*, aut aliorum aſtrologorum eodem fanatiſmo laborantium prædictiones audiret; vana illico, atque falſa protendi affirmaret. Sit, qui modo confidenter dicat, intra diem, menſem, aut annum Turcarum imperium ruiturum: quis, amabo, ſibi ita temperabit, quin hominem delirare, vana, falſaque proferre non affirmet? Si philoſophus aliquis, *futurum aliquando alium mundum poſt hujuſce ſolutionem*, modo affirmet; videt enimvero Deus internum hominis actum, qui mundum affirmat futurum: videt etiam affirmatum mundum nunquam futurum (ut ſuppono): ſi duo illa no-

bis eſſent manifeſta, falſam illico propoſitionem a philoſopho affirmari pronuntiaremus. Porro ſi illa, & ſimiles aliæ propoſitiones non ſint jam falſæ; nunquam falſæ erunt; æternitatem enim reſpiciunt: ſi ergo tempus totum effluere, & præſens fieri opus eſt, quod a propoſitione indicatur; cum nunquam efluxura ſit æternitas, nunquam erit propoſitio falſa. Quod ſi de propoſitione dubitemus, & rem poſtea non eveniſſe comperiamus; falſam illico prædictionem extitiſſe pronuntiamus. Multoties quidem fit, ut hujuſmodi propoſitionibus auditis, aut etiam a nobis prolatis, veræ-ne, an falſæ exiſtant, affirmare neſciamus: propoſitionum tamen veritatem a nobis ignorari, non eſt, propoſitiones ipſas non exiſtere veras, ut res ipſa per ſe demonſtrat. Niſi ita eſſet, majorem etiam noſtrarum propoſitionum de præſenti, aut de præterito partem neque veram, neque falſam eſſe diceremus; cum de earum veritate dubitemus. Rem ego ulterius non promovebo; ne in quæſtione parvi momenti, & tota forſan de voce tempus inutiliter inſumam. Hinc ſane eſt communis hominum de re illa ſenſus, quæ ab ipſamet communi hominum acceptione penitus pendet. Communi huic ſenſui inſiſtimus, ſecundum illum loquimur, & ſcribimus. Si qui oppoſitum potius probant; eſto, ſuam illi ſibi opinionem habeant. Tria alia ſuperius indicata, cum maximi momenti ſint, fuſius ſeorſim exponentur.

## §. II.

### *Veritatis propoſitionum, ſeu veritatis logicæ in multiplicem ſpeciem diviſio.*

416. Humanæ cognitiones, atque propoſitiones, ad earum proprietates relatæ, dividuntur primo in *veras*, & *falſas*; qua quidem diviſione & omnis humana cognitio comprehenditur, & primæ illarum proprietates indicantur. Secundo in *certas*, atque *incertas*: quam quidem diviſionem, quoniam in re præſenti eſt magni momenti, fuſius proſequemur. Mentis noſtræ ad veritates naturales, immo & ad quaſcumque alias comparatæ, quatuor, aut quinque conſiderari poſſunt ſtatus, *ignorantiæ*, *mentalis crepuſculi*, *dubii*, *opinionis*, *certitudinis*. Primus ſtatus, ſeu in-

ſirmitas omnes nos per totum vitæ tempus comprehendit: hoc tamen diſcrimine, quod a conceptu ad primam uſque pueritiam perfecta ignorantia laboramus; cum aut nullam rei cujuſcumque habeamus ideam, aut ſiquam habemus, ne litem modo Carteſianis animam ſemper cogitare affirmantibus, moveamus, otioſa illa in nobis latitet: tum igitur temporis perfecta ignorantia premimur, quæ eſt omnium idearum & cognitionum privatio. Exinde ad mortem uſque paullulum denſiſſimæ illæ tenebræ aliqua ex parte rareſcunt: nonniſi tamen pauca nobis illucent; dum interim infinitæ ſunt veritates naturales, corpora, cauſſæ, effectus, quorum nullam habemus ideam.

417. A prima pueritia crepuſculum mentis incipit, inter perfectam ignorantiam, ſeu tenebras, & rationis lumen, uſum, & cognitionem medians, quo neque clare agnoſcere, neque tamen penitus ignorare dici poſſumus: objecta quidem ſentimus, ſed ſolis fere ſenſibus eo tempore vivimus, ducimur, & agimus: quin adhuc proprie dubitemus, opinemur, aut certo agnoſcamus. Reliquo vitæ tempore triplicem hanc mentis operationem circa diverſa objecta elicimus: maximam quidem rerum omnium partem ſemper ignoramus, nullamque de iis ideam neque ſenſu, neque reflexione, neque compoſitione acquiſitam, aut elicitam habemus. Illa autem, de quibus aliquam tandem ideam comparavimus, aut dubia prorſus nobis ſunt, aut probabilia, aut certa, unde triplex illa noſtrarum cognitionum, atque propoſitionum differentia naſcitur.

418. Propoſitio illa, aut res nobis eſt *dubia*, cujus veritas aut *nullis*, aut *infirmis* tantum rationibus probatur. Duplex igitur diſtinguitur dubium, *negativum*, *&* *poſitivum* vulgo nuncupatum: Primum, cum nullæ nobis rationes ſuppetunt, quibus aut rem probemus, aut refellamus; cujuſmodi eſt illud de Cometarum habitatoribus: illa enim corpora inſignia, mundo coæva, in peculiaribus orbitis ſemper ſe ſemper volventia, & in noſtrum vorticem ſingulis eorum revolutionibus ingredientia, aliquibus habitatoribus coli, nulla nobis ratione ſuadetur, aut improbatur. Infinita pene ſunt in natura, circa quæ hoc modo hærere debemus: fundamenta ex utraque parte nobis de-

deſunt, quibus ad aſſenſum, aut diſſenſum ducamur. Si quis hujuſmodi rebus, ſeu propoſitionibus aſſentiatur, aut diſſentiatur; imprudens, atque temerarium judicium profert: quod, ſi quando accidit, ex animi indole, & affectibus originem ducit.

419. *Dubium poſitivum* eſt, cum ex utraque parte æqualia proponuntur rationum momenta, quibus fit; ut mens noſtra in neutram partem inclinet, bilancis pondere æqualiter utrinque trahente. Hujus naturæ ſunt quamplurimæ quæſtiones in ſcholis agitari ſolitæ, & ad omnes fere diſciplinas ſpectantes, ſi matheſim excipias, & infinita problemata politica, œconomica, civilia &c. quæ paſſim & a ſcriptoribus proponuntur, & in quotidianis converſationibus agitantur, & vix unquam definiuntur; qualia ſunt v. g. quodnam regimen ſit præferendum, Monarchia, an Reſpublica? Sit ne vacuum, ut voluit *Nevvton*, an potius plenum juxta *Des-Cartes*, totum hoc mundanum ſpatium, quod a tellure circumquaque uſque ad ultimum firmamentum protenditur? quænam regiones ſint ditiores, quæ auri, & argenti fodinis abundant, ut *Peru*, an quæ citra ullam metalli fodinam uberi, cultoque ſolo præditæ ſunt?

420. Utrumque dubium modo definitum ſeu *ſuſpenſionem judicii* ſequitur alia dubii ſpecies, *opinio*, *cognitio probabilis*, *& incerta* vulgo dicta: hæc vero eſt *ille mentis aſſenſus aut diſſenſus*, *ſeu ſententiæ approbatio*, *aut rejectio prudentibus rationibus innixa*, *ut inſimul nos non eſſe ab errore ſecuros agnoſcamus*: propterea quod illa, quibus nitimur, fundamenta rem minime demonſtrant, aut dubium omne depellunt: interim tamen rei alioquin incertæ aſſenſum noſtrum præbemus, vel quia nulla ex oppoſito nos ratio diſſuadet, vel quia majori rationum momento ad ſententiam noſtram ſuſtinendam ducimur. Duplex igitur diſtinguendus eſt caſus; primus, cum propoſitio ita rationibus innititur, ut nulla oppoſita ratione infringatur, ut cum dicimus Cometas eſſe veros planetas, mundo coævos; aliquo viventium genere planetas habitari: quorum primum graviſſimis fundamentis, & fere demonſtrationibus innixum, nulla oppoſita ratione impugnatur: Secundum autem argumentis quidem ſolum veroſimilibus ex analogia petitis firmatur, a nihilo tamen oppugnatur. Atque prima hæc probabili-

bilitatis ſpecies a dubio *negativo* ad certitudinem uſque, ſeu demonſtrationem gradatim aſcendit: inter dubia enim, & ſcientiam infiniti fere ſunt probabilitatis, & veriſimilitudinis gradus. Poſt dubium ſequitur primo levis pro altera parte conjectura, a conjecturis leviſſimis ad graviores, & graviores, a quibus deinceps ad probabiliora, & probabiliora rationum momenta, quoad demonſtrationem fere attingamus, gradatim aſcendimus. Exemplo eſſe poſſunt quæ modo adduximus: inter planeticolarum veriſimilitudinem, & Cometarum planetis adnumerationem longiſſimum eſt diſcrimen, atque diſtantia: primum ſolis conjecturis innititur, ſecundum ad demonſtrationem phyſicam prope accedit.

421. Secundus probabilitatis caſus eſt, cum pro utraque parte gravia ſunt rationum momenta, quæ ad prudentem aſſenſum ſatis ſunt: ut ſi in medium adducamus, *liceat, nec ne, miſeros Africanos, homines natura liberos, nulloque bello cum Europeis nationibus inito captos, in ſervitutem redigere, & ad Americam translatos ad duriſſimos fodinarum labores condemnare?* Quanta enim vero pro utraque parte adducuntur! quænam ulterius adderentur, ſi miſeri illi populi eorum emptores, &, ſi dicere licet, prædatores ſcientia æquarent? Interim Europei Africæ pœnas luimus: qui enim occidentales Afros in ſervitutem redigimus, borealium præda, ſervi, & patrimonium evadimus. Atque in hoc ſecundo caſu duo maxime notanda ſunt: primum, veritatem ſæpe pro illa parte ſtare, quæ minus apparet probabilis. Id nos & quotidiana experientia docemur, & a nullo in dubium vocari agnoſcimus: aliud ſcilicet longe eſt rerum ſpecies, ſeu, ut vulgo jam dicitur, apparentia, atque verus earum ſtatus: pro comperto olim ab omnibus etiam peritiſſimis habebatur, zonam torridam eſſe præ calore inhabitabilem: oppoſitumque erat temeritatis, atque improbabilitatis cenſura notatum: hodie tamen vel incultiſſimus Tapuja omnem veterum doctrinam irridet. Secundum: Ad eam partem mens ſemper inclinat, & trahitur, quæ probabilior, & firmioribus fundamentis fulta apparet. Id ſemper fieri opus eſt, attenta humani intellectus indole: datum aliquod nobis proponatur problema, *liceat nec ne; v. g. Americanas nationes invadere, ea-*

*rum imperia evertere, patrimonia diripere, eaſque tandem in ſervitutem redigere?* problema ſane, quo nullum ab diluvio aut rationi difficilius, aut armis facilius extitit: graviſſima pro utraque parte rationum momenta, mentalis bilancis pondere, exiſtimanda ſunt: ad illam igitur partem inclinari mentem noſtram oportet, unde magis trahimur. De hiſce omnibus iterum redibit ſermo, cum inferius Criticæ regulas proponemus. Hucuſque de ſola illa probabilitate loquimur, quæ rationum momentis e rei ipſius viſceribus petitis innititur; naturalem enim noſtrarum idearum ordinem ſequimur: aliam propoſitionum ſpeciem, quam nuncupamus *fidem*, ſtatim etiam explicabimus.

422. Poſt ſummum, ſi quis eſt, probabilitatis gradum ſequitur ſcientia, humana ſcilicet cognitio certa, quæ indole ſua omnium probabilium meritum longo intervallo ſuperat. Scientiam, & certitudinem preſſius ſtatim definiemus: ſatis interim dicere, *ſcientiæ* nomine claram adeo cognitionem intelligi, ut mentis noſtræ aſſenſum, velimus, nolimus, neceſſario extorqueat, nullumque in anima dubium relinquat. Ultimus hic eſt, atque perfectiſſimus naturalium humanarum cognitionum ordo, quem habere in hac vita poſſimus; & quem cum tandem aliquando circa argumentum quodcumque aſſequimur, tum vero ſummum naturalium veritatum apicem attigimus.

423. Habes ſumma naturalium cognitionum ſoli rationi innixarum capita, quæ & diverſo modo ſpectari poſſunt, & plurimum inter ſe dignitate, veritate, extenſione, atque objectorum comprehenſione differunt. Sed priuſquam hæc ſingillatim exponamus, alia prius danda eſt humanarum cognitionum, quibus mens aſſentitur, aut diſſentitur diviſio, magni quidem momenti & in arte critica, & in tota humana vita argumentum. Omnis humanæ mentis ſententia aut rationi rebus ipſis intrinſecæ innititur, aut propter extrinſecam tantummodo loquentis auctoritatem præſtatur: primum dicitur *Ratio*; ſecundum *Fides*.

424. Omnis igitur humana cognitio, de ideis amplius & ſenſibus non loquimur, ad earum fundamentum relata dividitur in *rationem*, & *fidem*: prima omnes cognitiones hactenus enumeratas comprehendit: *Fides* eſt *cognitio*, ſeu ſententia *auctoritate innixa*.

nixa. Res, quam ſola auctoritate tenemus, *veritas fidei*; propoſitio autem, ſeu aſſenſus rei propter dicentis auctoritatem præſtitus, *propoſitio, & aſſenſus fidei* nuncupatur. Quoniam tamen cum veritates ipſæ, tum dicentis auctoritates poſſunt eſſe aut *humanæ*, aut *divinæ*; fides ipſa in *humanam*, & *divinam* dividitur. Quidquid ob auctoritatem humanam tenemus, eſt humanæ fidei objectum; omniſque humana cognitio hominum teſtimonio innixa *humana fides* appellatur. Contra vero quidquid nobis eſt a Deo revelatum, *Divinæ fidei veritatem*, & objectum dicimus: mentis vero aſſenſus iis objectis propter Dei teſtimonium præſtitus, eſt *propoſitio fidei Divinæ*. *Peckinum igitur, atque Sinenſe imperium exiſtere, & ab aliquot annorum millibus prudentiſſimis legibus ſtare*, humana fide tenemus; *Chriſtianæ autem religionis myſteria, & quidquid in antiquo, novoque teſtamento continetur*, ſunt fidei Divinæ veritates; propterea quod primum humano, ſecundum Divino teſtimonio conſtat: actus etiam, quo illæ veritates creduntur, ſunt actus humanæ, aut Divinæ fidei, pro teſtimonii Divini, aut humani ratione. Præcipuas Criticæ regulas utramque fidem ſpectantes inferius trademus.

425. Iis breviſſime animadverſis, omnis humana cognitio aut in ſeſe ſpectatur, aut ad fundamentum refertur: earum objecta, & principia impræſentiarum prætermittamus. Priori modo conſiderata dividitur humana cognitio in *claram*, ſeu *evidentem*, & in *obſcuram*: prima diviſionis pars *ſcientiam* complectitur, de cujus indole, & multiplici ſpecie modo diſſeremus: Obſcura dividitur in *dubium*, *opinionem*, *fidem*: dubium aliud *negativum*, aliud vero *poſitivum*, ut diximus. Opinio in probabilem a ratione, & probabilem ab auctoritate dividitur: opinio probabilis a ratione quid ſit, jam diximus: opinio probabilis ab auctoritate eſt fides humana, cujus notionem dedimus. Fides Divinam, & humanam complectitur; utraque enim eſt cognitio obſcura. Humana cognitio ad fundamentum, cui innititur, relata, dividitur in *certam*, & *incertam*: certa comprehendit *ſcientiam*, & *Fidem divinam*: *incerta* dubium, & probabilia omnia tum rationis, tum etiam humanæ fidei complectitur: certitudine enim fides divina ſcientiæ reſpondet; incertitudine autem probabilitas rationis, atque humana

fides

fides æquiparantur. Inter Divinam fidem certam, & humanam incertam media eſt humana fides moraliter certa, ſeu ſcientia moralis: ſicut etiam inter ſcientiam atque probabilitatem rationis ſcientia, ſeu certitudo phyſica, aut ſenſuum media eſt: ſibi igitur ratio, & fides mutuo, & gradatim reſpondent, ſcientiæ quidem rationis, quæ ſumma eſt, & metaphyſica vulgo dicitur, Fides divina, certitudo ſenſuum, ſeu phyſica morali certitudini, fides tandem humana probabilis probabilitati rationis: quarum utraque per innumeros gradus ad minimas uſque conjecturas deſcendit. Sed de his omnibus ita leviſſime indicatis ſingillatim agamus.

## §. III.

### *De Scientia ſpeciatim.*

426. *Scientia*, quæ præcipua eſt omnium humanarum cognitionum, definitur *evidens ſententia mentis*. Definitionis ſenſus, & manifeſtior per ſe eſt, quam ut expoſitione indigeat, & unuſquiſque noſtrum propria experientia docetur; cum ad eas cognitiones animadvertimus, quas de noſtramet, aut Dei exiſtentia, atque de veritatibus Geometricis elicimus. Ea ſcilicet evidentia hujuſmodi veritates intuemur, ut ab ea ad aſſenſum rapiamur: idque unum prædicto nomine, & definitione intelligimus.

427. Triplicem diſtinguimus ſcientiam, *intuitionis*, *demonſtrationis*, *ſenſuum*. *Scientia intuitionis* eſt illa, qua duarum idearum connexionem in ipſiſmet ideis inſpicimus, unamque ex alterius viſceribus citra ullum diſtinctum medium, atque ratiocinium ita clare intuemur, ut mens noſtra impediri nequeat, quin rei firmiter aſſentiatur. Hac intuitionis ſcientia vera ſunt hæc, & plurima alia, *omne totum eſt majus ſua parte*: *ſi ab æqualibus demas æqualia*; *quæ remanent, æqualia ſunt*: *quidquid cogitat, exiſtit*; *cogitatio non eſt corpus*, *quidquid in tempore habuit principium*, *non eſt ſumme perfectum*. Intuitiones nuncupantur; propterea quod veritatem ipſam non aliunde probemus, ſed in ipſis rei viſceribus mente intueamur: unde ſcilicet eſt, quod rem exiſtere, ex eo quod cogitat, neceſſario dicamus, niſi quia exiſtentiam in ipſamet

re co-

re cogitante clariſſime intuemur? Porro ea eſt mentis noſtræ indoles, ut quidquid clare in ideis noſtris percipimus, in id aſſenſu ſponte, & neceſſario feramur, atque pro vero amplectamur; nihilque aliud eſt, quod æque nos ad ſui aſſenſum rapiat, atque clara hujuſmodi rerum perceptio. Alia vero ex parte infinitæ Dei Optimi Maximi Sapientiæ, atque Bonitati penitus repugnat, ea indole homines creare, ut in falſum amplectendum neceſſario ferantur: ex quibus neceſſario conſequitur, id quod clare in ſe ipſo inſpicimus, eſſe ſemper verum.

428. *Scientia demonſtrationis eſt certitudo ratiocinia parta*, qua ſcilicet veritas aliqua non in ſe ipſa inſpicitur, ſed mediis aliis ideis intuitionis certitudine veris demonſtratur. Hujuſmodi ſunt veritates omnes demonſtratione conſtantes, v. g. *Quadratum hypothenuſæ æquale eſt duobus ſimul aliorum laterum quadratis: homini nullum omnino jus habenti nulla fieri poteſt injuſtitia*, & ceteræ omnes demonſtrabiles veritates. Quamlibet enim harum veritatum, ſi nude nobis proponantur, non admittimus; maxime vero, ſi ab ideis ſimplicibus incipiendo, & ab una ad aliam ſimplici intuitione procedendo ad ultimam tandem deveniamus. Demonſtratio igitur, ſeu certitudo demonſtrationis aliud non eſt, quam certa ſimplicium intuitionum catena, aut ſcala, qua mens humana ab uno, ad proximum gradum, ſeu annulum, hoc eſt, ab una veritate, intuitione certa, ad veritatem aliam ſimili item ratione, aut demonſtratione certam aſcendendo, rationemque ex ratione deducens ad poſtremum tandem pervenit annulum, ſeu veritatem, quæ erat ad demonſtrandum propoſita. Exemplo ſit illa propoſitio, *homini nullum omnino jus habenti nulla fieri poteſt injuria*; quam, in ſe ipſa inſpiciendo, certam eſſe non cognoſcimus, gradatim tamen ita demonſtramus: *Injuſtitia eſt læſio alicujus juris: ut ſit juris læſio, debet eſſe jus: ſi igitur nullum ſit jus; nulla erit læſio: homini igitur nullum jus habenti nulla fieri poteſt injuria*. Ad ultimam conſequentiam, quæ erat demonſtranda, nonniſi per medios tres annulos, ſeu veritates, unam ab alia deducendo, pervenimus. Omnes illæ mediæ veritates debent eſſe ſimplici intuitione, aut demonſtratione certæ: alioquin cadit demonſtratio; perinde ut uno catenæ annulo

nulo rupto, aut ſcalæ gradu ſublato, neque tenet catena, neque per ſcalam aſcendimus. Da ſcilicet aliquam ex adductis modo in demonſtratione propoſitionibus fallere; mens ſane ad illum uſque gradum ſecura perveniens in illo ſiſtet, quæque deinceps deducuntur, per ſe ipſa, ſublato fundamento, corruent. De demonſtratione plura dicemus, cum de methodo ſermo fuerit.

429. *Scientia* tandem *ſenſus* illa eſt, quam citra ullam ratiocinationem ſolo ſenſu atque intima animi conſcientia comparamus. Hac ſcientiæ ſpecie certi omnino ſumus, *nos exiſtere*, *cogitare*, *corpora eſſe*, *ſonos a nobis percipi*, *cum hominibus converſari*, & infinita hujus generis alia: quis enim unquam fuit, qui de hujſmodi veritatibus ſerio dubitaverit? Ne *Carteſius* quidem, dum hypotheſim illam, *de omnibus dubitandum*, ſibi parumper tenendam propoſuerat, eam ad ſuæmet cogitationis exiſtentiam extendere potuit: claro adeo lumine humanam mentem percellunt, quæ nos intimo ſenſu, atque experientia cognoſcimus. Senſus igitur ſcientia, quemadmodum & illa *intuitionis*, ratiocinationem non comprehendit, ſed ſolo ſenſu, & conſcientia per ſeſe habetur. Quæ hujuſmodi certitudine percipimus, in duplici ſunt differentia: alia enim intima animæ conſcientia, alia intimo, atque experimentali ſenſu percipiuntur. Prioris ordinis certitudine ſcimus, nos *intelligere*, *dubitare*, *credere*, *amare*, *odio habere*, *exiſtere*, & alia quamplurima ad nos potiſſimum ſpectantia, & conſcientiæ teſtimonio ſeu lumine manifeſta. Intimo experimentali ſenſu certum nobis eſt, *Corpora in nos agere*, *Corpora*, *& Univerſum exiſtere*, *aliqua nobis eſſe noxia*, *aliqua etiam innoxia*, *calorem*, *ſonos*, & alias rerum qualitates in rebus eſſe, quarum actiones in nobis conſtanter experimur.

430. Sicut a ſcientia intuitionis demonſtratio rationis, ſeu metaphyſica, ita a ſcientia ſenſus demonſtratio phyſica profluit. Illa ſcilicet eſt *certitudo puro mentis ratiocinio parta*, hoc eſt, puræ rationi innixa: hæc autem eſt *certitudo*, *ratiocinio*, *ex principiis ſenſu conſtantibus comparata*; quæ ſcilicet in ſenſum tandem, ſeu certitudinem phyſicam refundatur: cum prior alia in puræ rationis opus ſit, & argumentum. Prioris exemplum ſuperius habes numero 428.

Poſte-

Poſterioris demonſtrationis ſpecimen habe: Probandum proponatur, totam marium ſuperficiem eſſe continentis ſuperficie depreſſiorem, contra ac olim aliqui ſtatuebant, ut montium fontes a mari derivari poſſe ſuaderent. A montibus in plana, a planis in maris littora fluunt perenniter, & univerſim aquæ: hæ vero ab altioribus in depreſſiora loca tantum defluunt: maris ergo littora continenti depreſſiora: aqua in littoribus depreſſior non eſt, quam in medio mari: ex fluidorum enim indole ab illo in littora ſemper flueret, quoad in eadem a centro diſtantia æquilibrarentur ubique aquæ: marium igitur ſuperficies ubique eſt continentis ſuperficie depreſſior. Conſequentiam ſane ratiocinio, a veritatibus phyſicis, & ſenſu conſtantibus deductam.

431. Perinde ut ſcientia, ita & ejus evidentia dicta diſtinguitur duplex: prima dicitur *evidentia metaphyſica*, ſecunda vero *evidentia ſenſuum*, ſeu *Phyſica*. Prima eſt *evidentia puræ rationis*: quæ fallere numquam poteſt; ejuſque proinde falſitas eſt prorſus impoſſibilis. Hac evidentia, quæ eſt propriiſſime dicta, certum atque evidens eſt quidquid ſcientia *intuitionis*, *demonſtratione rationis*, *& conſcientia* cognoſcimus, atque intelligimus: intimum ſcilicet illud mentis lumen, atque intelligentia, qua de noſtra, deque Dei exiſtentia certi omnino vivimus, omnia axiomata, & theoremata ad matheſim, & rem moralem ſpectantia videre nobis videmur, cum falſitate aut dubio componi omnino non poteſt, ut inferius probabimus. Quis enim vero noſtrum eſt, qui de ſuamet exiſtentia dubitare poſſit, aut ſeſe in errorem induci poſſe credat, dum ſeſe exiſtere cognoſcit? Adeo id humanæ menti, communique ſenſui repugnat, ut ne hominem quidem ferre poſſimus, qui non jam de ſua, ſed de aliorum corporum exiſtentia ſerio ſe dubitare pronuntiet; quantumvis id ſenſuum ſcientia ſolummodo cognoſcamus, cujus evidentia minor eſt, quam illa intuitionis. Ad primam hanc ſcientiæ ſpeciem pertinent abſtractarum ſcientiarum theoremata, v. g. Geometriæ, Arithmeticæ, quæ neque a ſenſu, neque ab objectorum exiſtentia dependent: uno verbo, omnia intelligibilia, quæ clare percipimus, ſunt metaphyſice evidentia, & falſitatis prorſus incapacia.

432. *Evidentia ſenſuum*, ſeu *phyſica*, eſt illa, quæ inti-

intimo, & manifeſto ſenſuum teſtimonio innititur; & clara eorum perceptione conſtat: ſicut enim quamplurimæ ſunt veritates intelligibiles, quæ pura, & ſola intellectione clariſſime cognoſcuntur, quin ullo modo in ſenſus agant, aut ab iis attingantur; ita etiam plurima alia ſolo ſenſuum miniſterio rationi innoteſcunt: qualia ſunt, Corpora circa nos exiſtere, a quibus multiplici ratione afficimur, odores, colores, lumen, ſolem, terram, mare, planetas, milleque id genus alia in mundo eſſe. Hæc ſcilicet ſolo ſenſuum teſtimonio, ea tamen claritate, atque evidentia percipiuntur, ut de illorum veritate nullum nobis dubium ſuperſit. Quis enim eſt, aut fuit unquam vir cordatus, quantumvis omni Pyrrhonicorum, & Scepticorum doctrina, &, ſi mavis, fanatiſmo imbutus ſtatuatur, qui ſeſe dolere, lætari, olfacere, audire, ſolem videre, ſerio dubitaverit; dum in ſemetipſo intimo doloris, gaudii &c. ſenſu afficitur? Siquis tamen eſſet, qui ſerio ſe dubitare affirmaret, eſſent, nec ne, Corpora, ſol, terra, planetæ, hominesque etiam ipſi, quibuſcum ille interim ageret, & de hujuſmodi rebus altercaretur, eum ego pro lubito delirare, atque ſolivagum eſſe in natura permitterem: quandoquidem enim omnia extra ſe in dubium vocaret, meam etiam cum illo diſputationem ſomnium exiſtimaret.

433. Quæ hac ſenſuum evidentia certa ſunt, ita exiſtunt, ut per ſummam Dei potentiam falſa eſſe poſſint; in hoc tamen rerum ſtatu, & citra miraculum fallere nequeant: eſt dicere, per infinitam quidem Dei potentiam fieri poteſt, ut quæ mihi per ſenſus repræſentantur, non exiſtant; ut nullus nos illuminet ſol, cæleſtia corpora, munduſque materialis exiſtat; quantumvis eodem modo afficeremur, quo in hac rerum providentia in nos agunt. Evidentia igitur rationis evidentiam ſenſuum rei ipſius dignitate longe ſuperat; quæ enim prima evidentia conſtant, ut *Deum eſſe*, *animam cogitantem exiſtere*, *peccatum eſſe Deo impoſſibile*, ſunt neceſſariæ veritatis, eorumque falſitas impoſſibilis. Contra vero, *ſolem eſſe*, *terram ab hominibus habitari*, *dimidiam globi ſuperficiem eſſe fluidam*, ita ſolummodo certa ſunt, ut nulla naturali potentia fieri poſſit, ut error in iis lateat. Longe plura ſunt quæ evidentia ſenſuum, quam quæ

evi-

evidentia rationis cognoſcimus. Rerum enim ſenſibilium exiſtentiam evidentia ſenſuum habemus; ſcientia autem, ſeu evidentia rationis rerum eſſentiæ, ceteræque abſtractæ veritates cognoſcuntur; quæ omnes, quamdiu in hac mortali conditione vivimus, longe pauciores ſunt, quam ſenſibilia objecta, quæ ad ſenſuum provinciam ſpectant. Omnes igitur obſervationes, atque experimenta phyſica, & quidquid ab iis evidenti ratiocinatione deducimus, ad ſenſuum ſcientiam pertinent.

434. Duabus hiſce mentis, aut objectorum ſcientiis ſua reſpondet in animo certitudo, quæ paucis explicanda eſt.

*Certitudo* duplici potiſſimum ſenſu communiter accipitur: 1. pro illa intellectus adhæſione, qua veritatem aliquam firmiter amplectitur: 2. pro ipſamet propoſitione, ſeu aſſenſus noſtri objecto, quod aut evidens eſt, aut ratione probatur, & apparet verum. Primo ſenſu *certitudo*. Eſt *firma mentis adhæſio*, qua ſcilicet citra omnem dubitationem objecto aſſentimur. Secundo modo accepta *certitudo* eſt veritas ſuimet evidentia, aut ratione mentem ad firmum aſſenſum adigens. Utroque ſenſu certum eſt, nos cogitare, Deum eſſe, globum terreſtrem ex mari, & continenti eſſe compoſitum. Utroque etiam hoc ſenſu dividitur certitudo in metaphyſicam, & phyſicam; quæ perinde, ut eorumdem nominum ſcientiæ, ſeu evidentiæ, diſcriminantur: Singulis enim iis ſcientiis, atque evidentiis ſuæ reſpondent certitudines, quæ in eo ab illis potiſſimum differunt, quod *evidentia* certitudinem ſibi reſpondentem contineat, ei tamen aliquid adjiciat; ita ut quidquid eſt evidens, ſit etiam in ſua ſpecie certum; ſed non e converſo. Quidquid etiam humanarum cognitionum naturalium eſt certum, aut eſt inſimul evidens, aut ab aliqua evidentia naſcitur: quæ enim naturali ratione certa ſunt, aut demonſtratione, aut evidentia conſtant: cum igitur omnis veritas demonſtrata evidentiæ innitatur; omnis etiam certitudo ab evidentia provenit. Certitudo rationis, ſeu metaphyſica illa eſt, qua quæ certa ſunt, fieri nequit, ut ſint falſa, neque, ut de iis dubium aliquod in animo eſſe poſſit: phyſica certitudo in eo ſtat, ut objecta ſecundum rerum naturam, & præſentem ſtatum neceſſario vera exiſtant, & firmum

mum in animo aſſenſum ingenerent. Tam in evidentia rationis, quam in evidentia ſenſuum duplex cognitionum ordo diſtinguitur: alia ſunt per ſe evidentia, alia vero ex aliis tantum evidenter conſtant. Quidquid ſine ullo medio clare cognoſcitur, vel rationis, vel ſenſuum evidentia conſtet, eſt per ſe evidens: quidquid mediarum idearum opus habet, ut demonſtretur, & ſciatur, id per ſe evidens non eſt, ſed demonſtratione tantummodo conſtat: omnia igitur illa, quæ mentis intuitione, intima conſcientia, aut ſenſuum perceptione cognoſcimus, ſunt per ſeſe ratione, aut ſenſu evidentia: Contra vero quidquid demonſtratione conficitur, vel rationis illa ſit, vel ſenſuum, ex ſeſe evidentiam non habet, ſed ab aliis per ſe evidentibus mediarum idearum catenatione deducitur. Humanarum igitur cognitionum ad ſcientiam ſpectantium hic ordo ſtatui debet, quantum ad certitudinis, atque evidentiæ perfectionem attinet: primum inter illas locum habet *intuitio*, ſeu *ſcientia intuitionis*; ſecundo loco *demonſtratio rationis*, ſeu proprie dicta, atque *intima* etiam *conſcientia*; tertio loco ponenda eſt *ſcientia*, ſeu *evidentia ſenſuum*; quarto denique *demonſtratio phyſica*: quæ tamen poſtremæ longiſſimo intervallo a prioribus ſuperantur, ut diximus. Quæcumque clara mentis intuitione cognoſcimus, eum habent certitudinis, atque evidentiæ gradum, quem in hac vita ex viribus naturæ habere poſſumus maximum: illa omnia mentem noſtram ad ſui aſſenſum rapiunt. Si aliqua in iis ineſſe poſſet falſitas; in ipſummet noſtræ naturæ auctorem referendum eſſet, quod fatali neceſſitate ſemper erraremus: quo nihil abſurdius excogitari poteſt: nos igitur exiſtere, eſſe res cogitantes, ab alio eſſe, & quamplurima alia ejuſdem farinæ majori, qua poſſunt, evidentia conſtant.

435. Omnis demonſtratio rationis, ſeu Geometrica, aut metaphyſica pari quidem certitudine, minori tamen claritate, atque evidentia conſtat: ex una enim parte earum falſitas eſt prorſus impoſſibilis; ex alia vero res demonſtratæ non per ſe evidentes; ſed ab aliis ideis per ſe evidentibus ope mediarum idearum, & connexionum, quæ & ipſæ ſint intuitione certæ, deducuntur. Rem ita eſſe, facile ſuadebitur, quiſquis ad mentis ſuæ ſtatum animadvertat, dum primi,

mi, & ſecundi ordinis veritates illi proponantur: propoſitionem per ſe evidentem, ſimulac proponitur, omni firmitate, & claritate complectimur: ſi demonſtratione indigeat; eam enunciaſſe non ſufficit; per mediarum idearum connexiones, quaſi per gradus ad propoſitionem evincendam pervenimus. Neque id mero intuitu, ſed majori, minorive mentis conatu, attentioneque peragimus: atque in eo etiam viſitur ingenii acies, quæ ſubtilior, & firmior ad longiorem; quam ad breviorem idearum catenam, & ſeriem percurrendam requiritur. Qui ſcilicet profundius eamdem ideam enucleat, eamque pluribus ex partibus contemplatur; non modo plures ejuſdem connexiones detegit, ſed longius etiam conſequentiarum, ſeu mediarum idearum catenam deducit: & inde eſt, quod qui profundiori, & acutiori ingenio pollent, a ſimplici aliquando, & evidenti idea remotiſſimam, & reconditam deducunt conſequentiam, quæ non niſi per plures ambages, & intermedias ideas, craſſioribus ingeniis ignotas, interlucere poteſt. Præclarum hujuſce rei exemplum eſt mira illa propoſitionum, atque idearum ſeries, qua *Archimedes* ab ſimpliciſſimis principiis ad ſphæræ dimenſionem ſintheſi pervenit. Atque hæc ſatis evincunt, omnes demonſtrationes ab evidentia intuitionis ſuperari, & eo magis ab ſumma illa evidentia recedere, quo longius mentem catenationes idearum deducant.

436. *Evidentia ſenſuum, & demonſtratio phyſica* naturæ tantum ordinem reſpiciunt, & evidentiam naturalem continent, ut diximus: perinde autem prior poſteriorem evidentia ſuperat, atque intuitio demonſtrationem: quare clarius nos corpora eſſe, colorum, odorum, luminis ſenſum in nobis exiſtere percipimus, quam omnia animalia ex ovis originem ducere, gravia ad centrum telluris cadendo tendere; quorum prima ſenſuum evidentia, ſecunda vero phyſica demonſtratione conſtant.

437. Metaphyſicæ, atque phyſicæ ſcientiæ, & certitudini adjungi poteſt & alia, quæ *ſcientia, certitudo, demonſtratio, aut evidentia moralis* nuncupatur. Certitudo, atque evidentia moralis eſt, quæ ex tot hominum teſtimoniis ducitur, ut de rei ipſius veritate nullus dubitare prudenter poſſit: attenta ſcilicet hominum indole, moribus, aliiſque circumſtantiis, quæ huma-

næ fidei, & cognitioni pondus, atque firmitatem addere poſſunt: Hac certitudinis ſpecie tenemus, fuiſſe olim Carthaginem, potentiſſimam in Africa civitatem, & Rempublicam; tenemus etiam (qui rem ſenſu non percepimus) eſſe etiamnum ad orientalia Aſiæ littora ampliſſimum Sinarum imperium, & infinita hujuſce generis alia. Quæ morali certitudine firmantur, abſolute quidem poſſunt eſſe falſa; hiſce tamen moribus, atque indole, quibus homines præditi ſumus, & miraculo non interveniente, nullum erroris periculum eſſe poteſt, neque mentis aſſenſum iis humana ratio prudenter ſaltem negare valet. Evidentiæ igitur, & certitudini phyſicæ, ſeu ſenſuum æquiparari poteſt evidentia, & certitudo moralis. Illius quidem fundamentum exiſtunt præſentes naturæ leges ſenſibus cognitæ: iis ſtantibus, falſa eſſe nequeunt, quæ hac certitudine conſtant: Numinis tamen omnipotentia ſuperari poſſunt hujuſmodi leges; quod cum fit, mirabile in natura phænomenon ſupra illius vires peractum, *miraculum* nuncupatur: eoque proinde interveniente, lapſoque phyſicæ certitudinis fundamento, fallere hæc etiam poteſt. Moralis certitudo non in phyſicæ legibus, ſed in humanæ naturæ moribus, & conditione innititur: hac ſtante humani generis indole, moribus, & veritatis amore, fieri non poteſt, ut olim Romanum imperium non extiterit, tot nationum, atque ſcriptorum ætate, patria, legibus, moribus, affectibus, partiumque ſtudiis in ſe differentium teſtimoniis confirmatum. Hi quidem humanæ naturæ mores, indoles, & conditio ſuprema Dei potentia, & miraculo (morali ſaltem) mutari poſſunt. Citra hujuſmodi tamen miraculum vera ſemper erunt, quæ morali hac certitudine conſtabunt. Sed de hiſce omnibus latius infra diſputabimus, cum de Criterio veritatis agemus.

438. Animadvertendum eſt, mentem humanam, quæ noſtra eſt hominum imbecillitas, rebus, ſeu propoſitionibus obſcuris & incertis multoties ita aſſentiri, illaſque ea adhæſione admittere, quaſi eſſent metaphyſice, phyſice, aut moraliter certæ, vel etiam evidentes: quod idem eſt ac dicere, mentem noſtram evidentia, & certitudine *apparentibus* multoties duci, & errorem pro veritatibus firmiter amplecti, ut infe-

inferius exponemus, cum de veritate apparenti ſermo fuerit.

## §. IV.

### *De Probabilitate Rationis.*

439. Poſt ſcientiam metaphyſicam, phyſicam, aut moralem explicanda ſequitur probabilitas, ſeu cognitio probabilis: *Probabilitas eſt apparentia veritatis: hoc eſt, mentis aſſenſus ob rationem, quæ neque parvi momenti, neque evidens, aut certa apparet*. Equidem ſcientia, atque cognitio certa, v. g. *quidquid cogitat, exiſtit; omnis creatura eſt ab alio*, rationi innititur, quæ & ſit, & apparet evidens, metaphyſice, aut phyſice pro varia ſcientiæ ipſius ſpecie: utrumque enim id requiritur, ut veritas aut per ſe evidens, aut demonſtrata mentis noſtræ aſſenſum extorqueat, & certa in rebus exiſtat: ut videre eſt in omni geometricarum, aut moralium veritatum demonſtratione, v. g., *ſuperficies ſphæræ cujuſcumque eſt æqualis* 4. *Circulis maximis ejuſdem ſphæræ: omnes homines jure naturæ naſcuntur liberi*. Si igitur ratio, qua idearum connexio menti ſuadetur, certa non ſit, aut ut certa ſaltem non appareat; licet aliunde in re ſit vera; judicium illi innixum erit cognitio probabilis: dummodo ratio ipſa rem meditanti appareat vera, prudentique aſſenſu digna. Porro ipſummet probabilitatis nomen ſatis indicat, illam dici, atque eſſe propoſitionem, ſeu veritatem, quæ ratione probatur.

440. Probabilitas pluribus modis conſiderari, & dividi poteſt, 1. in *probabilitatem rationis*, ſeu *naturalem*, & *probabilitatem fidei*, & *auctoritatis*: probabilitas rationis eſt, quæ naturali ipſarummet rerum, ſeu idearum connexioni intrinſecæ innititur; & idcirco *intrinſeca* etiam nuncupatur; propterea quod ratio, qua ad rem tenendam ducimur, ex rei natura, & intrinſeca conſtitutione petatur. Probabilitas vero fidei eſt, cujus tota judicandi ratio ab hominum auctoritate petitur, eſtque proinde rebus ipſis extrinſeca. Utraque probabilitatis ſpecies ampliſſimum habet uſum per totam hominis vitam, ut ſtatim dicemus: ad primam, quam modo explicamus, omnia il-

la hominum judicia probabilia, & opiniones ſpectant, quas de rerum naturis, effectibus, cauſſis, artibus, ſcientiis elicimus, quin ad teſtium fidem confugiamus, v. g. *plantas omnes ex ſemine generari*, *rationem ſexus in iis ſervari*, *nullum Europeis jus fuiſſe ad Americanarum gentium terras invadendum* &c. Contra quæ ad hiſtoriam pertinent, ſola teſtium auctoritate ſuffulta *Fidei* juris ſunt.

441. Probabilitas & rebus ipſis & mentis etiam propoſitionibus competit: prima dicitur *probabilitas objecti*, iiſque convenit, quæ ratione probantur, & apparent vera, v. g. *aliquas eſſe ideas innatas; terram noſtram eſſe verum planetam per ampliſſimam orbitam circa ſolem actam*: illa autem mentis judicia, quibus probabili objecto aſſentimur, ſecunda probabilitate gaudent, quæ *mentalis* nuncupatur. Ex data probabilitatis notione plurima inferuntur, rem ulterius explicantia. 1. Probabilitas falſitati non opponitur: quin immo cum probabilia probabilibus opponuntur, quod ſæpiſſime fit; alia pars neceſſario eſt falſa: eſſe enim probabile, non eſt, *eſſe verum*, ſed *apparere*, ob rationes, quæ rem conficere videantur. Eſſe neceſſario *verum* uni tantum ſcientiæ competit, moraliter nimirum, phyſice, aut metaphyſice pro diverſa harum ſcientiarum natura. In rebus igitur omnibus ad theoriam, vel uſum ſpectantibus, in quibus judicia noſtra probabilitatem non tranſcendunt, neque nimis fidenter, & tenacius, quam par eſt, ſenſui noſtro adhærendum, neque oppoſitæ aliorum ſententiæ deſpiciendæ; cum neque de noſtrorum judiciorum veritate, neque de aliorum falſitate certi ſimus: rerum & rationum ſpecie ducimur: multotieſque fit, quæ humanæ mentis conditio, atque imbecillitas eſt, ut minus probabilia, tandem ſint, atque exiſtant, & tandem inveniantur vera: Proprium igitur, in quo ſemper verſamur, errandi periculum perpetua nobis eſſe debet modeſtiæ lex, atque commendatio. 2. Alia vero ex parte cum ex ipſamet probabilitatis notione nihil ſit probabile, niſi quod ſpecie veritatis, magni momenti ratione ſuadetur; facile inde deducimus, prudenter homines ſtatuere, atque agere, dum probabilitate ducuntur. Sicut characte humanæ ſcientiæ eſt *veritas*: ſic etiam *prudentia* e propria probabilitatis nota. Ita ſane rerum omnium evi-

evidentia per ſe ſe, aut demonſtratione conſtantium certi omnino vivimus: dum ex adverſo iis ſolum rationibus ad res credendas, tenendas, & agendas ducimur, quæ evidentes, aut certæ non appareant, gravis tamen in ſe ponderis exiſtant; prudenter quidem nos agere non dubitamus; quantumvis a veritate multoties forſitan deflectere fateamur.

442. 3. Hinc igitur fere ſemper accidit, ut qui profundius tot oppoſita hominum judicia probabilia paſſim circa res fere omnes occurrentia penetrant, eorumque rationes penitius enucleant, modeſtius de ſe ipſis ſentiant, oppoſitum tenentes non inſectentur, deque hominum litteratura non parum diffidant: quod ſcilicet & rerum momenta, & momentorum levitatem inſpiciant, nihilque proinde inveniant, quod aſſertæ veritatis teſſera eſſe poſſit. Contra qui rerum tantum ſuperficiem, & leviter quidem perſtringunt, mirum eſt, quonam ſupercilio proprium ſenſum venditent, oppoſitaſque opiniones ſugillent.

443. 4. Ex eadem probabilitatis notione præter alia hoc etiam ſequitur, quotidiana experientia demonſtratum, de una ſcilicet eademque propoſitione alium quidem habere ſcientiam, alium vero opinionem, alios conjecturam, dubium, ignorantiam, aliumque tandem rem exiſtimare impoſſibilem: per tot enim gradus mens humana a ſumma rei evidentia, & certitudine paullatim ad rei ipſius impoſſibilitatem deſcendendo pervenire poteſt. Exemplo ſit: qui ſupra montium *Andes* cacumina in Quittenſi Regno conſcenderunt, & diuturno tempore phyſicarum obſervationum gratia ſubſtiterunt, intenſiſſimum illic, in medio Zonæ torridæ, frigus ſemper eſſe, quale vix in Laponia deprehenditur, evidentia ſenſuum agnoverunt; qui *Antonii de Ulloa* hiſtoriam legimus, idem morali certitudine tenemus; ſi duo alii rem credant, alius quidem noſtra ſolummodo fide ductus, alius vero quod atmoſphæræ noſtræ munera, proprietates, & frigoris gradus a telluris ſuperficie aſcendendo ſemper creſcentes, peſpecta habeat; primus quidem humana fide, ſecundus opinione, uterque probabili judicio rem tenet: interim plurimi Zonæ torridæ incolæ, calore ſemper æſtuantes rem dicent, unus quidem vix conjectura dignam, alter dubiam, quamplurimi falſam, antiqui omnes Græci, & Romani impoſſibilem.

Ex vario adeo veluti conſpectu diverſi homines unum idemque objectum adſpiciunt, atque de illo varie ſentiunt. Id ſcilicet ex mentis noſtræ, & probabilitatis potiſſimum natura deſcendit, ut de objectis, prout illa menti noſtræ apparent, atque proponuntur, ſententiam feramus. Multiplex hoc de eodem objecto a diverſis hominibus judicium non ſolum a varia diverſorum huminum perſpicacia, ſcientia, præjudiciis, ignorantia, & mille id genus aliis dependet, ſed etiam a diverſa fundamentorum, atque rationum natura, quibus ducimur, ut objecto aſſentiamur, aut diſſentiamus: quod quidem fuſius explicari oportet.

444. Probabilitatis rationis, de qua modo ſolum agimus, univerſale fundamentum eſt *Analogia*; ut probabilitatis fidei *auctoritas*. *Analogia* generatim eſt diverſarum rerum, effectuum, cauſſarum, aut rationum ſimilitudo, aut concordia. Alia eſt *rationis*, *phyſica*, *& ſenſibilis* altera. Ab analogia argumentamur, cum ob effectuum, cauſſarum, qualitatum, aut modum rei notæ cum alterius ſimilitudinem, eamdem utriuſque eſſe naturam, aut leges deducimus. *Analogia rationis eſt idearum*, *ſeu rationum ad res diverſas ſpectantium convenientia*: ita ut quod de una affirmamus, de alia etiam ob convenientiam, & ſimilitudem dicendum exiſtimemus. Ita quoniam novimus, animam noſtram eſſe rem cogitantem, omnis materiæ expertem, ſemper cogitare, quamdiu per ſenſuum organa, corporis vitium, organorum obſtructionem non impediatur; de Angelo, quem eſſe ſpiritum altioris ordinis, nullique materiæ unitum aliunde novimus, eadem illa, ſed eminentiori gradu, tribuimus, ſemperque cogitare, aliaque multa agere inferimus; quandoquidem a materialibus ſenſibus non impediatur. *Analogia ſenſuum*, ſeu phyſica, eſt proportio ſimilitudinis, atque convenientia inter phyſicarum rerum ſenſibiles effectus, cauſſas, mechaniſmum, leges, qua ſponte ducimur, ut credamus earum rerum eamdem eſſe cauſſam, aut naturam. Quoniam v. g. lucem cum ſono, colores cum tonis, tabulam pictam cum harmonia, picturam cum Muſica, colorum confinia, & gradus cum tonorum etiam gradibus ſcrupuloſe conferentes, eaſdem ubique leges, phænomenorum proportionem, effectus deprehendimus; eamdem etiam eſſe utriuſque ſeriei rerum cauſ-

cauſſam & naturam concludimus. Duplex hæc analogia, univerſale omnium probabilium fundamentum, ex duplici etiam veritatis, & naturæ lege derivatur: 1. *Quæ nos clare percipimus, ſunt vera & certa; itaque ſumus a Deo comparati, ut clare perceptis neceſſario aſſentiamur*, quidquid igitur ita ratione percipimus, ut cum clare viſis, ſeu perceptis analogiam habeat, hoc eſt, veritati ſimile appareat, & ad veritatem accedere videatur; id etiam nos firmius, vel debilius pro ſimilitudinis ratione amplectimur: cum ea ſit mentis noſtræ indoles, ut id pro vero accipiat, quod verum apparet: quæcumque autem ad certitudinem, & evidentiam ſimilitudine accedunt, vera proculdubio apparent. Evidentia rationis eſt nota veritatis: ad illam evidentiam magis, minuſve accidere, eſt, magis minuſve apparere verum.

445. Secunda regula eſt, *Naturam ſimplicibus, atque uniformibus legibus agere: hoc eſt, Deum ea legum ſimplicitate, atque uniformitate rerum univerſitatem condidiſſe, ut illa, quorum effectus, leges, phænomena eſſent eadem, aut valde ſimilia, in natura etiam, intimaque conſtitutione, & cauſſa convenirent; quantum ſimilitudo effectuum requirit.* Ita ſi eamdem in animalibus, atque in hominibus eſſe organorum ſtructuram, motus &c. deprehendimus; eaſdem etiam utrobique eſſe ſenſuum functiones deducimus.

446. Jam vero omnia probabilia ad duplicem & ordinem & fontem reducuntur: alia ad puram rationem, alia vero ad ſenſum pertinent: ſicut alia ſunt certa evidentia, & certitudine rationis, alia vero evidentia, & certitudine ſenſuum. Ad primam claſſem omnia illa ſpectant, quæ ratione, & idearum connexione apparent vera; ac proinde analogia rationis eſt fundamentum omnium probabilium, quæ ad ſenſum non pertinent: Secunda analogia cum ſcientia ſenſuum eſt univerſale illud argumentum, quo veritates *facti*, ſeu ad rerum exiſtentiam pertinentes probantur.

447. Utraque pars, modo dicta, rem mihi meditanti ita probari videtur: omnis humana cognitio naturalis certa ad alterum horum duorum capitum reducitur, evidentiam vel demonſtrationem rationis, evidentiam vel demonſtrationem ſenſuum; duplex hic

eſt omnis humanæ certitudinis cardo: cum omnes veritates certo a nobis cognitæ vel pura ratione, vel ſenſu percipiantur. Simili autem modo omnia mentis noſtræ objecta naturalia, quæ ſcientia non attingimus, ad eadem illa capita, rationem, & ſenſum revocantur: omnia igitur objecta probabilia ratione, aut ſenſuum perceptione probantur; & eatenus probabilia ſunt, atque vera apparent; quatenus ad certitudinem rationis, aut ſenſuum accedere videntur; & ſimilia iis repræſentantur, quæ certa nobis rationis, aut ſenſuum perceptione conſtant. Equidem mentem ego noſtram, & humanas cognitiones meditando contemplans, facile animadverto, duplicem eſſe noſtrarum cognitionum naturalium ordinem, duplicique modo objecta ſeſe nobis exhiberi, ratione & ſenſu, ut jam dixi; in utroque longam eſſe diverſarum cognitionum ſeriem a ſumma evidentia uſque ad perfectam ignorantiam gradatim deſcendentium. Primum ſeriei caput, ut in provincia ſenſuum proponamus exemplum, eſt ſenſus evidentia, qua objectum aliquod percipimus: evidentiam excipit demonſtratio phyſica rei ejuſdem veritatem conficiens; poſt demoſtrationem probabilitas, ſeu judicium probabile, quo prudenter quidem, minime tamen ſecuri ſententiam de objecto ferimus: a probabilitate, quæ plurimos habet gradus, incipit conjectura, quæ ſuam etiam habet latitudinem, & per plures etiam gradus deſcendit: conjecturam ſubſequitur dubium poſitivum, ſeu rationum æquilibrium; a dubio poſitivo negativum, a negativo ignorantia, ab ignorantia falſitas, ſeu cognitio, qua objectum falſum eſſe, vel etiam impoſſibile cognoſcimus. Eadem eſt in alio cognitionum ordine graduum ſeries. 1. Noſtra & reliqua corpora prope telluris ſuperficiem conſtituta perpendiculariter ad horizontem cadere, evidentia phyſica novimus: 2. verſus centrum globi tendere, phyſice demonſtramus: 3. ſupra telluris atmoſphæram poſita verſus eumdem globum deſcenſura, exiſtimamus: 4. ſi propius ad lunam, quam ad terram exiſtant; verſus lunam lapſura, conjicimus: 5. ſi inter lunam & terram in diſtantiis, quæ ſint maſſis inverſe proportionales, ſtatuantur; quo deſcenderent, dubitamus: 6. utrum in lunam delati æque bene in luna, atque ſupra terram viveremus; omnino ignoramus; bene

fore

fore nobis in ſole, falſum, atque impoſſibile exiſtimamus.

448. In hiſce omnibus mentis ſtatibus gradatim ſemper cognitionum claritas deſcendendo minuitur; quoad in tenebras, falſitatem & lumen oppoſitum abeat: quia poſt primum illud evidentiæ lumen res minus ſemper & minus clare veritati apparet ſimilis. Hanc noſtrarum cognitionum tabulam contemplans, humanam ego mentem mihi repræſento, veluti exiguam lucernam immenſa objectorum, & ſpatiorum vaſtitate circumdatam, a qua ſenſim recedendo debilius ſemper & debilius objecta illuminantur. Dicam potius, a meridiana luce ad veſpertinam, ad crepuſcula, ad lucem noctis malignam, ad tenebras, ad oppoſitum matutinum crepuſculum, & lucem ſenſim & ordine me tranſire imaginatione mihi fingo. Porro corpora ſupra telluris atmoſphæram poſita in eumdem adhuc globum deſcenſura arbitramur, quod in allato exemplo probabile diximus, eo quod ſimilis videatur eſſe corporum ratio, ſtatus, & vires in magna, atque in parva a globo diſtantia, in qua eorumdem corporum lapſum evidentia, aut demonſtratione novimus. Rem ſimiliter videre eſt in ſoni, atque lucis exemplo ſuperius adducto: ſoni cauſſam, mechaniſmum, leges, & phænomena phyſica novimus; quoniam maxima eſt inter lucem, colores, tabulam pictam, picturam, atque inter ſonum, tonos, harmoniam, muſicam ſimilitudo; eamdem utrobique eſſe cauſſam, & mechaniſmum phyſicæ analogiæ argumento concludimus. Evidentia igitur, aut demonſtratio eſt clariſſima veritatis intuitio, qua perſpicue veluti per ſolare lumen veritatem intuemur; quin ullus dubitationi relinquatur locus; probabilitas autem eſt ſubobſcura quædam objecti intuitio, atque perceptio, quaſi per rariora, denſiorave crepuſcula rem aſpiceremus: quo quidem aſpiciendi modo neque clare rem intuemur, neque dubium omne depellimus.

449. Omne igitur illud, quod inter clariſſimam lucem diurnam, atque malignam nocturnam, hoc eſt, inter ſcientiam, & conjecturam intercedit, ad probabilitatem ſpectat: inter hoſce autem limites quamplurimi ſunt probabilitatis gradus, & multiplex diſcrimen, ut ex adducto decreſcentis luminis exemplo perſpicue animadvertimus. Sunt clariores, ſunt etiam

iam obſcuriores analogiæ, tum phyſicæ, tum rationis: aliæ quidem propoſitiones ſecundum plura capita, aliæ vero ſecundum pauciora aliis veritatibus ſimiles apparent, quas nos clare percipimus, & certas eſſe agnoſcimus. Magna illa operationum analogia inter hominum, & belluarum ſagacitatem, ac cognitionem luculentiſſima probabilitate conficit, animantia bruta non eſſe puras machinas, ſed principium aliquod in iis eſſe percipiens, animabus noſtris non penitus diſſimile; quantumvis alterius ordinis exiſtat. Lunam, & planetas reliquos in bene multis eſſe telluris globo ſimiles, aſtronomicis obſervationibus edocemur: quoniam tamen in primo longior, clarior, & evidentior eſt analogia; obſcuriora vero ſunt in ſecundo exemplo omnia ſimilitudinis capita: prior propoſitio in probabilitatis gradu longe altiori conſtituitur; ſecunda vero probabilitate conjecturam parum ſuperante donatur. Rerum igitur dubiarum probabilitas, vel ad rationem, vel ad ſenſuum provinciam ſpectet, ex duplici hoc capite augetur, aut minuitur, ex numero ſcilicet earum idearum, & capitum, quibus propoſitionis probabilis analogia ad aliquam veritatem certam accedit, cum illaque convenit: 2. ex majori minorive claritate, qua eadem illa analogia, & veritatis, atque certitudinis ſimilitudo menti apparet. Rem in plurimis paſſim exemplis animadvertimus: analogiam inter ſonum, & lucem ſuperius indicatam per 20. fere capita in Phyſica Viventium proſequimur; brutorum etiam animantium cum homine ſimilitudo, quod vim percipiendi, & ſagacitatem attinet, ad quamplurima etiam capita extenditur, in iiſque omnibus clariſſime apparet: utrumque igitur eſt maxime probabile; poſterior autem priorem ſuperat, propterea quod analogia æque producta clarius appareat, quam prima. Animam noſtram cogitantem non poſſe eſſe materiam, intima conſcientia cognoſcimus; & hinc in animantibus brutis aliquid eſſe præter materiam, ex analogia actionum clare percepta deducimus.

450. A demonſtratione igitur, & certudine uſque ad conjecturam probabilitates ex duplici illo capite gradatim decreſcunt: & ſicut circa unum idemque objectum diverſiſſimi ſunt in diverſis hominibus cognitionum, probabilitatum, aliorumque humanæ mentis

actuum

actuum gradus & diverſitas; ita unius ejuſdemque hominis mens magno probabilitatum diſcrimine diverſas propoſitiones ampleſtitur, aut rejicit. Porro eamdem probabilitatum proportionem ſequuntur etiam firmitatis aſſenſuum gradus a certitudine uſque ad conjecturam, immo etiam uſque ad æquilibrium, dubium, & ignorantiam: prout ſcilicet duplex analogia, ſeu probabilitatis fundamenta magis ab evidentia, ac demonſtratione, ſummæ adhæſionis fundamentis, recedunt, debilius etiam propoſitionibus adhæremus.

451. Jam vero quam late pateat in præſenti vita probabilitatum uſus, ii ſolum ignorant, qui humanæ mentis vires, & ſtatum non meditantur. Maxima noſtrarum cognitionum pars, non earum modo, quæ ad ſcientias, & in pura contemplatione conſiſtunt, ſed illarum præterea, quæ ad actionem, & vitæ uſum pertinent, intra probabilitatis limites comprehenduntur. In primis enim infinita fere ſunt, quæ ſolo hominum teſtimonio, traditione, & hiſtoriæ fide tenemus; ita ut uno hominum teſtimonio ducti non modo præterita omnia facta, ſed innumera vel ad doctrinam, vel ad uſum ſpectantia probemus, rejiciamus, ſequamur, ut fuſius ſtatim proſequemur. Deinde eorum etiam, quæ non humano teſtimonio, ſed intrinſecis argumentis probamus, tenemus, agimus, maximam partem probabilia tantum exiſtunt.

452. Ut id ad evidentiam doceamur, ſatis eſt ſcientias omnes, ſi matheſim, & morum etiam doctrinam; univerſas hominum actiones morales comprehendentem excipias, per otium examinare. Quænam ubique diverſiſſima hominum judicia, opiniones, ſententias? Si tot diverſarum nationum, quotquot per univerſam noſtri globi ſuperficiem ſparſæ vivunt, mores, leges, ſenſum, & cogitandi rationem perpendamus; vix ullum invenimus naturale doctrinæ morum, aut religionis naturalis præceptum quantumvis alias certiſſimum, quod in dubium ab aliquibus non vertatur. Ad ipſas etiam quotidianas actiones, ad quas pro vario humanæ vitæ inſtituto eliciendas incitamur, & proprio arbitrio movemur, id plerumque eligimus, cum prudenter agamus, quod veritati quidem ſimile, minime tamen certum apparet: ut unuſquiſque noſtrum in ſemetipſo paſſim animadvertit. In fere omnibus igitur humanæ vitæ conditionibus, & caſibus probabili-

bilitas, ſeu veritatis *apparentia* eſt ſcientiæ ſupplementum: luminoſa ſcilicet illa mentis facula, qua objecta clare videmus, plerumque deſiderata, unum ſupereſt, ut per media crepuſcula, atque malignam lucem tentando viam quæramus, & noſmetipſos prudenter dirigamus.

453. Inter innumeras etiam illas humanæ mentis cognitiones tantum probabiles, quibus in hac vita ducimur, & ſecundum quas actiones noſtras, omnemque fere vitam tranſigimus, multiplex diſcrimen intercedit. Sunt, quas aliquando examinamus, atque examinatas deinceps tenemus: Sunt etiam (harum vero numerus eſt prope infinitus), quas nulli umquam examini ſubjectas, ideo ſolum tenemus, quia vel inter contribules noſtros, vel eo loci, quo vivimus, probari, aut ſupponi plerumque videmus. Quidquid vulgus, indoctique homines, hoc eſt, omne fere humanum genus ſapit, ad hoc caput reducitur: ita ſcilicet homines vivunt, quia ita vivendum eſſe aut alii communiter dicunt, aut ita fert conſuetudo. Magna etiam eorum pars, quæ homines alioquin docti ubicumque terrarum, in omnibus nationibus tenent, eadem ratione ab iis accipitur, & ad mortem uſque ſervatur: neque aliter per humanam conditionem, mentis noſtræ imbecillitatem, per moleſtos totius vitæ labores, atque difficultatem fieri ut plurimum poteſt. Quandoquidem enim *vivere eſt agere*, atque ad perennem actionum ſeriem una cum tempore rapidiſſime dilabentem propria conditione adigimur; innumera ſunt prius agenda, quam agendi rationem perpendere, remque ipſam examinare homines poſſint. Atque in humana hac ignorandi neceſſitate, ubi de religione non agitur, *prudentiorum, atque ſapientiorum dictamina, patriaſque leges ſtudioſe ſequi*, regula eſt ab omnibus ſervanda. Quæ ad religionem ſpectant, ejus ſane momenti ſunt, ut unicuique de re graviſſima, quæ omnes æque & quantum fieri poteſt, maxime tangit, & ad æternam felicitatem, aut miſeriam ducit, ſerio meditari opus ſit.

454. Probabilia tandem, quæ aliquando examinavimus, aut in nobis gignunt probabilitatem *actualem*, aut *habitualem*: *probabilia actu* dicimus, quorum rationem, & momenta rem ſuadentia mente tenemus; *habi-*

*habitualia* vero contra, quæ quidem olim perpendimus & probavimus, modo tamen rationibus e memoria obliteratis, propoſitionem ſolummodo tenemus, eamque olim a nobis probatam fuiſſe recordamur. Utraque ad prudenter agendum ſatis eſt, & altera ſaltem requiritur, cum major deſideratur certitudo. Porro eorum omnium, quæ non ignoramus, præſentem cognitionem, & probabilitatem habere, atque diuturno tempore ſervare, noſtræ hominum conditionis non eſt, dum in vivis agimus: aliæ alias in humana mente expungunt rerum ideas, ab aliis ipſæ etiam obliterandæ. Illud inde eſt univerſali experientia comprobatum, quod quamplurimæ propoſitiones ad ſcientias, ad artes, humanumque commercium, atque ſocietatem ſpectantes, & magni ponderis rationibus innixæ, quarum momenta tenebamus, cum primo memoriæ mandavimus, ita poſtea a memoria excidant, ut aſſertarum quidem rerum, ſeu propoſitionum recordemur; rationum tamen penitus obliviſcamur. Probabilitas igitur *habitualis* longo intervallo præſentem ſuperat: innumeraque paſſim in totius vitæ decurſu occurrunt neceſſario a nobis agenda, de quibus cognitionem tantummodo habitu inſitam habemus.

455. Neque dici poteſt, imprudenter nos agere, dum hujuſmodi probabilitate ducti eam agendo ſententiam præferimus, cujus olim rationes ſcrupuloſe diſcuſſimus, probavimus, dignaſque exiſtimavimus, quibus humana conſilia inniterentur. Niſi ita eſſet, aut pauca omnino ageremus, & univerſalem fere Scepticiſmum amplecteremur; aut imprudenter nos fere ſemper agere fatendum eſſet. Probabilitas igitur præſens, quæ habituali præferri ſemper debet, &, dummodo id fieri poſſet, ubique eſſet quærenda, ad rem primo amplectendam, ſententiam, atque dictamen efformandum requiritur, habitualis ad rerum ſummam nobis conſervandam inſervit.

456. Atque hæc de probabilitate dixiſſe ſufficiat: de cetero tamen notiſſimum hoc inter præſentem, & habitualem cognitionem diſcrimen, & uſus, non rebus tantum probabilibus, ſed ſcientiæ etiam, & aliis humanæ mentis cognitionibus convenit. Integrum *Euclidem*, *Archimedem*, Geometriam olim v. g. demonſtravimus; plurimorum theorematum demonſtratio-

tiones deinceps memoria exciderunt, nec niſi veritatum ipſarum recordamur: quanta enim vero hujus generis unuſquiſque noſtrum experitur.

## §. V.

### *De Fide, ſeu de Probabilitate auctoritatis, & extrinſeca.*

457. *Fides* alia eſt humanarum cognitionum pars, quæ æque atque ratio extenditur, infinitum pene in humanis habet uſum, per eoſdemque gradus a ſumma certitudine uſque ad dubium, falſum, impoſſibile deſcendit. Quidquid cognoſcimus, probamus, rejicimus, aut ex argumento intrinſeco, ſeu naturali idearum connexione, aut ex ratione extrinſeca, ſeu aliorum relatione habemus: primum autem *ratio*, ſeu *naturalis cognitio*, ſecundum *Fides* nuncupatur. Naturales noſtræ mentis cognitiones intrinſecis rerum idearumque connexionibus innixas a ſumma rationis evidentia uſque ad impoſſibile hos præcipue gradus comprehendere, *evidentiam rationis*, *demonſtrationem metaphyſicam*, *conſcientiam*, *evidentiam ſenſuum*, *demonſtrationem phyſicam*, *multiplices probabilitatis gradus*, *conjecturam*, *dubium*, *ignorantiam*, *falſitatem*, *impoſſibile*, eaſque eſſe omnium humanarum cognitionum ſpecies, quæ ex rerum connexione deducuntur, hactenus probavimus. In alio etiam humanarum cognitionum ordine, & veluti provincia, quæ tota aſſerentis teſtimonio nititur, & *Fides* inde nuncupatur, iidem fere ſunt gradus; ſi ſummam illam rationis evidentiam, & demonſtrationem excipias, quæ in fide deſideratur. Sua ſcilicet eſt in fide certitudo, moralis evidentia, atque demonſtratio, probabilitas, conjectura &c.

458. *Fides* generatim ſumpta eſt *aſſenſus alicui propoſitioni ob extrinſecum tantummodo aſſerentis teſtimonium præſtitus*, quin rei veritatem in ſe ipſa naturali mentis lumine videamus, aut eandem ex aliis ſola idearum connexione, & cognitione deducamus: ſeu fides eſt, propoſitionem admittere, non ex aliqua evidentia, demonſtratione, aut analogia naturali, ſed ex eo, quod rem ab eo accipiamus, cujus probitas & ſcientia pondus apud nos habent: unde patet diſcrimen inter fidem, atque rationem. Ratio, prout oppo-

opponitur fidei, eſt probatio ſententiæ ob naturalem connexionem idearum naturali modo acquiſitarum; v. g. hominem cogitantem exiſtere, ſola ratione concludimus, quia ſolo mentis lumine connexionem naturalem inter duas *cogitationis*, & *exiſtentiæ* ideas naturali modo a nobis acquiſitas videmus: contra vero humana Corpora poſt mortem iterum ſurrectura, neque in re ipſa videmus, neque ex aliis ideis deducere poſſumus; ſed ſola Dei auctoritate credimns. Ea igitur ſcimus, quæ evidentia rationis, aut ſenſuum, aut conſcientia, aut demonſtratio conficiunt: ea credimus, quæ non evidentia rationis, aut ſenſuum, non conſcientia, neque demonſtratio, quantum ſaltem ad fidei actum ſpectat, ſed ſola aſſerentis auctoritas perſuadet.

459. Præter primum hoc fidei a ratione diſcrimen, duo alia ab ipſamet illius notione deſcendunt: *primum*; Omnem fidei aſſenſum eſſe ex natura ſua obſcurum: cum ex adverſo ratio ex genere ſuo clariſſima ſit, aut eſſe poſſet, niſi rerum obſcuritas, & humanæ mentis imbecillitas obſtaret: rem enim ſolo alterius teſtimonio notam non ex ipſiuſmet viſceribus dignoſcimus, aut in ſuimet natura inſpicimus. *Secundum*; Fides tamen, quantumvis obſcura, cum ratione non ita opponitur, ut eademmet veritas, aut propoſitio & fide, & ratione conſtare non poſſit. Rem videre eſt in *Dei exiſtentia*, quam & fide credimus, & ratione demonſtramus. Quandocumque veritas aliqua ex utroque capite conſtet; illam quidem ex aſſerentis auctoritate veram admittimus, quin ex illo capite rem clare videamus; ex rationis autem demonſtratione non modo certitudinem, ſed claritatem etiam habemus.

460. *Fides* in *Divinam*, & *humanam* dividitur: *Fides Divina eſt aſſenſus veritati a Deo revelatæ præſtitus ob ſolam Dei auctoritatem: humana eſt aſſenſus humano teſtimonio innixus*. Utraque eſt actus ex ſe obſcurus, aſſenſus nimirum rei non clare perceptæ, ob ſolum externum teſtimonium præſtitus. Potiſſimum utriuſque diſcrimen eſt, quod divina Dei, ſummæ ſcilicet, & infinitæ Sapientiæ, & Bonitatis, teſtimonio, ac proinde ſumme vero, & certo innitatur; humana vero humano, hoc eſt, fallaci, cujus nimirum auctores & fallere, & falli facillime poſſunt.

2. Ex

2. Ex primo hoc diſcrimine derivatur etiam & alterum, quod fides divina ſit certiſſima, & ſummæ veritatis; humana autem fallax. Manifeſtum id erit, ſi principium inquiramus, unde & fidei, & rationi, hoc eſt, omni humanæ cognitioni veritas proveniat, rationemque & fidem iterum conferamus.

461. Fundamentum omnium cognitionum naturalium, ſcientiæ, opinionis eſt evidentia, demonſtratio, perceptio, analogia: quæ omnia ſunt teſtimonium naturæ, ſeu rationis: fundamentum fidei eſt teſtimonium auctoritatis: primum illud veritatum, & cognitionum naturalium teſtimonium multiplex eſt, evidentiæ nimirum, conſcientiæ, rationis, ſenſuum; atque hæc omnia ſunt certitudinis teſtimonium: analogia vero aliud eſt naturæ teſtimonium, quod certitudini impar probabilem tantummodo ſententiam fundat. Contra vero Fidei fundamentum eſt teſtimonium auctoritatis, cujus veracitas, pondus, atque certitudo ex hac univerſali regula dignoſcitur.

*Generalis Regula Fidei.*

462. *Certitudo, veriſimilitudo, atque meritum fidei habet pro menſura probitatem, & ſapientiam auctoris; ſeu eſt in ratione probitatis, & ſapientiæ auctoris.* Regula ipſomet rationis lumine demonſtratur. Pro majori enim auctoris ſcientia, & probitate, difficilius ſemper eſt aut ipſum ab aliis falli, aut alios fallere: primum eſt ignorantiæ, ſecundum malitiæ argumentum; quo major igitur fuerit ſcientia, & probitas, minus ſemper erit erroris periculum. Et hinc ſi in veritatis aſſertore ſit ſumma, atque infinita ſapientia, atque bonitas; erit illius teſtimonii falſitas quidem impoſſibilis, veritas, atque certitudo neceſſaria: alia omnia ſunt in hominibus, in quorum teſtimonium ob infirmitatem ſcientiæ, & probitatis defectum irrepere poteſt falſitas.

463. Et hæc quidem regula eſt, atque menſura probabilitatis, atque certitudinis fidei: quod tamen aſſenſus firmitatem attinet, alia ulterius regula ſubjungenda: *eſſe ſcilicet aſſenſus firmitatem, ut exiſtimatio de auctoris doctrina, atque probitate in credentis mente.* Summa ſit, aut eſſe debeat aſſerentis auctoritas, ob ſcientiæ, atque probitatis meritum: erit quidem aſſerta ab illo propoſitio certiſſima: niſi tamen

tamen parem nos de illius auctoritatis merito exiſtimationem habuerimus; aſſenſus noſtri firmitas, atque adhæſio teſtimonii merito non reſpondebit.

464. Atque ex his facile patet, *Fidem divinam* ſuo in genere ſummæ ſcientiæ naturali comparari poſſe; *humanam* vero & moralem certitudinem, & probabilitatem pro vario illius diſcrimine conſtituere. Ut tamen de Divina ſingillatim pauca loquamur; Fides Divina majorem, quæ fieri poſſit, certitudinem, atque veritatem in ſe habet. Id ex data modo regula evidenter deſcendit. Contradictionem implicat, Deum, infinitam per ſeſe Bonitatem, & Sapientiam, aut falli poſſe, aut fallere: primum ſapientiæ, ſecundum probitati opponeretur. Quidquid igitur Divina fide credimus, id non modo eſt prorſus certum, ſed ſumma etiam certitudine, & adhæſione a nobis tenetur: non ſolum quippe in ſeipſo, ſed noſtro etiam hominum judicio, & ſcientia eſt Deus ſumme ſapiens, & bonus.

465. Divina revelatio aut eſt *originalis* aut *traditionalis*: liceat vocibus uſu jam probatis latini ſermonis penuriam ſupplere. Prima eſt *manifeſtatio veritatis homini a Deo facta*: Secunda eſt originalis revelationis exiſtentia, & veritas traditione ad nos tranſmiſſa, & confirmata. Veritatem originali revelatione demonſtratam ſumma mentis, animique firmitate credimus; quin alio argumento opus ſit: ipſum Dei teſtimonium, atque revelatio eſt clarum illud lumen, quod & revelatæ veritatis, & ſuimet perfectiſſima demonſtratio exiſtit. Mirum equidem eſſet, quod Deus ignotam antea veritatem ineffabili lumine homini aperiens, ipſum nihilominus de ſuamet revelatione ſecurum non redderet. Neque tamen inde inferas, nullam a nobis regulam admitti opus eſſe, qua vera a falſa diſcernatur revelatio: ſcimus enim, quid phantaſia, & enthuſiaſmus, ut dicitur, in humano cerebro, atque corde efficere poſſint; quantumque inter Dei revelationem, & fanatiſmum intercedat diſcrimen: de quo nonnihil inferius dicemus. Quod ſi revelatio ſit traditionalis, quales nobis ſunt, quæ in Scriptura Sacra continentur; tum vero externis argumentis, eaque traditione opus eſt, quibus morali demonſtratione factas illas olim fuiſſe evincatur: fides igitur hoc ſecundo

modo accepta *rationalis* nuncupari poteſt; non quod ipſa uni etiam revelationi non innitatur; ſed quod priuſquam hujuſmodi fidei actum eliciamus, firmoque mentis aſſenſu veritati adhæreamus, ratiocinium certum præmittere opus ſit, quo ad actum fidei ducamur.

466. Objectum Divinæ Fidei proprium videntur eſſe veritates illæ, quas naturali rationis, aut ſenſuum evidentia non poſſumus cognoſcere, aut ſaltem actu non cognoſcimus. Ad rem enim evidentem, atque proinde certam nobis perſuadendam opus non eſt revelatio. Naturalis ſcilicet evidentia eſt revelatio naturæ, atque rationis, qua inſtructi a Deo ſumus, ut verum a falſo citra erroris periculum diſtinguamus. Ad quid ſane homini cogitanti revelare, ſeſe *eſſe rem cogitantem*, *colores*, *ſonos*, *dolores ſentire*? ſuperflueret enimverò hujuſmodi revelatio; quod ſatis eſſet, ne hominibus a Deo fieret. Et ſane a Deo revelata meditanti, facile apparet illa ut plurimum aut abditiſſima eſſe myſteria noſtram hominum rationem ſuperantia, aut veritatis alias, quas tum temporis agnoſcere non poſſemus. Scio, in Scriptura contineri juris naturalis principia, quæ naturali ratione demonſtrare conamur: hæc tamen non ita evidentia, & demonſtratione conſtant, ut omnibus nationibus, integriſque populis cultis, & barbaris, doctis, & rudibus, vera, aut falſa, aut nulla religione imbutis, probentur vel etiam percipiantur: ut omnium gentium mores, legem, & indolem conſideranti patebit. Omnibus igitur rite perpenſis, & ad omnes homines, atque nationes relatis, dici vere poſſe videtur, revelationem de re prorſus apud omnes evidenti non fieri. Atque in hoc ſenſu notiſſimam illam fidei definitionem ab Apoſtolo traditam intelligo, *argumentum non apparentium*, aſſenſum ſcilicet firmiſſimum rebus naturali ratione non evidentibus præſtitum (*a*).

467. Ex relatis Pauli verbis, ex ipſiuſmet fidei obſcuritate, atque ex communi illo effato, *Credis quod non*

(a) *Exiſtentiam Dei revelatam in Scripturis legimus; eamdem naturalis ratio demonſtrat: ſed aliud eſt demonſtrari, aliud eſſe per ſe ipſum evidens.*

*non vides* ; male inferretur, fidem eſſe de objectis, quorum nullam habeamus ideam. Credere enim eſt aſſentiri; aſſentiri autem, niſi rebus aliquo modo cognitis, & revelatione ipſa propoſitis non poſſumus: niſi dicere velimus, eſſe aliquem mentis noſtræ actum, quin ullum habeat objectum; aut quin ſuum objectum repræſentet; & aliquo modo cognoſcat: quod eſſet ipſalmet noſtrarum idearum, & judiciorum notiones tollere; ſecundum quas omnis actus noſtræ mentis eſt ſui objecti repræſentatio: impoſſibile igitur eſt, aliquod objectum credere, cujus ideam antea jam non habuerimus, aut ipſamet revelatione non acquiramus conſcii præterea ſumus, nullum a nobis vel reconditiſſimum religionis myſterium credi, de quo obſcuram ſaltem non habeamus ideam, quam & aliis exponere poſſimus. Priusquam ineffabile Trinitatis myſterium credamus; ideas habemus unitatis, ternarii, perſonæ, identitatis, diſtinctionis, infinitatis; ineffabilis vero ille modus, & ratio, qua hujuſmodi idearum objecta in Trinitate exiſtunt, quod ad ipſius myſterii eſſentiam ſpectat, non modo obſcura nobis eſt, ſed penitus incomprehenſibilis. Fides igitur aut eſt de propoſitione, cujus prædicati, & ſubjecti obſcuram ſaltem habemus ideam, connexionem vero ignoramus; aut ipſamet revelatione credendæ rei idea in mente gignitur.

468. Diſtinguenda enim iterum eſt revelatio traditionalis ab originali. Secunda hac, cum ſit quoddam lumen menti a Deo communicatum, qui hominem novis plane, ſingularibus, infinitiſque modis illuminare poteſt, novæ ideæ ſimplices rerum quarumcumque ignotarum in nobis gigni poſſunt. Quotuplici enim ratione infundi animæ a Deo non poſſunt ideæ? Aliiſne ſenſibus donari homines a Deo non poſſe? Revelatione autem traditionali nihil plane ignotum docemur. Veritatem enim, revelationis objectum, ejus teſtimonio accipimus, cui a Deo revelata fuit propoſitio: relatione igitur, hoc eſt, prolatis vocibus rem accipimus: atqui nulla idea ſimplex vocibus gignitur, aut ab alio traditur. Homini a nativitate cæco luminis, & colorum ideas, quantumvis ad id totam Ciceronis eloquentiam adhibeas, nunquam ingenerabis: idemque eſt de ideis ſolo guſtu, aut olfactu acquiſitis, ſi cum homine agas hujuſmodi ſenſi-

bus a nativitate deſtituto. Voces enimvero, cum ſint arbitraria ſigna ad ideas noſtras, earumque objecta ſignificandum inſtituta, id ſolum ſignificant, quod jam in mente habemus; atque ut intelligibile commercium ope verborum inter homines fiat, opus eſt, ut prius ipſi inter ſe conveniant, quibus ideis ſignificandis unicuique eorum notis ſingula verba ſtatuantur. Vocibus igitur non ſimplices ideæ communicantur, aut acquiruntur, ſed novæ compoſitæ traduntur, comparantur, atque de ideis illis tum ſimplicibus, tum compoſitis inter nos loquimur, quæ jam antea erant converſantibus communes.

469. De veritatibus naturali evidentia certis non fieri a Deo revelationem, ſuperius diximus; at propoſitiones alioquin certas, qualis eſt, exiſtentia Dei, principia morum, atque religionis naturalis, quæ juxta communem prudentiorum omnium ſenſum demonſtrari exiſtimantur, a Deo revelatas fatemur: duo igitur diſtinguenda ſunt, res per ſe evidentes, & res demonſtrabiles: primi generis eſt, *quidquid cogitat, exiſtit*: ſecundi, *Dei exiſtentia, & principia legis naturæ*: primas veritates a Deo non revelari, ob ſuperfluitatem, diximus. Quidquid de rei poſſibilitate ſit, poſſit, nec ne, ob diverſas actuum rationes, atque argumenta idemmet intellectus eamdem veritatem v. g. *totum eſſe majus ſua parte*, clariſſime videre per cognitionem naturalem evidentem, obſcure vero per actum fidei ex revelatione. Veritates ſecundi generis, illæ præcipue, quarum demonſtratio alioquin certiſſima, ſubtile tamen ingenium, atque mentem a præjudiciis liberam requirit, quales ſunt exiſtentia Dei, & principia juris naturalis (quorum primum impie ab Atheiſtis negatur; ſecunda vero apud omnes gentes unanimi conſenſu probata non invenimus), hujuſmodi, inquam, veritates & revelatione a Deo confirmari poſſunt, & reapſe in Scriptura ſacra confirmatas eſſe agnoſcimus. Qui ergo eas veritates demonſtratione confici non ſatis percipiunt, ii probatæ revelationi credant, oportet. Quibus vero demonſtratione veritas aliqua ſuadetur, ejuſdem veritatis revelatio confirmationis loco erit: eo enim animo ſunt, atque veritatem amplectuntur, ut citra omnis revelationis confirmationem ſumma mentis adhæſione demonſtratam veritatem teneant; eamdem

vero ſola revelatione innixi ſumma etiam certitudine, animique firmitate propugnarent. Atque eo ſenſu unam eamdemque veritatem & ob revelationem credi, & ob operoſam demonſtrationem agnoſci admittimus. Et pauca quidem hæc de fide divina impræſentiarum delibaſſe ſufficiat: ulterius rem deducere, eſſet, theologum agere in logica: Fidei tamen cum ſcientia, ceteriſque humanæ mentis actibus comparationem, quod logicam propius ſpectat, inferius inſtituemus.

470. Fides humana, alius cognitionum gradus ſola auctoritate ſuffultus, eſt (ut jam diximus) humanum judicium ſola hominum auctoritate fundatum: ex qua notione plurima conſequuntur, quæ humanæ fidei leges ſunt. 1. Quod ſola humana fide tenemus, ſicut de Divina diximus, eſt per ſe obſcurum: id nimirum eſt omni fidei commune. 2. Omnes igitur propoſitiones ſola hominum auctoritate conſtantes, neque rationis, neque ſenſuum evidentiam habent, neque metaphyſica, aut phyſica demonſtratione confici poſſunt. Niſi ita ſit; non eſſent per ſe obſcuræ. Quotcumque tandem homines aliquam nobis hiſtoriæ veritatem referant, v. g. antiquæ Memphis habitatores ad ſeptem milliones attigiſſe; id nunquam metaphyſica, aut phyſica demonſtratione, vel evidentia apparebit verum. 3. In rebus igitur ſola humana fide veris neque certitudo metaphyſica, neque phyſica ineſſe poteſt, ſed ſola morali certitudine, aut probabilitate gaudent. Prima pars facile conſtat: ſolis enim veritatibus ratione vel ſenſu evidentibus, aut demonſtratis illæ certitudines convenire poſſunt. Secundum vero eſt omnino certum: duobus abhinc annorum millibus Athenis floruiſſe Oratorem omnium celeberrimum, *Demoſthenis* nomine nuncupatum, fuiſſe Imperium Romanum, Græcamque libertatem, ſola humana fide habemus: id tamen ex conſtanti omnium gentium, atque ſcriptorum gente, patria, moribus, religione, affectibus diffidentium teſtimonio adeo certum eſt, ut nullum dubium admittere poſſit. De probabilitate res per ſe ipſam conſtat.

471. Omnis igitur propoſitio ſolo hominum teſtimonio innixa falſa eſſe poteſt. Eſt enim auctoritas unicum veritatis fidei fundamentum: illa vero eſt in ratione probitatis, atque ſcientiæ auctoris: quantula autem in omnibus, & ſingulis hominibus ſit ſcientia,

atque probitas, communi omnibus damno conſcii vivimus. Humanum tamen teſtimonium, ſupremæ quidem ſcientiæ, evidentiæ, & certitudini impar, reliquis omnibus humanarum cognitionum naturalium gradibus reſpondet. Sicut igitur ob infinitam Dei ſcientiam, atque bonitatem, Divinæ fidei actus ejuſdem Dei teſtimonio, atque ſummæ auctoritati innixus ſummam habet certitudinem, atque idcirco rationis evidentiæ comparatur; humana pariter fides, ſeu hominum teſtimonium, atque auctoritas ad moralem certitudinem, probabilitatem, reliquoſque mentis noſtræ actus probabilitate inferiores ſufficit. In humana igitur fide, & veritatibus ſolo hominum teſtimonio conſtantibus multiplices aſſenſuum gradus diſtinguere oportet, certitudinem ſcilicet moralem, probabilitatem, conjecturam, dubium, falſum; in eoſque omnes dividitur.

472. Eos humanæ auctoritatis gradus accurate inter ſe diſtinguere oportet; cum ab iis infinita propemodum humanarum cognitionum, & artium principia deducantur, quorum certitudo, aut probabilitas probe definienda, atque ſtatuenda eſt: quod priuſquam ad evidentiam uſque demonſtretur, ante oculos paulliſper ſtatuere oportet, quanta nos cognitionum capita ſoli hominum teſtimonio accepta referre debeamus. Rem, amabo, tecum parumper meditando perpende. Facile mecum convenias, maximam omnium humanarum cognitionum partem ex traditione, humanoque teſtimonio haberi: ab iis nimirum, quibuſcum ab infantia per totam vitam converſamur, quorum relationes audimus, ſcripta, aut libros legimus. Etenim univerſam hiſtoriam cum naturalem, tum civilem, tum etiam Sacram, omniaque alia artium, aut ſcientiarum principia, theoremata, problemata, veritates, quas neque rationis, neque ſenſuum ſcientia demonſtramus, aut naturali analogia ab iis deducimus, humanæ tantum fidei certitudini morali, aut probabilitati tribuamus, neceſſe eſt: quanta etiam ad res phyſicas, ſcientiam morum, leges, artes, diſciplinaſque omnes ſpectantia audiendo, aut legendo accepimus, & ab aliis tradita credimus? Si illa, quæ noſtramet ſenſuum experientia, aut ratione cognovimus, ab iis mente parumper ſeparemus, quæ aliorum fide penitus innituntur, aut aliqua ex parte fun-

fundantur; tum vero ad evidentiam perſpiciemus, quam late pateat in tota hominum vita, & actionibus humanæ fidei provincia.

473. Hujuſce rei potiſſimæ ſunt cauſſæ. Humanæ vitæ brevitas; vivendi ratio, mentis tenuitas, naturalis hominum pigritia. Poſtrema hac, ut plurimum fit, ut ab aliis potius citra ullam animi, mentiſque contentionem accipere, quam propriomet ſtudio res ipſas examinare malint. Quis eſt, qui majorem ſuarum opinionum partem non modo ad contemplationem, ſed ad communem etiam vitæ rationem ſpectantium ſerio expendat, & ad examen revocet? Aliorum fide ut plurimum ſentimus, vivimus, agimus: alienumque teſtimonium, & ſententiam potius adoptare, quam earumdem rerum judices eſſe malumus.

474. Cum in vaſtiſſima hac rerum ſylva ſola hominum auctoritate conſtantium, plurima ſint morali certitudine prædita, plurima ſolum probabilia, multiplicesque ſint hujuſce probabilitatis gradus; hæc omnia magni quidem momenti argumenta, accurate diſtinguenda, & ſecundum Criticæ regulas ſtatuenda. Imprimis vero definiendum, quod tandem moralis humanæ fidei certitudinis, & probabilitatis diſcrimen exiſtat. Niſi hæc clare diſtinguantur, atque ſtatuantur; non ſatis per nos prima Religionis Chriſtianæ fundamenta propugnarentur: ſola enim hominum fide, atque morali certitudine illius veritatem, revelationem, & præcipua facta demonſtrare poſſumus: niſi igitur hujuſmodi certitudinem ab omni probabilitate longiſſime diſtare, illamque infinite ſuperare conficiamus; Incredulis tandem, Deiſtis, Atheiſtis, atque paganis concedere opus eſſet, totum Religionis noſtræ fundamentum in puram putam probabilitatem reſolvi: quo nihil abſurdius excogitari poſſet.

475. Ut diſcrimen inter moralem certitudinem, atque probabilitatem pateat; humanæ veritatis penitius enucleanda eſt natura, & quid nos tandem ad fidem hominibus præſtandam inducat, inſpiciendum. Totum humanæ auctoritatis, atque fidei fundamentum ſunt humana *probitas*, atque *ſcientia*, hoc eſt, Cor, ſive animus, atque intellectio. Circa duo hæc auctoritatis principia notum nobis eſt, 1. ſcientiam noſtram eſſe tenuiſſimam, probitatem vero adeo paſſioni-

ſionibus animi agitatam, & malitia temperatam, ut nullus fuerit unquam homo, de quo certi eſſe poſſemus, nunquam ipſum errando falli, neque nos unquam fallere ob malitiam velle. Rurſus ejuſdem hominis perſpicaciam dignoſcere, non facile ſemper eſt; difficillimum, intima ejus animi cognoſcendo ſubire. Ex duplici igitur hoc capite fides humana, quamdiu duobus illis tantum fundamentis innititur, neque in ſe certa, neque in animo firma eſſe poteſt: Cum ex una parte certo ſemper ſciamus, hominem poſſe facillime & falli, & fallere; ex alia vero exploratum nunquam habemus, ipſimet homini occultam fallendi voluntatem non ineſſe.

476. Quotieſcumque igitur unius alteriuſve hominis factum aliquod tempore, aut loco a nobis remotum, ſeſe vidiſſe aſſerentium teſtimonio aſſentimur; hujuſmodi aſſenſus, pura humana fides, probabilitatis metam excedere non poteſt. Atque hæc probabilitas multiplicem habere poteſt meriti, ſeu momenti gradum; ex quadruplici enim capite augeri, minuique poteſt, numero, ſcientia, probitate teſtium, atque ex illius etiam perſpicacia, qui teſtium animum explorat: cui facilius erit & cordis intimum detegere, difficilius vero, imponi.

477. Alia ex parte certum nobis eſt, notabilis alicujus hominum multitudinis animos diverſis affectibus, & ſtudiis agi; ita ut ex conſtanti omnium temporum, hominum, & locorum obſervatione ſtatuere poſſimus, univerſalem eam eſſe humanitatis veluti legem, aut, ſi mavis, naturalem conditionem, ut in qualibet hominum multitudine, ſi ex diverſis conditionibus, ſtatibus, gentibus aſſumantur, magna ſemper ſit affectuum, ſtudiorum, atque paſſionum diverſitas; aliuſque in unam, in aliam alius vergat partem, quod eorum uni probatur, ab alio rejiciatur. Qui aliter fieri poſſet, cum & multiplex in hominibus ſit religio, educatio, ingenium, mores, præjudicia, patria, temperamentum, fontes ii ſcilicet, ex quibus mira illa in humanis animis affectuum diverſitas gignitur? Quotieſcumque igitur univerſa hæc hominum multitudo tot animorum affectibus, ideis, præjudiciis, ſtudiis inter ſe oppoſitis acta de una eademque re, tamquam oculares teſtes conveniunt, una eſt facti evidentia, quæ omni animorum, atque affe-

affectuum varietate ſuperata, ab univerſa multitudine concors teſtimonium extorquet. Hæc igitur multitudinis teſtimonia ſecum ipſis collata, atque convenientia omne penitus dubium depellunt; fierique non poteſt, ut quod concordi multitudinis hominum contrariis plane ſtudiis, affectibus, & oculis rem eamdem aſpicientium teſtimonio conſtat, verum, atque certum non exiſtat.

478. En igitur in humana fide probabilitatis, & moralis certitudinis diſcrimen. Prima ex teſtium ſinceritate, & ſcientia ducitur: quæ obſcura ſemper ſunt, & dubia. Secunda vero ex cognitione diverſarum animi paſſionum, atque affectuum, quibus magna aliqua hominum multitudo circa factum conveniens in diverſa ſemper agitur: quæ quidem affectuum varietas certa ſemper eſt, varietatis verò cognitio penitus clara. Prior in peculiari humani cordis, teſtis enim vero reconditiſſimi in ſe ipſo ſpectati incerta fide: Poſterior in clariſſimæ legis toti humanitati communis teſtimonio conſiſtit: ad probabilitatem habendam humanum animum in ſe ipſo inſpicimus; ad moralem certitudinem non jam hominis animum abſolute exploramus, ſed eos inter ſe comparamus; atque ex hujuſmodi collatione, quæ obvia eſt, communem illam hominum conditionem, ſeu humanitatis legem clariſſime animadvertimus, quæ moralis certitudinis fundamentum eſt.

479. Atque hinc ſequentia deducuntur. Primum: *Probabilitatem quidem humanæ fidei per multiplices gradus augeri, minuique poſſe, nequaquam vero certitudinem moralem.* Primum a nemine in dubium vertitur. Majori potius, quam minori teſtium numero, ſincerioribus, atque doctioribus, ſagaci potius, quam craſſioris minervæ exploratori firmiorem non adhibeamus fidem? Ex tribus igitur illis capitibus augeri, minuique probabilitas poteſt. Contra vero moralis certitudo, neque ex majori, minorive teſtium numero, ſcientia, probitate, neque ab exploratoris perſpicacia dignoſcitur, aut in iis conſiſtit: ſed in expoſita tantummodo humanitatis lege, quæ in doctis æque, atque in indoctis, in probis, atque improbis locum habet, facillime animadvertitur, atque a primo ad ultimum futurum hominem ſemper obſervabitur; cum ab ipſa hominis natura, & corruptione proveniat. Ex nullo igi-

igitur illorum capitum moralis certitudo creſcit, aut decreſcit. Eadem enimvero firmitate, ac certitudine Athenarum Rempublicam extitiſſe, hodie credimus docti, & indocti, ac ſi rem oculis uſurparemus; eademque eſſet in nobis certitudo, quantumvis id a teſtibus numero paucioribus, atque probitate, & ſcientia inferioribus accepiſſemus; Propterea quod idem ſemper conſtaret legis teſtimonium.

480. Secundum: *Certitudo moralis, & probabilitas fidei ad diverſum cognitionum ordinem ſpectant; neque illa ex plurimis probabilitatis gradibus componi poteſt.* Rem aliter bene multi concipiunt, quibus moralis certitudo aliud plane non eſt, quam plures probabilitates: quoniam enim, inquiunt, unicus teſtis probabilitatis gradus eſt; plures & plures teſtes erunt etiam plures & plures probabilitatis gradus: teſtium igitur numero creſcente, ad moralem tandem certitudinem pervenimus: quæ proinde ex probabilitatibus componitur. Qui ita ratiocinantur, niſi in ſenſum noſtrum deveniant, moralem certitudinem a fide tollunt: teſtimonia humana, hoc eſt, incerta veritatis argumenta pro lubitu multiplica; ad certitudinem nunquam pervenies; cum ſingulos probabilitatis gradus ſua ſemper obſcuritas, atque incertitudo comitetur. Quis tamen ab Europa nunquam egreſſus, Peckinum, perinde ac ſi vidiſſet, Sinici Imperii urbem principem eſſe dubitare poſſit? Juxta noſtrum ſenſum res eſt clariſſima: humani cordis teſtimonia probabilitatem efficiunt: *certitudinem vero concors diſſenſionis conſenſus; ſeu conveniens teſtimonium diſſentientis multitudinis.*

481. Tertium: *Certitudo moralis in plures probabilitates dividi non poteſt.* Ex probabilitatibus enim non gignitur certitudo; quantumvis plures & plures earum gradus veroſimilitudinem augeant. Certitudo tum ſolum habetur, cum in enumeratis teſtibus eam jam animadvertimus hominum multitudinem, in qua magnam animorum, affectuum, paſſionum, atque præjudiciorum varietatem certo eſſe dignoſcamus: ſimul ac enim communem illam humanitatis conditionem, quæ clariſſima eſt, animadvertamus, non amplius ſingularibus teſtibus innitimur; ſed certo clariſſimæ legis teſtimonio ducimur.

482. Inſtituti operis eſſet, datam hucuſque doctrinam

nam illuſtri exemplo, & viciſſim a doctrina exemplum demonſtrare! Religio chriſtiana vel uno hiſtoriæ facto demonſtratur vera. Surrectio Jeſu Chriſti ex mortuis illud eſt factum, quod ſi demonſtretur verum; demonſtrata plane erit chriſtianæ religionis veritas. Ita vero res eſt, numeroſiſſima hominum multitudo religione, patria, ætate, doctrina, moribus, & oppoſitis præjudiciis varia rem teſtatur, teſtimonio convenit, præjudiciis depoſitis novam religionem facto innixam ampleCtuntur Hebræi, gens Chriſto infenſior, ejus doctrinam admittunt, illam nos docent, nationum, orbiſque facies ſenſim mutatur. Unde diſſentientis multitudinis in Chriſti reſurrectionem conſenſio, niſi ex rei ipſius evidentia? Sed quid paucis rem certiſſimam enervare? Rem indicaſſe, Logico ſatis.

## §. VI.

### *Rationis, & Fidei inter ſe comparatio, & fines.*

483. Satis hucuſque ſcientiæ, probabilitatis, utriuſque Fidei, Divinæ & humanæ indolem expendimus. Supereſt modo hæc omnia humanæ eruditionis capita inter ſe comparare, eaſque ſtatuere regulas, quibus ducta humana ratio recte inter fidem, & rationem diſcernere, quandoque alia alii præferenda ſit, agnoſcat. Jam ſupra diximus, *Rationem* in ſe comprehendere evidentiam rationis, & ſenſuum, utriuſque nominis demonſtrationem, probabilitatem, conjecturam, & ideam; *Fidem* vero in Divinam, & humanam dividi, quarum prima ſummam veritatem, & certitudinem, altera autem moralem certitudinem, probabilitatem, & conjecturam admittant. Duo hæc cognitionum genera, atque ſeries multiplici modo comparari inter ſe poſſunt, *indole*, *claritate*, *objecto*, *veritate*, *certitudine*. Prima duo ulteriori explicatione, aut collatione non indigent: ſcimus, fide nos veritatem amplecti, atque tenere, non quod rem in ſe videamus, ſed quod aſſerenti credimus: eſſeque propterea hujuſmodi actum natura ſua obſcurum; contra vero ratio veritatem in ſe ipſa intuetur, aut ex rei viſceribus deducit, vel deducere videtur: ex genere igitur ſuo aut clara ſemper eſt, ut in ſcientia
viſi-

viſitur, aut claritati non opponitur; immò ad illam manuducit: ut probabili judicio accidit.

484. In eorum etiam objectis aliqua eſt diſtinctio. Natura finiti ſumus; mentiſque humanæ capacitas intra anguſtos limites continetur, ad pauca extenditur: humanârum præterea cognitionum objecta vel ſunt ſupra rationis captum, vel naturalia, hoc eſt, rationis captui non omnino diſparia. Rurſus naturalia hæc objecta vel ejus ſunt conditionis, ut quamvis natura ſua mentis capacitatem non excedant, circumſtantiis tamen ſuperent, vel neutro de capite rationis vires excedunt: eſt dicere, objecta vel natura ſua ſunt omnino ſupra rationem, v. g. *myſterium Sanctiſſimæ Trinitatis*, & aliæ Chriſtianæ Religionis veritates: vel non quidem natura, ſed ſolis circumſtantiis ſunt ſupra, ſeu potius extra rationis captum. Hujuſmodi ſunt omnia illa objecta naturalia, quæ quidem nos ſenſibus percipere poſſemus; quoniam tamen in ſenſus noſtros nunquam inciderunt; de iis aut nullam, aut imperfectiſſimam ſolummodo comparare poſſumus ideam; qualia ſunt v. g. miracula illa a Chriſto patrata, & in Evangelio relata, & alia omnia, quæ ſolo aliorum teſtimonio accepimus: vel tandem objecta neque natura, neque circumſtantiis rationem noſtram ſuperant, eaque ſenſibus aut ratione novimus. Ad hanc claſſem pertinent omnia illa, quæ evidentia, demonſtratione, aut probabilitate agnoſcimus. Prima objecta dici poſſunt *ſupra rationem*, ſecunda *convenientia rationi*, tertia *ſecundum rationem*. Quartum objectorum genus afferri ſolet, quæ *contra rationem* nuncupantur; eaque ſunt, quæ *rationis evidentiæ*, aut *demonſtrationi* opponuntur.

485. Hiſce poſitis, primi generis veritates ad unam fidem pertinent, & tamquam propriiſſimum illius objectum haberi debent: in iis ſcilicet mens humana cæcutit, tantarum rerum magnitudini diſpar. Duo tamen circa hujuſmodi objecta rationi examinanda, atque ſcrupuloſe diſcutienda relinquuntur: primum revelationis exiſtentia: hæc enim uni illi ſatis ſeſe manifeſtat, cui à Deo facta fuerit. Ceteris rem traditione accipientibus, ea ad illius exiſtentiam probandam argumenta adhibere opus eſt, quibus moralis certitudo in mente gignatur; aliter circa religionem ipſam

ipſam perpetuo fluctuaremus, aut imprudenti aſſenſu myſteria reconditiſſima teneremus: quod quidem eſſet religionis fanatiſmus.

486. Secundi ordinis objecta ex circumſtantiis ad fidem vel Divinam, vel humanam ſpectant: ſecundum ſe tamen rationis eſſe poſſunt; quandocumque in ſenſus noſtros agant: rationi igitur, atque fidei communia ſunt; ad primam natura, ad ſecundam caſu pertinent.

487. Tertiam veritatum claſſem ratione, tamquam proprium illius objectum, percipimus. Et quidem quod ratione, aut ſenſu evidenter tenetur, fide ut plurimum non creditur. Probabile vero & ratione percipi, & fide pariter credi poteſt: infinita enim in ſcientiis, artibus, humano commercio, immo & in Sacra Scriptura paſſim occurrunt, quæ ratione cognoſci poſſunt, & tamen humana, aut Divina fide a nobis tenentur.

488. Ex his patet rationem, & fidem partim in objectis convenire, partim etiam differre: quæ ſunt *contra rationem*, neque ad fidem, neque ad rationem ſpectant; cum ſint neceſſario falſa: quidquid eſt *ſupra rationem*, uni fidei tribuitur; quæ *ſecundum rationem*; ſi aut evidentia, aut demonſtratione conficiantur, ad ſolam etiam rationem proprie ſpectant; cætera omnia vel *ſecundum rationem*, vel *convenientia rationi* nuncupentur, aut exiſtant; objecta ſunt utrique communia.

## *Regula I.*

489. Rationem, atque fidem ad earum objecta referendo triplicem ſtatuimus regulam: prima:

*De omnibus objectis, atque veritatibus, quæ ſunt ſupra rationem, revelatione tantummodo agendum, eique uni credendum.*

Quid enim humana ratio in iis, quæ naturalem illius vim penitus ſuperant, dignoſcere. Ubi ideæ deſiderantur, nil menti ſupereſt, niſi tenebroſa caligo: ſeu potius ineffabile lumen ſplendore ſuo non obcæcans: ad quod flectenda genua, demittendi oculi. Qui tantula mortali ratione in altiſſimas, & reconditiſſimas veritates penetrare conaretur; is ſeſe in tenebroſum immenſum chaos ſine lumine, aut viæ duce

ce præcipitaretur. Hinc eſt, quod de Deo, & inſcrutabilibus Chriſtianæ Religionis myſteriis illa tantum agnoſcamus, eoque modo credamus, quo illa nobis a Deo fuerunt revelata. In quæ enim vero deliria abiremus, niſi fide tantum duceremur? Animo parumper, atque memoria verſemus, quænam errorum monſtra amplexi ſint veteres philoſophi, homines alias ſummo ingenio præditi, dum ſolo rationis lumine Dei naturam, perfectiones, aliaque hujuſmodi objecta ſtudioſe indagabant.

### *Regula II.*

490. *In rebus omnibus, quæ naturali ratione, communique ſenſu cognoſci atque examinari poſſunt, ita ut de iis certi ſimus, ratione ſemper agendum eſt: nihilque, qualiſcumque etiam revelationis prætextu, faciendum, quod rationi, aut communis ſenſus dictamini, & certitudini opponatur.*

Hæc ſcilicet ſunt datæ nobis a Deo rationis, atque ſenſuum provinciæ: eaqueproptèr mentis claritate nos donavit Deus, ut, illa duce, certa ab incertis, a malis bona diſtingueremus: idque eſt omnium hominum mentibus alte impreſſum, recte nos, atque prudenter ſemper agere, quamdiu ſecundum rationem, & communem ſenſum agimus. Humana equidem ratio tamquam naturalis, perenniſque revelatio ſpectari poteſt, quæ omnia humanæ vitæ neceſſaria, & intra naturæ fines poſita nobis manifeſtat; ſicut ſupernaturalis revelatio altioris ordinis objecta hominibus detegit.

### *Regula III.*

491. *In rebus, atque objectis, quæ ſunt ſecundum rationem, aut rationi convenientia, ita ut probabilia tantum nobis ſint; revelationi, immo & humanæ fidei ſtandum eſt, quandocumque aut revelatio morali certitudine probetur, aut hominum teſtimonia moralem etiam faciant certitudinem.* Ex una parte hujuſce conditionis objecta cum fidei, tum rationis communia eſſe poſſunt; ex alia vero probabilitas multiplici de capite poteſt deficere; moralique certitudini debet ſemper poſtponi. Quod ſi neque hominum teſtimonia

mo-

moralem certitudinem efficerent, neque pari certitudine Revelatio probari poſſet: ſed omnia hinc inde probabilitatibus niterentur; tum vero ſecundum probabilitatum regulas res eſſet dirimenda.

492. Veritas, certitudo, incertitudo, atque evidentia potiſſimum illud ſunt, quod in omni humana cognitione ſpectari debet, ut certa ab incertis diſtinguantur, & noſmet ſecundum prudentis criticæ regulas ducamur. Quæ vero inter fidem, & rationem, immo & inter diverſas rationis ſpecies circa veritatem, atque certitudinem relatio, & diſcrimen exiſtat, ſequentes regulæ ex ſuperioribus collectæ exponent; quas ad mentem ubique dirigendam, ad certa ab incertis diſtinguendum, noſque ſemper ſecundum prudentis criticæ dictamina manuducendum adhibebimus.

## *Regula IV.*

493. *Rationis evidentia eſt ſumma veritas, atque certitudo, quam naturalibus mentis noſtræ viribus aſſequi poſſimus.*

Hæc enim naturale illud lumen eſt hominibus a Deo Optimo Maximo donatum, ut veritatem agnoſcamus, inveniamus, inventaque omnino acquieſcamus, ut jam ſuperius demonſtravimus. Quidquid igitur rationis evidentiæ opponitur, eſt manifeſte falſum; v. g. *principium Divinum malum, pluralitas Deorum, rerum creatio ex nihilo nulla interveniente cauſſa cogitante non creata.*

## *Regula V.*

494. *Omnia ergo objecta contra rationem ſunt falſa: ſpeciatim vero revelatio quæcumque adducatur contra rationis evidentiam, illa erit revelatio falſo ſuppoſita.*

Eſt enim evidentia rationis ſumma veritas naturalis; cui nulla alia veritas, cujuſcumque tandem ordinis ſtatuatur, qualis neceſſario eſt Divina revelatio, opponi ullo modo poteſt: quam proinde ſiquis in medium produceret, is proculdubio eſſet fanaticis annumerandus. Hac enimvero regula fervidis aliquorum hominum imaginationibus, & Enthuſiaſmis occurri debet: ſunt enim & fuerunt ſemper in nationibus

bus quamplurimis aliqui, quorum phantaſiæ, & imaginationi adeo profunde objecta imprimuntur, ut illa deinceps tamquam veritates a Deo revelatas pertinaciſſime uſque ad ultimum vitæ diſcrimen tueantur. Hujuſmodi fanatiſmo non melius occurri poteſt, quam ſuppoſitas revelationes ad rationis trutinam examinando: Sed de his inferius erit dicendi locus.

## *Regula VI.*

495. *Quod ſi contra propoſitionem, quæ evidens appareat rationi, revelatio aliqua adducatur vel originalis, vel traditionalis; aut evidentia rationis erit pura apparentia, aut revelatio originalis non eſt, niſi deluſæ mentis enthuſiaſmus, traditionalis vero falſis ſolummodo argumentis confirmata; aut tandem verus revelationis ſenſus non intelligitur.*

Cum enim tam revelatio, quam evidentia rationis, niſi ſint ſolum apparentes, ſint ſumma veritas; earum alterum eſſe puram apparentiam, mentis, aut imaginationis illuſionem opus eſt. Neque enim veritas veritati opponitur, cujuſcumque generis exiſtant. Porro non paucas eſſe evidentias tantum apparentes, & obſcuriſſimum ſæpe eſſe revelationum ſenſum, nullus negabit in ſcientiarum, & Scripturæ Sacræ lectione, atque meditatione leviter etiam verſatus. Cum dico, naturalem rationis evidentiam eſſe ſummam veritatem, eamque hoc pacto revelationi æquiparo, de actuum ſolummodo certitudine, non de rationum dignitate loquor.

## *Regula VII.*

496. *Si evidentiæ rationis opponatur evidentia, aut demonſtratio phyſica, fides humana, aut probabilitas; omnia hæc primæ illi evidentiæ oppoſita haberi debent falſa.*

Neque enim falſitas probabilitati, fidei humanæ, ſenſibus abſolute opponitur: maxime autem rationis evidentiæ, atque demonſtrationi. Hoc tamen ita ſemper intellige, dummodo evidentia non ſit tantum apparens, quales ſæpiſſime pſeudo-Enthuſiaſmus, & Fanatiſmus ingenerant.

Re-

### Regula VIII.

497. *Fidei Divinæ cedunt certitudo phyſica, & moralis, probabilitas, fides humana.*

Si hæc igitur Fidei Divinæ opponantur, erunt omnino rejicienda. Prius tamen conſtare debet revelationis ſenſus; qui ſæpe vel ob gentis, loci, temporiſque præjudicia, antiquarum linguarum, legum, & morum ignorantiam nos latet.

### Regula IX.

498. *Certitudo, ſeu ſcientia phyſica probabilitati, atque humanæ fidei præferenda eſt; quamdiu hæc moralem certitudinem non pariat.*

Hæc enim poſtrema phyſicam ſcientiam adæquat: Si alia igitur alii opponatur, earum alteram eſſe falſam neceſſe eſt. Scientia phyſica, & ſcientia, ſeu certitudo moralis in ſua quæque lege innituntur: prior quidem naturæ, ſecunda vero morum; neque naturales rerum leges, neque humanæ ſpeciei indoles mutantur: dummodo igitur certitudinem moralem recte ſtatuere, atque diſtinguere valeamus (quod non mediocre ingenium, & judicium requirit) æque illa, atque phyſica certitudo falſitati opponitur.

### Regula X.

499. *Si ſcientia phyſica alii phyſicæ ſcientiæ, aut ſcientia rationis ſcientiæ rationis opponatur; ex una tantum parte eſſe poteſt certitudo, atque veritas; ex altera vero erit mera certitudinis apparentia.*

Sæpe id accidit in quæſtionibus metaphyſicis, quandoque in geometricis, multoties etiam in phyſicis. Exemplo ſint intricatiſſimæ illæ quæſtiones de primis continuæ magnitudinis elementis, de infinitæ magnitudinis proprietatibus, & mille id genus alia, in quibus demonſtrationes utrinque produci videntur.

## §. VII.

### *De propoſitionum veritatis Criterio, ſeu teſſera.*

500. Qui præſentis hominum vitæ conditionem, mentis noſtræ vires, animæ ſtatum, humanarum cognitionum naturam, imperfectionem, obſcuritatem, diſcrimina vel leviter perpenderit; is enim vero facile animadvertet; quot undequaque tenebris, atque caligine mens noſtra offundatur, & circumdetur. Pauca ſcimus, multa opinamur, plura ſolo hominum teſtimonio credimus, plurima ſunt, de quibus ideas ſolummodo habemus ad ſententiam ferendam nequaquam ſufficientes, infinita denique omnem humanæ mentis non modo ſcientiam, ſenſum, fidem, ſed opinionem etiam, ideam fugiunt, penituſque latent. Maximam igitur eorum, quæ non penitus ignoramus, partem nobis eſſe plane incertam, atque obſcuram, noſque omnes, quoad vivimus, in continuo errandi periculo verſari, manifeſtum eſt. In tanta rerum, & humanarum cognitionum obſcuritate, atque incertitudine, aliqua tamen ſunt, de quibus dubitare non poſſumus, quæ vel inviti pro veris admittimus: in reliquis præterea dubia tantum nobis luce apparentibus; alterutram partem eligere opus eſt, ne inter opiniones æternum fluctuemus; dum interim, ut communis fert hominum conditio, non in pura rerum meditatione ſiſtere poſſumus, ſed agere identidem debeamus.

501. In tanta igitur rerum, atque objectorum varietate, incertitudine, cogitationum noſtrarum obſcuritate, atque errorum periculis in id tandem cogitando devenimus, ut quæramus, ſit ne tandem aliqua veritatis teſſera, ac regula, qua ducti verum a falſo diſtinguamus, quidque tenendum, quid rejiciendum, agnoſcamus? Sed prima hæc quæſtio, ad quam nos veritatis amor, & errorum, quibus circumdamur, contemplatio manuducit, eam eſſe in rebus teſſeram aut ſupponit, aut ad novum hoc dubium deducit, *eſt ne aliquid in rebus certum, de quo philoſophus dubitare non poſſit?* Eo ſcilicet jam devenerunt plurimi non modo veteres, ſed & recentiores eruditi,

ti, ut non ſolum nihil in externis rebus certum agnoſcerent, ſed ne de corporum quidem, mundanæque rerum univerſitatis exiſtentia ſibi certo perſuadeant. Adeo verum eſt, nihil ita abſurdum excogitari poſſe, quod aliqua animalis humani ſpeciei individua non probaverint. Utcumque res ſit, quinque ſunt, quæ impræſentiarum quæri poſſunt: *Primum, ſit, nec ne, mundi, ſeu corporum exiſtentia certa? Secundum, an potius tota, quam habemus, certitudo ſit de noſtrarum idearum veritate? Tertium, an univerſim nihil omnino certum ſtatui poſſit? Quartum, admiſſa illa & objectorum, & perceptionum certitudine, poſſit ne mens humana certum inter illa diſcrimen agnoſcere, & teſſeram ſtatuere? Quintum, duobus illis conceſſis, aut demonſtratis, quæri tum poteſt, quid tandem ſit ejuſmodi veritatis criterium, & teſſera, qua vera a falſis, certa ab incertis diſtinguere poſſimus.*

502. Primum illud dubium, ſi eo nomine donari poteſt, eſt omnium Idealiſtarum, & proprium ſibi locum vindicat in metaphyſica. Deum enim demonſtraturi, argumentum ex creaturis deducimus; eas proinde, atque mundanum hoc univerſum aut demonſtrare prius oportet, ne aliqua ex parte demonſtratio vacillet; aut rem potius, de qua per ſummam tantum ſtultitiam dubitari poteſt, inter *data*, & poſitiones recenſere. Interim ſiquidem offendamus, qui certitudinem in rebus non agnoſcat, & ſeſe de rerum externarum exiſtentia, de ſenſu, de ratione dubitare affirmet; eum ſibi de ſuomet Scepticiſmo plaudere, ſuamque ſibi de rebus omnibus dubitationem laudi, atque ingenii commendationi vertere ſinamus: & quandoquidem, dum nobiſcum agit, cum hominibus agere dubitat; ne ratiocinia noſtra inter vana ſomnia, & dubiæ mentis deliria recenſeat, alios ſibi quærere jubeamus, qui ſimili idearum novitate blandiantur. Secundum eſt etiam proprium Idealiſtarum dogma: quatenus in ideis certitudinem agnoſcant, nobis non opponuntur; quatenus vero corporum exiſtentiam in dubium vertant, in Metaphyſica, & Phyſica rejiciuntur. Tertium ab antiquis Academicis, Pyrrhonicis, & recentioribus ſcepticis ſtatuitur. Cum iis igitur leviter modo, fuſius infra agemus. Priorum peculiare illud dogma erat, *nulla eſſe, quæ, ut certa, affirmare poſſimus: eſſe vero multa probabilia*: quod

quidem eum reddit ſenſum, ut veritatem illi in rebus eſſe non inficientur; ſed eam a nobis affirmari certo poſſit, omnino negent. Longius, quam Academici, eum dubitandi, negandique furorem provexerunt Pyrrhonici; non ſolum enim expoſitum eorum dogma tenuerunt, ſed nullam etiam eſſe verum a falſo diſcernendi rationem: mentem igitur non modo ſemper errantem, aut dubiam adſtruebant, ſed nullam præterea ab erroribus, & dubiis ſeſe expediendi viam menti relinquebant. Sceptici id ſemper crepant, & prædicant, *nihil omnino ſciri, nihil comprehendi, nihil certi exiſtere*.

### *Propoſitio*.

503. *Aliquæ in humana mente cognitiones certæ, & evidentes exiſtunt*.

Vix ab ullo hominum ſerio propoſitionem in dubium vocari crediderim. Quantumvis enim adnitar, ut vel tantillo temporis propriam mei cogitantis, atque ſcribentis exiſtentiam in dubium vertam; mentem meam invictiſſima ſemper vi ad firmiſſimum aſſenſum mei ipſius exiſtentiæ præſtandum clariſſime deprehendo, atque experior. Somnia quæcumque, & ſomniantium illuſiones, vana phantaſmata, imagines mihi obtrudantur; ab hoc dictamine menti meæ profundiſſime impreſſo, *me cogitantem exiſtere*, *certum omnino eſſe*, divelli nunquam poſſum. Eſto, æternum ſomniemus; nihilominus inter hæc ipſa mei vigilantis ſomnia, fatali, neſcio qua, neceſſitate adducor, ut firmiſſime etiam teneam, *me ſomniantem exiſtere*: niſi igitur alia in Idealiſtis philoſophis ſit mentis, atque ſomniorum natura, eos etiam pari neceſſitate, non modo ad illam, ſed ad quamplurimas alias propoſitiones pro veris, & certis recipiendas adductos credam. Ita igitur a Deo Optimo Maximo conditi ſumus, eamque ab illo animi, mentiſque indolem accepimus, ut nonnulla objecta, dogmata, propoſitiones inſita mentis noſtræ vi neceſſario probemus, aut rejiciamus. Quis autem erit philoſophus rationis lumine præditus (niſi Athei illi ſint, Deumque impie, & ſtulte negent, contra quos hoc in loco non diſſero), qui non modo in animum inducere, ſed ne mente quidem concipere poſſit, Deum Optimum Maximum

mum eam nos mentis indole donaſſe, ut dum illa ducimur, datumque ab ipſo lumen, & regulam ſequimur, ſemper erremus? Hoc ſcilicet pacto in ipſummet rerum Auctorem, ſummam atque infinitam ſapientiam, & bonitatem, communis omnium hominum error tribueretur: naturæ enim neceſſitate erraremus; naturæ, inquam, ab ipſo datæ lumen, atque dictamen ſequendo; quin vel noſtro hominum vitio referri malum, vel ullum a nobis quæri remedium poſſet. Neque ego argumentum ex eo duco, quod in objecta evidentia neceſſario feramur, eaque pro veris amplectamur; ſed ex eo quod illa objecta certa omnino eſſe credamus, nullumque nobis a firmiſſimo de iis aſſenſu errandi periculum ſupereſſe firmiſſime teneamus.

504. 2. Externa corpora, & objecta reapſe exiſtere certum omnino nobis eſt, aut ſaltem per eos philoſophos, tamquam hypotheſis in loco demonſtranda, impræſentiarum dabitur: quandoquidem igitur corpora ſenſibilia certo exiſtunt, ab iis circumdamur, perpetuo illa in nos agunt, ad illa percipiendum multiplici ſenſu ſumus a Deo inſtructi, eaque hominis gratia condidit Deus, & ad libitum tractanda nobis reliquit, admiratione dignum exiſteret, nihil nos tamen certi de hujuſmodi corporibus habere, de iis ſemper dubitare debere. Quod ſi hæc cognitionum incertitudo cum hujuſmodi ſenſibilium corporum certa exiſtentia ſtare non poteſt; potiori jure ab evidentibus illis, atque clariſſimis perceptionibus, quibus noſtram exiſtentiam, veritates geometricas, aliaſque paris evidentiæ propoſitiones novimus, firmiſſimam in nos derivari certitudinem concludemus.

505. 3. Et vero omnem e noſtris perceptionibus certitudinem majori, qua poſſunt, contentione, atque mentis viribus inficiari adnitantur; eo luculentius ſibimetipſis ſuarum perceptionum aliquam certam eſſe conficient: illud enim ipſum, *omnia ſunt dubia, nihil a nobis certum ſciri* &c. erit apud eos certiſſimum; quod ſi id etiam dicant ſolummodo probabile, hoc eſt, *veriſimile apparere;* certum igitur eſt, ulterius pergo, id eſſe probabile, hoc eſt, apparere veriſimile: non enim jam de vero rerum ſtatu, ſed de pura apparentia loquimur, quæ intima conſcientia nobis conſtat. Sed de his fuſius infra.

*Propoſitio.*

506. *Certum aliquod medium, & ratio eſt, qua evidentia, atque certa ab incertis diſtinguamus: ſeu aliquod eſt veritatis criterium, & teſſera, qua humana ratio in veritate quærenda, errore vitando, & in rebus dubiis prudenter dirigatur.*

Ex ipſa Dei bonitate, qua noſtrarum cognitionum certudinem evincimus, aliquam etiam eſſe regulam certum ab incerto, verum a falſo diſtinguendi demonſtratur. Æque enim infinitæ auctoris noſtri Bonitati opponeretur, nullam in rebus veritatem, & in nobis certitudinem eſſe, aut eam hominibus mentem donaſſe, qua veritatem, certitudinemque ipſam non diſtingueremus; hominibus, inquam, in id a Deo ipſo creatis, ut Auctorem univerſi certo cognoſcerent, rebus creatis ad Creatoris cognitionem ſecuri devenirent, eaque ſcientia ad ſummi boni amorem, ad veram religionem explorandam, quærendam, inveniendam citra errorem ducerentur. Ecquo autem pacto ad optatiſſimum illum noſtrorum votorum ſcopum, & beatitudinem perveniremus; ſi certa ab incertis diſtinguere, & ſecundum veritatis ſemitam gradus ſemper dirigere neſciremus? Qui autem fieri id poſſet; niſi aliquod eſſet certitudinis, atque veritatis criterium, humanæ rationi notum, aut facile dignoſcendum? Semper enim in incertum tenderemus, errorem multoties pro veritate amplecteremur, & æternæ, veræque Beatitudinis loco vanum felicitatis phantaſma, & veram miſeriam conſequeremur. Quandoquidem ſcilicet nullum nobis medium ſuppeteret certa ab incertis, verum a falſo diſcernendi; qua tandem animi, mentiſque firmitate teneremus, Deum eſſe, eamque, atque omnes alias religionis veritates ad ſanguinis uſque effuſionem, extremumque capitis periculum propugnaremus? Rebus omnibus rite diſcuſſis, & mature examinatis, ſi nullum eſſet veritatis criterium, de quo tandem certi eſſe poſſemus; illa omnia probabilitatem non tranſcenderent. Pro rebus vero tantum probabilibus, hoc eſt, dubiis fortunas, & extrema omnia ſubire? A nemine id unquam admitti crediderim.

507. 2. Ejuſdem rei evidentia clarius adhuc in geometri-

metricis veritatibus apparet. Dum Geometriæ operam damus, & in clariſſimas illas demonſtrationes incidimus, quæ firmiſſimum mentis aſſenſum extorquent; aliquid in iis eſſe perſpicue cognoſcimus, quo & aſſenſum extorquent, & ab obſcuris, probabilibuſque aliarum diſciplinarum propoſitionibus diſtinguuntur. Quis inter haſce propoſitiones, *Colores perinde extra animam fiunt, atque ſoni*; *Cujuſvis trianguli duo quævis latera reliquo ſunt majora*, veritatis, atque certitudinis diſcrimen non animadvertat; dum ſeſe de prima dubitare poſſe, ſecundam vero firmiſſimum a ſe aſſenſum extorquere cognoſcit? Id vero diſcrimen, qualecumque tandem illud ſit, quo fit, ut ad aliarum propoſitionum aſſenſum neceſſitate feramur, dum alias ita amplectimur, ut ſemper tamen dubitemus, veritatis, & certitudinis criterium nuncupabimus.

508. 3. Tandem, ne rem plane certam, & claram pluribus proſequamur, ipſamet natura, & communis hominum ſenſus certitudinis, & veritatis criterium in quotidianis noſtræ mentis propoſitionibus quaſi indice demonſtrat. Si communem hominum cogitandi, atque agendi rationem attente meditemur, ſi converſationes humanas, commune hominum commercium familiare, politicum, publicum per otium contemplemur; quaſcumque tandem hominum conditiones examini, obſervationique noſtræ eligamus; de aliis quidem ita certos offendemus, ut nulla omnino ratione ſeſe ab ſententia divelli poſſe aperte pronuntient: interim vero circa plurima hærent, nonnulla in medium producta, tenacius, debiliuſve amplectuntnr; aliquibus etiam neque inſiſtunt, neque tamen inficiantur. Uno verbo, in multiplici, varioque idearum, atque propoſitionum genere unum eumdemque hominem, natura tantum, atque rationis lumine ducante, multiplicem aſſenſus, firmitatiſque, certitudinis, veriſimilitudiniſque gradum diſtinguere animadvertes. Dum ita agimus, atque judicamus, prout rerum claritas, & rationum momenta perſuadent, quid aliud, quam criterium ſingulis propoſitionibus conveniens aſſignamus? Duabus hiſce propoſitionibus, Deum eſſe ſupponimus (quod Idealiſtæ non negant); univerſalem vero Scepticiſmum impugnandum non aſſumpſimus, quod ſtatim aggrediemur.

509. Contra utramque propoſitionem hactenus probatam

batam ſequentes difficultates opponuntur. Ex intrinſeca noſtrarum idearum indole confici poſſe videtur, non modo nullam eſſe propoſitionem certam, ſed nullum etiam inter illas eſſe, aut diſtingui poſſe veritatis criterium. Primo enim cognitio humana v. g. de recenti hujus mundi creatione eſt perceptio connexionis, aut repugnantiæ inter ideas exiſtentis, quin ad res extendatur; objecta enim non in ſeipſis, ſed in eorum tantum ideis cognoſcimus, de illiſque judicium ferimus, prout in ideis apparent. Hoc autem poſito, aliquam in rebus veritatem, atque certitudinem eſſe, atque a nobis diſcerni poſſe, nòn probabimus: ad id ſcilicet opus eſſet, ideas noſtras veris earum objectis eſſe ſimiles, eaque, prout ſunt, repræſentare, ut de objectis vere diceremus, quod de eorum ideis affirmamus, aut negamus: unde tamen habemus, ideas objectis ſimiles exiſtere, ut quidquid in ideis apparet, poſſit pariter de objectis pronuntiari? Quæcumque de ideis noſtris dicamus, inſani pariter de ſuis affirmabunt: tam delirans, quam homo ſanus ſecundum eas, quas habent, ideas de rebus loquuntur, & ſententiam ferunt.

510. 2. Quid ideæ ſint, quo pacto objecta repræſentent, ab iiſque originem ducant, prorſus ignoramus: cum igitur hæc una via nobis ſit, qua veritas, atque certitudo in noſtras cognitiones derivetur, & conſtet; quamdiu illa omnia nos lateant, de noſtrarum cognitionum certitudine dubii ſemper erimus.

511. 3. Claritas illa, atque evidentia cognitionum, & idearum, quæ mentem ad aſſenſum rapit, potiſſimum argumentum eſt ad noſtrarum perceptionum certitudinem adſtruendam; ita ut ea ſemper certa exiſtimemus, quorum ideas, idearumque connexionem clare inſpicimus: at quæ tandem inter noſtrarum idearum, cognitionumque claritatem, & vividiſſimum fanatici hominis enthuſiaſmum intercedit differentia? Clariſſime ille etiam ideas in mente depictas, objecta, illorumque connexionem videre clamat; nullum hujuſmodi inſanis dubium remanet: caleſcente imaginatione, & enthuſiaſmo rapiuntur. Quantumlibet hujuſmodi enthuſiaſtæ ſuarum idearum claritatem venditent atque conſtantiſſime aſſerant; qui tamen ſana mente vivimus, quas illi cerebro chymæras volvant, & videre exiſtiment, aperte cognoſcimus:

mus: forſitan & nos, hoc eſt, omnes homines, noſtro judicio ſani, alio enthuſiaſmi morbo, integræ ſpeciei communi, laboramus, & ad infimum ſpirituum ordinem comparati, enthuſiaſtæ pariter, fanatici, aut fatui non immerito exiſtimamur, eorumque judicio mille chymeras, & falſa deliramus, dum de noſtrarum cognitionum certitudine nobis plaudimus. Illud utique fanaticorum vitium, & enthuſiaſmus ab organorum corporis diſpoſitione totum provenit; cum multoties ſani homines ad extremam inſaniam deveniant: corporis igitur organorum diſpoſitione fit, ut quæ probabilia tantum exiſtunt, tamquam certa clariſſime exiſtimentur: quandoquidem igitur in corporis, & organorum ſtructuram res tandem redigitur; unde probabimus ea cerebri, nervorum indole, & ſtructura humanam ſpeciem fuiſſe a Deo præditam, qua objecta, ut in rebus exiſtunt, repræſententur?

512. 4. Demonſtrationes Geometricæ, & morales, de quarum claritate, atque certitudine tantopere gloriamur, in noſtriſmet ideis, idearumque connexionibus ſiſtunt; ad externa objecta, quatenus demonſtrationes ſunt, non extenduntur, neque ut ſint rigeroſæ demonſtrationes, ab externis objectis dependent: ſunt proinde veritates pure ideales, quarum certitudine etiam admiſſa, noſtrarum cognitionum certitudo ab objectis dependens non demonſtratur.

513. Antequam adductis difficultatibus, quæ ex penitiori noſtrarum idearum natura petitæ ſunt, reſpondeam, tria prius circa ipſarum cauſſam, atque objectum recolenda ſunt, quæ jam ſuperius attigimus. *Primum*: Ideas ſimplices rerum mens per ſeſe, & ex proprio veluti fundo producere, & creare nequit: earum proinde objecta exiſtunt in natura, a quorum actione excitata anima illas elicit. Infinitarum rerum poſſibilium tum materialium, tum ſpiritualium, tum etiam aliorum forſitan generum nullas omnino habemus ideas; quia earum objecta, & prototypa non exiſtunt. Nec ſatis eſt, rem extra animam exiſtere; opus præterea eſt, ut mediis ſenſibus in mentem, animamque noſtram agat: quam enim de luce, atque coloribus cæcus, de ſono, & muſica ſurdus ideam habent? Nullas etiam de ſpiritibus, plurimiſque materialibus rebus in natura exiſtentibus

ideas

ideas habemus; propterea quod aptis ad ejuſmodi rerum perceptionem ſenſibus deſtituimur.

514. *Secundum:* Ideæ complexæ, ſi illas ſubſtantiarum excipiamus, v. g. ideæ amicitiæ, homicidii, exercitus, & infinitæ hujuſce generis aliæ, cum ſint noſtræ mentis opus, quod mens ipſa ex ſimplicium idearum combinatione, & compoſitione conficit, ut illas deinceps contempletur, inter ſe comparet, plurima de iis enuntiet, atque ratiocinetur; non habent extra animam archetypa quæ neceſſario referant, & ſimilitudine repræſentent: non quod earum objecta perinde in rebus multoties non exiſtant, ac ab ipſis ideis repræſentantur; aut quod aliquando etiam eas ab objectis ipſis ope ſenſuum non habeamus; ſed ob id potiſſimum, quod hujuſmodi ideæ ex genere ſuo ab earum objectis neque ad primam earum generationem, neque ad conſervationem dependeant; licet multoties fiat, ut ea objecta in rebus etiam exiſtant. Exemplo res fiet clarior: Ideæ homicidii, adulterii, amicitiæ ſunt proculdubio complexæ, & ex plurimis ſimplicibus compoſitæ; quas tamen ut nobis comparemus, opus minime eſt, vera in mundo præceſſerint adulteria, homicidia, amicitiæ: ſatis eſt, mentem ſimplicibus illis ideis eſſe inſtructam, ex quibus illæ componuntur, ut ipſa ſibi eas componendo, aut aliter combinando comparet. Neque enim crediderim Adamum, ceteroſque homines nullam ſibi illorum criminum ideam comparaſſe, & mente concepiſſe, priuſquam vera in mundo fuerint patrata; propriiſmet oculis vidiſſent, aut ab aliis acceperint. Sit, necne, inter homines vera aliqua amicitia, quod philoſophicum poteſt eſſe problema, ejus ideam nihilominus habemus; plurimas ab eadem veræ amicitiæ leges ſtatuimus, nihil interim ſolliciti de vera inter homines amicitiæ exiſtentia. Quin immo ſiquid ab hominibus eo nomine donetur; id ut exploremus, ſecundum noſtram illam amicitiæ ideam expendimus, eoque minus aut magis eo nomine dignam eſſe pronuntiamus, quo minus, aut magis ad ideam noſtram accedit.

515. Quod de amicitia exempli cauſſa dicimus, de omnibus aliis ideis compoſitis eſt pariter dicendum. Inde vero eſt, quod ideæ noſtræ complexæ ſuimet archetypæ, atque repræſentationes exiſtant, ſe ipſas, tamquam objecta, repræſentant; omneſque hominum

per-

perceptiones, judicia, ratiocinia, demonſtrationes de hujuſmodi compoſitis ideis inſtitutæ illas tantum habent pro objecto, de iis intelliguntur, & intelligi volumus, cum de hujuſmodi rebus loquimur: de objectis enim agimus, affirmamus, aut negamus, prout illa mente concepimus, ideiſque noſtris veluti depicta habemus. Noſtra igitur judicia, demonſtrationes de hujuſmodi ideis elicitæ non ab eo ſunt veræ, quod externis objectis conveniant: ſed potius objecta externa v. g. amicitia eatenus ſunt verum idealis amicitiæ objectum, quatenus ad illam magis accedunt. Hujus ſpeciei ſunt, præter infinita alia, quidquid in Geometria demonſtratur, omnes veritates puræ matheſeos, ſcientia morum &c. etſi enim nulla eſſent corpora, nullum in mundo homicidium, amicitia, reſpublica; nihilominus quidquid de quantitate in Geometria, aut aliis puræ matheſeos partibus demonſtramus, veriſſimum ſemper eſſet; ut verum modo exiſtit; quantumvis in nullo phyſico corpore ſit exacte verum. Starent etiam amicitiæ leges, Reipublicæ ſtatuta; homicidii, aliorumque criminum malitia demonſtraretur; quantumvis nihil in rebus eſſet, quibus illa convenirent.

516. *Tertium*: Ideæ ſubſtantiarum, quæ etiam complexæ ſunt (nam ſimplices nullas habemus, neque ſubſtantiæ nomine ſimplex aliud nobis obverſatur, quam obſcurum, neſcio quid, quod per ſeſe exiſtere concipitur, ideæ, inquam, ſubſtantiarum archetypa ſua habent extra animam: cum hujuſmodi ideæ aliud non ſint, quam quædam ſimplicium idearum complexio, quas & in natura ſimul eſſe cognoſcimus, & proprio ſubſtantiæ nomine intelligimus. Veritas perceptionum circa eaſdem ideas in eo conſiſtit, quod omnes ſimplices ſubſtantiarum ideæ, ex quibus complexæ componuntur, vere in natura in uno eodemque ſubjecto ſimul exiſtant. Nomine auri v. g. complexam ſubſtantiæ ideam ſignificamus, cujus partes ſunt ſimplices hujuſmodi ideæ *flavedo*, *pondus*, *ductilitas*, *ſolubilitas*, & ſiquæ ſunt aliæ: hæc rerum complexio exiſtens in natura, illud eſt, quod prædictæ cognitiones in rebus ſupponunt.

517. Duplex igitur, aut triplex cognitionum veritas, certitudo, & objectorum claſſis. Prima illarum eſt, quarum prototypon intra animam ſolummodo exi-

exiſtit, quin ab objecto externo dependeat: cujuſmodi eſt propoſitionum, atque demonſtrationum Geometricarum veritas, atque certitudo. Secunda idearum ſimplicium, earumque cognitionum, quæ circa illas tantum verſantur, propria exiſtit. Iis tertia adjungi poteſt, ex utraque mixta, quæ nimirum proprie eſt idealis, quod in ideis noſtris primo ſiſtat; eſt tamen, atque dicitur realis, quatenus ea in natura exiſtunt objecta, quibus idearum noſtrarum notiones, atque veritates de iis demonſtratæ conveniunt: hujus generis ſunt quamplurima ad morum ſcientiam ſpectantia, puta homicidium, furtum, rapina, & ſexcenta alia, in quibus locum etiam habent, quæ de ideis eo nomine donatis demonſtramus; propterea quod ipſiſmet ideis conveniant. Veritas igitur eſt convenientia ſententiæ mentis cum idea, aut cum objecto ab idea diſtincto, aut cum utraque. Secundum variam etiam noſtrarum cognitionum indolem, atque naturam earum veritatis, & certitudinis criterium ſtatuendum eſt.

518. Ex iis omnibus, quæ certa apud omnes haberi debent, adductæ ſuperius difficultates ſolventur. Ad primum, in quo multa involvuntur, Reſp. Maxima noſtrorum judiciorum, & ratiocinationum pars in ideis potiſſimum, & præcipue ſiſtit; ad objecta externa aut nequaquam, aut ſecundo tantum extenduntur: iis affirmare, negare, ratiocinari, eſt, ſecundum ideas noſtras, cogitare, ſtatuere, loqui. Una hæc eſt eorum actuum convenientia. Aliæ mentis ſententiæ, natura, aut caſu objecta externa repræſentantes: ipſamet externa objecta, vera, & unica earum prototypa referunt; iiſque eſſe debent repræſentatione ſimiles. Id etiam eſt ad complexas ſubſtantiarum ideas, & generatim ad omnes alias extendendum, quæ reapſe ab externis rebus proveniunt. Niſi ita eſſet, communis hæc omnium hominum illuſio, atque error in Deum iterum referretur: cum ita ab ipſo rerum omnium Auctore ſimus comparati, ut res externas tractare, iis uti, & cognoſcere poſſimus, atque debeamus: Ex quo autem alio medio illa rerum cognitio haberi poteſt, quam per ipſarummet rerum ideas, quas ope ſenſuum comparamus?

519 Quod ſecundo loco opponitur, nihil negotii faceſſere poteſt: ideæ quid ſint, quomodo ab objectis pro-

proveniant in anima, & ab anima gignantur, in illa remaneant, & objecta remotiſſima præterita, & jam forſitan non exiſtentia menti repræſentent, non intelligimus, neque ullam de reconditiſſimis hiſce rebus ideam habemus: male tamen inde inferremus, ipſaſmet ideas, noſtris mentis actibus objecta non repræſentari, nullam in iis veritatem, aut certitudinem eſſe poſſe, aut ab illis in mentem derivari. Nulla inter duo hæc extrema viſitur connexio, neque unum ex altero infertur. Si quæ enim mente non capimus, vera & certa eſſe non poſſent; in dubium etiam philoſopho Idealiſtæ revocanda eſſent noſtramet omnium cogitatio, anima, commercium inter animam, & corpus, idearum exiſtentia, & mille ejuſdem farinæ alia: quæ quidem Idealiſta (quidquid ille verbis in ſpeciem proferat) vera, atque certa agnoſcit; quantumvis neque quo pacto fiant, intelligat, neque ullam eorum ideam habeat: de rebus igitur, quarum naturam, & modum ignoramus, intimo ſenſu, conſcientia, atque ratione certi eſſe poſſumus, quin hujuſmodi ignorantia, atque ſcientia opponantur.

520. Tertium argumentum, quod ex idearum claritate, atque vivacitate enthuſiaſmi fanaticorum, atque inſanorum hominum petitur, penitiorem animalium organorum, cerebrique ſtructuram, atque tranſmiſſionem actionis ab objectis externis ad animam uſque attingit. Sed cum jam hæc in Phyſica viventium explicaverim, iis impræſentiarum omiſſis, idearum claritatem, atque vivacitatem, ex qua totum argumentum deſumitur, expendamus. Cognitionum certitudinem ab illarum evidentia deducimus; propterea quod cum ita a Deo comparati ſimus, ut quæ clare percipimus, pro indubiis neceſſario teneamus; in Dei tandem bonitatem, atque ſapientiam infinitam univerſalis illa cognitionum incertitudo, atque error refunderetur. Id tamen verum ſolummodo habet in vera cognitionum, atque idearum evidentia; puroque mentis lumine, quod naturalis rationis teſtimonio unuſquiſque noſtrum in ſe ipſo facile animadvertit, a Deoque acceptum agnoſcimus. Hæc una eſt idearum evidentia ex qua noſtrarum cognitionum certitudinem omnis hæſitationis expertem deducimus. Hujuſmodi vero eſſe claritatem illam idearum omnibus

homi-

hominibus notam, & familiarem quis inficiabitur, cum univerſali experientia conſtat, nullis tot diverſarum gentium præjudiciis, moribus, religione, ſtudiis, affectibus, educatione, climate, & mille id genus aliis, fieri unquam potuiſſe, ut de idearum, atque perceptionum claritate non conveniant; eam a falſa claritate non diſtinguant, aut de illius veritate dubitent? quod maximo argumento eſt, id nos a natura, hoc eſt, a Deo ipſo accepiſſe, nullique communi vitio eſſe referendum.

521. Nihil tale in enthuſiaſta, atque inſanis hominibus. Ut autem teneret argumentum, probandum primo eſſet, fanaticorum enthuſiaſmata eſſe ideas claras, ut ipſimet enthuſiaſtæ contendunt: eorum teſtimonio adhibendam fidem, dices? Eos homines, cum idearum evidentiam maxime jactant, miſerum falli, & mille ſibi chymæras pro veris objectis repræſentare, reliqui omnes ſanæ mentis, hoc eſt, totum humanum genus ad evidentiam uſque percipiunt. In caſu igitur argumenti ex una parte perpaucos habemus homines, falſa pro indubiis aſſerentes, eaque clariſſime videre exiſtimantes, quorum cerebrum maxime calet imaginatio, & phantaſmata fervida agitatione tumultuantur: ex alia vero totum hominum genus ſedato, ut ajunt, ſanguine, atque imaginatione de rebus conſulentium, atque ſententiam ferentium. Atqui poſtremi hujuſce judicis ſententiam, & evidentiam experientia ſemper confirmari comperimus; cum res eſt ſenſuum teſtimonii capax: dum primo experientia, communiſque hominum ſenſus, & ratio ſæpiſſime refragentur. Cuinam, amabo, eorum judicum veram idearum, atque perceptionum claritatem, atque certitudinem aſſeremus? At enthuſiaſtæ, inquies, rei ideam, vel etiam objectum in idea vivaciſſime intuentur; indeque tenaciſſimus ille eſt animus, atque audacia, quibus ſua ſmet chymæras propugnant, & vitæ etiam diſcrimen, atque mortem impigre adeunt. Rem ita eſſe non inficior, dummodo per illud *vivaciſſime* aliud non intelligant, quam tumultuantium idearum perturbationem, vividamque phantaſmatum excitationem, qua fit, ut rei, cujus ſpecies tumultuantur, non tam appareat veritas, quam non appareat falſitas: quod ſi verbo *vivaciſſi-*

*tiſſime* idearum claritatem ſignifices, tum vero propoſitionem negabo.

522. Quod de phyſicâ organorum humani corporis ſtructura, de communi hominum inſania additur, pulcherrimum eſt poeſis ornamentum: philoſophice tamen conſideratum, in id unum redigitur, quod mens humana mira ignorantiæ, & errorum caligine in hac vita laboret; animus vero quamplurimis agitetur paſſionibus, præjudiciis, affectibus, ex quibus magna errandi facilitas in mentem derivatur. Utcumque tamen iſta ſe habeant; communis illa humanorum organorum ſtructura, & idearum evidentia, communi omnium judicio probata, duo illa ſunt nobis a Deo donata, ut & externa corpora perciperemus, & noſtrarum cognitionum certitudini penitus acquieſceremus: quorum ſi unum, aut alterum ad finem illum obtinendum ſatis non eſſet, aut vitio aliquo laboraret; in Deum tandem humani errores referrentur.

523. Quod quarto loco de Geometria, de ſcientia morum, aliiſque adducitur, eſt veriſſimum; nobis tamen minime opponitur. Inter ideas ſimplices, & complexas, originales, & factitias, atque etiam inter earum objecta latiſſimum intercedere diſcrimen, ſuperius diximus: aliarum mentis ſententiarum prototypon in rebus exiſtit.; aliarum ſunt ipſæmet ideæ; aliæ denique pro objecto habent & ideas, & res etiam externas: ſingulis iis cognitionibus propriam eſſe certitudinem, probavimus: licet igitur aliquæ ſint, ad quarum veritatem, atque certitudinem objectorum exiſtentia extra animam non requiratur, propterea quod earum prototypon in mente exiſtat; aliarum tamen certitudo externarum rerum exiſtentiam neceſſario ſupponit: cum unicum illa ſint earum idearum prototypon, atque principium, ſine quo in animo gigni non poſſent.

524. Ex hactenus diſputatis duo hæc habemus, eſſe in humanæ mentis actibus certitudinem, atque etiam naturale aliquod veritatis criterium exiſtere: tertium illud examinandum ſupereſt, quodnam id tandem ſit naturale criterium, & character veritatis, quo ſemel in propoſitionibus animadverſo, ſtatuere certo poſſimus, quibus propoſitionibus acquieſcendum, de quibus dubitandum, quæ etiam rejicere oporteat. Porro ejuſmodi criterium eſt *ultima illa ratio*, propter

pter quam veritati cuicumque adhæremus; eam ſecurius invenire nullus poterit, quam ſi inſtituta illarum propoſitionum analyſi, quas pro certis apud ſe habet, atque ſuimet aſſenſus rationem a ſeſe ſemper quærendo, ad aliquod tandem deveniat, in quo ſiſtere, & acquieſcere oporteat. Exemplis rem illuſtremus: a temetipſo, dum hæc legis, & cogitas, ſi quæras, *exiſtas*, *necne*, *cogites*, *legas*; utique, reſpondebis. Eſt ne mihi aliqua, perges, de hiſce veritatibus certitudo? maxime, ſubjicies, de qua adduci non poſſum, ut dubitem. Unde tamen eſt, quod certum id firmiſſime teneam, neque in dubium revocare valeam? quia, repones, ea evidentia percipio me cogitare, & exiſtere; dum cogito; id mihi eſt clarum adeo meæ ipſius conſcientiæ teſtimonium, ut quantumvis in contrarium adnitar, aſſenſumque cohibere ſtudeam; quadam me neceſſitate aſſentiri experiar. Forſitan tamen miſerum deludor, & ſomnio; unde enim habeo, quod modo etiam placidiſſime non dormiam, atque nocturnas haſce mihi chymæras, & vana phantaſmata effingam: multoties ſiquidem inter dormiendum per vana hujuſmodi ſimulacra mentem meam otioſe divagatam memini. Verum latiſſimum ego diſcrimen clare percipio inter ſomniorum ludibria, & eas, quas modo habeo, mentis perceptiones: ſomnia utique facile cum riſu rejiciebam, nulla me ad aſſenſum adigebant: expergefacto, nulla mihi prorſus vi illata, nocturna illa phantaſmata vana eſſe apparebant: contraria omnia vigilanti accidunt: rationis, conſcientiæ, atque intimi ſenſus evidentia, quam vigilans experior, ſomnians ſemper deſidero, me tanquam ad ſaxum adhæreſcentem firmiſſime tenet. Bene eſt: ſit illud inter ſomnia, & mentis vigiliam aliquod claritatis diſcrimen: vigiliæ tamen, atque inſomniorum evidentiæ ejuſdem forſitan rationis exiſtunt; nec niſi aliquot claritatis gradibus inter ſe diſtant: tum vero quo pacto uni præ altera certitudinis, atque veritatis privilegium tribuendum ſit, plane non video. Simus nos forſan ita a natura comparati, ut vigilia paucis ſolum gradibus a ſomno diſtet? ut etiam tum cum nos ad aſſenſum neceſſitas adigit, in errorem & labamur, & labi poſſe agnoſcamus? At enim rebus hiſce omnibus mature perpenſis, unde libet, & qualiſcumque illa ſit inter inſomnia, & vi-

& vigiliam, inter utriuſque evidentiam differentia; cum omnia humana & vigiles cogitemus, & vigiles agamus, noſtrimet errores naturæ ipſi, ſeu potius naturæ auctori eſſent tribuendi, ſi quæ evidenter vera eſſe videmus, poſſent nihilominus inveniri falſa; & mentem noſtram ad aſſenſum neceſſario adigere.

Atque ex hac analyſi ſatis apparet, quid illud ſit, in quo tandem mens noſtra ſiſtit. Antequam ulterius progrediamur, iterum diſtinguenda triplex evidentia, de qua ſuperius egimus, *rationis* (quo etiam nomine conſcientiæ evidentiam modo comprehendimus) *ſenſuum moralis*: quælibet in ſuo genere mentis noſtræ aſſenſum extorquet.

## PROPOSITIO.

525. *Ultimum veritatis, atque certitudinis humanarum cognitionum criterium eſt evidentia*. Propoſitio ex præmiſſa modo analyſi ſatis demonſtratur: quomodocumque enim naturalium veritatum, quibus aſſentimur, analyſim inſtituamus, & ultimam aſſentiendi, aut diſſentiendi rationem quæramus; aliam invenire nunquam poſſumus præter naturalem evidentiam, in qua una, cum ad eam tandem deveniamus, ſemper ſiſtimus; nihilque ulrerius ſupereſt, aut in mentem occurrit, quod pro firmiter aſſentiendi ratione nobis aut aliis quærentibus reddere poſſimus.

526. 2. Nomine criterii veritatis cognitionum naturalium id unum intelligimus, quod ubicumque appareat, dubium omne depellat, noſtrumque aſſenſum omnino extorqueat, ita ut mens noſtra ulterius procedere rationem quærendo non debeat, ut ſit de aſſerta veritate ſecura: ex quo etiam conſequitur, veritatis criterium ultimam eſſe aſſentiendi rationem, quæ dubium omne depellit, aſſenſum extorquet, & qua deſiderata, certi amplius de veritate non exiſtimus. Id ſane mihi eſt indubiæ veritatis character, & incertitudinis ab incertitudine nota: quod ſi quis inficiaretur, atque tria illa cum errore ſtare poſſe contenderet; ille ſane admitteret nos quidem ita natura eſſe factos, & a Deo creatos, ut in errorem fatali neceſſitate laberemur; unde tandem ſequeretur, in Deum ipſum errores noſtros eſſe referendos: quorum ſingula ſuperiori propoſitione confecimus.

527. Jam vero evidentia unum illud eſt, in quo tres relatæ notæ inſimul inveniantur. Ultra evidentiam aſſentiendi rationem quærendo neque progredimur, neque progredi unquam poſſumus: in illa ſemper ſiſtimus; & quidquid evidenter agnoſcimus, id pro certo ſemper habemus, quin ne minimum quidem hæreamus. Contra vero fac, ut a quacumque humana cognitione, ceteris omnibus manentibus, una evidentia decedat; tum ſane quibuſcumque rationum momentis ſuadeamur, mens ſemper dubitat, neque dubium penitus depellere poteſt. Rem videre eſt in duabus quibuſvis propoſitionibus, quarum una ſit evidens, v. g. *duo latera trianguli reliquo ſunt majora*: altera vero probabilitatem non ſuperet, v. g. *Americæ detectio Europæ nationibus majorem attulit utilitatem, quam damnum* (*problema quidem*, quod pro parte negativa quamplurimi jam inde a prima Americæ detectione reſolverunt). Si circa utramque propoſitionem mentis noſtræ ſtatum attente perpendamus; re mature diſcuſſa, unam offendimus evidentiam, quæ primam propoſitionem, cui ineſt, certam; ſecundam, in qua deſideratur, dubiam omnino relinquit.

528. 3. Clarior adhuc res evadet, ſi quæ alii philoſophi excogitarunt veritatis criteria vel leviter proponamus. Primo ſunt, qui unicum veritatis criterium in ſola Divina auctoritate ſtatuunt: quam opinionem præ aliis propugnavit *Petrus Daniel Huetius*, vir apprime doctus.

529. Equidem Divinam auctoritatem eſſe per ſe ſumme certam, evidens per ſe eſt. Erit tamen propterea veritatis criterium? Ne ita ſtatuamus, faciunt ſequentia: 1. Cognitionum naturalium criterium quærimus, ſupernaturalia modo in quæſtionem non vocamus. Si quis omnem a naturalibus cognitionibus certitudinem rejicit; ei impræſentiarum litem non intendimus. 2. Humanæ rationis, ejuſque cognitionum evidentia ſpectari debet tamquam revelatio naturalis hominibus in hac vita a Deo conceſſa, ad naturales veritates agnoſcendum, ſicut ad res ſupra naturam divina locutio: ut ſcilicet lumine illo ducti ſcirent, crederent, & in Deum ipſum certiſſime dirigerentur: uno verbo, Deus Optimus Maximus ſeſe hominibus ſolo naturalis rationis lumine utentibus

reve-

revelavit: ſeſe autem Deum cognitionis evidentiæ revelare, quæ aut in falſum ducere poſſit, aut non reddat de aſſecuta veritate ſecurum, ipſius Dei bonitati, & ſapientiæ repugnat. 3. Infinita pene ſunt veritatum genera, quas divina revelatio non comprehendit: qualia ſunt veritates phyſicam, aliaſque naturales ſcientias, atque artes ſpectantes, quas ſenſu percipimus, & phyſica certitudine tenemus, Geometria, Metaphyſica, Moralis, quorum partem ſola rationis, partem morali evidentia cognoſcimus. Qui nullam iis certitudinem ineſſe diceret, non in naturalis modo rationis lumen, ſed in Religionis etiam, Divinæque auctoritatis veritatem piaculum committere videretur: quidquid enim ſibi Scepticus fingat, & ad univerſalem dubitationem undecumque præſidii quærat; conſtanti ſemper ſuæmet rationis teſtimonio, & lumini æternum reluctanti opponetur. 4. Unde etiam habes, Divinam præceſſiſſe Revelationem, cujus auctoritati mentem omnino ſubjicere, tamquam indubio, unicoque veritatis criterio oporteat? Revelationi, ſi qua exiſtit, firmiſſime aſſentimur: extitiſſe tamen prius confice: neque enim illam a Deo habuimus, ſed ſola traditione, rationiſque argumentis accepimus, qui prophetæ non ſumus: ad rationem igitur naturalem evidentem neceſſario confugiendum: duo enim hæc ad alicujus veritatis certitudinem ex revelatione conficiendam requiruntur, quod Revelatio extiterit, & quod datam quamdam veritatem patefecerit. Unde autem, niſi a ratione, revelationis exiſtentiam habes: ratione, inquam, quæ morali ſaltem evidentia illam demonſtret? Quocumque ſeſe vertat Scepticus, unicam auctoritatem admittens; ad id ſemper deveniendum eſt, ut quotieſcumque de revelatione traditionali agitur, tam in ſupernaturali, quam in naturali revelatione, hoc eſt, naturali ratione certitudinis criterium conſtituamus. Neque enim dubium alicui eſſe poteſt, originalem revelationem ſe ſola eſſe certitudinis criterium: quis enim dubitaret ineffabile illud Dei revelantis lumen certiſſimam per ſeſe non eſſe veritatis teſſeram?

530. Quorumdam etiam philoſophantium ſententia fuit, prima illa, quæ dicunt, principia, *idem non poteſt ſimul eſſe, & non eſſe: quodlibet aut eſt, aut non eſt*, eſſe veritatis criterium, ita ut ea propoſitio

pro certa ſemper habeatur, quæ ſi eſſet falſa, illorum principiorum falſitatem una ſecum deferret: vel potius quatenus omnes propoſitiones certæ in prima tandem ea principia reſolvantur. Sed ut de hiſce exiſtimatis principiis dicam, quod ſentio; quo pacto illa ſint, aut dici poſſint alicujus ſcientiæ, & multo minus omnis humanæ certitudinis principia; quomodo ab iis noſtrarum cognitionum certitudo deducatur, aut in illa reſolvatur, iiſque humanæ ſcientiæ tanquam baſi innitantur, intelligere nunquam potui. Et 1. quidem ſcientias, ſeu illa, quæ nos rationis, aut ſenſuum evidentia cognoſcimus, ab iis principiis deduci, plane nego. Phyſicam, Geometriam, aliaque multa innumeri paſſim a fundamentis ediſcunt, & longe promovent, qui ne de iis quidem principiis unquam cogitarunt, aut ullam eorum mentionem fieri audierunt. Quidquid in Phyſica agnovimus, ſi certum ſit, in ſenſuum evidentiam; ſi probabile, in conjecturas, & analogiam, utrumque autem in idearum tandem claritatem, aut obſcuritatem reſolvitur; quin rem ulterius ad principia aliqua reducere ſtudeamus, aut poſſimus. Fit ſemper, ut cum rem clariſſimo ſenſu perceptam v. g. modo hæc a me ſupra chartam ſcribi, firmiter tenemus; notæ veritati adhæreamus ob unam illam perceptionis claritatem, quam experimur, quin de principio metaphyſico aliquid cogitemus: quod quidem omnes ferme homines præter Scholaſticos ignorant. Da enim vero duos, tres, & pluresque homines ſingulari mentis acumine præditos, quorum unus duobus illis metaphyſicis principiis contemplandis, atque mente volvendis æternum hæreat; alii vero, quin illa unquam audierint, ſimplicium extenſionis idearum connexiones inſpiciendo, a primis Geometriæ definitionibus, clariſſimiſque ideis incipiendo paullatim ad altiora conſcendant, aut phyſica experimenta tractando naturalium corporum ſcientiam ope ſenſuum colant, partimque obſervando, partim phyſice demonſtrando promoveant: quid eo in caſu futurum eſſet, facile animadvertimus; primus quidem ſterili illi principio, tanquam ſaxo adhæreſcens, nihil inde ſuccoſum eliciet: dum aliorum primus idearum extenſionis relationes & catenationem clariſſimam enucleando, mirabilem illam Geometriæ ſcientiam aut inveniet, aut

ab

ab aliis inventam ſine ductore edîſcet; Secundus vero Phyſicam edocebitur: niſi dicere velis *Euclidem*, *Archimedem*, Phyſicoſque experimentales, dum aut pura ſintheſi rem Geometricam promovebant, aut inſtrumenta & machinas tractabant, una ſecum ſemper habuiſſe inventarum veritatum judicem metaphyſicum principium, *impoſſibile eſt idem ſimul eſſe & non eſſe*. Sed ut exemplo res fiat clarior, qua tandem ratione veritas hæc phyſica, *Cometæ ſunt totidem planetæ mundo coævi, qui in orbitis admodum excentricis convolvuntur, neque alias mortalibus calamitates annuntiant, aut in terram influunt, quam Jupiter, Saturnus* &c. qua, inquam, ratione veritas hæc phyſica a principio illo deducatur, deducive poſſit, qui tandem demonſtraverit, erit mihi magnus Apollo.

531. 2. Veritates etiam ſenſu, vel ratione notas in principia illa reſolvi æque falſum eſt; exemplo rem videamus. Dei exiſtentia eſt veritas non modo fide, ſed rationis demonſtratione certiſſima: quomodo tamen illam in datum principium reſolves? Illam neget Atheus; rem illi ex tuo principio demonſtra: Deum, inquies, demonſtro ex creaturarum dependentia: bene eſt: datum igitur ſtatuis, creaturas eſſe: ita quidem, inquis; Sed unde creaturas eſſe habes? ex ſenſibus, & quod meipſum attinet, ex mei ipſius conſcientia, hoc eſt, ab conſcientiæ, & ſenſuum evidentia: hujuſmodi igitur evidentiæ tandem confidis? maxime, repones. Si enim, quod evidentia conſtat, poſſet non eſſe certum, *idem ſimul eſſet, & non eſſet*: Sed unde id amabo? non eſſet, ut ſupponitur; ſimul vero eſſet, quia quod evidenter percipitur, eſt proculdubio verum: bene eſt, tam ergo exiſtentia Dei, quam adducti principii veritas, in evidentiam tandem reſolvitur; quod idem eſt, ac dicere principium illud metaphyſicum non eſſe principium, in quod certitudo reſolvatur, ſed eo tantum nomine donari poſſe evidentiam. Uno verbo, ubicumque evidentiam deprehendimus; plane acquieſcimus, quantumvis primum illud principium ignoremus: neque ſi ab homine quocumque propoſitioni evidenti aſſentienti quæras, quare rem firmiter credat, aliud pro reſponſione ſubjunget, quam ſe veritatem clare adeo videre, ut nullus dubitationi locus eſſe poſſit, niſi de rerum omnium veritate dubitandum, Deique ipſius bonita-

nitati diffidendum eſſe dicatur. Paucis humanæ ſpeciei individuis nota ſunt illa principia: reliquum humanum genus omnium cognitionum certitudinem ab evidentia repetit, in illaque ſiſtit: ab illis vero paucis in re ſcholaſtica attritis ſi quærat Scepticus, quare principio tandem ſuo fidant, & pro certiſſimo habeant; quia, reponent, id rationis lumini verum eſſe, clariſſime apparet: quod iterum eſt, evidentiam pro unico naturali veritatis criterio, principio & regula, qua omnis humana certitudo exigatur, plane ſtatuere, & fateri. Neque illa ad naturalium veritatum inventionem, & ad ſcientias promovendas inſerviunt: quorum poſtremum idearum tantummodo mediarum inventione, earumque connexionis contemplatione obtinetur, ut quotidiana, univerſalique omnium experientia, ipſaque rerum natura edocemur. Exemplo res fiet clara: de navigationis arte, & ſcientia promovenda agatur: ut ab uno ad alium remotiſſimum continentem, ab Europa ad Americam perveniamus: vaſtiſſimo Oceano commiſſi diuturno tempore, obſcuriſſimis ſæpe noctibus navigabimus: quis in obſcuriſſimis noctibus, immo & interdiu etiam iter monſtrabit? Ortum ſemper, occaſum & utrumque polum explorata habere opus eſt; vim magnetis polum ſemper reſpicientem aperuit caſus; eam vim ferro communicari obſervavimus, acum conſtruximus; æquilibravimus, vi magnetis excitavimus, ita diſpoſuimus, ut ſupra ſtilum, roſæ nauticæ centro infixum, liberrime, & horizontaliter volveretur: Lucernam prope roſam oppoſuimus, ut acus noctu etiam directionem conſpiceremus. Hac, inquam, ratione, ab idea ad ideam progrediendo, quæ in mari tenenda ſit via, qua navis dirigenda quocumque tempore agnoſcimus: interim ſcholaſticus in principio illo ſuo *impoſſibile eſt idem ſimul eſſe, & non eſſe* meditando frontem in æternum perfricet: nihil a ſteriliſſima illa meditatione navigatio, aut ulla ſcientia promovebitur.

532. 3. Principia illa metaphyſica aliis cognitionibus certis neque claritate, neque ordine priora exiſtunt, hoc eſt, neque aliis clariora ſunt, neque prius, quam aliæ veritates a mente noſtra acquiruntur: quo quidem non modo e veritatis criterio, ſed a principiorum etiam notione, atque numero excluduntur. Quod primum attinet, res facile conſideranti demonſtra-

ſtrabitur: neque enim magis clara, neque magis certa mihi ſunt illa principia, quam geometriæ & aliarum ſcientiarum axiomata, & omnia illa, quæ intuitione cognoſcimus, v. g. *quidquid cogitat, exiſtit; omnis numerus eſt par, aut impar*; atque etiam illa, quæ conſcientiæ evidentia percipimus, v. g. propria cujuſque noſtrum exiſtentia, me cogitare, velle, nolle, & ſimilia multa: tam enim hæc, quam relatum illud principium eadem mihi evidentia conſtant; ex qua una ſumus de propoſitionum veritate certi. *Secundum* pari certitudine probatur: Præter quam enim quod nullus hominum eſt, qui quamplurimas in vitæ decurſu ideas non acquirat, & propoſitiones eliciat ſibi omnino certas, atque evidentes; aliaque ex parte pauci tantummodo ſint, quibus principium illud ſit notum, aut de illo cogitent; ſi mentem humanam ab cunis proſequamur, idearumque acquiſitionem perpendamus, facile animadvertemus, ideas rerum ſingularium, atque ſenſibilium primas illas eſſe, quæ a nobis acquirantur, puta eorum objectorum, quæ ſenſibus percipimus. Eas poſtea ideæ ſimplices ſubſequuntur, ſpatii, extenſionis, temporis, cum & per ſe ſint clariſſimæ, & tenellas puerorum mentes, atque ſenſus vivide, & continuo pulſent. Quis enim eſt, qui in primis illis vitæ annis, cum plurima jam ſenſibilia objecta cognoſcimus, aut ratione percipimus, de metaphyſico, atque abſtracto principio cogitet, aut cogitare etiam poſſit?

533. 4. Etenim Principium illud, *impoſſibile eſt idem ſimul eſſe, & non eſſe*, & alia ſimilia, nihil ſunt aliud, quam ideæ univerſales abſtractæ, quas anima reflexione ſibi comparat; dum ſingulares rerum ideas ſenſu, aut reflexione acquiſitas enucleatius inſpiciens, inſimulque intimæ conſcientiæ perceptione animadvertens, quænam intercedat diverſitas inter unius ideæ præſentiam, & antecedentem ejuſdem defectum, quaſi inter lumen, & tenebras, clariſſime percipit, maxime inter ſe opponi unam, eandemque ideam *eſſe ſimul*, & *non eſſe*. Cum autem hujuſmodi oppoſitionis perceptio reflexione comparata, ſit clariſſima; fit, ut mens illi neceſſario aſſentiatur, eamque ad res alias quaſcumque extendat: unde fit propoſitio illa univerſalis, res omnes complectens, *impoſſibile eſt idem ſimul eſſe, & non eſſe*, qua deinceps loco

ſingularium idearum utimur. Univerſale igitur illud principium, & idea omnium aliarum abſtractarum idearum inſtar, in ſingulares ideas potius reſolvitur, quam illæ viciſſim in ipſum reſolvantur: illas prius in mente ſupponit, claritate non ſuperat, eaque tantummodo ætate acquiritur, qua mens jam adulta, plurimarumque ſimplicium, aut ſenſibilium idearum ſupellectili inſtructa illas inter ſe conferre, combinare, ſupra illas reflectere, novas ex iiſdem ideas abſtrahere poſſit: hæc enim omnia, ut univerſales illæ ideæ eliciantur, in mente requiruntur, atque ad illas præcedere debent. Ex quibus omnibus luculenter conſtat, adducta illa principia metaphyſica neque eſſe aliquarum ſcientiarum, artium, atque humanarum cognitionum principia, neque veritatis, certitudiniſque criterium: ſed duas tantum eſſe propoſitiones evidentes ex plurimis illis, quas mens humana rerum uſu, idearumque contemplatione edocta ex aliis elicit, ſibique deinceps principiorum, ſeu potius univerſalium axiomatum loco ſtatuit, & ad res probandas, exponendas, argumentandum, & inventas aliunde veritates aliis probandum adhibet.

Satis hucuſque, ni fallor, demonſtravimus, in ſola idearum evidentia naturale certitudinis criterium conſiſtere: quoniam tamen triplex eſt humanarum cognitionum genus, & evidentia, *rationis* nimirum, *ſenſibilis*, & *moralis*; de ſingulis hiſce evidentiis quæri, ſtatuique debet, quonam tandem modo, quarumque veritatum criteria exiſtant.

## PROPOSITIO.

534. *Omnes evidentiæ modo dictæ ſunt totidem veritatis criteria, in ſuo quæque ordine.* Veritas, ſeu propoſitio aut ita certa eſſe poterit, ut nullo modo poſſit eſſe falſa, aut ita vera, ut ſtante ſaltem naturali rerum ordine, aut naturæ legibus non mutatis, hoc eſt, non interveniente miraculo, fallere nequeat. Primi ordinis ſunt omnes veritates rationis evidentia, demonſtratione, aut conſcientia conſtantes: ad ſecundum ſpectant omnia illa, quæ ſenſibilem, aut moralem evidentiam habent. Pro duplici hoc cognitionum, atque veritatum ordine duplex etiam

jam certitudinis criterium eſt in idearum evidentia conſiſtens.

535. Perfectiſſimum veritatis humanarum cognitionum criterium eſt evidentia rationis. Hujuſmodi enim evidentia non modo mentis aſſenſum extorquet, animam reddit penitus de veritate ſecuram, ſed in nulla etiam rerum hypotheſi poteſt cum falſitate conjungi: ſingula ſuperius luculenter confecimus: hæ igitur naturales veritates perfectiſſimo criterio conſtant, axiomata abſtracta ſcientiarum, quæ in Geometria, Metaphyſica, aliiſque ſcientiis abſtractis continentur, earumdem ſcientiarum theoremata & veritates ceteræ demonſtratæ: quantumvis enim per ſe evidentes non ſint; ad evidentiam tamen facile reducuntur; cum ab ideis per ſe evidentibus evidenti connexione deducantur.

## PROPOSITIO.

536. *Omnium veritatum naturalium ſola ſenſuum evidentia, aut demonſtratione conſtantium criterium proprium eſt evidentia ſenſibilis: id autem ejuſmodi eſt, ut quidquid illi innititur, ſtante hoc rerum ordine, ſeu naturæ legibus, ſit neceſſario certum, noſque efficiat de tali certitudine ſecuros.*

Partes omnes propoſitionis facile ex dictis demonſtrantur. Quidquid ſenſu clare percipitur, phyſicum eſt, manifeſtis phænomenorum obſervationibus conſtat, atque ex natura ipſa deſcendit: quod autem ejuſmodi eſt, præſentem naturæ ordinem & conſtantes naturæ leges nobis demonſtrat: quamdiu igitur eædem permaneant leges; eadem conſequentur phænomena. Sunt autem naturæ leges omnino conſtantes, ut perennis omnium temporum, cauſſarum, atque effectuum ordo, & viciſſitudo demonſtrant: quod quidem ſtare non poſſet, niſi eſſent a ſupremo rerum creatore ita ſtatutæ, ut iis ſemper univerſum materialium cauſſarum, rerumque omnium ſyſtema regeretur. Fingamus enim univerſalem aliquam naturæ legem, quam conſtantem ſemper obſervavimus, v. g. *corpora terreſtria in globi noſtri centrum gravitate dirigi*, parumper interrumpi: quæ tum eſſet terrenarum rerum facies, confuſio, atque perturbatio; cum nulla jam vis terreſtria corpora in commune centrum age-

ageret, atque in unum uniret? non modo nihil ulterius in globum deſcenderet, pluvia, nix, grando, ros, ſed aer etiam, aliaque omnia corpora a ſe ipſis avolarent, per cæleſtia ſpatia ſine lege diſſiparentur, integerque globus ſolveretur. Dum nihil hujuſmodi in mundo accidit, ſed contraria omnia; eademque ſemper, atque conſtans rerum, cauſſarumque viciſſitudo obſervatur; fieri non poteſt, quin naturæ Auctor invariabiles ab rerum initio leges condiderit, quibus ſtet ſemper, atque perenniter univerſi machina. Jam vero ſenſuum evidentia conſtantium hujuſmodi legum effectus, atque perennitatem clare percipimus: phænomena igitur naturalia prædictis naturæ legibus conformia, quæ ſenſuum evidentia percipimus, aut demonſtramus, eatenus ſunt vera, quatenus præſens rerum ordo atque naturæ leges conſtiterint. Ubique terrarum v. g. corpora omnia perpendiculariter ad horizontem deſcendere, ſenſuum evidentia cognoſcimus, gravitate ad centrum tendere, ab hac evidentia demonſtramus: utrumque eſt veriſſimum, ſtantibus naturæ legibus, quarum una eſt, *omne corpus per lineam rectam ſemper moveri, quoad cauſſa aliqua externa illud exturbet*; aliunde enim duo hæc habemus, gravia ad horizontem per lineam rectam perpendicularem deſcendere, illam vero rectam perpendicularem, ſi ulterius producatur, per centrum tranſire; quorum primum evidentia ſenſuum, ſecundum rationis demonſtratione conſtat. Quod ſi Dei voluntate prima illa lex univerſim, aut in peculiari aliquo caſu mutetur; vera illo in caſu non eſſet propoſitio; quantumvis ad ſenſibilis evidentiæ criterium reducatur.

537. Atque inde infertur omnes veritates naturales ſenſuum evidentia, aut demonſtratione certas, ac proinde ſenſibilis evidentiæ criterio innixas, ſolum poſſe eſſe falſas, ſi per miraculum aliquod Auctoris omnipotentia peractum naturæ leges rumpantur: cum igitur nullum aliunde ſit iis propoſitionibus ex criterio falſitatis periculum, non niſi imprudentiſſime de iis dubitari poſſet. Faciliimum ſcilicet Deo eſt, miracula patrare, naturæ leges invertere; id etiam multoties olim factum, aliquando forſan modo etiam fieri, indubium nobis eſt; quamdiu tamen miraculum duplici alia evidentia, ſenſuum nimirum, atque morali non conſtet; Secundum naturæ leges citra impru-

prudentiæ, aut veritatis periculum ſemper pronuntiatur.

## PROPOSITIO.

538. *Evidentia moralis eſt proprium illarum omnium veritatum criterium, quæ aut humana fide, aut divina revelatione traditionali conſtant.*

Ut omnis tollatur ambiguitas, humanam fidem a Divina diſtinguamus, & quonam modo evidentia moralis ſit utriuſque criterium exponamus. Circa primam, evidentia moralis unum illud eſt veritatis criterium, quo humanæ fidei certitudinem probabilitate diſtinguimus. Moralis evidentiæ notionem ſuperius dedimus: inſimulque probavimus, eamdem ſenſuum evidentiæ æquiparari. Ex iis autem facile eſt diſtinguere, atque ſtatuere, quæ veritates hominum teſtimoniis innixæ evidentia morali gaudeant, quæ demonſtratione, aut ſola probabilitate conſtent. Quamdiu rem credimus aſſertionibus hominum innixi, qui multiplici de capite fallere, atque falli poſſunt; probabilitatem res non ſuperat. Cum primum vero non jam fallacium teſtium auctoritas, ſed naturalis hominum conditionis teſtimonium, hoc eſt, unanimem diſſentientis multitudinis conſenſum habemus; moralem evidentiam agnoſcimus. Jam vero humanam fidem hujus tantum criterii eſſe capacem, res eſt prorſus indubia: hujuſce enim naturæ veritates, v. g. fuiſſe olim Athenarum Rempublicam armis, & litteris florentiſſimam, neque rationis, neque ſenſuum evidentia, aut demonſtratione poſſunt conſtare; una igitur moralis certitudo ſupereſt multitudinis teſtimonio nixa. Ex dictis præterea deducitur, omnes propoſitiones, quæ hujuſmodi veritatis criterio gaudent, perinde ſunt, haberique debent certæ, atque ſi evidentia ſenſuum conſtarent: utraque enim hæc evidentia, atque criterium quoad certitudinem æquiparantur: de propoſitionibus igitur morali criterio certis dubitare non poſſumus, niſi communem humanæ naturæ conditionem & legem fuiſſe etiam mutatam peculari evidentia agnoſcamus.

539. Quod Divinam Fidem attinet, duplex diſtinguendus eſt caſus: vel Revelatio eſt *originalis*, animæ a Deo communicata, quali plurima olim a Deo didi-

didicerunt Prophetæ, *Paulus*, *Joannes Evangeliſta*; poſtremis vero hiſce ſæculis *Xaverius*, & *Thereſia*: vel eſt ſolummodo *traditionalis*, quo pacto nos omnes chriſtiani quidquid in Biblia continetur, ut veritates a Deo revelatas, firmiſſime tenemus; non quod ipſi revelationem a Deo acceperimus, ſed quod aliis factam traditione, & aliis argumentis conficiamus.

540. Revelationis originalis criterium eſt ipſamet revelatio, hoc eſt, illud ineffabile lumen, quo Deus ipſe, omnium veritatum, atque lucis principium, & lumen immenſum ſeſe animabus communicat, loquitur, & veritatem demonſtrat. Infinitis equidem modis hæc peragere poteſt Deus; de quibus ii ſolum ideam habent, qui rem aliquando ſunt experti, ut ipſimet teſtantur; dum neque voces, neque rem, modumque habere profitentur, quibus internum revelationum ſenſum exponere nobis poſſint: cæci nos plane eo in caſu exiſtimus, illi vero *videntes*: quanam autem ratione quibus viſionis ſenſus ſemper defuit, luminis, colorum, viſuſque ideam, & ſenſum explicabis? De ſimplicibus, noviſque ideis agitur, quas nullis vocabulis accipere poſſumus. Ejuſmodi revelationis criterium longiſſime ſuperat non modo moralem, & ſenſibilem, ſed rationis etiam evidentiam: non quaſi humanæ rationi evidenti ineſſe poſſit falſitas, ſed quod naturale noſtræ hominum mentis lumen ad inacceſſibilem illam Dei lucem relatum, tamquam crepuſculum haberi debeat.

541. Traditionalis Revelationis criterium eſt moralis evidentia: quod facile demonſtratur. Veritas quæcumque revelata in hæc duo tandem reſolvitur, ſummam Dei veritatem & exiſtentiam revelationis: v. g. Diluvium univerſale temporibus Noemi extitiſſe credimus, quia Deus eſt infinite verax, remque ipſam revelavit. Primum eſt evidentia rationis certum; ſecundum ſola morali evidentia conſtat: fac, ut certum non ſit, rem fuiſſe a Deo revelatam; incerta illico erit Diluvii univerſalis exiſtentia; quantumvis certiſſima ſemper apud omnes ſumma Dei veritas habeatur: ab utroque igitur illo capite dependet Diluvii univerſalis veritas; quorum uno deficiente, innixam etiam veritatem ruere opus eſt; neque enim majorem habere poteſt firmitatem impoſita fundamento fabrica, quam ipſummet habeat fundamentum.

mentum. Hæc tamen de veritatis ſolummodo criterio dicta ſint, quo Revelatæ religionis certitudo quibuſcumque hominibus, philoſophis, paganis, Atheiſtis, probari poteſt: quod enim actus Divinæ fidei fundamentum ſpectat, quo homo Chriſtianus, de ſuæ religionis veritate ob argumenta moraliter evidentia ſecurus, ad credendum ducitur, credendi ratio eſt tantummodo revelatio, in qua mens noſtra credendo ſiſtit, in eamque tandem aſſenſus noſter reſolvitur: Revelationem enim exiſtere aliis argumentis, quæ *credibilitatis* nuncupantur, prius ſuademur.

542. Quæ ſint veritatis cujuſcumque generis criteria, quibus verum a falſo, certum ab incerto diſtinguere poſſimus, mentemque noſtram cum in abſtractis, tum in ſenſibilibus etiam veritatibus diſcernendis dirigere valeamus, hucuſque expoſuimus. Ultimam aſſentiendi regulam evidentiam eſſe dicimus: extremum tamen ſupereſt difficultatis caput, unde lis tota tandem dirimi debet. Sola *vera evidentia* poteſt eſſe certitudinis criterium; quæ fuerit tantum apparens, in errorem potius nos inducet, quam de veritate ſecuros efficiat. Certum interim eſt, apparenti ſolum evidentia nos aliquando duci: unde igitur veram ab apparenti diſtinguemus; quiſnamve erit legitimus, atque ultimus rei dirimendæ judex? Id unum ſupereſt ſequenti capite diſcutiendum.

## §. VIII.

### *De veræ, & apparentis evidentiæ diſcrimine, & judice, certitudine apparenti, ſeu Enthuſiaſmo.*

543. Evidentiam rationis, ſenſuum, moralem, legitimum eſſe veritatis criterium hucuſque probavimus. Eſto: quæ clare nobis percipiuntur, pro veris habeantur: ſit id *veræ evidentiæ* privilegium: non omnem tamen evidentiam eſſe veram, ſed aliquam ſolummodo apparentem, ex eo paſſim demonſtrabitur, quod quamplurima dogmata ad religionem, aut ſcientias ſpectantia, & inter ſe maxime oppoſita ita ab hominibus, patria, moribus, affectibus, ſtudiis, religione, ſecta diverſis tenentur & tenaciſſime propugnantur, ut ſuam quiſque ſententiam, qua fieri

poſſit,

poſſit, evidentia percipere contendat: cum igitur in maxima opinionum oppoſitione ex una tantum parte eſſe poſſit veritas; utraque tamen rei evidentiam jactet, earum evidentiarum alteram eſſe tantum apparentem, liquet: quacum falſitas plerumque conjungitur & conjungi ſemper poteſt. Mens igitur humana apparentem pro vera rerum evidentia uſurpare ſæpiſſime poteſt, & pura veritatis apparentia, atque vano phantaſmate firmiſſime duci. In fatali illo atque diuturno bello, quo pro Hiſpaniarum hæreditate tota pene conflagravit Europa, a Borbonicæ atque Auſtriacæ partium ſectariis juſtam inferendi belli cauſſam quæreres: evidentiam utraque pars jactaret. Nullus hominum eſt, qui nunquam ſe ita miſere deluſum fuiſſe affirmare prudens poſſit: quotieſcumque autem vana illa rerum evidentia ducimur, perinde vivimus de veritate ſecuri, atque ſi vera cognitionum evidentia duceremur; cum rebus tantumodo moveamur, prout illæ in mente noſtra apparent. Ut igitur citra erroris periculum veritatem a nobis aſſecutam certo ſciamus; non modo rerum, idearumque evidentia, ſed evidentiæ ipſius veritas opus eſt: quod in id tandem reſolvitur, ut & certitudinis criterium (evidentiam), & evidentiæ ipſius criterium, ultimumque judicem habeamus. Rei caput & difficultas in id reducitur, quod tandem ſit inter veram, & apparentem evidentiam diſcrimen? Quod niſi ratum habeamus, ſatis nunquam ab *Enthuſiaſmo*, aut *Fanatiſmo* nobis cavebimus.

544. Notum eſt, plurimos interdum homines viviſſimis mentis illuſionibus duci, milleque errores, & chymæras pro certiſſimis veritatibus ita ſibi ſuadere, ut mortem earum cauſſa multoties ſubeant, dum nos eos homines, quos Fanaticos nuncupamus, & aliqui etiam *Enthuſiaſtas* falſo dicunt, ſedato animo pro vano veritatis phantaſmate extrema omnia ſubire demiramur, & miſeratione proſequimur, ab iis viciſſim irridemur, & fanatici etiam audimus. En duos aliquando populos, ſectas, nationes præjudicia quamque ſua, veram, aut falſam ſententiam pro certiſſima veritate jactantes, & ſeſe mutuo irridentes: quis litem dirimet? Dum ita de alicujus dogmatis, aut peculiaris ſententiæ pro aris & focis propugnamus, evidentiam uterque prætendimus: aliquem tamen falli,

ii, falſamque pro vera evidentia accipere, manifeſtum eſt. Rem nitide exponere non poſſumus, quin etiam ad *enthuſiaſmum*, atque *fanatiſmum* obiter ſaltem expendendum deſcendamus; quorum utrumque apud homines hiſce mentis paſſionibus ægrotantes evidentiæ etiam nomine jactatur; perindeque rebus, & ideis moventur enthuſiaſtæ, & fanatici, quaſi rem omnem clariſſimo in lumine viderent. Dubitari haud poteſt, quin ii, qui ſub mentito religionis, revelationum, inſpirationumque prætextu extrema omnia adeunt pericula, aliquam ſaltem in iis, quæ vident, ex quibus ad difficillima quæque patrandum compelluntur, evidentiæ ſpeciem videre ſibi videantur. Utcumque res ſit, quid ſit veræ evidentiæ teſſera, quid *Enthuſiaſmus*, quid tandem *Fanatiſmus* exiſtant, hoc loco ad abſolutam argumenti tractationem exponendum eſt.

## *Propoſitio.*

345. *In cujuſcumque rei examine, & tractatione illa haberi ab omnibus debet vera certitudinis evidentia, quam homines, numero quidem multi, religione, patria, præjudiciis, aut diverſis ſaltem animi ſtudiis, & affectibus varii, non ipſo phantaſmatum, atque imaginationis æſtu, agendarumque rerum tumultu, ſed animo ſedato talem eſſe judicant.*

Legitimus evidentiæ judex eſſet cujuſcumque hominis mens; ſi puro rationis lumine illuſtraretur, nullis paſſionum, affectuum, & ignorantiæ tenebris involuta. In ea hypotheſi, quam in præſenti vita ſemper deſiderabimus, nihil mentem obnubilaret, ut dubiam lucem pro vero ſplendore acciperet. In præſenti rerum ſtatu, cum alia longe ſit humanæ mentis conditio, miraque & ignorantiæ, & affectuum, ſtudiorumque diverſitate agamur; conſequens inde eſt, ut evidentia, de qua homines conveniunt, ſit omnino vera: tali veritatis lumine mentem illuſtret, ut purum naturæ ipſius lumen, atque dictamen haberi debeat, quod ne ipſa etiam communis hominum ignorantia, totque animorum paſſiones, oppoſita ſtudia, atque affectus obliterare poſſunt. Facile enimvero mihi perſuadeo, humanas animas, cum primum fuerunt a Deo creatæ, ea percipiendi vi, perſpicacia,

atque

atque puro lumine fuiſſe donatas, quibus & verum facile invenirent, & errores vitarent, & verum a falſo, certum ab incerto diſtinguerent: felicem illum humanarum mentium ſtatum plurimæ illæ animi paſſiones, mentiſque infirmitates deturparunt, atque enervarunt, quæ noſtram modo conditionem efficiunt miſeram, & primi hominis culpæ confectaria, & pœnæ exſtiterunt. Quæ enimvero certa in mundo ſunt, humanoque captui aptata, de quibus non conveniremus? Ad primum illum ſtatum, quantum in nobis eſt, adducimur, cum paſſionum animi tumultum ſedamus, varios cordis affectus ad tempus ſaltem deponimus, mentemque parumper ab humanis ſtudiis abſtrahimus, ut verum ſereno cælo inſpicere poſſimus. Contra vero a primitivo illo percipiendi, atque verum diſcernendi ſtatu eo magis recedimus, quo pluribus animi paſſionibus agitamur. Singuli animorum affectus, diverſæque paſſiones inter ſe contrariæ eo tendunt, ut mentem a veritate agnoſcenda impediant: ex quibus hæc duo eliciuntur, 1. illa omnia, de quibus omnes homines in præſenti hac conditione convenimus, & pro certis accipimus, adeo certa, atque manifeſta exiſtere, ut ne ab ipſo quidem paſſionum tumultu, & humanæ ignorantiæ conditione infringi, & obſcurari poſſint. 2. Humanam mentem tum ſolummodo eſſe veræ evidentiæ judicem, cum ſedato paſſionum tumultu, depoſitiſque partium ſtudiis, præjudiciis, atque affectibus, talem eſſe judicamus.

546. Non pauca hinc inferuntur quotidianis obſervationibus confirmata. 1. Non ſatis idoneus reputabitur evidentiæ judex unus aut alter, ſeu exiguus hominum numerus, immo & unus, aut alter populus, cætus, ordo, aut natio: niſi ea aliunde ſit evidentiæ ratio, ut aliis quibuſcumque hominibus ingenii non expertibus, ſimul ac nitide proponantur, talia appareant, atque probentur. Quid enim poſſint hominum, & nationum præjudicia, quid animus, partium ſtudia, affectus, conſuetudo, educatio in mentem, & hominum ſententias influant, nullus ignorat. Id tamen in rebus ad religionem ſpectantibus, & aliis ejuſdem naturæ maxime viſitur, in quibus præcipue enthuſiaſmus, atque fanatiſmus locum habent. Quæ apud Sinas, & Japones, gentem alioquin

ſaga-

ſagaciſſimis ingeniis præditam, eorum judicio evidentia non offendimus, quæ ab aliis populis in dubium vocantur, & viciſſim? Contra vero quamplurima ſunt, de quibus ut dubitemus, nulla partium ſtudia, paſſiones, aut cetera hujuſmodi adducere poſſunt; cujuſmodi ſunt, unumquemque cogitantem exiſtere, corpora, & materialem mundum eſſe, axiomata ſcientiarum, theoremata Geomætriæ &c.

547. 2. Illa igitur ſolummodo pro evidentibus habenda, quæ hominum cuilibet ingenii acie prædito, & a relatis modo præjudiciis libero propoſita, aſſenſum extorquent, & evidentia eſſe judicantur. Sola hæc a legitimo evidentiæ judice talia eſſe pronuntiantur: cetera omnia, ad quamcumque tandem ſcientiam, artem, ſeu facultatem ſpectent, quæ aut hinc inde diſputantur, aut pro certis aliqua ex parte non accipiuntur, dici non poſſunt evidentia. Et hinc quanta humanorum judiciorum farrago, quæ in aliquibus tantum locis, nationibus, ſectis, aut peculiaribus hominum ordinibus pro evidentibus adeo ſtatuuntur, ut de iis ne dubitare quidem liceat, a veræ evidentiæ merito aliena exiſtunt; dum in aliis locis, apud alios populos, cultos etiam ipſos, & ingenii acumine præditos, aut irrideantur, aut pro indubiis nequaquam accipiantur?

548. 3. Veræ evidentiæ nota illis potiſſimum veritatibus convenit, quæ ad puram veluti naturam, aut rationem ſpectant, & a peculiaribus nationum, aut diverſorum hominum præjudiciis, & paſſionibus ſunt remota. Rem videre eſt in veritatibus abſtractis, Geometriæ, Arithmeticæ propoſitionibus, aut in rebus phyſicis, quæ communi etiam ſenſuum obſervatione, aut humanæ naturæ neceſſitate percipiuntur. Contrarium in iis accidit, quæ ab hominum ingenio, aut libidine magis pendent, & animorum affectus, paſſiones, utilitatem, & incommoda ſpectant; qualia ſunt religio, mores, leges, commercium, pluri-maque ejuſdem generis alia, de quibus omnibus ob varia hominum ſtudia mirum eſt inter homines diſſidium.

549. Hæc omnia ad Enthuſiaſmi, atque Fanatiſmi explicationem nos deducunt. Quamdiu quid hiſce nominibus ſignificemus, quid veræ, aut mentitæ evidentiæ, certitudinis, aut erroris Enthuſiaſmus, aut

Fanatiſmus per ſe ferat, palam non fecerimus; ſtatutæ ſuperius veritatis regulæ, atque evidentiæ judici ab Enthuſiaſmo ſemper, atque Fanatiſmo opponetur argumentum. Enthuſiaſtæ, inquiunt, atque fanatici, non exigua ſcilicet hominum multitudo, aſſertarum a ſe opinionum evidentiam prætendunt, legitimoſque ſe ejuſdem evidentiæ judices jactant: cum igitur eos homines a veritate longiſſime aberrare, certiſſimum nobis ſit; aliaque ex parte ad intimam idearum evidentiam ipſi ſemper appellent; aut a ſententia diſcedendum nobis eſt; aut potius demonſtrandum, qui tandem fiat, ut dum homines vana veritatis ſimulacra ſibi fingunt, maxima tamen evidentia ſeſe veritatem agnoſcere exiſtiment.

550. *Enthuſiaſmi* nomine vulgo intelligitur *quidam mentis furor*, quo imaginatio vehementer incaleſcens, & veluti inflammata phantaſmatum incitatione objecta ita vivide depingit, ut ex eo furore, atque vivida incitatione in omnibus artibus, rebuſque materialibus mirabiles conſequantur effectus, miræ ſcilicet humanæ mentis productiones, & opera numeris omnibus abſoluta. *Enthuſiaſmus* ita vulgo acceptus, iis ut plurimum hominibus communiter etiam tribuitur, qui peculiarem aliquam artem ita genio amant, & colunt, in eaque excellunt, ut opera præclara proprio ingenio efficiant. Id vero in primis poetis, atque oratoribus proprium eſſe exiſtimatur, quorum imaginationem, ut boni aliquid iis in artibus producant, vivida argumenti propoſitione, & conceptione inflammari oportet. Juxta eumdem ſenſum Enthuſiaſtæ etiam nomine donantur non modo excellentes aliarum artium cultores, ſed ii generatim omnes, quorum mens ita aliquando in argumenti alicujus contemplatione abſorbetur, & inflammatur, ut quaſi eſſet in extaſim raptus, totus in illo ſit, vivide ab hujuſmodi phantaſia agitetur, & ad nihil aliud ab argumento illo alienum advertat.

551. In communi hac Enthuſiaſmi notione ſua ineſt veritatis ſpecies, quæ accuratius eſt explicanda. Omnia humanæ mentis objecta vel ſola ratione percipiuntur, ut Geometria, Arithmetica, Metaphyſica, Æthica, vel ſenſibilia ſunt, atque ad imaginationem ſpectant, ut Phyſica, & artes: omnia quidem hæc ratione percipiuntur; diverſo tamen modo:

pri-

prima enim pura intellectione, ſecunda vero ratione, & imaginatione, ſeu potius ratione imaginante, hoc eſt, objecta ſub ſenſibilibus imaginibus apparentia percipiente, & ſibi ipſi repræſentante. Singulis hiſce cognoſcendi modis habetur evidentia, & certitudo vera; at haberi etiam poteſt apparens tantum, atque falſa evidentia, & certitudo. Enthuſiaſmus, & Fanatiſmus ad ſecundum cognitionum, atque objectorum genus ſpectat. Cum rem aliquam ſenſibilem ratio noſtra imaginando concipit; vel clare, atque vivide objectum imaginatione depingimus, & rem, prout in natura exiſtit, aut exiſtere debet, quaſi in tabula vividis coloribus, aptaque partium proportione expreſſum repræſentamus, & contemplamur; vel rem potius obſcure intuemur, propriis coloribus, partiumque diſpoſitione non depingimus, ita ut objectum imaginatione apprehenſum non ſatis naturæ reſpondeat, non illam referat, neque ullo modo perficiat.

552. Rurſus dum ſenſibilia objecta aliquo ex his modis ratio imaginando concipit; vel illam rerum picturam in imaginatione expreſſam commotio aliqua, atque vivida incitatio phantaſmatum comitatur, & conſequitur, qua nimirum imaginatio ipſa illuſtratur, noſque ipſi imaginum contemplatione commovemur, inflammamur, & ad rem agendam vivide excitamur; vel potius rerum imagines, nulla in imaginationibus, & phantaſmatibus vivida commotione facta, ſedato animo, & otioſe contemplamur, neque rem niſi conſulto aggredimur. Primum illud numero ſuperiori expoſitum dico *verum Enthuſiaſmum*; ſecundum vero *falſum*, aut etiam, ſi objecta, quorum conſideratione inflammamur, ad religionem ſpectent, fanatiſmum. Eſt igitur Enthuſiaſmus *vivida quædam animi commotio ad exactam, naturalem, & perfectam rerum ſenſibilium repræſentationem, quæ a ratione ipſa in imaginatione clariſſime percipitur, & animum noſtrum percellit.*

553. Ex hac definitione, quam hucuſque præmiſſa, & ulterius ſubjungenda luculenter explicant, plura conſequuntur ad rem, de qua agimus, multum facientia. 1. Igitur a vero Enthuſiaſmo omnis abeſt furor, atque inſania, quæ Enthuſiaſtis vulgo tribuuntur: neque enim cohærere inter ſe poſſunt pura, claraque ratio cum furore, & inſania: hoc autem ita di-

dictum velim, ut circa illud tantum objectum, aut artem intelligatur, quæ eſt Enthuſiaſmi objectum. Fieri enim poteſt, immo & ſæpiſſime accidit, ut qui in artium aliqua v. g. poeſi, architectura ad prodigium valet, circa alia objecta, artes, ſcientias aut hebes ſit, aut non niſi mediocriter valeat, aut etiam inſaniat. Rei veritatem experientia probat, cauſſam in Phyſica Viventium conjiciendo expoſuimus.

554. 2. Hujuſmodi Enthuſiaſmus eſt, cui perfectiſſima in ſingulis artibus prototypa, & abſolutiſſima opera humanæ mentis veluti prodigia debemus; cujuſmodi ſunt in re Poetica Homeri, & Virgilii Epica carmina, Horatii lyrica, & plura alia ad ceteras artes ſpectantia. Quis enim perfectiſſima hæc humanarum artium prodigia, & clariſſimam naturæ ipſius expreſſionem, picturam, & imaginem ad vivum omnino expreſſas, naturam ubique feliciſſime referentes, cæco mentis, aut imaginationis furori tribuat? furori, inquam, qui animum quidem, atque imaginationem vehementer incitat, inflammat, &, ut magno cum impetu ſeſe producat, vivaciſſime impellit; imaginationem tamen atque mentem excæcat, obtenebrat; eaque propter neque objectum, rerumque agendarum ideam clare concipere poteſt, ut naturam referat, neque verum a falſo diſtinguere. Qui autem fieri poteſt, ut ab eo homine abſolutum artis cujuſcumque opus efficiatur, qui neque rem ipſam clare intuetur, neque ejus imaginem vividis, veriſque coloribus, atque lineamentis in phantaſia depingit; neque niſi confuſa idea, atque animi impetu agitur?

555. Quod ſi hujuſmodi Enthuſiaſtis furor quidam mentis univerſim tribuitur, in eoque furore Enthuſiaſmus potiſſimum conſiſtere vulgo exiſtimatur; id ex duplici capite provenit; primo, quod Enthuſiaſmus hucuſque expoſitus cum pſeudo-enthuſiaſmo, & fanatiſmo promiſcue confundatur, unumque pro alio communiter uſurpetur. Secundo, quod in veris alioquin Enthuſiaſtis vivaciſſima imaginationis apprehenſio, & impetus ſeſe potiſſimum prodat, & præ aliis eluceſcat, dum interim claræ hominis ideæ, & mentalis rerum pictura in mente latens non facile animadvertitur: deinde quod, ſi peculiare enthuſiaſmi objectum excipias, circa, alias artes, & civilia etiam hominum

minum munia, & officia aut non ſatis prudentes ut plurimum exiſtant, aut delirare aliquando animadvertantur Enthuſiaſtæ: ut nihil de fanaticis, & pſeudo-enthuſiaſtis dicam, qui in ſuiſmet enthuſiaſmis ſemper inſaniunt, & circa omnia alia ſæpiſſime etiam delirant. Rei utriuſque veritas paſſim deprehenditur; cauſſa vero phyſica breviter eſt indicanda. Quod in enthuſiaſta imaginationis opus, picturam, vivacitatem, & impetum fere tantum animadvertamus, rei ipſius ſenſibilis natura facit: nos enim maxime percellunt rerum ſenſibilium imagines ad vivum expreſſæ, atque nativis, propriiſque naturæ coloribus depictæ; & hinc hominis imaginationem demiramur, cujus pictura rapimur, ad mentis claritatem non animadvertimus.

556. Secundi cauſſa ex ipſiuſmet rei natura facile deducitur. Enthuſiaſta in ſuomet objecto totus fere ſemper eſt; ejus mentem, animum, imaginationem objecta clariſſime repræſentata vivaciſſime percellunt, & ob naturalem quamdam rerum indolem, genium, atque penitiſſimum mechaniſmum mirifice alliciunt: cum igitur ex una parte meus clariſſimis ideis ſenſibiles illas rerum imagines percipiat, videat, atque contempletur; ex alia vero ipſamet objecta, illorumque imagines, & contemplatio animum alliciant, & quadam ſuavitate perfundant; conſequens inde eſt, enthuſiaſtæ mentem, animum, imaginationem in illo uno objecto fere verſari, illud medullitus, & penitiſſime tractare, atque evolvere, neque niſi leviter ad alia diſtrahi. Sunt v. g. qui ſono, & inſtrumentorum harmonia ita delectantur, ut nihil fere aliud eos tangere, atque allicere videatur: id quod in quamplurimis aliis objectis, artibus, animique paſſionibus ſæpiſſime obſervamus. Ab eodem phyſico principio, a peculiari illo organorum ſenſuum mechaniſmo, fibrarumque textura, ſubtilitate, indole, atque corporis, & cerebri temperamento proveniunt. Unus idemque homo, hoc eſt, una eademque anima pro vario organorum corporis temperamento, & fibrarum indole eodemmet objecto modo ſuaviter, modo magis, modo minus allicitur, quandoque faſtidit, aliquando offendimur, interdum etiam nullo ſenſu nos afficit. Quod in uno eodemque homine ætatis, temperamenti diverſitas variaque earumdem fibrarum in-

 doles;

doles, ſubtilitas, tenſio, textura efficiunt, potiori jure in diverſis hominibus locum habet. Jam vero in rebus omnibus phyſicis, atque mechanicis eo ſemper flectimur, unde fortius trahimur, ſuavius allicimur, majorique virium momento adducimur: eoque pertingere poteſt virium ex diverſis partibus trahentium, hoc eſt, actionum allicientium diſcrimen, atque unius ſupra aliam exceſſus, ut ad eamdem ſemper partem trahamur, illac fere ſemper mente, ac voluntate feramur, alia vero nonniſi oſcitanter luſtremus. Id vero eſt, quod in aliquibus Enthuſiaſtis multoties obſervamus.

557. 3. Enthuſiaſmus hoc modo expoſitus plures habet intenſionis, atque diſcriminis gradus: res perinde ſe habet, atque in evidentia, certitudine, & animi paſſionibus; illorum enim claritas, horum vero intenſitas non modo in diverſis, ſed etiam in uno eodemque homine pro diverſis objectis, temporibus, immo & mentis attentione magnam habet varietatem, qua ab idearum obſcuritate, & animi pace ad maximam mentis evidentiam, & paſſionum fervorem paullatim aſcenditur; & viciſſim deſcenditur: quod quidem ab eadem phyſica enthuſiaſmi cauſſa, & diverſis cauſſæ ipſius, mechaniſmique viribus profluit. Atque hæc obiter hic attigiſſe ſufficiat, quæ fuſe in Phyſica Viventium proſequimur. Satis tamen ex huculque dictis patet, nullam ab enthuſiaſmo adverſus veritatis criterium moveri difficultatem poſſe.

558. Poſt Enthuſiaſmum perpendendus nobis eſt *pſeudo-enthuſiaſmus*, atque *Fanatiſmus*, res quidem natura prorſus eædem, & ſola objectorum diſtinctione diverſæ. Fanatiſmus enim circa res ad religionem ſpectantes, pſeudo-enthuſiaſmus vero circa omnia alia verſatur. Communem utriuſque notionem jam ſuperius dedimus; cum vulgarem enthuſiaſmi definitionem receptam, nequaquam vero enthuſiaſmo convenientem, attulimus: *vividus* ſcilicet *mentis furor ex confuſa imaginationis inflammatione, & vivida phantaſmatum incitatione proveniens*, quo mille in animo chymæras fingimus, falſa pro veris uſurpamus, tenaciſſime ſuſtinemus, & ad magna etiam, ardua, periculoſa, & extrema diſcrimina pro hujuſmodi chymæris, falſis futilibuſque rebus ſuſtinendis ſubeunda agimur. Hæc enim vero eſt propria fanatiſmi, atque pſeudo-

pſeudo-enthuſiaſmi notio : hoc uno tantum interveniente diſcrimine, quod, ſi furor ille mentis, imaginatio, atque perturbata phantaſmata religionem, aut ſacra reſpiciant; hominem eo furore actum *fanaticum* appellamus; *pſeudo-enthuſiaſtam* vero, ſi alia, quæ ſacra non ſint, furor ille mentis, atque imaginationis complectatur. Nullus, credo, inficiabitur allatam modo definitionem illud unum eſſe, quod fanatiſmus a nobis nuncupatur, hominesque efficit fanaticos, & pſeudo-enthuſiaſtas : quare nihil ulterius circa hujuſmodi ideam, nominiſque definitionem probandam immorandum arbitror. Tria ſolummodo circa rem ipſam breviter hinc attingenda ſunt, 1. *reapſe, necne, in rebus exiſtat fanatiſmus modo definitus*: 2. *Phyſica rei cauſſa, multiplexque diſcrimen*: 3. *quid a fanaticorum hominum mente, idearum claritate, atque tenaciſſima veritati ſolum apparenti adhæſione adverſus logicam evidentiam, & veritatis criterium derivari argumentum poſſit*.

559. Quod primum attinet, adeo verum eſt, fanatiſmum modo deſcriptum exiſtere; ut nullum elabatur ſæculum, nulla in toto terrarum orbe ſit natio ab hujuſmodi malo penitus immunis. Qui ſingularum nationum annales, hominum mores, & perennes humanarum rerum mutationes philoſophica mente perpenderit; fieri non poteſt, quin fanatiſmum ſemper deprehendat, nationeſque integras ab uno ad aliud fanatiſmi genus conſequenter tranſire demiretur. Satis eſt diverſos tot nationum mores, religionem, leges, totamque vivendi rationem perpendere, ut vix ullam in mundo gentem, & populum eſſe agnoſcamus, quæ pluribus ſemper fanaticis non ſcateat. Ubicumque terrarum Mahometana religio regnat, hoc eſt, in maxima veteris orbis parte, in Japonia, Sinis, reliquiſque Indiæ Orientalis provinciis, regnis, aut imperiis, in noſtro etiam occidente fanatiſmi plena ſunt omnia.

560. Quod ſi primam mali originem, aut communiora ſaltem ſintomata quæramus; facile meditando invenimus, inſanum illum mentis furorem, qui homines in inſaniam, & crudelitatem adigit, quo futilia, & falſa pro rebus graviſſimis, atque certiſſimis uſurpantur, creduntur, milleque chymeræ, & vana religionis ſimulacra, terriculamenta, atque phantaſ-

mata repræſentantur, & prophetiæ loco venditantur, hæc omnia, inquam, quæ ſunt purus putus fanatiſmus, hæc habere principia, aut ſintomata, craſſam ſcilicet ignorantiam una cum confuſione, atque obſcuritate idearum ad religionem, Numinis cultum, ſpiritus, & venturam vitam ſpectantium, tetræ imaginationis vivacitatem, profundamque melancholiam diuturnis meditationibus nutritam: verbo dicam, fanatiſmus, & univerſa illius ſintomata in cauſſam partim intrinſecam, partim externam reſolvuntur: prima complectitur peculiare, phyſicum, & internum hominis temperamentum, humorem, indolem, & cerebri ſtructuram; unde eſt ingenii craſſitudo, melancholia, imaginatio tetra, & profunda: ad externam vero pertinent craſſa rerum ignorantia, hauſta a pueris præjudicia, & errores invaleſcente ætate confirmati, diuturnum cum hominibus eodem morbo laborantibus commercium.

561. Singula hæc vel breviſſime expoſuiſſe, confirmaſſe eſt: adeo clara ſunt, omniumque temporum, locorum, & hominum experimento certa, ut vel leviſſima mentis attentione vera eſſe animadvertantur. A peculiari cujuſcumque noſtrum temperamento phyſico, humorum indole, cerebrique ſtructura eſſe omnes illas animi, mentiſque paſſiones, indolem, ingenium, judicium, hebetudinem, levitatem, inſaniam, melancholiam, imaginationis vim, atque tenacitatem, facile ab omnibus conceditur, & luculenter in *Phyſica Viventium* probavimus. In uno enim, eodemque homine eadem ſemper eſt, anima, in ſingulis vero exiſtunt perfectione pares: cum igitur non modo pro diverſitate hominum mira in iis paſſionum, affectionum, & indolis varietas deprehendatur, verum etiam in ipſomet homine pro diverſo corporis, humorum, cerebrique ſtatu, & mutationibus multiplex illud paſſionum, affectionumque mentis, & animi diſcrimen, & varietas deprehendatur, quæ in diverſis hominibus animadvertuntur; unum eſt corporis, humorum, cerebrique temperamentum, mechaniſmus, & mechaniſmi, affectiones, in quæ recenſitæ hominum paſſiones refundi poſſint.

562. Jam vero relatas animi, mentiſque affectiones, aut fanatiſmum per ſeſe conſtituere, aut efficere, ipſamet rei conſideratio, communia experimenta, & ratio

ratio perſuadent. Da enimvero hominem, aut populum aliquem craſſa, ſupinaque rerum ſacrarum ignorantia ſepultum, Divinitatis cultum mira idearum confuſione, & erroribus apprehendentem, cui plurima terrorem incutientia circa futurum animæ ſtatum, præmium, ſupplicia ex apprehenſarum religionis legum, aut præceptorum tranſgreſſione, aut executione conſequentia facile perſuadeas, ut rudiſſimo populo fieri ſolet; fac etiam accedat vivida phantaſiæ incitatio, confuſæ, tetræ, & ferventis imaginationis vivacitas, & viva rerum, atque imaginum repræſentatio: tetra etiam melancholia ex interno humorum temperamento proveniente animi obruantur, qua fiat, ut earumdem rerum imaginibus intuendis defixa imaginatione, objecta mirum in modum apprehenſione grandeſcant, caleſcentem phantaſiam ad ſumma omnia aggrediendum impellant: homines, inquam, pone ita conſtitutos: Quid inſaniæ, crudelitatis, furoris, in quod hujuſmodi animi ſponte, genioque ſuo non erumpant, aut ab externa leviſſima cauſſa non incitentur?

563. Ob ſupinam ſcilicet rerum ignorantiam, neque vera a falſis, neque ſacra a prophanis, neque illicita, inhumana, legibuſque omnibus prohibita a licitis, humanis, ſanctiſque actionibus diſtinguunt: rerum, idearumque obſcuritate fit, ut omnia confundant: futilia, inania, minima imaginando grandeſcunt; maximi momenti eſſe, & ſacram religioſi cultus ſpeciem habere videntur, quæ nullius momenti exiſtunt, aut Numini etiam atque naturali rationi maxime opponuntur. Homines vides in ſiccitate ſua ebrios, inſanos, furioſos, quibus ut extrema omnia aggrediantur, humana, divinaque omnia religionis cauſſa conculcent, id unum ſatis eſt, ut ab aliquo ejuſdem farinæ impoſtore, eadem etiam inſania acto e ſuggeſtu incitentur. Quæ enim hominibus eo rerum ſtatu conſtitutis, ea humorum temperie, idearum confuſione, imaginationis vivacitate, & tetra etiam melancholia preſſis non perſuadeas? ad quæ infanda ſcelera, & facinora prætextu religionis non impellas? quid denique ab iis non timendum?

564. Clariori adhuc lumine res ipſa apparebit, ſi oppoſita omnia perpendamus. Homines, & nationes cultæ, morum ſcientia, religionis præceptis, aliiſque

arti-

artibus humanæ ſocietatis propriis, quantum varii Reipublicæ ordines patiuntur, inſtructæ, inter veram, falſamque pietatem, verum, falſumque numinis cultum, inter virtutem, & vitium facile diſtinguunt: quid lege naturali, aut Divina vetitum, quid permiſſum, aut injunctum; quid etiam conſilii, quid præcepti in ipſamet religione exiſtat, ipſi per ſeſe agnoſcunt, aut ex aliis quotidie ediſcunt: Neque pannicum iis terrorem, ridiculum, ſuperſtitioſumque cultum ſuadeas. Eoſdemmet homines ponamus longe melius ratione, communique ſenſu, quam imaginationis viribus, atque vivacitate valere; neque etiam tetro melancholiæ humore ultra modum laborare: nihil ferventi, tumultuoſa, & vivaci imaginatione inconſulto aggredi, ſed ratione potius quam imaginatione duci, omnia ſedato expendere, atque diſcutere: qui fieri poteſt, ut homines hiſce moribus, mentis, animique cultura ornati ad illa deliria deveniant, quæ & rationalem animam fœdant, & purum fanatiſmum conſtituunt? Eos ſane numquam videas in ſe invicem, ad necem ſibi mutuo inferendam furioſe currere, quaſi ſcilicet mutuis cædibus bene de religione mererent, & rem Numini gratiſſimam, præmioque, & laude dignam eſſent facturi. Quiſnam eſſet, qui eo, quod vivimus, ſæculo, ſcientiis, & artibus luminoſiſſimo (quod tamen novi ferrei ſæculi, ignorantiæque ætatis prænuntium eſſe videtur), quiſnam, inquam, infinitam hominum multitudinem, & integras fere nationes ab occidentali Europa in Aſiam tranſduceret, ut Paleſtinæ liberandæ prætextu nihil flagitii, libidinis, rapinarum, ſcelerumque omnium non committerent?

565. Ex dictis præter plura alia, quæ hoc loco proſequi non poſſumus, ſponte deducuntur ſequentia. 1. Fanatiſmus, ſi cetera ſint paria, atque rei ipſius natura attendatur, communior eſt in juniori, quam in adulta, provectaque ætate; in rudioribus, quam incultis nationibus; ſub calidiori climate, inter homines vivaces, & melancholicis humoribus nimium preſſos, quam ſub temperatiori, frigidiorique Cælo, in nationibus judicio magis, quam vivacitate valentibus, in genialibus populis, placidis, ſuavibuſque moribus. Et quidem præterquam quod horum omnium veritas ex ſuperioribus conſequatur, ipſamet experien-

rientia, omnium temporum, nationumque hiſtoria rem ipſam confirmat. Si totam globi ſuperficiem luſtremus, majorem imaginationis vivacitatem in calidioribus regionibus, quam ad polos, frigidioribusque locis animadvertimus. Humanarum etiam viciſſitudinum ratione factum, ut a pluribus jam ſæculis craſſiſſima illic vigeat omnium fere rerum ignorantia, ut earum regionum limites, & nationes percurrenti a Japonia, & Philipinis per Indos verſus Americam circum luſtranti perſpicuum fiet. Quæ in terris natio eſt fanatiſmo proclivior, & furioſe ſemper acta, quam Arabes, reliqui Mahometani, omnes Indiarum populi, & Affricani? Illic gentium eſt, ubi omnia naturæ, rationiſque jura religionis cauſſa invertuntur: humano adhuc ſanguine Diis immolatur, defunctorum amicorum, principum, maritorum manibus, & pheretro amici, clientes, uxores ſeſe trucidant, milleque alia furoris effecta eduntur. A calido ſcilicet illo æſtuantium regionum climate, ut & ingenii vivacitas, atque acumen, ita & in imaginationem vis, atque profunditas provenit: quod commune malum, & climatis vitium una legum prudentia, ſcientiarum, & artium cultura, morum ſuavitas, & veræ religionis cultus emendarent; quod tum iis locis contigit, cum chriſtiana in iis religio regnabat. Alia omittimus, ne longius excurramus, quam logici operis fines paterentur.

566. 2. Facile etiam deducitur, alios quidem homines naſci fanaticos, alios fieri, & commune malum, quaſi contagio ab aliis haurire, aliorum denique fanatiſmum a natura datum externis cauſſis, aliorumque hominum fanaticorum commercio augeri. Sunt, quorum fanatiſmus nulla ratione medicari, emendarique poſſit: quid enim inconſtantis, leviſſimique ingenii homini facias? Quanam arte tetram melancholiam a natura, & temperamento profluentem, una cum imaginationis defixione conjunctam ſublevabis? Quæcumque innato malo remedia adhibeas, inſtructionem, & præcepta adjungas; in illud *Horatii* devenies, *naturam expellas furca, tamen uſque redibit*. Cum tamen præcipuus fanatiſmi fundus in craſſiori ignorantia, idearum confuſione, & fumoſæ imaginationis vivacitate conſiſtat: hæc autem idearum claritate, rationis illuſtratione minuantur; aut contra

tra novis erroribus, argumentis in ſpeciem tantum veris, vividioribuſque imaginibus confirmentur; inde eſt, quod fanaticus ſæpe concionator ſeditioſa declamatione, falſis, futilibuſque argumentis vaniloqua eloquentia expreſſis ignorantiſſimæ multitudinis imaginationem variis, ſpecioſiſque imaginibus perturbet, excitet, inflammet, animos moveat, ut e concione redeant furioſe fanatici, qui, ſi partes oratoris ageret concionator, domum ſeſe reciperent veritatem edocti, & ad virtutem aliquam colendam, vitiumque fugiendum perſuaſi.

567. Sed ut eo, unde divertimus, regrediamur, fanatici, pſeudo-enthuſiaſtæ quamtumlibet idearum, atque cognitionum certitudinem, atque evidentiam nobis obtrudant, mordicus, & tenaciſſime credant, immo & prophetarum aliquando perſonam, & munus agere præſumant, revelationeſque jactent, quibus rudi populo, & aliis etiam fanaticis imponunt; totum tamen id ignorantiæ, imaginationis vitio, idearum confuſioni, aliiſque cauſſis ſuperius relatis referendum eſt. Tantum abeſt, ut aut veram revelationem, aut naturalem rationis evidentiam in ſeſe habeant, ut nulla in iis intervenire dignoſcatur rationis evidentia, conſilium, idearumque diſtinctio: ſed omnia inconſulto, ſenſuum, phantaſiæ, imaginationis motionibus, atque inflammatione impellantur. Neque igitur fanatici, aut pſeudo-enthuſiaſtæ veri, aut falſi, certitudinis aut evidentiæ judices eſſe poſſunt, aut earum rerum in ſeſe criterium habent: neque a tenacitate illa, qua ſuæmet imaginationis chymæris, ſpectris, atque apparentibus ſpeciebus adhærent, argumentum aliquod peti poteſt ad ſupradicta infringendum idoneum. Ut veritatis criterium in vera evidentia ſitum eſſe agnovimus, quæ ratione tantum probatur; ita & eos tantum criterii, evidentiæque judices ſtatuimus, qui una ratione, menteque pura de rebus pronuntiant, neque fucum ſibi fieri permittunt ab impuris illis uberrimiſque errorum fontibus, unde omnis fanatiſmus profluit.

§. IX.

## §. IX.

### *De Scepticiſmo.*

568. *Scepticiſmus*, antiquiſſimum æque, atque celeberrimum Philoſophorum argumentum, ob illam, quam cum expoſitis rebus affinitatem habet, hoc etiam in loco exponendus eſt, & quid prudenti Philoſopho in hujuſmodi controverſia tenendum ſit, ſtatuendum. Inter metaphyſicas controverſias hujuſmodi argumentum a quamplurimis tractari videas. Quoniam tamen de veritatis criterio, ut locus, & res exigit, fuſiſſime diſputavimus, illudque in rebus eſſe ſtatuimus; argumenti ratio eo nos deducit, ut ad Scepticiſmum etiam, qui cum veritatis criterio ſtare non poteſt, deſcendamus. Id vero eo accuratius faciendum, quod *Scepticorum* familia, multo quidem noſtris, quam priſcis temporibus numeroſior exiſtimatur.

569. *Sceptici*, ſeu *Scepticiſmus* late acceptus, una cum ipſa Philoſophia, aut humanæ rationis corruptione natus, duas in primis hominum, atque dogmatum claſſes complectitur, Pyrrhonicos ſeu *Pyrrhoniſmum*, & *prudentiorem Scepticiſmum*. Pyrrhoniſmi nomine intellige univerſalem de rebus omnibus dubitationem, nihil certo cognoſci poſſe, nullum eſſe veritatis criterium, quo illa a falſo dignoſci poſſit. Univerſalem hunc Scepticiſmum, quem olim tenuerunt Pyrrhonici, tenent etiam hodie aliqui, ſeu potius, crediderim, tenere dictitant, atque gloriantur. *Moderatus prudenſque Scepticiſmus* Philoſophorum, doctiorumque hominum eſt, & proprius veluti doctrinæ character haberi poteſt, *dubitare:* unde illud etiam emanavit, *Philoſophandi principium eſt*, *dubitare*. Non ii quidem omnia eſſe dubia, nihil certi, nullum veritatis criterium exiſtere dicunt: ſed primo quidem infinita a nobis ignorari, quæ ſub ſenſus, ideaſque noſtras non cadunt, aut nullam habent cum tenuiſſima humani intellectus acie proportionem. 2. Pauca a nobis certo ſciri; ampliſſimum vero, & vix non infinitum earum rerum eſſe numerum, circa quas erramus, opinamur, conjicimus, aut confuſiſſimas tantum ideas habemus. 3. Suum proinde eſſe earum, quas

quas certo ſcimus, veritatum criterium; vel a ſenſu, vel a conſcientia, vel ab evidentia illum tandem repetamus. 4. Circa hujuſmodi criterium iterum inter ſe diſtinguuntur prudentis ſcepticiſmi fautores. Sunt primo, qui omnes cognitiones humanas naturales, incertas eſſe contendunt; nullumque conſequenter eſſe naturale rationis, conſcientiæ, aut ſenſuum criterium: certa iis tantummodo ſunt, quæ divina revelatione innituntur, eaque una eſt veritatis criterium. Scepticiſmum hoc modo intellectum tenet præter alios *Daniel Huetius* eruditiſſimus Avrincenſis Epiſcopus: a qua quidem ſententia quantum ego abſim, ea luculentiſſime declarant, quæ hactenus diſſerui. Secunda prudentiorum Scepticorum claſſis, prætermiſſa hac Huetii ſententia, iiſque animadverſionibus adhibitis, quas modo adnotavimus, aliqua a nobis naturali mentis facultate certo ſciri fatetur, ſuaque iis competere naturalia veritatis criteria. Scepticiſmum hoc poſtremo ſenſu expoſitum tenent Carteſiani, *Joannes Lockius*, & Doctiores fere omnes Philoſophi: quo enim penitius in cauſſarum, atque effectuum indagatione progredimur, eo magis humanæ mentis imbecillitatem, errorum noſtrorum fontes detegimus, omniaque fere opinionibus, conjecturis, obſcuriſque ideis judicari, aut attingi animadvertimus. Eadem etiam fuit veterum clarioris nominis Philoſophorum, *Platonis*, *Ciceronis*, *Varronis*, *Ariſtotelis*, *Socratis*, *Democriti*, *Pythagoræ*, aliorumque ſententia (*a*), quam maxime probamus, & amplectimur, ut ſatis ex hucuſque dictis, atque ex toto hoc Philoſophico opere apparet. Duo igitur rejicimus, 1. Pyrrhoniſmum: 2. relatam modo *Petri Daniel Huetii* ſententiam.

*Propoſitio.*

570. *Scepticiſmum rigoroſum, ſeu Pyrrhoniſmum neque verum eſſe Dogma; neque ſeria atque ſincere ab aliquo teneri propugnarique exiſtimo: eſt dicere, neque dubitari poteſt de omnibus; neque eos, qui de om-*

(a) *Vide Huet. la foibleſſe de l'entendement humain l. 1. c. 14.*

*de omnibus dubitandum eſſe, palam dicunt, ſerio, atque ſincere loqui; & dubitare, exiſtimo.*

Propoſitio duas habet partes, quarum ſecunda a priori deduci poſſet; quoniam tamen probari illa ſeorſim poteſt, & lucem alteri affundit, quæ totius rei cardo exiſtit; ordinem hic invertamus, & poſterius ſuimet expoſitione priori loco in hunc modum conficiamus. Quantumvis Scepticum de omnibus dubitantem, & de illa etiam, quæ inter nos eſt, diſputatione incertum, ad interloquendum, & diſſerendum admittere non oporteret; hominem tamen audiamus. Itane? omnia tibi ſunt incerta? maxime, inquit; corpora hæc omnia, quæ ſenſibus percipimus, terræ globum, planetas, mundum univerſum, corpora etiam noſtra, me, teque exiſtere, incertum mihi eſt; dubium igitur tibi eſt, repono, loquamur, nec ne, una ſimul, an cogitantes ſpiritus exiſtamus? ita prorſus, ſubjungis: quid tamen de tuamet exiſtentia? exiſtis ne in rebus aliquid, an nihil prorſus te eſſe dubitas? Nihil ſcio, incerta hæc mihi ſunt, reſpondes: hæres ne igitur, te cogitare, dum cogitas, mecum agis, loqueris, diſputas? ſis, nec ne, Inanimis machina, an Animal omni prorſus ratione deſtitutum? certo affirmare nihil auſim: falli poſſum: de omnibus etiam a te modo relatis dubito. Fieri igitur poteſt, ut uterque noſtrum, modo etiam dum mutuo loqui, cogitare, & diſputare pergimus de hiſce omnibus conſcii, ſimus tamen nihil, (& perſonata aliqua chymæra? Fieri igitur per te poterit, ut *nihil* ipſum, duæ negationes, perſonatæ chymæræ philoſophentur? Impoſſibile id eſſe, reponis, certo affirmare non auſim. Hæc quidem omnia monſtra ex univerſali dubio, totius pyrrhoniſmi fundamento conſequentia a te incerto admitti, atque ſtatui opus eſt. Quid tamen ſi ulterius ex te quæram, ſerione mecum agis, ſincere loqueris, ſanus es? an potius jocaris, aut inſania aliqua laboras? De hiſce omnibus dubito, dicis, Pyrrhonicus ſum, nihil mihi certum exiſtit, aut apparet. Bene eſt; quandoquidem igitur hæc opinionum portenta audacter, incertus tamen affirmas; jocari te potius, aut inſanum eſſe, quam ſerio, aut mentis compotem nobiſcum agere per te nobis credere liceat; purumque, qualem jactas, Scepticiſmum aut otioſæ mentis jocum, aut inſanæ ſa-

ſna-

natiſmum habebimus. Neque, dum ita loquimur, & agimus, injurioſos tibi eſſe certo affirmare audebis. Equidem hujuſce ratiocinationis conſequentia eſſet, hominem ad diſputandum non admittere; cum enim de omnibus dubitet, nihil certo affirmari poſſe contendat, ſe etiam mecum diſputare dubitabit, aut dubitari opus eſſe affirmabit. Præterea certus minime eſt, ſanus ne ſit, an mentis inſania laboret; ne igitur idem de adverſario dubium moveat, vale illi dici oporteret: inſani ſcilicet hominis conſilium eſſet, cum illo agere, qui de ſuamet inſania merito dubitandum eſſe affirmat.

571. Scepticiſmi, ſeu pyrrhoniſmi falſitatem, quæ eſt prima propoſitionis pars, & præcipuus totius controverſiæ cardo, illa omnia evincunt, quæ pro veritatis criterio aſſerendo luculenter attulimus. Nullus hominum eſt, quidquid in contrarium dicant Pyrrhonici, qui ab intimo conſcientiæ lumine, atque evidentia ductus ad ſuæmet exiſtentiæ veritatem, atque certitudinem agnoſcendam, & aperte fatendam non adigatur, & ſemetipſum, qui cogitat, loquitur, diſputat, dubitat, dum hæc omnia agere conſcius ſibi eſt, aliquid eſſe, aut reapſe exiſtere dubitet. Inſuperabili ſcilicet vi mens humana ad ſuæmet exiſtentiæ aſſentiendum adeo trahitur, ut nulla ab homine cogitante, & argumentorum vim enucleante opponi poſſit reſiſtentia. In hoc tandem manifeſtum, atque intimum conſcientiæ teſtimonium omnia pyrrhonicorum dubia, ſcrupuli, anxietates, ſeu potius vana dubitationum ſimulacra, quaſi ad immotam rupem fluctus, illiduntur, & diſtracti reflectunt. Ad hanc uſque metam, majori, quo fieri potuit, mentis, animique conatu hypotheticam dubitationem deduxit, atque promovit *Des Cartes* (a): ad quem tandem cum ratiocinando perveniret; hærere ulterius non licuit: quantumvis omnia ad dubitandum vel leviſſima argumenta undique corraderet, & dubitationis umbras inſectaretur. Indubio ſane argumento, quod ad intimum, atque manifeſtum Conſcientiæ teſtimonium dubia omnia evaneſcant, nihilque ulterius ſanæ mentis homini opponere liceat, quo pyr-

(a) *Medit.* 1. & 2.

pyrrhoniſmum adhuc ſuum circa propriam exiſtentiam tueatur. Is ſcilicet Philoſophiæ inſtaurator, atque Philoſophorum ſecta, quæ ſeſe a præjudiciis, errorum cauſſis, & præjudicatis ſententiis liberare maxime ſtuduit, eaque propter omnia illa, tanquam falſa, aut dubia rejecit, in quibus aliquod incertitudinis veſtigium apparere videbatur: cum ad ſuimet cogitantis conſcientiam pervenit, omni dubio depulſo, primum hoc ſtatuit indubium philoſophandi principium, *ego cogito: ergo exiſto*.

572. 2. Pari etiam vi, & neceſſitate mentem noſtram ad aſſenſum rapiunt, quæcumque rationis evidentia conſtant, puta Geometrica axiomata, aut theoremata, *quæ eidem ſunt æqualia, ſunt æqualia inter ſe: duo unius trianguli latera tertio ſunt majora*; & quamplurimæ aliæ paris evidentiæ veritates, quæ ea claritate mentem perfundunt, ut aſſenſum omnino extorqueant. Argumenti hujuſce vim ſatis demonſtrabo, ſi duo hæc conficiam: *primum*, ab hujuſmodi propoſitionum evidentia noſtræ hominum mentis aſſenſum extorqueri: *Secundum*, neque uni tantum, aut alteri homini, hominumve ordini id accidere, ſed omnibus, quotquot earum veritatum vim percipiunt, quocumque tandem loco, tempore nati ſint, quamlibet profiteantur religionem, quibuslibet infantiæ, gentis, religionis, patriæ præjudiciis imbibiti exiſtant, iis omnibus, inquam, ea omnia indubia eſſe, quæ manifeſtum rationis lumen, aut aperiſſimum conſcientiæ teſtimonium demonſtrat: e quorum numero ſunt, quæ modo exempli cauſſa adduximus. Hæc ſane duo ſi evicerimus, cauſſam apud æquum quemcumque judicem obtinebimus.

573. Primum, quod attinet, experientiæ res eſt a proprio uniuſcujuſque conſcientiæ teſtimonio decidenda. Si, paucis totius humani generis exceptis, qui Pyrrhonici audiunt, & ab antiquiſſimis temporibus per ſingula ſæcula parvam componunt familiam, totius humanæ ſpeciei teſtimonio ſtabimus; acta res eſt: uno omnes profitentur ore, ne minimam quidem ſibi ſupereſſe, aut de propria exiſtentia, aut de iis, quæ conſcientia, aut rationis evidentia conſtant, dubitationem: quin immo ullam de hujuſmodi rebus litem ſerio, moveri, niſi ab inſano homine, poſſe, vix credunt. Si axiomata geometriæ, uniuſcujuſque, quo-

eum diſputas, exiſtentiam in dubium vocari poſſe; in circulis proferas; ab unis quidem riſu, & cachinnis, commiſeratione ab aliis excipieris; ab alio quidem inſanus in carcerem mitteris, alter vero jocari te benigne interpretabitur. Hanc quidem humanarum mentium, atque animorum circa illarum veritatum certitudinem diſpoſitionem, & conſenſionem eſſe, experientia demonſtrat; quam ſi neges, aut in dubium revoces, per temetipſum rem edocebere, ſi hominum converſationibus, faciendi periculi cauſſa, interſis. Quod ſi de pyrrhonicis ipſis loquamur, ut eorum etiam teſtimonio aſſertionem noſtram probemus: eorumdem ego omnium fidem appello: ſerio ne de ſuamet ipſorum exiſtentia dubitent, quæro; utrum ſeſe cogitare, de omnibus dubitare, pyrrhonicos eſſe philoſophos, uno verbo, exiſtere, & aliquid eſſe credant? quidquid ipſi in contrarium blaterent, bona tamen eorum pace, ab interna ipſorum fide, animi, & conſcientiæ ſenſu externa hæc teſtimonia, & pyrrhonicum loquendi ſtilum multum abludere tenebo. Peculiarem, neſcio quam, ingenii gloriolam prædicto de rebus omnibus dubio, comparari concipiunt; illius aſſequendi gratia, & ut *Spiritus fortes*, quinta nimirum humanorum ingeniorum eſſentia, apud hominum vulgus audiant, quaſi ad eam rerum profunditatem, & medullam pervenerint, quo reliquis penetrare non licet, pyrrhonicos ſeſe in triviis jactitant, & contra internum ſenſum, atque conſcientiæ dictamen loquuntur. Eſſet ſecundum communem hominum opinionem pyrrhoniſmus pinguis ingenii nota: uno hoc hominum ſenſu, contagioſa illa pyrrhonicarum animarum ægritudo, & inſania medicaretur.

574. Quod ſecundo loco probandum aſſumpſimus, manifeſtam ſcilicet rationis evidentiam, aut intimum conſcientiæ teſtimonium non ab unius tantum, aut alterius ordinis, ſectæ, religionis, climatis, aut nationis hominibus aſſenſum extorquere, ſed eam univerſim eſſe humanarum mentium, & animorum indolem, ex naturalis hiſtoriæ monumentis conſtat. Incultiſſimas aliquot eſſe in America nationes, quas inter nullam Numinis ideam primi earum detectores deprehenderint, paſſim leges; unde argumentum deducunt, qui Dei ideam humanis mentibus innatam eſſe inficiantur, & invincibilem in hominibus aliquot

repe-

reperiri ſupremi Numinis ignorantiam contendunt; eſſe tamen nationem aliquam ſupra omnem, qua late patet, terraqueam ſuperficiem, culta illa, aut penitus barbara, atque agreſtis ponatur, quæ Pyrrhoniſmum profiteatur, monumenta omnia contradicunt. Nulla ſectarum, aut religionum eſt, cujus dogmata pyrrhoniſmum, aut inducant, aut non evertant, ſi antiquam illam pyrrhonicorum ſcholam excipiamus, quæ fanaticorum potius quam prudentium Philoſophorum veritatem amantium familia ſpectari debet.

575. 3. Tertia & validiſſima contra pyrrhoniſmum probatio ex modo dictis profluit: Si nullæ hominum, nationumque inſtitutiones, quæ diverſiſſimæ ſunt; nulla climatum, religionum, ſectarum diverſitas, neque ulla cogitandi, videndique ratio, humanam mentem, animumque ad Pyrrhoniſmum inducunt; omneſque nationes, quibuſcumque tandem præjudiciis, affectibus, milleque aliis capitibus inter ſe diſſideant, in hoc tandem mira animorum conſenſione conveniunt, quod quidquid conſcientia, & rationis evidentia demonſtrat, firmiſſimum teneant: hæc, inquam, cum ita ſint, evidens ſane argumentum eſt, communem hunc humani generis conſenſum ab ipſamet humana natura, a mentis, animique noſtri indole, & veritatum evidentia provenire, & taliter nos eſſe a naturæ univerſarumque rerum auctore comparatos, ut quidquid nobis conſcientiæ teſtimonio, aut rationis evidentia innoteſcit, id neceſſario amplectamur, & ut indubium firmiſſime teneamus. In id omnes innato mentis conatu ferimur; & ſi aliquando innatæ huic animorum indoli conquiſitis undique conjecturis obſtare velimus, atque de rerum evidentia dubitare adnitamur; nihilominus ab ipſamet evidentia quaſi a ſole clariſſimo, depulſis conjecturarum nebulis, irradiamur, trahimur, atque inviciſſime rapimur.

576. 4. Pyrrhoniſmus rationis lumini, atque innato dictamini, ſiquid aliud, maxime opponitur. Id ego mihi datum ſuppono, lumini rationis opponi, manifeſtum eſſe falſitatis indicium, & characterem. Unus id in dubium vertere audebit pyrrhonicus; cui tamen, ut par pari referamus, dum in diſputatione verſamur, viciſſim repono: me de ſincera illius dubitatione dubitare. At mea fides, inquiet, de tuo

illo principio dubito, nequid adjungam, acrius, atque vehementius; bona tamen tua gratia, repono, exemplo; doctrinaque tua ductus, non modo te poſitum a me principium non inficiari, ſed ne illud quidem in dubium vertere affirmabo, aut ſaltem dubito: atque in hac tandem dubitatione perſiſtam, quoad me a dubitatione invitum removeas: cum id tamen tum ſolummodo aſſequi poſſis, cùm de principii alicujus certitudine conveniamus, a quo diſputationem exordiamur: aut certi aliquid in rebus eſſe dabis, aut te & diſputando imparem fatearis, & me in allato dubio immotum permanere non gravaberis. Uno verbo, quandoquidem de omnibus dubitandum eſſe contendis; des etiam oportet, me de omnibus propoſitionibus, quaſcumque in medium afferas, dubitare: ſed de hoc ſtatim, modo inceptum argumentum proſequamur. Nihil eſſe contendo, quod naturali rationis lumini magis opponatur, quam de *omnibus dubitare*: neget id quidem Pyrrhonicus, & principium aliud, aut propoſitionem in medium adducat, quæ æque, aut magis, ac univerſalis dubitatio rationi opponatur: erunt ne prima illa morum principia; *quod eſt per ſe malum, eſt fugiendum, per ſe autem bonum eſt amandum: quod tibi non vis, alteri non facias: primam rerum omnium cauſſam, ſeu Deum agnoſcito, atque colito*; aut etiam univerſalem hanc alteram propoſitionem, primum principium vulgo nuncupatum, *impoſſibile eſt, idem ſimul eſſe & non eſſe?* Verum non modo hæc, ſed omnia alia principia, aut propoſitiones conſcientia, aut evidentia rationis notæ in univerſali illo dubio comprehenduntur: univerſale igitur de rebus omnibus dubium magis adhuc rationi opponitur, quam peculiaris quæcumque de quacumque propoſitione dubitatio. Quod ſi aliquid aliud in medium adducat pyrrhonicus, quod rationis lumini magis adhuc, quam Pyrrhoniſmus ipſe opponi contendat; de illo etiam, quodcumque tandem id ſit, redit ſemper argumentum. Aerem tamen verberamus, dicet fortaſſe Pyrrhonicus, nihil horum rationi opponitur, ad principium iterum redimus; nihil certi ſtatui poteſt: nulla inter rationem, atque propoſitionem aliquam, aut veritatem certa oppoſitio. Bene eſt: contra rationem igitur non eſſe, conſequenter dices, pergo, ſi amicorum aliquis multis

tibi

tibi nominibus devinctus contumeliam, & injuriam pro accepta gratia rependat, quæ tua ſunt eripiat, tuammet nominis famam proſcindat, te ex inſidiis inſiliat, vulnera infligat, & per ſummam ingratitudinem, atque injuriam tibi etiam imparato, immerito innocenti mortem intentet? vereor equidem longe aliam tibi fore in campo, inſtante hoſte, ac modo eſt in pacifica diſputatione ſententiam .... Sed ad ſeria iterum veniamus.

577. 5. Pyrrhoniſmus ita a ratione naturali abludit, atque naturæ opponitur, ut niſi valida aliqua ratione probetur, admitti nequaquam poſſit: age igitur, me oppoſitum Dogma aſſerentem, & propugnantem a ſententia depelle; & invicta, ut ad rem hujuſmodi opus eſt, argumenta in medium profer, quibus reluctantem mentem, atque animum vincas. A quocumque tandem principio argumentum deducas, vel hujuſmodi principio firmiter adhæres, illudque tamquam certum ſtatuis, aut de ipſo dubitas: ſi primum, cauſſa cecidiſti; aliquid jam habemus tuamet ſententia certum: quo ſemel admiſſo, omnia alia principia, in quibus idem veritatis criterium animadvertamus, pro indubiis ſimiliter habenda ſunt. Si ſecundum, paradoxam tuam ſententiam, quod nihil in rebus certum ſit, probare nullo modo potes: eam ſiquidem ex iis argumentis deducis, de quorum veritate ipſemet dubitas, & quæ certa eſſe non poſſe, audacter affirmas. Rem igitur maximi momenti ex principiis tuamet confeſſione ruinoſis, & dubiis deducis. Ita ſane eſt, reponis, pyrrhoniſmum inter dubia repono, cum nihil in rebus indubium agnoſcam: ex dubiis principiis dubiam concluſionem incertus deduco: circa omnia hæreo, probabilibus tantum ducor, unde major affulget veriſimilitudo. Bene eſt, veſtram hanc ſcimus pyrrhonicam cantilenam: Demus parumper, ſincerum hoc eſſe pyrrhonicæ mentis atque animi ratiocinium; æquis tamen lancibus oppoſita rationum momenta examinemus: ex una parte prætenſum id habemus paucorum hominum dubium, quod multiplici de capite evaneſcit; ex alia vero intimum, atque manifeſtum totius humanæ ſpeciei teſtimonium a propria cujuſque conſcientia editum, validiſſima argumenta demonſtrationibus parum concedentia, & inſuperabilem pyrrhoniſmi cum humana

mente , atque rationis lumine repugnantiam ab univerſo hominum genere , ab ipſiſque etiam pyrrhonicis , ſi vera fateri velint , confirmatam . Etiamſi ex pyrrhonicorum grege judicem ſtatuamus , fieri non poteſt , quin in ſe ipſos ſententiam ferat .

578. 6. Pyrrhoniſmum falſum omnino eſſe dogma , nullus inficiabitur , ſi nulla demonſtratione , aut argumento ſatis valido innitatur : ſtatuendum enim aſſumitur , iterum dico , dogma a ratione penitus abhorrens , religionem evertens , Numinis cultum , exiſtentiam , bonitatem , providentiam tollens , humanis omnibus , Diviniſque legibus contrarium , virtutem , & vitium confundens , ſcelera omnia permittens , humanam ſocietatem , regimina , regna , imperia peſſumdans : uno verbo , de ſumma rerum agitur , humana , divinaque omnia , præſens , atque futura hominum vita , atque ſors in diſcrimen , & diſceptationem vocantur : omnia autem hæc contra univerſam hominum ſocietatem , & ipſius rationis dictamen dubia omnino eſſe adſtruere , quin aliqua ad affirmandum demonſtratio ſuppetat , cui humana ipſa ratio ſuccumbat , extremæ temeritatis , ne dicam impudentiæ , argumentum haberi debet .

579. Argumenta , quæ a pyrrhonicis ad generale eorum dubium ſtatuendum afferuntur , aut ex humanæ mentis tenuitate , ſenſuum fallaciis , imaginationis indole , humanorum animorum affectibus , paſſionibus , præjudiciis petuntur ; aut potius peculiaria tantum objecta , cauſſas , effectus ſpectant ; quæ , cum ab humana ratione eo , quo vivimus , ſtatu intelligi ſatis non poſſint , eaque propter in multiplices ſententias philoſophos agant ; ipſamet recondita explicandarum rerum difficultas argumenta Pyrrhonicis ſuppeditant , ut nihil in rebus indubium eſſe admittant . Quæ a peculiaribus naturæ phænomenis pyrrhonici deducunt argumenta , hoc loco proponenda , atque ſolvenda non exiſtimo ; cum ea in aliis philoſophiæ noſtræ partibus , prout argumenti ratio exigebat , expoſuerimus , & pro modulo noſtro explicemus : iis igitur impræſentiarum omiſſis , ea tantum Pyrrhoniſmi fundamenta diluemus , quæ & generalia , & præcipua ſunt , atque hujuſce loci propria . Si quis patientiſſime vellet Pyrrhoniſmum fuſiori , quo fieri poteſt , calamo pertractatum legere ; præter alios de eodem

argu-

argumento diſputantes, adeat *De Crouzas*, qui vaſtiſſimæ molis volumine contra Pyrrhonicos in lucem edito nihil omiſit, quo lectorem poſſet nauſeare, aut ſoporare.

*Pyrrhonicorum argumenta ſolvuntur.*

580. Si de corporum, & materialis Mundi exiſtentia dubitari poteſt; nihil in rebus eſt certum, atque proinde univerſalem Pyrrhoniſmum ſtatuere oportet: quæ enim ſunt, de quibus nullum ſuperſit dubium, ſi univerſum hunc Mundum, corpora, quæ tangimus, videmus, audimus, ſi homines, quibuſcum loquimur, agimus, ratiocinamur, non eſſe mera ſenſuum ludibria, certo pronuntiari non poteſt? quæ alia ſunt, quæ aut majori evidentia conſtent, de quibus nullum, niſi per jocum, moveri dubium homines patiantur? Atqui corporum, mundique exiſtentia incerta eſt; ſuntque non pauci, qui de ea non modo dubitare poſſe affirment, verum etiam ſerio dubitent. Si igitur peculiaris hic circa corporum, mundique exiſtentiam pyrrhoniſmus admitti poteſt; univerſale etiam de rebus omnibus dubium reprobari omnino non debet.

581. Hanc difficultatem a peculiari phyſicæ, aut metaphyſicæ capite deſumptam, contra ac primo mihi ſtatueram, hoc loco adducere, atque ſolvere libuit, ut ſimili reſponſione infinita alia præcidamus argumenta, quæ a quamplurimis difficillimis phyſicæ aut metaphyſicæ quæſtionibus a pyrrhonicis peti poſſunt: quaſi ſcilicet, ex quo omnia, & ſingula hujuſce univerſi, omnipotentis Dei operis, comprehendere, ac explicare nequeamus, omnia illico dubia eſſe pronunciare liceat. Reſpondeo igitur, male a prudenti Scepticiſmo circa peculiarem aliquam difficultatem, cui ſolvendæ pares non exiſtimus, univerſalem de rebus omnibus Pyrrhoniſmum deduci. Quænam v. g. ſit univerſalis phyſica aſtrorum motus cauſſa a Philoſophis dubitatur: circa ſingulas, quæ proponuntur, ſceptici exiſtimus; interim tamen nullus noſtrum in dubium vocat ab aliqua phyſica cauſſa relatum modo phænomenon provenire. Atque hac ratione ſimilia pyrrhonicorum argumenta expedies: quam plurima enimvero ſunt in naturalibus ſcientiis incer-

ta, obſcura, difficillima: id liberaliter damus: omnia igitur ſunt incerta? id ſecundum nullas logicæ regulas deduci poteſt.

582. Reſp. ſecundo: Corporum, & materialis mundi exiſtentia, neque intima conſcientia, neque geometrica, aut metaphyſica demonſtratione, ſeu rationis evidentia, ſed ſolo ſenſu demonſtratur, ut obiter in Phyſica attingimus, & latius in metaphyſica adſtruimus; quantumvis ita ſit apud omnes indubia, ut imprudentiæ nota inureretur, qui illam in dubium ſerio vocaret. Alia tamen, conſcientia ipſa, & ratio evidens demonſtrat; qualia ſunt propria cujuſcumque noſtrum exiſtentia, axiomata omnia, milleque aliæ propoſitiones, tum ad Geometriam, reliquaſque matheſeos partes, tum ad moralem etiam ſpectantes. Cum igitur evidentia longe minori mundi, & corporum exiſtentia, quam innumeræ aliæ propoſitiones, conſtet; etſi circa primum dubitare Philoſophis parumper liceat, dum in palæſtra ingenii potius ſpecimen, quam rei veritatem quærunt, Pyrrhoniſmum ad cetera omnia etiam per jocum extendere feriantis prudentiæ, atque ingenii argumentum eſſet. Tertio dico, corporum, & materialis mundi exiſtentiam ex iis veritatibus eſſe, circa quas nullus Pyrrhoniſmo locus eſſe poteſt: eſto enim, neque conſcientia, neque demonſtratione proſus geometrica conſtet; noſtra tamen uniuſcujuſque conſcientia nos eſſe, & ab alio eſſe demonſtrat: hinc vero in cauſſæ primæ cognitionem argumentando aſcendimus, a cujus notione, & bonitate ad corporum, mundique exiſtentiam deducendam facili, & evidenti conſequentiarum ſerie devenimus.

583. In Pyrrhoniſmo atheiſmum aliquem comprehendi, omneſque Pyrrhonicos eſſe mites ſaltem atheiſtas, quod primam cauſſam ſi penitus non inficientur, dubiam tamen eſſe contendant, facile omnibus patet: atheiſmus tamen ad pyrrhoniſmum non neceſſario ducit. Utcumque res ſit, ab atheiſtarum etiam ſententia ad pyrrhoniſmum ſtabiliendum argumentantur: ſed præterquam quod data modo reſponſione illi etiam difficultati occurreretur, ſuus erit hujuſmodi argumentum latiſſime proſequendi locus.

584. Opponunt 2. Ea nos noctu ſomniare, quæ vigiles aliquando ſenſibus percepimus, vulgare experimen-

mentum eſt: ea claritate, atque evidentia res ipſas videre, audire, facere, agere, atque tractare nobis videmur, ut vigiliam ſomnia ipſa referant: ex qua obſervatione ita efformari argumentum poteſt. Quæ a ſomniantibus hominibus affirmantur, & clariſſime videri, atque intelligi dicuntur, pro indubiis haberi non poſſunt: quacumque enim idearum claritate objecta videre exiſtimemus; quiſnam noſtrum eſt, qui mille ſæpe chymæras dormiens non viderit, magnaque claritate non perceperit? Si ergo noſtræ vigilantium perceptiones, ſomniantium viſiones, atque cognitiones referant, aut parum ab iis diſtinguantur; nulla iis certa adhiberi debet, aut poteſt fides: atqui verum eſt, parum a ſomniantium viſionibus humanas diſtare cognitiones: primo enim mens ab obſcuriſſimo ſomnio ad clarius ſenſim & clarius, a clariori ad primum, & obſcuriorem vigilantis gradum, & primum veluti lucis crepuſculum tranſit, a quo paullatim, & gradatim ad majorem rationis evidentiam, quaſi ad meridianam lucem pervenimus, & expergiſcimur: aliquot igitur tantum gradibus ſomnii, & vigiliæ evidentia, & claritas diſtinguuntur. Sed nimium forſitan a vigilantis hominis cognitionum claritate habitarum in ſomnis viſionum evidentiam removemus; minus hæc duo inter ſe diſtare non negabimus, ſi ad noſtraſmet rerum in ſomniis viſiones animadvertamus. Deinde ſi dicam, omnes noſtras cogitationes aliud non eſſe, quam clariora ſomnia; vigiliæ, & ſomni communia eſſe confinia? Si noſtrarum cognitionum evidentia cum illa, quæ Angelorum eſt perceptionis claritate conferatur, parum utique a ſomniantium viſionibus evidentiam noſtram diſtare patebit. Sed quid in his proſequendis immoramur? Proba, notabile intercedere inter ſomnia, & vigiliam diſcrimen: id tamdiu negabo, unumque pro alio uſurpabo, quamdiu mihi oppoſitum non demonſtretur.

585. Quocumque verborum apparatu argumentum proponatur, Reſpondeo, difficultatem eſſe mera verba. Phyſicam ego hic ſomniorum cauſſam, atque modum exponere non aggredior: certum eſt, ſomnia aliud non eſſe, quam feriantis animæ perceptiones: eam cum perceptione videnti rationem, atque ſimilitudinem habent, quæ inter clariſſimam, & meridianam lucem, & malignum noctis lumen nonnullis fulgura-

gurationibus interruptum intercedit. Denſiſſimas noctis tenebras maligna interdum atque intermortua lunæ aut crepuſcolorum lux debiliſſime dirimit, & erraticæ nonnunquam exhalationes nullo ordine evibratæ interrumpunt; hujuſmodi ſane eſt mentis humanæ ſtatus, quamdiu ſomno premimur: in ea ſenſuum, atque intellectus tenebris ob inordinatam phantaſmatum incitationem lux quædam menti affulget, & ſcintillæ, quibus objecta aliquot nullo ordine mens percipit. Nego igitur perceptiones, in ſomniis habitas cum noſtris vigilantium cognitionibus comparari poſſe. Latum illud inter humanam, atque angelicam cognitionem diſcrimen admitto: aliquam tamen inde inferri inter ſomniantis atque vigilis animæ cognitiones affinitatem, aut ſimilitudinem non video. Quamdiu oppoſitum, & ea inſuper, quæ in argumento adducuntur, non probentur; nullam ex hoc capite mihi a pyrrhonicis Philoſophis difficultatem fieri poſſe exiſtimo.

586. At fieri poteſt, reponent, ut omnes hominum actiones, perceptiones, vita ſint pura ſomnia: ſomniando ſæpe cogitamus, ratiocinamur, loquimur, agimus: ita forſitan natura comparati ſumus, ut noſtra agendi ratio perfectiora, & clariora exiſtant ſomnia: perinde ut fieri poteſt, corpora omnia, & materialem mundum reapſe non exiſtere, mundanaque omnia eſſe tantum idealem rerum ſtatum, quo perinde afficiamur, de rerum veritate ſecuri, atque ſi mundus reapſe exiſteret: quis enim id Deo neget? Eo ſane ratiocinando devenit veſter *Malebranche*, & hypotheſis ſaltem loco admiſit *Des Cartes*: Si ergo demonſtrari nequit, mundum, in quo vivimus, non eſſe pure idealem; quonam pacto demonſtrabitur, humana omnia non eſſe etiam pura ſomnia? Reſpondeo, ſuas omnes Pyrrhonici cogitationes, ideas, ſententias pura vocent ſomnia, aut deliria, per nos licet; ceteri tamen mortales, dum cogitamus, judicamus, ratiocinamur, evidenti conſcientiæ teſtimonio certi agnoſcimus, nos eſſe, cogitare, non ſomniare: latiſſimum diſcrimen inter ſomnia, atque cogitationes propria conſcientia unuſquiſque noſtrum edocemur. Quam de corporum, materialiſque mundi exiſtentia certitudinem habeamus, quouſque de iis dubitare poſſimus, paullo ſuperius expoſuimus: ex iiſque patet, de

de noſtramet exiſtentia, & cogitationibus certitudinem, altioris ordinis eſſe, & exiſtentiæ corporum demonſtrationem ſuperare.

587. Oppon. 3. Summam humanæ mentis brevitatem, tenuitatem, & maximam rerum agnoſcendarum difficultatem. Mentis humanæ vires ſunt tenuiſſimæ: omnes rerum eſſentiæ nos latent; circa rerum fere omnium cauſſas hæremus, omnia fere ignoramus: unde eſt, quod in omnibus artibus, atque ſcientiis, ſi Matheſim, quæ idealis tantum eſt, excipiamus, omnia fere ſint æternis Doctorum diſſidiis in utramque partem agitata: ex quibus ita efformatur argumentum. Intellectus tenuiſſima intelligendi vi præditus facillime in omnibus labi poteſt, neque erit de ulla veritate ſecurus: hujuſmodi ſane eſt noſtra hominum mens: nullam igitur de rebus certitudinem habemus: omnia univerſali pyrrhoniſmo involvuntur. Magis id ex oppoſita infinitæ mentis perſpicacia evincitur: mens ſcilicet infinitæ perfectionis ab omni erroris, atque dubii periculo eſt infinite remota: mentem igitur ab infinita illa perſpicacia infinite diſtantem, ab infinita etiam errandi, atque dubitandi difficultate ac periculo infinite remotam eſſe oportet: Cum hic igitur humanæ mentis caſus ſit, atque imperfectio; de nulla etiam erit veritate certa.

588. Reſpondeo. Nullius rei eſſentiam a nobis cognoſci, conſcii fatemur; nihil tamen certi ab ea mente cognoſci poſſe, quæ rerum eſſentias non attingit, neque video, neque a pyrrhonicis probari unquam poterit. Sunt ſcilicet rerum exiſtentiæ, ſunt proprietates, ſunt & innumeræ veritates, quæ ignoratis rerum eſſentiis cognoſci certo poſſint: latiſſimum inter hæc intercedere diſcrimen, ne ipſi quidem Pyrrhonici inficiari poterunt: noſmet exiſtere, & cogitare, dum cogitamus, nullo modo dubitamus: de noſtra tamen hominum, de ſpiritus, de corporis eſſentia obſcuriſſimas habemus ideas. Quomodocumque Pyrrhonici ipſi de rebus dubitent aut dubitare affirment; longe clariores atque veroſimiliores cogitationes de rerum exiſtentia, & proprietatibus, quam de earum eſſentiis habere non negabunt. Imperfectiſſima mentis humanæ intelligendi facultas eſt; præcipue ſi cum ſublimioribus ſpiritibus conferamur: quomodo tamen ex ea diſtantia, atque imperfectione nihil a nobis certo poſ-

to poſſe cognoſci, contra nos argumentetur Pyrrhonicus, ſatis non intelligo. Stant enimvero hæc duo, magna mentis imperfectio, cum certa nonnullarum veritatum cognitione. Quid tamen ſi noſtram cum divinæ mentis perſpicacia conferamus? Reſpondeo. Mentis perfectio ex duplici hoc capite dignoſcitur, claritate, atque modo objecta cognoſcendi, & ex rerum numero, quæ ab intellectu percipiuntur. Quoad utrumque caput infinita inter nos, atque Deum intercedit diſtantia: infinita ſcilicet, & univerſa poſſibilia cognoſcit, atque infinita claritate comprehendit Deus: pauciſſima ex adverſo a nobis, & nonniſi obſcure, aut claritate lumini illi æterno infinite concedenti percipiuntur. Ad hæc duo diſcriminis capita tertium etiam ex univerſali dubio deſumptum ſtatuere, & liberum omnino eſſet, & rationi, ac experimentis contrarium.

589. Oppon. 4. Si aliqua ſunt nobis indubia; aliquod etiam erit veritatis criterium. Ita ſane eſt, reſpondeo atque id criterium ſuperius expoſuimus. Hujuſmodi criterium, pergit, certum, atque metaphyſicum eſt conſcientia, atque evidentia rationis: admittimus: atqui earum nulla dici, aut eſſe poteſt veritatis, aut certitudinis criterium, id vero in hunc modum probatur: conſcientia, ratiocinatio, rationis evidentia, earumque certitudo, in ideas tandem, idearumque certitudinem reſolvuntur. Primæ illæ ſunt, quæ mentem, animamque noſtram ſubeunt, de objectorum veritate informant, atque informando certam efficiunt: neque enim de re, cujus ideam non habeamus, ſententiam aliquam ferre poſſumus, aut illam aliquo modo cognoſcere: neque niſi per ideas in objectorum cognitionem pervenimus. Jam vero ideæ omnes per ſenſus acquiruntur, ut non modo Pyrrhonici omnes tenemus, inquiunt, verum etiam quampluriمi alii Pyrrhoniſmo maxime oppoſiti: omnis igitur rerum certitudo, conſcientia, aut rationis evidentia, in ſenſuum tandem teſtimonium, tamquam in primum fundamentum atque originem refunditur. Quænam a ſenſibus timendæ ſint fallaciæ, quanti ab iis errores in mentem deriventur, quotidiana omnium experientia docet, & late jam ſupra expoſuimus. Ideis igitur omnibus, conſcientiæ, rationis evidentiæ inniti, atque confidere firmius non poſſumus; quam com-

communi earum omnium fundamento, fallacibus nempe ſenſibus, a quibus phyſicam tantummodo certitudinem haberi poſſe, ſuperius etiam ſtabilivimus.

590. Reſpondeo. Falſiſſimum eſt, quod omnis perceptionum certitudo ſenſibus innitatur. Quidquid ſenſu percipitur, ad rerum materialium exiſtentiam, & qualitates pertinet; eaque propter phyſicam tantum certitudinem habere poteſt, quæ eſt noſtrorum ſenſuum propria. Conſcientia, aut rationis evidentia ſenſibus non innituntur; ſed ſunt clarum Animæ lumen, quo vel ſuimet exiſtentiam, vel clariſſimas aliquas veritates evidenter percipit, atque ad firmiſſimum aſſenſum rapitur: idque proinde in peculiarem humanæ mentis indolem referendum; quam cum a Deo acceptam habeamus, fieri non poteſt, quin Deus ipſe nos falleret, ſi ita animam noſtram comparaverit, ut ad firmiſſimum aſſenſum neceſſario induceretur, & in errorem inſimul aut erroris periculum incideret. At hujuſmodi lumen, reponent; atque perceptiones claras vel animæ innatas eſſe ſtatuimus cum antiquis Platonicis & Carteſianis, aut in Deo ab anima videri cum *Nicolao Malebranche* contendimus, aut tandem in ſenſuum miniſterium referimus: nulla alia ratio idearum originem explicandi a philoſophis fuit hactenus excogitata. Priores duas irridemus, neque id a pyrrhonicis rejici vitio nobis verti poteſt, quod alii philoſophi impune, atque probabilibus rationibus efficiunt: omnia igitur a ſenſibus in mentem derivari, nihilque eſſe in mente, quod prius in ſenſu non fuerit, merito ſupponimus: quo ſemel ſtatuto, tenet ſemper argumentum: ſenſus ſunt fallaces: quidquid igitur a ſenſu habemus eſt etiam fallaciæ obnoxium, meritoque de iis dubitari poterit.

591. Reſpondeo. Quænam ſit idearum origo, a me impræſentiarum non diſputari; erit hujuſmodi controverſiæ in metaphyſica locus: undecumque tamen illæ proveniant, nihil adverſus nos probat argumentum: Quamcumque hypotheſim, ſeu ſententiam teneas, ſtant ſemper noſtræ propoſitionis fundamenta. Demus interim omnia a ſenſibus provenire, hoc eſt, per ſenſus animam excitari, ut objectorum perceptionem eliciat; perperam inde inferes, omnes noſtras cogitationes eſſe dubias. Duos ſemper diſtinguimus cognitionum ordines, claras ſcilicet, & obſcuras: quid-

quidquid nos clariſſime conſcientia, aut ratione percipimus; undecumque tandem ſint prima illa perceptionum ſemina, ſeu incitamenta, id eſt omnino verum, atque certum. Contra vero de quibuſcumque objectis evidentiam non habemus, certam habere non poſſumus cognitionem, neque iis firmiter adhærere: De revelatis a Deo hoc loco non loquimur. Non omnia igitur, ad quæ ſenſibus excitamur, ſunt incerta, aut falſitati obnoxia: noſmetipſos ſentimus, atque ab intimo hujuſmodi ſenſu ad noſtrimet conſcientiam excitamur: qualemcumque ſtatuas hujus conſcientiæ, ſeu perceptionis originem, fieri nunquam poterit, ut ejuſmodi conſcientiæ dictamen fallat aut in dubium a te revocari poſſit. Latum etiam diſcrimen eſt inter purum ſenſum, ac perceptionem illam mentis, quæ ſenſu in anima excitatur, & irradiat: primum illud eſt, quod ſenſuum fallaciis ſubeſt; poſterius vero ſi in errorem nos induceret, tum vero ipſiuſmet mentis indole in errores neceſſario induceremur, quod ne ipſi quidem Pyrrhonici affirmare audebunt.

592. Attamen, repones, ideo nos exiſtere conſcientiam habemus, quia id etiam ſenſu percipimus. Si ergo fieri poſſit, ut hic etiam noſtrimet ſenſus aliqua ratione fallantur, conſcientia etiam fallat opus eſt. Reſpondeo: Alius longe eſt intimus ille conſcientiæ ſenſus, quo noſtrammet exiſtentiam, & cogitationem percipimus, dum cogitamus; alıud ſenſus ille, quo objecta externa percipimus: duo hi ſunt ſentiendi, ac percipiendi modi toto cælo diverſi, undecumque tandem eam diverſitatem derives. A temetipſo tacitus quære, eodemne modo, ac certitudine de tua, ac de externi alterius corporis exiſtentia ſis certus? Ad tuum ego, atque totius humani generis ſenſum appello. Attamen, reponis, conſcientia provenit ex ſenſibus; ſi nullus eſſet ſenſus, nulla eſſet conſcientia: anima omnibus ſenſibus deſtituta ſe ipſam non perciperet, conſcientiam ſui non haberet: ergo in ſenſum tandem iterum recidimus, tamquam in primum noſtrarum omnium cognitionum fundamentum: nulla ergo certitudo major eſt, quam illa ſenſuum exiſtat: omnia ergo ſunt fallacia, & dubia. Dum hæc ita propono, nullus, credo, pyrrhonicus dicere audebit, aliquid a me de eorum dubitandi rationibus detractum.

593.

593. Antequam reſpondeam, noto, propoſito argumento eos tantum urgeri, qui omnes noſtras ideas a ſenſibus, & per ſenſus acquiri ſtatuunt. Reſpondeo: Unde hæc probas? nego enim hæc omnia, & quamdiu a te non probentur, verba tantummodo proferuntur. Maximam idearum partem a ſenſibus derivo; aliquas tamen eſſe innatas, aliquas conſcientia acquiri in metaphyſica adſtruam: ruit ergo tota difficultas. Sed ut aliorum etiam philoſophorum partes agam, reſpondeo ulterius: ſenſuum fallacia circa peculiaria omnia corpora, eorum modos, & qualitates verſatur: hoc, vel illud corpus hac, vel illa qualitate præditum videre ſæpe nobis videmur, tangere, audire exiſtimamus; dum interim nil tale in rebus accidit, fallimur, corpus, qualitas, aut modus corporis non exiſtit: hucuſque ſenſuum fallacia pervenit. Circa ſenſus tamen cauſſam aliquam generalem, qualiſcumque illa ſit, non decipitur ſenſus: eſt dicere: cum me ſentire ſentio, & aliquid inde eſſe affirmo, quod illius ſenſus cauſſa exiſtat; tum vero, inquam, neque fallit, neque fallere poteſt ſenſus. Enimvero cum unuſquiſque noſtrum ſeſe aliquid ſentire exiſtimat, reapſe ſentit: falli ſolum poteſt dum ſenſionis ſuæ cauſſam, modum, ſtatum, qualitates, vires determinat. Quamdiu generali ſenſus cauſſæ exiſtentiæ inſiſtit; eſt ab omni prorſus errore immunis. Parem hæc omnia certitudinem habent, me cogitare, dum cogito; ſentire, dum ſentio; aliquam, dum ſentio, aut ſentire exiſtimo, ſenſus aut exiſtimationis meæ cauſſam exiſtere. Eſto igitur, demus parumper, omnia tandem in ſenſum refundi: erit tamen in rebus, & mente noſtra certitudo. Impoſſibile ſcilicet eſt, ſenſum ſemper falli: quandocumque afficitur, atque inde objectum aliquod exiſtere deducimus, a quo ſenſus organum afficiatur; nihil eſt, unde error, aut erroris periculum timeatur. Quamdiu in generali hujuſmodi judicio ſiſtimus; fallere non poteſt ſenſus: cum vero a ſenſu peculiares objectorum circumſtantias, naturam, proprietates deducimus; tum vero, niſi prudenter ſingulorum ſenſuum indolem, actiones, & objectum perpendamus, decipi facile poſſumus. Porro ad primam illam ſenſus ſpeciem, quæ certitudinem ſecum afferunt, noſtræmet exiſtentiæ ſenſus ſpectat; cum enim aliquid ſentio, non modo

obje-

objectum eſſe aliquod a me diſtinctum, quod in ſenſus organum agat, verum & ſentientem me ipſum percipio.

594. Oppon. 5. ut evidentia rationis mens humana de veritate ſit certa, aliqua tandem aſſignari debet evidentiæ menſura, quæ veritatis, & certitudinis criterium exiſtat: evidentiæ enim plures, atque diverſiſſimi inter ſe gradus exiſtunt: alia humanæ, alia angelicæ mentis evidentia eſt; ut nihil de infinita Numinis perſpicacia dicam. Non eadem etiam idearum claritate veritates omnes alioquin evidentes coгnoſcimus: clarius enimvero axiomata, propriam exiſtentiam, atque alia ſimilia, quam theoremata longis demonſtrationibus demonſtrata videmus: quinam igitur harum evidentiarum gradus certa veritatis teſſera erit? Deinde plurima a philoſophis tamquam evidentia affirmantur, quæ ab aliis aperte negantur, aut in medio relinquuntur, & falſa eſſe multoties deprehenditur. Principium rationis ſufficientis Leibnitianis Philoſophis evidens, ab aliis negatur: quæ Nevvtonianis manifeſta apparent, a Carteſianis rejiciuntur, & viciſſim. Singuli interim ad rationis evidentiam provocant: plurimas igitur eſſe evidentias tantummodo apparentes, nullus inficiabitur. Dum igitur rationis evidentiam, ut certitudinis teſſeram producis, quem tandem evidentiæ gradum ad hujuſmodi munus requiris? Qua tandem regula veram illam eſſe evidentiam dignoſcemus?, quæ forſitan hic apud nos pro evidentibus, atque certiſſimis jactantur, inter Mahometanos, aut a Sinenſibus Mandarinis non probantur: plurimum in hæc omnia faciunt varia hominum, & nationum ſtudia, affectus, religio, educatio, mores, conſuetudo, atque alia hujuſmodi, quibus fit, ut eadem objecta ſub multiplici aſpectu videantur, & diverſis ſpectatoribus appareant.

595. His omnibus evidentiæ gradibus admiſſis, quæ in argumento adducuntur, reſp. Ad certitudinem veram in mente pariendam illa rationis evidentia requiritur, & ſufficit, quæ a quibuſcumque hominibus ratione præditis aſſenſum extorquet. Argumento faciemus ſatis, ſi tria hic, aut ab ipſis etiam adverſariis admittantur, aut a nobis adſtruantur; 1. In rebus eſſe, quem modo indicavimus, evidentiæ gradum, eumque ab omni alio dignoſci facile poſſe. 2.

Sublimiorem, atque clariorem, ſeu, ut ita dicam, intenſiorem evidentiam, quæ Angelorum eſt, ad id, de quo agimus, munus ſuperfluere 3. Inferioris evidentiæ gradus eſſe, neque eos ad veram certitudinem ab apparentibus diſcernendam ſatis. Quod ſecundo loco poſuimus, ne a Pyrrhonicis quidem negatur, niſi materialiſtæ inſimul exiſtant, & ſpiritus omnes a rebus tollant, quibuſcum alio in loco agemus. Iis enim admiſſis, cum altioris ordinis, ac homines, ſint, ab omni materia, ſeu corpore immunes: longe etiam evidentius rerum veritatem, & certitudinem videre revocari in dubium non poteſt. Hujuſmodi igitur altioris ordinis evidentiam, quæ in ſpiritibus tantum exiſtit, illam non eſſe, qua de rerum veritate certi efficimur, facile per Pyrrhonicos ipſos dabitur. Primum vero demonſtrant uniuſcujuſque noſtrum exiſtentiæ conſcientia, omnium ſcientiarum axiomata, propoſitiones geometricæ quamplurimæ, & alia hujuſmodi: ea enim ſunt, quæ a nullo mentis compote, & ingenii acie non deſtituto in dubium vocantur. Nulla ſyſtematum, morum, affectuum, ſtudiorum diverſitate fit, aut factum aliquando legimus, ut circa hujuſmodi veritatum fidem, circa propriam hominis cogitantis exiſtentiam alii in alios ſenſus abeant: neque Sinnicus Mandarinus, neque Mahometanus Baixa, neque occidentalis Europeus, niger Africanus, agreſtis incola Americanus ſeſe cogitantes exiſtere umquam dubitarunt. In tanta locorum, temporum, climatum, morum, legum, conſuetudinis, religionum, ſtudiorum varietate mens omnibus eadem eſt, atque communis ſenſus. Ex hoc univerſali hominum ſenſu facile dignoſcimus, quæ vera evidentia conſtent, quæ apud aliquos tantum peculiari cauſſa pro certiſſimis vindicentur. Atque hinc etiam demonſtratur tertium. Plurima ſunt dogmata, quibus credendis non ſola ratione, ſed mille aliis animi affectibus, paſſionibus, ſtudiis ducimur: hujuſmodi ſere ſunt, quæ peculiaria doctrinæ ſyſtemata, mores, patriam, & ſimilia alia ſpectant: quæ animo & partium ſtudio, evidentiam ſupplentibus, ab iis, quorum intereſt, certiſſima habentur, dum ab aliis aut rejiciuntur, aut incerta eſſe pronuntiantur. Apparentem hanc evidentiam a vera ex ipſiuſmet rei natura dignoſcimus: ea ſcilicet eſt vera certitudinis

indoles, ut ejuſdem propoſitio aſſenſum omnino extorqueat, quibuſcumque tandem principiis, præjudiciis, aut oppoſitis ſenſibus imbutam habeas mentem, atque animum: quod ſi aſſenſum ab audiente quocumque non extorqueat, utcumque ab aliquibus prædicetur certa; eam eſſe apparenti ſolummodo evidentia dicemus.

596. Oppon. 6. Si res ita eſt, ut modo diximus, neque ſenſus, neque conſcientia, neque rationis evidentia ad certitudinem menti ingerendam ſufficiunt; nulla enim earum regularum certitudinis eſt, cui aliqui ex primo etiam litteratorum hominum ordine non contradicant: nominatim vero, ut alios omnes taceam, *Petrus Daniel Huetius* certitudinem ſolummodo ex revelatione divina haberi admittit. Reſp. Quod unus, vel alter clari ingenii, atque profundæ eruditionis ſcriptor ſententiam aliquam per ſe abſurdam contra clariſſimum totius humani generis ſenſum, dictamen teneant, & tamquam veriſimile paradoxon exiſtiment, id rei veritati, aut communi ſenſui non obeſt. Ingenii aliquando oſtentandi, atque nominis gloriæ comparandæ cauſſa hujuſmodi paradoxa ſuſtinentur: multoties etiam fit, ut circa peculiare aliquod argumentum ſana alioquin litterati, atque prudentis hominis mens deliret, ut quotidiana nos experientia docet. Qui in aliis perſcrutandis, diſcernendis, & amplectendis ſani, prudentes, & acuti eſſe ſolent, cæcutiunt aliquando, imprudenti, præcipitique judicio de re aliqua ſententiam ferunt, quam poſtea honoris cauſſa ſuſtinent. Iis præterea accedunt peculiaria hominis præjudicia: quis hominum eſt ab hujuſmodi malo omnino immunis? Illud Poetæ, *Quiſque ſuos patimur manes*, hunc etiam humanæ mentis defectum complectitur; quandoquidem *vitiis nemo ſine naſcitur*, *optimus ille eſt*, *qui minimis urgetur*. Id in præclaro homine animadvertebatur, ad paradoxa non raro deduci, gloriam, nominiſque commendationem amare, & in proprias aliquando laudes deſcendere. Si huic hominis characteri illud etiam, litteratis ut plurimum viris ſollemne, addas, quod peculiare quoddam ſibi dogma ſtatuant, in quo probando toti fere ſint, & maxime delectentur; facile apparebit, parum negotii nobis faceſſere adductum *Huetii* pyrrhoniſmum.

597. Hæc tamen dicta intellige, ſi citatus de humanæ mentis imbecillitate libellus auctorem habeat Dominum *Huetium*: etſi enim id ſit communiter receptum, non unus tamen eſt, qui illum *Huetio* abjudicat (a). In libro poſt Auctoris mortem tantum ab anonimo typographo edito nonnulla contineri videntur probatis ejuſdem auctoris ſententiis oppoſita.

598. Hactenus pyrrhoniſmum conſcientiæ, rationis, ſenſuum confutavimus, & a ſingulis hiſce fontibus veritatem, & certitudinem haberi poſſe; quod philoſophorum muneris eſt; confecimus. Supereſſet modo aliam pyrrhoniſmi partem rejicere, quæ *fidei pyrrhoniſmus* nuncupari poteſt; propterea quod in dubium etiam revocet, quæcumque humana, aut divina auctoritate credimus, nullamque etiam ex hoc capite certitudinem aliquam haberi poſſe contendit. Hæc tamen hoc loco proſequi plurimis de cauſſis prætermittimus: 1. Rationis, conſcientiæ, ſenſuum certitudo; aut pyrrhoniſmus totius præſentis controverſiæ cardo exiſtit: qui certitudinem ab hiſce capitibus haberi demonſtrat, rem confecit, pyrrhonicos ſatis profligavit, qui in certitudine ab hiſce naturalibus fontibus neganda toti ſunt. 2. Qui in prædictis veritatis criteriis certitudinem ſemel admiſerit; pyrrhoniſmo vale dixit; nihil ulterius negotii cum illo nobis erit. 3. Etenim divinam fidem, ſcripturam ſacram, traditionem in dubium vocare, aut contra illa omnia demonſtrare, non jam philoſophici, ſed Theologici juris eſt: logicæ proinde fines tranſcurreremus; ſi hæc etiam impræſentiarum proſequeremur. Enim vero ſi religionem revelatam contra puræ religionis naturalis fautores, aut fidem Romanam adverſus heterodoxos demonſtrare nobis aſſumeremus; tum vero primis quidem Revelationem, & ſacram ſcripturam; ſecundis vero traditionis certitudinem, & alia iis argumentis ſimilia demonſtraremus: neutros tamen pyrrhoniſmi inſimulare poſſemus. Licet Revelationem, ſcripturam ſacram, traditionem inficientur; naturalis tamen rationis, conſcientiæ, & ſenſuum certitudinem, atque criterium tenent; neque philoſophiæ ſed Theologiæ litem intendunt. 4. Inſi-

(a) (*Muratori il Pirroniſmo confutato.*)

Inſimul tamen verum eſt, quod a naturali illo rationis criterio, fidei etiam criterium adverſus hujuſmodi ſectarios deducatur. 5. Sed ſcripturam, atque traditionem, hoc eſt, fidei criterium ex naturali criterio demonſtrare, præterquam quod philoſophici muneris non eſt, ſuſiſſimum opus requireret, niſi rem potius delibare, quam pro dignitate tractare vellemus. 6. Unum tamen eſt, quod præter plura alia animadverti oportet, & ſatis in domino *Huetio* mirari non poteſt, ſtare ſcilicet non poſſe Fidei, ſeu Revelationis certitudinem, ſi rationis naturalis revelationem certam eſſe inficiemur; neque enim revelationem, fidemque ſupernaturalem niſi per rationem ipſam aut intelligere, aut demonſtrare poſſumus: Si igitur nullam in ratione certitudinem eſſe contendamus, unde tandem religionem probabimus?

599. Auctoritate etiam in nos agit *Huetius*, ita ex ſacra ſcriptura argumentum deſſumens. Hæc ſcilicet in ſcriptura: (*a*) *Et intellexi, quod omnium operum Dei poſſit homo invenire rationem eorum, quæ fiunt ſub ſole: & quanto plus laboraverit ad quærendum, tanto minus inveniat: etiamſi dixerit ſapiens, ſe noſſe, non poterit reperire*. (*b*) *Cogitationes enim mortalium timidæ & incertæ providentiæ noſtræ*. (*c*) *Et mundum tradidit Deus diſputationi eorum, ut non inveniat homo opus, quod operatus eſt Deus ab initio uſque ad finem*. Reſpond. Perperam hæc nobis ad Pyrrhoniſmum probandum objiciuntur. Quæſtiones Philoſophicas ex ſacræ paginæ teſtimoniis decidere, maximæ imprudentiæ eſt. Religio, atque mores a ſcriptura edocentur: Philoſophia humanæ rationis, ſenſuum, & experientiæ opus eſſe debet; ut toties in Phyſica adnotavi. Quod ſi, quem modo agitamus pyrrhoniſmum, propterea quod non modo rationi, verum etiam religioni opponitur, ex ſacra ſcriptura decidere velimus; is potius hujuſmodi teſtimoniis ad evidentiam confutabitur, quam probabili ratione ſuadeatur. Ex Apoſtolo habemus (*d*). *Inviſibilia enim ipſius per ea, quæ*

(a) *Eccleſiaſtes cap.* 8. *v.* 7.
(b) *Sapientiæ cap* 9. *v.* 15.
(c) *Eccl. cap.* 3. *v.* 10.
(d) *Ad Romanos* 1. 20.

*quæ facta ſunt intellecta conſpiciuntur: ſempiterna quoque ejus virtus, & divinitas, ita ut ſint inexcuſabiles*. Et idcirco inexcuſabiles eſſe homines, ſi Deum, quem ex rebus mundi viſibilibus cognoſcunt, tamquam Deum non laudant, atque adorant. Ex Eccleſiaſtico etiam, quod Deus *creavit hominibus ſcientiam ſpiritus, ſenſu implevit cor illorum, & mala, & bona oſtendit eis* (a). Adductis igitur in argumento teſtimoniis illa vanitas hominum & inanis jactatio oſtenditur, atque perſtringitur, qui, cum omnium rerum eſſentias in rerum cortice hæreant, nihilominus cauſſarum, effectuumque omnium naturam, vires, terrenarum cæleſtiumque rerum, atque totius univerſi conſtructionem, ordinem a ſeſe comprehendi, atque explicari poſſe gloriantur. Infinito fere intervallo breviſſima humanæ mentis perſpicacia a mirabili hoc ſupremi Numinis opere intelligendo diſtat: quantumvis tantarum rerum intelligentiæ impares omnino exiſtamus, quamplurimas alias veritates, quibus noſtra par eſt intelligentia, certo agnoſcimus, atque comprehendimus.

600. Oppon. 7. Cum nos ope ſenſuum potiſſimum rerum ideas comparemus, aut excitemus, toti ſunt Pyrrhonici in ſenſuum infidelitate probanda; idearum enim fontis, atque canalium impuritate, atque infidelitate ſemel probatis, quæ ab iis derivantur, atque per eos tranſmittuntur, ideas eodem maculari vitio, opus eſſe videtur. Ita igitur argumentantur, & expoſitam jam difficultatem inſtaurant: objectorum externorum imagines, ſpecies, aut umbræ ab iis ad nos tranſmiſſæ, iiſdem objectis ſimiles non ſunt: ea igitur non repræſentant, neque referunt. 2. Etſi etiam hujuſmodi imagines objectis ponerentur ſimiles; fieri tamen non poteſt, quin ab interpoſito medio, per quod ab objectis ad ſenſuum organa tranſmittuntur, non afficiantur, atque alterentur, & nativam illam ſimilitudinem non amittant. 3. Ipſamet ſenſuum, nervorum, atque animalium ſpirituum fidelitas dubia pariter eſt, & gratis ſupponeretur. 4. Denique infidelis pariter eſt humanus ipſe intellectus, ejus natura nobis prorſus ignota. Hiſce autem ſtantibus, inquit *Hue-*

(a) *Eccleſiaſtici* 19. 6.

*Huetius*, qui fieri poterit, ut rerum veritatem aſſecutos eſſe, certi exiſtamus?

601. Reſp. Quod noſtræ mentis, ſeu animæ, hoc eſt, noſtræmet naturæ non habeamus perfectam ſcientiam, nihil ad rem facit: ſeipſum oculus non repræſentat, aut videt, maxime tamen externa objecta: peſſimeque audiret, qui ita argumentaretur: ſe ipſum oculus non repræſentat, ergo neque externa objecta: idem in luce coloribus, milleque id genus aliis, videre eſt. Quod de humani intellectus infidelitate additur, precario dicitur: unde, niſi principium petas, mentem noſtram in rerum repræſentatione infidelem eſſe probabis? quia, inquis, multoties fallimur: quid autem eſt circa objecta falli, niſi eorum veritatem infideliter repræſentari? Reſp. Perſæpe nos falli, & veritatis apparentiam pro veritate ipſa aſſumere; id tamen non intellectus, ſed voluntatis munus, atque peccatum eſt; quod ſcilicet objectis obſcurius, quam par eſſet, in mente repræſentatis aſſenſum præbeat, ea teneat, & amplectatur. Si igitur eum tantummodo aſſenſum, aſſenſuſque gradus rebus in mente repræſentatis præberemus, quem repræſentationis lumen, aut veriſimilitudines requirerent; tum vero neque mentis, quam habere non poſſet, neque voluntatis, quam non haberet, infidelitatem, ſeu potius imprudentiam incuſaremus.

602. Quod primo loco de objectorum imaginibus, ſpeciebus, aut umbellis dicitur, peripateticos tantum harumce recularum patronos premere poteſt; iis nos non immoramur, neque hujuſmodi ſpecies agnoſcimus. Mens noſtra ex propriamet indole ad quaſdam externorum objectorum in ſenſuum organis modificationes eorumdem objectorum ideas elicit, quibus ipſa ſibi externa objecta repræſentat. Pendent hæc ab iis, quæ in Metaphyſica, & Phyſica viventium dicimus. Modus quidem, quo rerum ideas anima noſtra comparat aut elicit, obſcuriſſimus nobis eſt. Nihil tamen inde negotii: plurima, quorum modum, conſtructionem, aut naturam ignoramus, certo in rebus exiſtere ſcimus; niſi velis hominem ruſticum de horologio, quod videt, audit, tangit, dubitare; propterea quod de interiori illius conſtructione ignarus penitus exiſtit. Ex his patet, quid ad ſecundum difficultatis caput reſpondere oporteat, in quo nihil novi continetur.

tur. Qui ſpecies non agnoſcimus, in earum per medium tranſmiſſione non immoramur. Ad tertium. Nomine ſenſuum, ſi ſtricte loquamur, aliud non intelligimus, quam animæ noſtræ perceptiones ope affectionum ab externis objectis in corporis noſtri organa impreſſarum elicitas: hac poſita notione aliud non eſt, ſenſum, quam animam infidelem eſſe, dicere; qua in re duo diſtinguenda ſunt, *apperceptio*, & *apperceptionis* judicium, hoc eſt, ab anima, cum ſentit, ſenſum percipi, ſeu animadverti, quod *apperceptionem* nuncupamus; deinde quod idemmet, quod ſentit, in objecta externa referat, & talia nonnunquam objecta extra animam eſſe judicet, qualia ab ipſa utcumque percipiuntur. Circa primum infidelis nunquam eſſe, aut falli poteſt anima. Quod ſi circa ſecundum non raro fallimur; id præjudiciorum, & præcipitantiæ, hoc eſt, voluntatis vitium eſt, neque ſenſus, hoc eſt, mentis infidelitatem probat. Quod de nervorum, aut ſpirituum animalium infidelitate additur, ejuſdem farinæ eſt: hæc una eſt nervorum, ac ſpirituum animalium, quod rem præſentem attinet, provincia, ut objectorum actionem recipiant, receptam vero ob partium continuitatem ad cerebrum uſque tranſmittant: in quo duo pariter diſtinguenda, tranſmiſſio & tranſmiſſionis modus, atque varietas. In primo infidelitas nulla eſſe poteſt: ſi quod enim tranſmittitur; id acceptum prius eſſe, neceſſarium prorſus exiſtit: atque hoc modo in rerum exiſtentiæ cognitionem ope ſenſuum certo pervenimus: accepta tamen ab externis objectis in extimis nervorum partibus modificatio, poteſt multiplici de cauſſa in tranſmiſſione ipſa alterari, & alterata ad cerebrum pervenire; quod cum acciderit, objectum diverſo modo, atque ſi hujuſmodi tranſmiſſæ impreſſionis alteratio non fieret, repræſentabitur: id vero ad modum exiſtentiæ rei ſpectat: voluntatis autem munus eſſe debet, mentis ſententiam atque judicium eatenus cohibere, donec, re melius examinata, prædicta omnia ſenſuum organa recte muneri ſuo inſervire conſtet.

603. Quamplurima alia argumenta, ſeu potius fallacias, & quiſquilias pro Pyrrhoniſmo probando, omnique certitudine, atque veritatis criterio rejiciendo ex *Sexto Empyrico*, *Petro Bayle*, Domino *Huetio* in medium afferre poſſem; ſed præterquam quod in infinitum

res iret, quæ hucuſque propoſuimus, præcipua illa ſunt, in quibus aliqua difficultatis apparentia ſit: reliqua, quæ infinita fere ſunt, digna non exiſtimo, quæ ſerio proponantur, aut ſolvantur, niſi ex peculiari aliquo, atque difficili Phyſicæ, & reliquarum diſciplinarum capite petantur, quæ ad propria ſpectant loca. Uno verbo, ſi ſuperius dicta calles, & quæ de criterio veritatis jam diſſeruimus, mente, & memoria tenes; quidquid præterea a prædictis auctoribus in nos opponitur, nullo negotio ſolves.

## §. X.

### *Senſuum Criterium, ſeu regulæ Criticæ ſenſuum.*

604. De evidentia ſenſibili, atque demonſtrationibus a ſenſu, & obſervatione deductis jam ſuperius diſſeruimus: quoniam tamen ſenſus, uberrimi alioqui humanarum idearum fontes, in plures errores mentem inducere poſſunt, niſi quænam ſit eorum provincia, qui uſus, certitudo, & fines, perſpectum habeamus; quæ circa rectum ſenſuum uſum tenendæ ſunt regulæ, præſcribere oportet. Quidquid homines circa res ſenſibiles agnoſcimus, omnes artes, ſcientias, quarum objectum eſt corpus, aut corporis affectiones, & quidquid eſt in rebus ſenſibile, & materiale per ſenſus haurimus; eorumque obſervationibus innituntur quæcumque de rebus hujuſmodi aut certa, aut probabilia tenemus. Quænam tamen errorum ſeges, parallogiſmi, falſæ demonſtrationes ex præpoſtero ſenſuum uſu derivantur? Veritatem triplici modo habemus, *ratione*, *ſenſu*, *auctoritate*, triplexque eſt omnium veritatum criterium, *evidentia rationis*, *evidentia ſenſuum*, *evidentia moralis*. Satis in ſuperioribus ſingula hæc criteria, & humanarum veritatum fontes expoſuimus; quantum ad eorum naturam, comparationis modum, atque certitudinem ſpectat. Regulas inſuper tradidimus, ſecundum quas relatæ evidentiæ inter ſe comparari, aliaque aliis præferri debeat: ſatis etiam, quæ explicatu opus erant, diſputavimus, ut veram ab apparenti evidentia diſtinguéremus. Duo igitur, quæ ſuperſunt, ſenſum, & au-

ctori-

ſtoritatem, propriaſque utriuſque regulas ſecundum Criticæ leges proſequamur.

### Regula I.

607. *Anima per ſenſus (de conſcientia impræſentiarum non loquimur), neque ſeipſam, neque res quaſcumque alias ſpirituales, aut per veram materialem actionem in corpus non agentes, percipit.*

Hujuſmodi objecta, ſpiritus v. g., theoremata puræ matheſeos, metaphyſica, & alia ejuſdem naturæ ſolo intellectu, ſeu pura ratione ab anima percipiuntur: illa igitur objecta obſervationibus, hoc eſt, ſenſuum teſtimonio conſtare non poſſunt.

### Regula II.

608. *Senſus objecta ſolum materialia, & externa percipit.*

Duo affirmamus, res ſcilicet tantum corporeas, & externas ſenſu percipi: primum ex priori regula, & ex ipſiuſmet cognitionis ſenſibilis modo, & analyſi conſtat. Neque enim ſentimus; niſi illa, quæ in corpus noſtrum agunt, illudque ita afficiunt, ut modificatio vel in ultimis, extimiſque corporis partibus recepta ad cerebrum uſque, & animam ope continuitatis nervorum tranſmitti poſſit; nihil autem niſi corporeum, & materiale in corpus agere hoc modo poteſt. Rem fuſe explicavimus in Pyſica Viventium, ubi totum ſenſuum mechaniſmum expoſuimus. Ad una vero objecta externa ſenſus noſtros extendi, eademmet ratione confirmatur. Tum enim aliquid ſenſus percipit, cum aliqua in corpus noſtrum actio, & mutatio in illo fit: jam vero neque in corpus noſtrum agi, neque ulla in illud mutatio induci poteſt, niſi a corpore externo: cum corpus nullum a ſe ipſo muvetur, ſe ipſum impellat, aut in ſe ipſum incurrat. Senſu quidem corpus etiam noſtrum ſentimus, ut viſu, tactu: Sed præterquam quod corpus noſtrum eſt ſentienti animæ externum, id unum efficitur, quod corporis partes aliæ in alias agant, aliæ alias afficiant, impellant, modificent, quod prædictæ regulæ non opponitur. Cum organo cuicumque actionem ad animam tranſmittenti externa ſemper ſint,

ut

ut eſſe debent, alia quæcumque vel ejuſdem corporis membra, quæ per datum organum anima ſentit. Sæpiſſime etiam affectionem, v. g. dolorem organo olim quidem inflictum ſentimus, cum nullum jam externum corpus organum ipſum afficiat: ſemper tamen verum eſt affectionem organo impreſſam, & inibi permanentem ab externo corpore fuiſſe inflictam.

In corporibus multa diſtinguuntur, præcipue vero eſſentia, exiſtentia, qualitates abſolutæ, aut relativæ: omniane hæc ſenſu attingimus?

*Regula III.*

607. *Rerum quarumcumque naturalium eſſentias ſenſu non attingimus.*

In hujuſmodi regula confirmanda nihil immorandum arbitror; cum in confeſſo ſit apud omnes, humanam cognitionem, atque ſcientiam non modo per ſenſus, ſed pura ratione acquiſitam in rerum cortice hærere, earum medullam, ſeu eſſentiam non attingere, humanamque mentem miſera ſuæmet naturæ ignorantia laborare. Ita cum de Spiritu, aut Corpore cogitamus, claras quidem earum rerum ideas in mente noſtra animadvertimus; quas tamen ab illarum eſſentia longiſſimo intervallo diſtare facile comperimus. Cum rerum naturas dico, non illud tantummodo ſimplicium particularum *eſſe* intelligo; etiam primitivarum, immo & ſecundi, tertii, pluriumque aliorum ordinum particularum figuras, magnitudinem, uno verbo, intimum quorumcumque corporum mechaniſmum ſenſu non percipimus. Certam a Deo corporum, membrorum, & organorum magnitudinem adepti, quæ ſenſibilem cum noſtra hominum magnitudine proportionem habent, & ſub ſenſus noſtros cadunt utcumque percipimus: ab eo tamen magnitudinis termino infinitæ pene ſunt rerum ſeries, ad regnum animale, vegetabile, foſſile ſpectantes, mole ſemper decreſcentes, quæ omnem noſtrum ſenſuum hebetudinem fugiunt, noſque æternum latent. Minimam inviſibilis ejuſmodi mundi partem mycroſcopio detegimus: quaſnam punctorum fere viventium ſpecies, mole ſemper minores, & minores hujuſmodi inſtrumento non obſervamus, in quorum corporibus, & me-

& membris, & magnitudine contemplandis omnis humana imaginatio deperditur?

608. Porro a minutiſſimarum, & inſenſibilium corporis particularum magnitudine, figura, motu phyſica omnia corporum phænomena, vires, effectus naſcuntur, ut per totam phyſicam demonſtravimus; quam late igitur hinc diffunditur humanæ mentis de phyſicarum rerum natura, viribus, proprietatibus ignorantia; cum eos fontes, & primitiva elementa, e quibus illa omnia derivantur, penitus ignoremus? Quot inſolita, atque ignota rerum phænomena multoties e naturæ ſinu prodire adſpicimus, quæ niſi videremus, aut a ſpectatæ fidei hominibus, aut ſcriptoribus traderentur; inter fabulas referrentur, aut miraculorum numero ponerentur? Inter innumera mendacia, quibus maxima viatorum pars patriæ tandem reſtituta auditorum aures demulcet, & coronam ad ſe ampliſſimam adducunt, vix plurima etiam interſeruntur plane mirabilia, de quibus ne quidem ideam antea habuimus, de quibus tamen dubitare ſine graviſſimorum ſcriptorum, atque humanæ fidei offenſione non poſſumus. Hinc ſatis liquet, quanam prudentia, atque ſagacitate opus ſit, non modo ut ab infinitis mendaciis, quibus hiſtoricorum, & viatorum libri ſcatent, nobis caveamus; verum etiam ne, ob id unum, quod rem non comprehendimus, mirumque exiſtimamus, vel falſi condemnemus, vel inter miracula recenſeamus. Mirari ſatis non poteſt ſtupidam hominum, & piam, ut dicitur, atque devotam ignorantiam, qui philoſophica mente Chriſtianas provincias, & nationes perluſtrans, appenſa ubique vota, tanquam patratorum miraculorum teſtimonia intuetur, innumeraque a populo prædicari miracula audit, quæ vel fabuloſa ſunt, vel naturalium virium, atque cauſſarum effectus exiſtunt.

## *Regula IV.*

609. *Proprium ſenſuum objectum eſt exiſtentia rerum materialium, ſeu hæc illud eſt, cujus judices apud nos ſunt ſenſus.*

Propria hæc eſt animæ per ſenſuum organa percipientis provincia. Si, quæ in Phyſica Viventium diximus, attente legas, de regulæ veritate facile conve-

venies: quàm alioquin omnium hominum experientia, atque intimus ſenſus demonſtrant. Corpora exterius ſolummodo ſeſe nobis produnt, atque ſui in nobis ideam & ſenſum excitant, quatenus phyſica actione per ſeſe, aut mediis aliquot particulis, aut vibrationibus in noſtri corporis organa agunt, illa afficiunt, harumque modificationum ope cerebrum, & animam excitant, illique ſeſe exhibent. Hæc una ratio, atque mechaniſmus eſt, quo Corpora quæcumque nobis innoteſcunt: nullo alio modo per oculos, aures, perque aliorum ſenſuum organa anima noſtra externarum rerum cognitionem acquirit: ut late probavimus, cum de ſingulis ſenſibus, atque humani Corporis anatomia diſputavimus. Quandoquidem igitur hac una ratione externorum Corporum ideas comparamus; cum denique nihil poſſit in nos phyſice agere, quin phyſice in rebus exiſtat; ejuſmodique veritas naturali lumine innoteſcat; a primo ad ultimum patet, rerum materialium exiſtentiam per ſenſus tantummodo innoteſcere.

610. Plurima hic animadvertere oporteret ad ſenſuum fallacias ſpectantia, quæ commodius exponentur, cum de methodo dubitandi agemus: interim unum aut alterum breviſſime adnotare ſufficiat. 1. Quantumvis rerum materialium exiſtentia per ſolos ſenſus innoteſcat; longiſſime a vero abluderet, qui corpora omnia exiſtentia per ſenſus a nobis percipi poſſe exiſtimaret. Senſus homini dònavit Deus, non ut proprium, & intimum rerum eſſe cognoſceret, neque etiam ut omnium corporum cognitionem compararet; ſed ad ſuimet conſervationem, illaque potiſſimum percipiendum, a quibus mali aliquid, aut boni ad vitam, & conſervationem noſtram ſpectans provenire poſſet. Præter hæc illa ſolum ſenſu attingimus, quorum moles, vires, actio ſenſibilem cum humano Corpore, ejuſque organis proportionem habent. Animæ enim ſenſus objectorum actionem ſupponit, quæ per totam nervorum longitudinem ad cerebrum tranſmittatur, quin penitus langueſcat, hebetetur, atque extinguatur; priuſquam ad animæ uſque ſedem transfundatur: ad hæc autem ſenſibilis quædam proportio requiritur. Ex iis duobus capitibus infinita pene ſunt rerum corporearum genera, in hac rerum univerſitate exiſtentia, & nos undequaque circum-

cum-

cumdantia, quæ a nobis nullo modo percipiuntur. Primo enim ob magnam ſenſuum hebetudinem, & indicatum modo proportionis defectum, minutiſſima quæque objecta non ſentimus. Deinde quanta, & qualia rerum arcana, proprietates, phænomena perciperemus; ſi aliis inſtrueremur ſenſibus? Quanta in materiali hoc ſyſtemate vident, ſeu percipiunt ſpiritus nobis prorſus ignota?

611. 2. Quas habemus de Corporum exiſtentia ideas, atque perceptiones, eas omnes ſenſu comparamus, non tamen omnia, quæ ſenſuum ope in corporibus deprehendimus, atque ad ea referimus, & extra nos eſſe exiſtimamus, reapſe in corporibus exiſtunt: eſt dicere: quidquid corporeum in rebus exiſtit, & a nobis cognoſcitur, per ſenſus quidem percipitur: non tamen viciſſim, quidquid anima noſtra per ſenſuum organa in objectis ſentit, & ad ea refert, extra animam in ipſiſmet objectis exiſtit. Hæc animadverſio illas omnes corporum qualitates ſpectat, quæ ſecundæ nuncupantur, quales ſunt colores, lux, ſonus, dolor, color, frigus, & quamplurima alia ejuſdem rationis: eas enim omnes ad objecta referimus, & extra animam noſtram exiſtere arbitramur; cum quidquid hiſce in rebus apparet, ſit purus animæ ſenſus, totum intra animam comprehendatur: nihil in externis objectis eſt illis animæ repræſentationibus ſimile, ut fuſe in loco probamus, neque ab ullo jam phyſico in dubium vertitur. Quæ autem inter aeris tremorem, atque ſonum, ſeu ſuaviſſimam harmoniam, inter materiæ ictus in retina, atque colorum ſenſus, & apparentiam ſimilitudo, aut analogia intercedit? Id unum ex hujuſmodi qualitatum perceptione circa veram objecti exiſtentiam inferre poteſt anima, aliquid ſcilicet in corporibus eſſe, cujus actione ad corporis noſtri organa appellente, & ad animam uſque tranſmiſſa, illæ in nobis excitentur & eliciantur repræſentationes, & ſenſus, quos in objecta externa relatos, eorum qualitates nuncupamus. Corporum igitur exiſtentia, figura, motus, extenſio, ſoliditas, & ſimiles aliæ qualitates ſenſu percipiuntur, & in rebus eſſe vere exiſtimantur; circa aliarum qualitatum exiſtentiam extra animam ſolo ſenſu non recte judicamus.

612.

612. Atque hinc patet phyſicam omnem ſcientiam, quantulumcumque illud ſit hominibus notum, omneſque etiam artes, cum liberales, tum mechanicas propriam eſſe ſenſuum provinciam. Quidquid in Aſtronomia, reliquiſque mixtæ Matheſeos partibus; in Muſica, Sculptura, Agricultura, ceteriſque artibus agnovimus, ſenſibus, atque obſervationibus debemus. Earum omnium fundamenta, quibus reliqua innituntur, ſunt phyſica experimenta ſenſuum miniſterio inſtituta. Iis deficientibus, reliquæ etiam earumdem artium, & ſcientiarum veritates corruerent. Tentando ſemper, experiendo, obſervando phyſicam diſcimus, docemus, promovemus. Neque tamen hæc omnia ita ſenſibus tribuimus, ut rationem excludamus: nullam inter ſe oppoſitionem habent ſenſus, & ratio: omnia phyſica fundamenta ad ſenſum ſpectant: veritates a fundamentis deducit ratio, confirmat iterum ſenſus.

613. Ex eadem etiam regula, & ex aliis, quæ hactenus diximus, illud præterea conſequitur, inter ſenſuum perceptiones magnopere diſtinguendum eſſe; neque rem illico in rebus exiſtere aſſerendum, quod ipſam ſentiamus. Inter ſenſus & ſenſus, ideas, & ideas latum intercedit diſcrimen, quod qui ignorant, in quamplurimos errores ex claris ſenſuum perceptionibus ducuntur; ignorant autem non modo hominum vulgus, ſed ii etiam, qui phyſicam aut nunquam, aut leviter tantum didicerunt. Satis igitur non eſt rem obſervaſſe, aut expertum eſſe affirmare, ut ſua experimento fides conſtet: plura ſunt capita ex quibus obſervationum veritas, fides, & exactitudo pendent, quæ ſi deſiderentur, ipſæmet ſenſuum perceptiones pauci pendendæ ſunt, aut de iis ſaltem dubitandum. Et horum quidem aliqua ex parte ipſius rei obſervatæ, alia ex parte obſervatoris; quæ ſequentibus regulis ſingillatim proponentur.

### *Regula V.*

614. *Ex parte obſervatoris rem obſervatione, aut experimento ediſcentis, aut probantis requiritur bona fides, & ſincerus veritatis amor.*

Iis deficientibus, primum humanæ fidei, & ſocietatis fundamentum deſideratur: quo ſi quis deſtituitur,

tur, ſuæque nihilominus experimenta aliis obtrudit, fucum ille ſibi, aliiſque facit, & tamquam humanæ fidei, atque ſocietatis falſarius exſibilandus eſt.

## *Regula VI.*

615. *Maxime etiam opus eſt, Obſervatorem ab omnibus præjudiciis liberum eſſe, nulliuſque ſyſtematis, aut opinionis confirmandæ gratia obſervationes, & experimenta inſtituere: omne partium ſtudium, quaſcumque in animo præventiones, ſeu præjudicata deponat; ſi & veritatem obſervando invenire, & fidem apud alios facere amat.*

Hujus regulæ veritas & ex hactenus dictis deſcendit, atque triſti experimento quotidie probatur. Qui partium ſtudiis, & præjudiciis experimenta aggreditur, præjudicatam ſententiam, quam veram eſſe amat, ante oculos fere ſemper habet, eoque collineant inſtituta a ſe experimenta. Quidquid in iis apparet præjudicatum ſyſtema ſpecie confirmans, aut cum illo utcumque connexum; id magna aviditate animadvertitur, ut argumentum novum producitur, quin ulterius in rei ejuſdem indagatione progrediatur, & vera obſervati phænomeni cauſſa accuratius inveſtigetur. Cum præjudicatam ſcilicet opinionem amas, & præter argumentorum meritum veram eſſe deſideras; eo jam inflexus eſt animus, ſublatum eſt a mente, & animo æquilibrium, & purus, ſinceruſque veritatis amor: altas in cerebro radices egit præjudicata ſententia, quæ menti ſæpiſſime occurrens ſuimet ſpeciem imaginationi reddit familiarem: unde fit, ut ſecundum eam, quæ obſervando, & experiendo deprehendimus, fere ſemper aptentur. Ad eum modum, quo menti ſemper obverſatur, & in medium paſſim a nobis producitur, quod nos aut vehementer angit, aut ſuaviter allicit, atque delectat.

616. Qui Electricitatem naturalem, argumentum huic noſtro ſæculo proprium, atque celebre, per duplicem materiæ torrentem contraria directione ſibi mutuo occurrentem explicabant, eique ſententiæ mordicus adhærebant, in ipſiſmet *Franklini* experimentis, quibus oppoſitum evincitur, præjudicatæ opinionis probationes videre exiſtimabant: quantumvis ex iis Electricitatis theoria ab omnibus jam probata, lu-

cu-

culentiſſime confirmetur, oppoſitumque duplicis materiæ torrentis ſyſtema penitus evertatur. Dum purus Carteſianiſmus in Scholis vigebat, Carteſiani ipſi experimentis operam navantes, homines aliunde & ingenioſi, & eruditi, ubique fere *materiam ſubtilem*, *ſecundum Elementum*, *plenum*, & alia ſimilia Carteſianiſmi fundamenta ab iis magnopere probata, deprehendebant. Contra vero Nevvtonianis poſt Carteſium in ſcænam productis, Carteſianiſmo penitus infenſis, & oppoſita omnia principia probantibus, nihil magis ſollemne eſt, quam in notiſſimis naturæ effectibus, quos illi diligentiſſime examinant, *attractionem*, *vacuum ſenſibile*, & alia plurima doctrinæ capita Carteſio contraria animadvertere. Similia inter Chymicos, potiſſimum vero in Alchymiſtis philoſophici lapidis, aurique arte efficiendi amore, & ſpe infatuatis, & inter alios quarumcumque ſcientiarum, & artium cultores offendimus. Quæ interim fides eorum hominum ſenſibus; ſenſuumque teſtimonio ab aliis eſt adhibenda, qui unam quærunt veritatem; undecumque illa tandem fulgeat, & cujuſcumque auctoris nomine producatur? Omnia ſtudioſe examinanda, quæ illi præjudicii probandi cauſſa protulerunt. Felici hujus ætatis, atque generationis ſorte factum eſt, ut ſyſtematica philoſophia ſenſim langueſcat, pluresque, & plures philoſophantes, jugo excuſſo, & in nativam cogitandi libertatem aſſerti, veritatem unice ament, Eclecticam phyſicam colant, uniuſque inveniendæ veritatis amore experimenta inſtituant. Faxit Deus, ut ſaniſſima hæc conſilii ratio ſemper teneat; neque ſyſtematica phyſica homines iterum ad partium ſtudia, inutiles contentiones, & ignorantiam reducat.

## *Regula VII.*

617. *Præter ſincerum veritatis amorem, atque animum a præjudiciis, partiumque ſtudiis liberum, ut prudens ſit ſenſuum uſus, & eorum tandem teſtimonio acquieſcamus, requiritur etiam in obſervatore doctrina, hoc eſt, ut rem experimento, ſenſuumque obſervationibus probandam calleat, ſitque in hujuſmodi argumento verſatus.*

Plurima in experimentis occurrunt ſpeciatim notanda, quorum pars ad rem ipſam ſpectat, pars in ex-

experimentum incidit, & illius occaſione accidit: quæ niſi recte diſtinguantur, incerta pro certis, extrinſeca pro intrinſecis uſurpabuntur. Ut autem diſtinguantur; ab homine iis in rebus parum verſato tractari non debent. Exempla rem illuſtrabunt. Veteres, cum aquam per evacuatum cylindrum aſcendere animadvertiſſent, *vacui horrorem* hujuſmodi aſcenſus cauſſam exiſtere concludebant, quin prius ad rerum circumſtantias, ad experimenti ipſius adjuncta, & ad mille alia hiſce in rebus notanda animum adverterent, neque phyſica inſtrumenta tractare noſſent. Si experimentalem phyſicam callerent, atque experimentum diverſis tubis, locis, temporibus, altitudinibus inſtituerent; facile invenirent, non vacuum a natura ſtudioſe evitari, ſed aquam in vaſe ſtagnantem a ſuperincumbentis aeris pondere intra tubum detrudi, donec ad eam altitudinem aſcenderet, in qua ſecundum Hydroſtaticæ leges cum gravi aere æquilibrium haberet. Da hominem rerum aſtronomicarum penitus rudem Eclipſes, ſtellarum aberrationes, & alia ſimilia obſervare; quæ ejus hominis obſervationibus adhibenda eſt fides?

618. Familiaria in omni fere natione exempla habemus: ſi vulgus audiamus; ſtrigibus, malis ſpiritibus, nocturnis lemuribus, atque phantaſmatibus domus paſſim infeſtantur, ſæpe ab illis cavendum, multaque illi nobis inferunt mala: quiſnam etiam ubicumque terrarum ruſticanus, ovium paſtor, hortulanus, aut alius quicumque vel infimæ plebis homo eſt, a quo ſæpe non audias, multa ſe, animantia reliqua, plantas a Luna pati incommoda? Eorum interim obſervatorum experimentis, atque teſtimonio ſtandum eſſe arbitrabimur? Anatomicum theatrum adeat aliquis Anatomiæ, & rerum medicarum ignarus, ibique plurimas obſervet corporis humani ſectiones, quas poſtea aut in medium confabulando producat, aut ſcripto etiam tradat. Qui in hiſce ſtudiis vel leviter fuerit initiatus; nullo negotio perſpiciet, hominis ignorantiæ facillime hac in re imponi potuiſſe; cujus ſenſus parum in re delicatiſſima verſati venas, arterias, nervos, muſculos, humores, aliaſque humani corporis partes ſubtiliſſimas non ſatis inter ſe diſtinguere valeant: cum homines eo in argumento bene docti ſæpe hallucinentur.

619. Luculentius adhuc regulæ veritas viſitur, cum ab experimentis effectus alicujus cauſſam ſtabilire contendimus. Plurimas in iis circumſtantias, corpora, cauſſas notare, multipliciter inter ſe combinare, modoque unam, ſtatim aliam tollere, & immutare oportet; ut comperire poſſimus, quænam tandem ſint, quibus ſublatis, perinde nihilominus experimentum procedat, aut male potius vertat: quænam in rem influere, quænam caſu ſolummodo adjungi dignoſcantur. Qui autem hæc omnia notari, atque peragi ab illo poſſunt, qui eam, quam tractat, ſcientiam, corpora, & inſtrumenta non penitus agnoſcit, ut eorum viribus, atque proprietatibus rite perſpectis, cui tandem effectum referre oporteat, innoteſcat? In experimentis chymicis, ut corpus aliquod diſſolvatur, ſpiritus extrahatur, aliæque operationes peragantur ad rem neceſſariæ; non modo plura inſtrumenta adhibenda ſunt, ſed ignis potiſſimum, & menſtrua: quanta autem in igne, menſtruis, circumſtante aere ſunt corpora, diverſæque materiæ, & particularum combinationes, quibus effectus experimento obtentus tribui poſſit? Solvit ex Ulyſſipone in Braſiliam navis, acum nauticam quotidie, omnibuſque meridianis a directione polari variantem vectores paſſim, una & periti nautæ obſervent, atque ex obſervationibus quiſque ſuis declinationis variationes in tabulis notent, & cauſſas etiam rimentur. Vectores quibus omnia harum rerum, obſervationum, & rei magneticæ elementa, directio nimirum ad polos, declinatio, anguli, meridiani, declinationum inconſtantia, & alia hujuſmodi ſunt penitus ignota, nihil lectu, atque fide dignum ex ſuo notabunt; dum interim prudens nauclerus, nauticis hiſce cognitionibus inſtructus nihil aut ad rem pertinens omittet, aut a re alienum notabit. Qui varium gravitatis ejuſdem corporis diſcrimen in diverſis a polo diſtantiis, & altitudinibus rite obſervare velit, & obſervando, non modo rei ipſius veritatem, ſed cauſſam etiam invenire ſtudeat; niſi ſit in rebus phyſicis, geographicis, immo & geometricis inſtructus, nihil exactum proferet. Neque enim ſcire ſatis eſt, in quibus latitudinis gradibus, quanam a maris ſuperficie elevatione experimentum fiat, quo majori calore magis rareſcant, levioraque fiant corpora; ſed præter alia id in pri-

in primis exploratum habere oportet, quænam proportio inter frigoris, caloriſque gradus in zona torrida, temperata, frigida tempore obſervationis exiſtat, quanam proportione dato caloris gradu corpus experimento adhibitum rareſcat, leviuſque fiat, quænam etiam proportio exiſtat inter raritatis gradus in aere, & pendulo ad datum caloris gradum. Hæc ſcilicet omnia, & plurima alia ritè ab eo intelligi opus eſt, qui experimentum merito probandum inſtituere velit.

620. Hæc tamen non ita accipi velim, quaſi ad omnes phyſicas obſervationes, & ſenſuum fidem par ſemper in obſervatore diligentia, ingenium, & rerum cognitio requirantur. Sunt res adeo ſimplices, obſervatu, & captu faciles, ut ad ea ſenſibus rite percipiendum, ſatis ſit, ſenſus habere. Ut corpora exiſtere, ſpatium, extenſionem, tempus eſſe ſentiamus; aliud opus non eſt, quam animam, & ſenſus ad propria eorum munera obeundum expeditos habere. Ejuſdem rationis ſunt omnia illa facta, quæ per ſeſe in ſenſus incurrunt, eoſque ſuomet lumine ita afficiunt, ut & a quovis homine facillime, nulloque ſtudio percipiantur, & ſuimet ideam alte in animo, aut cerebro imprimere poſſint. Amicum me hodie vidiſſe, ſalutaſſe, cum eo confabulaſſe, & infinita alia ejuſdem farinæ ſenſum tantummodo, atque memoriam requirunt. Regula igitur de iis experimentis, & obſervationibus intelligitur, quæ ad artium, & ſcientiarum fundamenta, progreſſum, perfectionem, ad rerum cauſſas indagandum inſtituuntur.

621. Hinc igitur ſatis liquet, quantum in obſervatore non modo ingenii, dexteritatis, doctrinæ, ſinceritatis, atque erga veritatem amoris requiratur, verum accurata etiam inſtrumenta opus eſſe ad delicatiora experimenta peragendum: quibus ſcilicet rite perficiendis pares eſſe non poſſunt inermes hominum ſenſus, niſi congruis inſtrumentis eorum hebetudo juvetur. Aſtronomicis teleſcopiis totam Aſtronomiam debemus: citra mycroſcopia vaſtiſſimus minutiſſimorum viventium, & rerum aliarum mundus antea inviſibilis nos æternum lateret. Idem etiam de omnibus aliis artibus circa corpus phyſicum verſantibus dicendum. Atque maximum hæc caput exiſtunt, ex quo omnia veterum experimenta phyſica aut penitus

rejicimus, aut niſi ad incudem revocata non probamus; illa, inquam, experimenta, ad quæ peragendum inermis noſtrorum ſenſuum hebetudo ſatis non eſſe deprehenditur. Quantam enim inſtrumentorum ſupellectilem ad rem opus eſſe, uſu & periculo noſtro comperimus; quæ antiquis temporibus ante novam ſcientiarum, & artium inſtaurationem deſiderabantur?

622. Obſervatoris partium etiam eſt, atque ad ejus ſinceritatem commendandam, & fidem apud lectores faciendam neceſſarium, non modo experimentum exactiſſime referre, experimenti circumſtantias, & effectus ſcrupuloſe adnotare, verum etiam inſtrumenta ipſa, quibus res fuit peracta, deſcribere; qua ſint materia conſtructa, quonam loco, tempore, loci, & temporis ſtatu, atque circumſtantiis, mutationibus, & alia omnia hujuſmodi exponere, quæ aut experimentum turbare, aut juvare poſſunt. Id tamen ſecundum experimenti, aut obſervatoris naturam, & ſcopum præſtari debet. Sunt enim res & omnibus obviæ, & obſervatu faciles, quæ delicata inſtrumenta, aut ſcrupuloſam circumſtantiarum relationem nequaquam requirunt: ſunt quæ omni tempore, loco, corporibus accidunt; nullaque multoties inſtrumenta ad rei explorationem requiruntur: in his igitur referendis ſcrupuloſa illa obſervatoris attentio alias neceſſaria, citra veritatis periculum prætermitti poteſt.

## *Regula VIII.*

623. *Experimenta, & obſervationes peculiares in aliqua Corporum ſpecie, in uno loco, tempore, circumſtantiis facta argumentum eſſe non poſſunt, ut idemmet effectus, aut phænomenon ad alia corpora, loca, tempora, circumſtantias extendantur: regulæ igitur eſſe non poſſunt ad generalem aliquam phænomeni cauſſam generatim ſtabiliendam.*

Quod hic ſtatuimus, philoſophandi regulis in prima Phyſicæ generalis lectione traditis conſonat, ratione, atque exemplis quotidianis confirmatur. Singulæ corporum ſpecies ſuas habent proprietates, atque peculiares vires; neque niſi in generalibus corporum attributis, communibuſque legibus conveniunt. Præterea

terea in una eademque corporum ſpecie effectus, atque phænomena phyſica multis de capitibus variantur, mutatiſque loco, tempore, aliiſque circumſtantiis in contraria etiam multoties vertuntur. Qui humanam ſpeciem in mediterraneis Africæ regionibus degentem tantum cognoſceret; cachinnis exciperet, ſi quid de humanis animantibus in Europa albis, in America ſubrubeis, multiplicique alibi alio colore præditis audiret. Id etiam in omnibus aliis animantibus, immo & in reliquis corporibus intra unam eamdemque ſpeciem accidit. Diverſa climata, tempeſtates, & temperies regionum notabilem in corpora diverſitatem inducunt; ut ii norunt, qui geographiam, aut naturalem hiſtoriam non ignorant. Leones & Serpentes, qui per totam fere Africam & magnitudine & ferocitate incutiunt terrorem, ſunt in Ægypto, dulciſſimo ſcilicet climate, & regione, ſiqua alia in telluris globo eſt, amœniſſima, manſuetiori indole præditi. Fructus, in aliqua globi parte, & climate venenum, ad aliud clima tranſlati innoxie manducantur; manſueſcunt, & ſuaviſſimi fiunt, qui alibi præ acrimonia, & injucunditate uſui eſſe non poterant.

624. Diſtinguendum igitur inter illa corporum attributa, quæ neque contrarium habere, neque peculiari tantum ſpeciei propria eſſe deprehenduntur, ac proinde ex communi corporis ratione, aut lege deſcendere videntur, & illa alia in quibus oppoſita omnia exiſtunt. Prima poſt longum maturumque examen ad omnia corpora extendantur: alia omnia ſuperiori regula comprehenduntur: cui quidem in ſpeciem opponi videtur illa philoſophandi regula; *Effectus naturales ejuſdem generis eaſdem habent cauſſas.* Utraque tamen regula eſt vera, neque eumdem habet ſenſum. Prior de cauſſa remota, & ut dicitur, generica: ſecunda de propria, & proxima intelligitur. Exemplo res viſitur: duo homines eodemmet loco, & tempore calore nimium æſtuant; unus a ſole meridiano æſtivo, alius ab igne noſtro terreſtri: uterque effectus ejuſdem eſt generis, & eamdem habet cauſſam, nempe calorem, aut ignem externum, in quo & ſol, & flamma tamquam in genere conveniunt: ſtrictius tamen, & proprie loquendo unam, eamdemque utriuſque effectus cauſſam proximam non ha-

habet; niſi quis contenderet, ignem apud nos accenſum, hoc eſt, lignum inflammatum ejuſdem eſſe naturæ cum ſole. Uno verbo, motus inteſtinus ſubtilium particularum principium illud eſt, unde aut ad ignem vulgarem adſtans, aut meridianis æſtivi ſolis radiis percuſſus æſtuaris: qui quidem motus, & in utroque corpore pariter exiſtit, & eumdem effectum utrobique producit: interim tamen neque ignis vulgaris cum ſolari materia confundi poteſt, neque una cauſſa loco alterius uſurpari.

### *Regula IX.*

625. *Ab experimentis, & obſervationibus illæ tantum ſtatuendæ ſunt cauſſæ, quæ proxime ab illis conſequuntur: eoque modo, quod certitudinem, probabilitatem, conjecturas, cauſſæque definitionem ſpectat, agendum eſt, quem experimenta ipſa demonſtrant.*

Cum experimenta inſtituimus, rerum cauſſas, & effectus potiſſimum quærimus: paſſim vero accidit, ut effectum quidem videamus certum, de cauſſa plurimum dubitemus: quænam ſcilicet illa ſit, una eademque ſemper, an potius multiplex, atque diverſa. Effectuum etiam cauſſam multoties aſſignamus, aut inventam exiſtimamus; aliquando tamen certitudine, probabilitatibus, atque conjecturis ſæpiſſime ducimur. Omnia hæc caute, & ſedulo diſtinguenda, ut ab experimento id tantum inferamus, quod ab ipſo deduci merito poteſt. Mille experimenta quotidie facimus, effectus ſunt exploratiſſimi: de cauſſa tamen nihil ſtatuere, niſi conjectando, poſſumus; propterea quod aliud experimenta non permittant. Effectus gravitatis aeris conſtantes ſemper fuerunt, atque ab omnibus paſſim obſervati, & probati: circa veram tamen eorum cauſſam errarunt omnes veteres, in noſtram hanc legem peccando. Neque enim obſervationes horrorem aliquem vacui in natura indicabant; neque pro hujuſmodi horrore in cauſſarum numerum referendo erat aliquid pronuntiandum, quo ad reliqua omnia, unde res derivari poterat, attente perpenderentur. Nihil hujuſmodi fuit ab illis peractum: præjudicio potius contra omnes criticæ regulas horrori vacui res fuit adſcripta. Serio tandem de vete-

rum

rum ſententia dubitarunt recentiores, depoſitis præjudiciis rem omnem retractarunt, exploratiſque omnibus horror vacui eliminatus, in cujus locum vera cauſſa, aeris gravitas admiſſa fuit.

626. Contra hanc regulam peccant, 1. qui ſyſtemati addicti non tam veritatem, quam ſyſtema in experimentis invenire ſtudent, & præjudicatas opiniones ubique fere imaginando deprehendunt. Qui attractionem univerſalem omnium corporum tenent, eamque cæleſtium motuum cauſſam ſtatuunt, nihil fere aliud per totam phyſicam crepant, quam attractionem, cui omnia fere naturæ phænomena referunt. Si eos homines audiamus, motus quicumque circularis, aut in alia quacumque curva eſt virium attrahentium indubius effectus. Motum curvilineum in duos ſimplices reſolvunt; quorum unus vim attrahentem, alius repellentem exprimit: ubicumque igitur experimenta eos effectus demonſtrent, eam illico rei cauſſam indicant. Alii tamen philoſophi, curvilinei motus reſolutione admiſſa, nullum illic virium attrahentium veſtigium aſpiciunt. 2. Peccant etiam, qui phyſicam ignorant, neque ſatis animadvertunt, quam implexum, arduum, atque reconditum ſit naturalium cauſſarum vires, indolem, & actiones diſtinguere, evolvere, & inter mille circumſtantias rem totam implicantes enodare. In quot olim opiniones, & errores circa Nili originem illiuſque inundationum periodicarum cauſſam non abierunt antiqui, ob Æthiopici Cæli, & climatis, & geographicarum rerum ignorantiam? Tentatur ſæpe experimentum, ad quod plura interveniunt corpora, & circumſtantiæ: v. g. experimento tuborum capillarium in aperto aere, unoque, vel altero liquore, & tubo adhibitis, notum obſervatur phænomenon: ea in re diſtinguere eſt circumſtantem aerem, tuborum materiam, diverſorum liquorum naturam, ut alias eorumdem corporum, locique circumſtantias prætermittam. Inter naturalium rerum, & experimentalis phyſicæ ignaros erunt, qui obſervatum effectum ambienti aeri tribuant, tuborum materiæ alii: effectumque fore ſemper eumdem afferere non dubitabunt, quicumque tandem adhibeantur tubi, & liquores. Interim philoſophus harum rerum prudens, & diffidens pedetentim ſemper procedit, omneſque experimenti circumſtantias,

tias, tuborum formam, & materiam mutando, alios, & alios liquores adhibendo, rem in aperto aere, & intra vacuum deinceps peragendo, hujuſmodi rerum analyſi facile invenit, 1. ambientem aerem obſervati phænomeni cauſſam non eſſe, cum res pariter in vacuo procedat: 2. eadem experimenta in diverſis liquoribus, & tubis inſtituit, aliaſque ſimiliter totius rei circumſtantias mutando expendit: atque ea ſolummodo agendi ratione, ſi veram, & unicam effectus cauſſam non invenit, quod ſæpe humanæ conditionis non eſt, falſas ſaltem rejicit.

## §. XI.

### *Regulæ criticæ Fidei, ſeu auctoritatis humanæ.*

627. Humana fides, atque auctoritas aliud eſt, atque potiſſimum noſtratum cognitionum fundamentum; ut jam ſuperius notavimus: ſi ab hominis cujuſcumque mente, quæ ille ſola hominum fide, audiendo, aut legendo comparavit, tolleret Deus, aut caſu aliquo ea omnia obliterarentur; ad nihilum fere redigeretur ſuperſtes in mente eruditio, atque doctrina. Quidquid homines ediſcimus, a natura, a Deo, ab hominibus edocemur: primo quidem modo nos docet ratio, atque ſenſus, quorum doctrinæ naturam, regulas, & criterium jam tradidimus, & utrumque ad ſcientiam reducitur: duplex alia docendi, diſcendique ratio ſola fide peragitur, eamque conſtituit. Fides itaque ſecundum auctorem docentem, rem aſſertam, & aſſertionis modum, atque certitudinem, alia eſt divina, humana vero altera. In priori quidem illa omnia exiſtunt ſumma; in poſteriori humanam imbecillitatem ſapiunt omnia.

628. In fide generatim accepta, prout & Divinam, & humanam comprehendit, diſtingui debent *auctor*, *certitudo*, *adhæſio*, *materia*. Circa prima tria capita maxime inter ſe diſtant, & diſtinguuntur Divina, atque humana fides: in prima enim auctor eſt Deus, ſumma veritas, certitudo maxima, adhæſio firmiſſima: in humana vero auctores ſunt homines, qui & falli, & fallere facillime poſſunt, & ſæpiſſimæ ſolent; certitudo aut nulla, aut tantum moralis; ad-

hæſio certitudini, auctorumque veracitati reſpondens, hoc eſt, admodum infirma. Circa materiam aſſertam utraque fides convenit, aut convenire poſſunt, dummodo veritas tantummodo dicatur: quæ enim veritates a Deo dicuntur, poſſunt & nobis humano teſtimonio conſtare, & viciſſim: uſus tamen invaluit, ut illud diceremus propriam, atque peculiarem Divinæ fidei materiam, & objectum, quod neque ſenſus, neque humana ratio comprehendere poſſunt, ſolique proinde revelantis Dei auctoritati innititur.

629. In utraque etiam fide mentis adhæſio dicentis auctoritati reſpondet: hæc una eſt totum fundamentum, in quod tandem illa reſolvitur: Auctoritas eſt in ratione ſcientiæ, & probitatis, quibus auctor prædıtus eſſe debet, & eſſe exiſtimatur: in hoc enim diſtinguitur firmitas adhæſionis a certitudine actus; quod hæc poſtrema probitatem, atque ſcientiam aſſerentis veram ſequatur, prior autem exiſtimatam. Peculiares Divinæ regulas ulterius proſequi, logici operis non eſt, & Theologis relinquimus: contra vero cum omnis fere humana ſcientia, & doctrina humanæ fidei innitatur; logici ſcriptoris eſt, præcipuum hoc caput in totius vitæ decurſu neceſſarium fuſius exponere.

630. Ut recte mentem noſtram in veritate quærenda dirigamus, neque ab hominum auctoritate nobis imponi patiamur; canones aliquot ſtatuere oportet, quibus probe dignoſcamus, quantum humanæ auctoritati dandum ſit. In humana fide tria diſtingui poſſunt capita, ſecundum quæ criticæ regulas tradere debeamus, *auctorem*, *materiam*, *aſſerendi modum*, & circumſtantias, quorum ſingula ſeorſim expendamus.

631. Quod materiam ſpectat, humanæ fidei objectum, quod ſolo hominum teſtimonio, atque relatione innixum, ſuaderi nihilominus poſſit, atque credi debeat, naturale ſit oportet, aut ſaltem ab humano intellectu comprehendi poſſit: quæ enim ſupra rationem exiſtunt, divina tantum fide credenda ſunt. Quod quidem facile perſuadebimur, ſi duo hæc animadvertamus: quæ ſupra rationem ſunt, & a nobis comprehenſibilia non exiſtunt, v. g. myſteria religionis chriſtianæ, omnem humanam intelligentiam ita ſuperare, ut mentis noſtræ acies ad reconditiſſimas

mas illas veritates intelligendas impar omnino ſit, cæca, atque talpa haberi debeat: iis itaque intelligendis, nobiſque, aut aliis tradendis parvuli ſumus, & mentis inopes: & hoc primum. De iis vero, quæ neſcimus, teſtimonium ferre non poſſumus, ut ſola noſtra aſſertio fidem apud alios faciat: jam vero quæ ſupra rationem ſunt, a nobis plane neſciuntur, quamdiu ſola naturali ratione utimur. Et hinc generalis hæc regula deducitur, quæ auctoritatem omnem comprehendit; caſuſque innumeros in humanæ vitæ decurſu paſſim occurrentes reſolvit.

### *Regula I.*

632. *Suppoſita etiam aſſerentis probitate, ut auctoritas dicentis ad faciendam fidem apta haberi debeat; eo major debet eſſe in aſſerente intelligentia, quo res aſſerta magis fuerit aut ob difficultatem, aut ob ſublimitatem ad credendum difficilis.*

Etenim ſuppoſita aſſertoris probitate, qua omnem fallaciæ voluntatem excludit, erit aſſerentis teſtimonii pondus in ratione ſcientiæ, qua auctor rei poſſibilitatem, difficultatem, cauſſam, & exiſtendi modum agnoſcit. Qui rei difficultatis plane conſcius, ejuſque naturam non ignorans, neque ſe ipſum, neque alios fallere amat, & tamen rem aperte aſſerit; is proculdubio dignior longe eſt, cui fidem præſtemus, quam ii eſſent, qui probitate aliunde præditi, rem a ſe ipſis aſſertam non plane intelligunt, & quam ardua obſcura, ſupraque rationem ſit, non agnoſcunt. Regulæ veritatem communis omnium hominum uſus quotidie confirmat. Inter illa, quæ humanæ fidei innituntur, hominesque alii alios docent, infinita fere dicuntur vulgaribus, notiſſimiſque naturæ legibus, & naturali rerum ordini, & viciſſitudini convenientia: qualia ſunt communia phyſicorum corporum phænomena ubique locorum conſtanter obſervata, peculiares aliquorum proprietates, & reliqua naturalium rerum viciſſitudo. Alia ſunt magis quidem peculiaria, & rara, atque paucorum tantummodo corporum, aut locorum propria, quæ tamen aut ſecundum notas naturæ leges fieri, aut naturalium cauſſarum vires excedere non appareat. Alia eſt rerum eſſe-

effectuumque claſſis, quam, cum ſtatutis naturæ legibus contrariam eſſe conſtes, ſupernaturales cauſſæ effectus dicimus, & miracula appellamus: quæ extra naturæ quidem leges ſunt, ſed inter humanæ intelligentiæ limites exiſtunt, comprehendi a nobis poſſunt. Tertius tandem eſt adeo ſublimium, reconditarum, & ſupernaturalium rerum, ac veritatum ordo, ut non modo extra præſentem omnem rerum naturam ſint, ſed a nulla etiam humana, createque mente comprehendi ullo modo poſſint. Prima quidem, ut & obvia paſſim ſunt, omnium facillime creduntur. Secunda ob majorem rei difficultatem, atque naturæ leges in contrarium reclamantes, neque facile relata admittuntur, neque ab homine non indocto facile in medium producuntur; ſi & doctus, & judicioſus, & ſapiens audiri amet. Poſtrema tandem ſuo nomine, atque auctoritate ſuadere nullus mortalium præſumere debet, aut merito ſperare poteſt: propterea quod ejuſmodi illa ſint, quæ neque a docente, neque ab audientibus poſſint intelligi, nullamque habeant cum humana intelligentia, atque phyſica hoc rerum ſtatu proportionem.

633. Priora ut credas, cum ab homine referuntur, ſuadet potiſſimum natura, aut ſaltem, neque naturæ legibus, neque ideis noſtris, humanaque ratione refragantibus, nihil eſt, quo probi, prudentiſque hominis fides ex rei ipſius natura infirmetur. Ut ſecunda narrando fidem ab auditoribus extorqueas; ea primo ſuperanda eſt credendi difficultas, quam naturalium legum, totiuſque naturæ oppoſitio ingenerat, neque alio infringi, tollique poteſt, quam ex ſuperioris cauſſæ cognitione. Tertia demum ab homine affirmari, idem fere eſſet, atque ſi ab authomata machina referrentur: cum nihil de iis intelligamus, neque ullam de ejuſmodi rebus ideam habeamus, rei ſuadendæ impares exiſtimus. Jam vero indubium eſt, eo magis ab aſſerendis rebus homines retrahi, quo majorem in iis inſpiciendis, atque hominibus ſuadendis difficultatem inſpexerint.

634. Qui hæc omnia attente meditando perſcrutetur, facile animadvertet, eo majorem requiri in rem tradente auctoritatem ex ſcientia, atque prudentia provenientem, quo major fuerit aſſertæ etiam rei difficultas, aut ex re ipſa, naturæque legibus, aut

ex

ex infinita, quæ ſit inter humanam intelligentiam, atque aſſertam veritatem, proportione: gradatim igitur creſcunt, quantum ad fidei, atque ſuaſionis difficultatem ſpectat, vulgaria naturæ phænomena, peculiaria aliquorum corporum effecta, a communibus legibus aliena, mira quædam ſupra naturæ leges poſita, ſpiritus, Divina myſteria, res impoſſibiles: ad hæc igitur aliis ſola docentis auctoritate ſuadendum, majus ſemper, & majus eſſe debet in referente judicium, atque rerum prudentia: unde eſt, quod ad res quidem naturales ſuo teſtimonio conficiendas, humana ſufficiat auctoritas, major, vel minor, prout in ſequentibus explicabitur. Miracula, ut probentur, illa humana fide, quæ omnem probabilitatem vincat, & moralem certitudinem efficiat, opus habent: Divina myſteria, atque religio ſolo Numinis teſtimonio ſtatui poſſunt: rebus tandem impoſſibilibus ſuadendis, quæ quidem naturali rationi opponuntur, nulla par eſſe poſſet naturalis, aut ſupernaturalis auctoritas; quod enim involvere contradictionem, naturali ratione, hoc eſt, naturali revelatione conſtat, qua Deus, ſumma veritas, humanam mentem illuminavit, id proculdubio nulli auctoritati innititur.

635. In humana Societate quidquid homines, alii alios docemus, id *probando*, aut *narrando* agimus, hoc eſt, aut rationibus probatur, aut ſola narrantis auctoritate innititur. Primum nuncupatur *dogma:* hominesque *dogmatizare* dicuntur, cum id aliis proponunt, & ſuadere adnituntur. Secundum eſt *hiſtoria:* omneſque in familiaribus etiam converſationibus hiſtorici munus agimus, cum id referimus, quod ſola referentium auctoritate admittitur. Primum igitur omnes ſcientias comprehendit, immo & illas artes, artiumque fundamenta, regulas, & problemata, quæ referre ſatis non eſt, ut ab audientibus, aut legentibus pro veris admittantur; niſi inſimul rationum momentis rei veritatem conficias. Secundum eſt hiſtoria: neque enim eo nomine illos tantum impræſentiarum donamus, qui libros hiſtoricos componunt: quicumque factum aliquod narrat, vel id ſcribendo, vel familiariter confabulando peragat; hiſtorici partes, & munus agit. Hiſtoriæ materia ſunt omnia *cogitata*, *dicta*, & *facta*, *Dei*, *hominum*, *naturæ*,

quæ

quæ tempus narrationis præceſſerint. Neque enim futura, neque hiſtorico præſentia hiſtoriæ argumentum eſſe poſſunt: futura enim prædicuntur: præſentia vero ſub oculos cadentia videntur quidem, ſed tamen tum ſolum narrari poſſunt, cum jam ſunt præterita. Ex quo hiſtoriæ objecto triplex ſtatim aſſignabitur hiſtoriæ ſpecies. Interim in uno eodemque facto, in artibus, ſcientiiſque fere omnibus partem hiſtoricam, & partem aliam dogmaticam diſtinguimus. Qui hujus Univerſi extenſionem phyſico more explicare, atque tradere aggreditur; diverſa Philoſophorum, & Aſtronomorum cogitata circa cæleſtium ſpatiorum vacuitatem, aut plenitudinem, extenſionem, motuum cauſſas, & multa id genus alia in medium affert: & hoc quidem ad hiſtoriam, & philoſophicam eruditionem pertinet. Deinde generale plenum v. g. ſtatuit, quid de fixarum ſtellarum natura teneat ipſe, pronuntiat, & rationibus confirmare adnititur: & hoc alterum dogmatis partem continet.

636. Omnia ſcientiarum, & artium, rerumque aliarum dogmata ratione probanda ſunt, ut mentem perſuadeant; ſi illa excipias, Divinas, humanaſque leges, ſoli jubenti voluntati innixas, quæ dogmata etiam appellari ab aliquibus video, quantumvis hæc media quædam eſſe videantur inter dogmata, & hiſtoriam, atque utriuſque naturam in ſeſe contrahere. Tria quippe in lege diſtinguimus, exiſtere, eſſe juſtam atque opportunam, vim habere: primum hiſtoriæ, ſecundum rationis, tertium voluntatis opus eſt. Qua parte igitur leges dogmata continent, ſequenti etiam regula comprehenduntur.

*Regula II.*

637. *In quibuſcumque naturalium ſcientiarum, & artium dogmatibus, hoc eſt, veritatibus quibuslibet ratione conficiendis non ulla hominum auctoritas, ſed ſola ratio ſpectari debet, & fundamenti loco admitti poteſt.*

Suum ſcilicet eſt humanæ fidei, atque auctoritatis objectum, & propria materia, *cogitationes* nimirum, *dicta*, *facta*; extra quæ ſi divagetur, in rationis provin-

vinciam excurrit, ubi nulla illius jura cognoſcuntur. Sua rationi, ſua & hiſtoriæ, ſeu humanæ fidei confinia ſunt. Ea tantum humano teſtimonio, proprioque nomine affirmare unuſquiſque hominum poteſt, quod ille vidit, audivit, aliiſque ſenſibus uſurpavit, aut intimâ conſcientia agnovit: alia, quæ affirmamus, traditione aliorumque teſtimonio accepta, primo eorum auctori tribuuntur; illudque tantummodo pondus habent, quod ejus etiam ſenſuum, aut conſcientiæ perceptioni, ſuppoſita alias probitate, debetur. Hæc omnia ſunt iterum *cogitata*, *dicta*, aut *facta*, quæ olim a te ſenſibus percepta, memoria retines, aliiſque tradis. Totum memoriæ, hoc eſt, hiſtoriæ objectum hiſce terminis definitur: ſenſu ſcilicet te aut intima conſcientia hæc olim percepiſſe, a te, aut alio fuiſſe cogitata, dicta, facta: idque dum tradis, aliud tandem nihil affirmas, quam rerum exiſtentiam à te olim ſenſibus perceptam; tua aut aliena hæc olim extitiſſe cogitata, dicta, facta. Proprium igitur cujuſcumque hiſtoriæ ab homine factæ argumentum ad rerum exiſtentiam ſenſibus perceptam, memoria, ſcripto, aut monumentis ſervatam tandem redigitur. Quamdiu intra hujuſmodi confinia verſaberis, facta ſolummodo tua, aut aliorum ſenſibus a te cognita tradendo; hiſtoricum agis, & ſecundum eam, qua præditus es, animi probitatem, mentiſque prudentiam dicenti fidem adhibebo. Ita narranti tibi, quidquid viator in longinquis terris videris, aliiſque ſenſibus fueris expertus, admittam, aut dubitabo, aut rejiciam. Quod ſi factorum narrationi cauſſas etiam, atque alia adjungas, quæ dogmata ſunt, neque ſenſibus percepiſti; tum vero cum tua jam experientia non loquaris, quamdiu rei veritatem rationibus non conficias; aut comis intra me ipſum tacitus dubitabo, aut criticus rejiciam.

638. Quænam vero, & qualia non evitaremus præjudicia, & errores, ſi datam regulam ſemper ſervaremus? Si accepta a præceptoribus, a parentibus, a majoribus dogmata, & opiniones ea ſemper animorum diſpoſitione reciperemus; ut nihil auctoribus tribuendo, eatenus ſolummodo rem probaremus, quantum rationum momenta conficerent? Paſſim tamen ab hac regula diſcedimus: ad credendum potius, quam ad ſciendum, & veritatem noſtromet labore detegendam duci-

ducimur. Aliorum potius, quam noſtra opinione de rebus judicare malumus; aliorum potius oculis, diſcuſſionibus, & examine veritatem videre, invenire, atque demonſtrare, quam idipſum noſtris vigiliis, atque laboribus aſſequi. Id in cauſſa eſt, quare fidem ſcientiæ in iis etiam rebus præferamus, in quibus cogitanti homini turpe eſt, pecudum more aliorum ductu inſcium, & cæcum duci. Ejuſmodi malum, quod omnes fere homines, ſcientias, artes, & omnia illa, quæ in humanam ſocietatem, converſationem, & commercium ingrediuntur, omnino comprehendit, dari quidem rudi populo poſſet, omnibuſque iis, qui de arte ſua, per ſeſe judicare ſatis nequeunt; quod tamen in litteraria etiam Republica quamplurimi, immo & maxima eruditorum pars ſit, qui non iis modo, quæ ad ſcientias, arteſque ſpectant; ſed in rebus præterea aliis in humanam vitam incidentibus aliorum potius ſenſui inhærendum cenſeant, quam ſuo duci, vix ferendum videretur, niſi, ut in tota humana ſpecie & nationibus, in litteraria etiam republica plebejus ordo eſſet ampliſſimus. Latius adhuc ſerpit malum, radiceſque altiſſime defigit; ſi id, quod tenemus, ſyſtema, aut ſectam homines aliquot ingenio, atque eruditione illuſtres invenerint, aut probaverint, quorum nomina merito, aut immerito magno apud nos in pretio, atque exiſtimatione exiſtant. Tum enim vix ſibi licere exiſtimant, ut de iis parumper dubitent, quæ a claris iis hominibus probata agnoverunt. Dum interim ſæpiſſime, omnibuſque fere in rebus fit, ut præjudicati noſtri ſyſtematis auctores, atque fautores, quantum alioquin velis illuſtres, præjudiciis, milleque humanis paſſionibus, & ſtudiis laborarent, atque ducerentur; in aliis quidem eminerent, alia oſcitanter tractaverint; clari ſolummodo, doctique eſſent, ut illa ferebant tempora; libris tandem, inſtrumentis, otio, aliiſque ſcientiarum, & artium adminiculis deſtituerentur, quæ ſubſequentia tempora, atque ingenia compererunt. Qui hæc omnia perpendat, inſimulque animadvertat, quænam ſit humanæ mentis tenuitas, omnia humana tempore, & labore promoveri, & perfici, æque homines ingenio cum veteres, tum modernos ſemper valuiſſe; fieri non poteſt, quin Pythagoricum illud, *Magiſter dixit*, in natu-

naturalibus ſcientiis, & artibus irrideat, atque rejiciat. Quantum vero ſcientiarum, & artium progreſſui, & perfectioni noceat, fide potius, quam ratione hiſce in rebus duci, & præjudicato ſyſtemati quaſi ſaxo adhæreſcere, exemplo eſſe poteſt Ariſtotelis ſecta. Incredibile eſt, quot acerrimis ingeniis homines per tot ſæcula Græci illius doctrinam coluerint, neque tamen philoſophiam latum unguem fuiſſe ab iis promotam.

639. Narratio, ſeu hiſtoria, ut ad proprium accedamus humanæ fidei objectum, in tres partes dividitur, *Naturalem*, *Politicam*, *Litterariam*. Hiſtoria naturalis omnia naturæ, hoc eſt, Dei creatoris opera, univerſum ſcilicet hunc mundum, accidentia in illo phænomena objectum habet: præcipue tamen noſtro Telluris globo inſiſtens, qui nos propius ſpectat, miram hanc rerum varietatem, cauſſarum, effectuum, phænomenorum, temporum, & ſtationum viciſſitudinem examinat. Naturalis itaque hiſtoriæ eſt animalium, reptilium, inſectorum, piſcium ſpecies recenſere, eorum naturas, proprietates, indolem, virtutes, agendi, vivendique rationem, & mille id genus alia referre: eadem circa plantas, atque vegetantia univerſa, circa lapides, metalla, ceteraque omnia corpora, quæ globi hujuſce ſuperficiem componunt, atque in hominum ſenſus, ac experientiam cadere poſſunt, ipſa etiam peragit. Uno verbo, ita terreſtrem hanc noſtræ telluris ſuperficiem deſcribere ſatagit, ut & maria, & terras, & peculiaria eorum accidentia, corpora, ſitus, & phænomena tum a Geographica poſitione, tum etiam a propria ſoli temperie provenientia nobis ante oculos ponat. Ex hac hiſtoriæ naturalis objecti recenſione facile apparet, non modo omnem fere Geographiam, Hydrometriam, Nauticam, verum etiam præcipuam totius Phyſicæ partem, & fundamentum puram putam eſſe naturalem hiſtoriam. Quid enim Philoſophiæ naturalis nomine intelligimus, niſi effectuum ex cauſſis, viciſſimque cauſſarum ex effectibus perquiſitionem? hæc autem haberi non poteſt, niſi prius effectuum cognitionem habeas: quo quidem nomine, quidquid phyſicum in natura producitur, intelligendum oportet. Ut corporum præterea naturas, proprietates, vires indagare, atque ſtatuere poſſimus; per mille experimenta,

at-

atque obſervationes procedendum eſt; niſi phyſicam, purum humanæ phantaſiæ opus, pro vera philoſophia naturali tradere amemus: quæ quidem omnia ad hiſtoriam iterum naturalem ſpectant. Hæc igitur & philoſophis univerſim omnibus eſt plane neceſſaria, & omnium hominum, humanæque mentis digniſſimum, atque utiliſſimum haberi debet ſtudium: cum & nobis mirabilia omnipotentis Dei opera, datum hominibus a Deo patrimonium, patefaciat, & noſmetipſos ad ipſius ſupremi Numinis agnitionem, atque cultum perducat. Regulas, quibus hiſtoriæ naturalis ſcriptorum fides ſtatuenda ſit, noſque in eorum lectione duci oporteat, omnibus aliis communes, ſtatim trademus.

639. Hiſtoria politica, ut ipſum πολιτικος nomen indicat, ſtricte, & proprie accepta eſt, *quæ multorum res geſtas enarrat*; latius tamen uſurpata facta omnia comprehendit, quæ naturæ opus non ſunt. Res igitur omnes cum a privatis hominibus, aut civitatibus, tum ab integris nationibus, tum ab hominibus, tum etiam a Deo complectitur. In civilem igitur, ſeu prophanam, & ſacram, ſeu religioſam dividitur: prima res geſtas hominum enarrant, quæ cultum Numinis, atque religionem non reſpiciunt; vel illæ ab integris nationibus, imperiis, regnis, vel ab aliqua tantum republica, aut privato etiam homine perpetrentur. Civilis itaque hiſtoria ſunt generales mundi, aut alicujus imperii, nationis, aut rerumpublicarum hiſtoriæ, peculiares etiam hominum vitæ, & illæ deinde, quæ tantummodo hiſtoriæ nationis alicujus partem continent. Generalis aliqua hiſtoria omnium gentium facta complectens, nulla exiſtit. Ejuſmodique inſcriptio a modernis aliquot Europæ ſcriptoribus adhibita purum putum eſt litterarium mendacium. Quæ ita inſcribuntur hiſtoriæ, anguſtos terræ angulos complectuntur, de paucis tantummodo nationibus agunt. Quid hæc ad univerſalem hiſtoriam omnes nationes, tempora, provincias comprehendentem ut nomini res ipſa conveniret? Quæ integros alicujus imperii, aut monarchiæ faſtos, & durationem per plura ſæcula productam pro dignitate proſequantur, non admodum multæ recenſentur: ea in claſſe laudari in primis debent *Livius*, *&* *Mariana*; quorum primus Romanæ Reipublice res geſtas mirabili dignitate, elegantia, at-

que majeſtate compoſuit, ſecundus vero, quem Hiſpaniæ *Livium* dixerim, pari etiam cum dignitate hiſpano latinoque etiam idiomate univerſam ſuæ gentis hiſtoriam per plurima ſæcula proſequutus eſt. Peculiares demum hiſtoriæ numero prope infinito exiſtunt.

640. Hiſtoria ſacra, ſeu religioſa, aut eſt Divina, aut humana: prima, quæ in ſacra ſcriptura continetur, quæ Deus humani generis, & veri cultus cauſſa geſſerit, exponit. Secunda, ſi latiſſime accipiatur, omnium, & ſingularum nationum ſacra, ritus, religionem enarrat: communi tamen ſenſu quæ ad Chriſtianam religionem ſpectant, a prima illius conſtitutione, a Chriſto ſcilicet nato, immo & a mundo condito per omnia ſubſequentia ſæcula proſequitur, & *Eccleſiaſtica* nuncupatur; opus quidem & arduum, & rerum ubertate, atque longo ſæculorum decurſu ampliſſimum, a pluribus jam tentatum, a nemine hactenus feliciter executum. Nobiliſſimam hanc Politicæ hiſtoriæ partem vix eſt ut verbis commendari debere exiſtimem; cum res per ſeſe loquatur, hominesque, religionis potiſſimum ſtudio addictos dedeceat maximi momenti hiſtoriam, quæ noſtram hominum felicitatem, aut infelicitatem æternam propius tangit, exploratam non habere.

641. Hiſtoria litteraria, quam & philoſophicam dicere poſſumus, humani intellectus hiſtoria nuncupanda eſt: eoque ab aliis modo recenſitis differt, quod *naturalis* opera tantum naturæ, *politica* res geſtas ab hominibus, *litteraria* vero eorumdem cogitata, opiniones, ſcientiam, inventa proſequatur. Prior itaque rerum naturam, ſecunda quæ homines geſſerint, tertia, quæ hactenus cogitaverint, atque cogitando invenerint, memoriæ tradit. Tertia hæc hiſtoriæ pars nullis fere limitibus continetur, omnium ſcientiarum, & artium prima rudimenta, progreſſum, omnes illos humanarum cognitionum, atque humanæ rationis gradus, quibus ab imperfectiſſimis quibuſque inventionum initiis ad eum paullatim ſtatum devenimus, quo res modo exiſtunt, complectitur. Ut duas alias hiſtoriarum ſpecies humana mente non modo digniſſimas, verum etiam omnibus prope hominibus aliqua ſaltem ex parte neceſſarias diximus; ita litterariam hiſtoriam, uberrimum, atque vix non immenſum erudi-

tionis campum litteratis viris proprium, atque dignum eſſe argumentum aſſerimus; hominemque alias doctum, qui litterariæ hiſtoriæ eruditione non ſit inſtructus, illiberaliter educatum, atque incultum dicere non dubitabo. Ampliſſimum id humani intellectus, & cognitionum theatrum, & veluti tabula quædam, atque charta haberi poteſt, in qua idearum veluti provinciæ diſtingui, atque notari debent: &, perinde ut in geographicis tabulis, uno veluti conſpectu contemplari, quo antiquorum mentes pervenerint, quid ab iis fuerit exploratum, quid conjecturis ſolummodo notatum, quid penitus ignotum: quonam etiam recentiores, veterum fines prætergreſſi, novis methodis, noviſque rhumbis devecti pervenerint. Pulcherrimum ſane eſt, magnumque & laboris, & eruditionis compendium hanc chronologiam ob oculos habere: cum illa doctos omnes, eodem tendentes, & plurimis ſæculis, annorumque millibus diſſitos inter ſeſe conjungat, eaque ſæpe nobis oſtendat, ab antiquis jam leviter ſaltem delibata, quæ & nunquam forſan mens noſtra cogitaſſet, niſi ab ipſamet hiſtoria excitaremur. Utcumque circa ſcientiarum, & artium rudimenta, atque progreſſum apud ſe ſtatuat litterarum ſtudioſus; diverſas ſæpe philoſophorum de rebus omnibus naturalibus, moralibus, & rationalibus opiniones, quæ præcipuam hiſtoriæ philoſophicæ partem componunt, ignorare nullo modo debet, qui & philoſophiam amet, & impolitus, rudique ſæculo natus, ac educatus videri nolit. Jam vero circa omnes haſce hiſtorias, ſequentes regulæ tenent.

642. Cum ſupra jam generale illud principium poſuerimus, *hiſtorici auctoritatem eſſe in ratione doctrinæ, atque probitatis ejuſdem narrantis*; peculiares, quæ inde conſequuntur, leges modo proſequemur: prius tamen ex eodem principio deſcendit, quod defectu doctrinæ, judicii, atque criterii, quæ vulgo narrantur, traditiones, hiſtoriolas, & facta nihili faciamus, ſed anilibus fabulis annumeremus. In iis enim, atque aliis ejuſdem farinæ narrationibus neque certus traditur auctor, neque rei ipſius origo agnoſcitur; unde etiam, aut per quot manus effluxerit, incerta omnia ſunt; fidem itaque ejuſmodi auctori, rebuſque ab illo relatis adhibere ſummæ imprudentiæ

tiæ eſt. Quanta nihilominus ſunt ab celeberrimis hiſtoricis conſcripta, quæ iis tantum rumoribus vulgaribus innitebantur? Teſtis eſſe poteſt *Herodotus*, hiſtoriæ inter Græcos parens nuncupatus, aliique vulgarium traditionum compilatores, quos ego oblectamenti potius, quàm ediſcendæ veritatis cauſſà lego. 2. quidquid ab hominibus impoſtoribus, improbis, malæ fidei, aut quorum veritas non ſemel jam fuerit probabiliter ſuſpecta, nobis narratur, nullam meretur fidem. Eſto enim, prudentia, immo & ſagacitate, doctrina, rerumque experientia polleant, illaque plane intelligant, quorum hiſtoriam contexunt; unde tamen vadem habebimus, ſatis accuratum in ediſcendo, & ſcribendo fuiſſe, neque conſulto, atque data opera mihi imponere voluiſſe? Ex eo capite *Mahoma*, *Aretinus*, *Jovius*, pluresque alii cum antiquarum, tum recentium hiſtoriarum ſcriptores publica irriſione exſibilantur.

## *Regula III.*

643. *Ut hiſtorici, quantum ad doctrinam attinet, fides conſtet; ea debet eſſe illius doctrina, ut non modo conſcribendæ hiſtoriæ leges generatim calleat, ſed circa tractandum inſuper ab illo argumentum, omniaque argumenti occaſione in rem incidentia, atque a Scriptore non prætermittenda, ſit verſatiſſimus.*

Quid enim turpius, atque rationali homine indignius, quam illam ſibi ad ſcribendum ſcientiam, artem, aut argumentum quodcumque aſſumere, quod omni ex parte exploratum non habeat, de illoque non ſit medullitus inſtructus? Qui humani corporis anatomiam v. g. ſcribendam aggreditur, theatro anatomico identidem interfuiſſe, humana cadavera accuratiſſime tractaſſe, ſecuiſſe, examinaſſe opus eſt; ne dum alios anatomiam docere amat, eam potius ignorare, ab aliiſque docendum eſſe demonſtret. Naturalem Braſiliæ hiſtoriam aggredimur: qua incipiendum, quid primo petendum? non modo iis, qui modo vivunt, & Braſiliam nunquam viderunt, ſed poſteritati potiſſimum, & regionis incolis laboramus: loca igitur primum viſere, omniaque locorum acciden-

dentia naturalis hiſtoriæ propria noſtriſmet oculis examinare, aut ab aliis examinata tranſcribere oportet; ne ab iis, qui Braſiliam incolunt, aut peragrant, cachinnis excipiamur, & noſtræ apud homines exiſtimationi peſſime conſulamus: dum relatam a nobis rerum, locorumque deſcriptionem cum vero rerum ſtatu conferentes, mendacem hiſtoricum animadvertunt. Paria omnia ſunt in reliquis quibuſcumque hiſtoriis, ut & in ſcientiis, & artibus conſcribendis. Doctores earum rerum agimus, quas poſteritati ſcribimus; alios de eo argumento inſtruere nobis aſſumimus, noſtroque teſtimonio fidem adhiberi a lectore poſtulamus: quo autem pecto publici doctoris munus, & partes ſuſtineremus, niſi tradendam a nobis hiſtoriam penitius exploratam habeamus? Res ipſa per ſeſe eſt manifeſta.

644. Suas habet hiſtoria leges, ab ipſamet naturali ratione, atque ab hiſtorici munere, & officio deſcendentes, in quas ſiquis hiſtoricus peccet, neque aliquam ſibi nominis commendationem, neque hiſtoriæ ſuæ fidem apud homines conciliabit: ut idem etiam accideret, ſiquis oratoris munus imparatus omnino, omnibuſque eloquentiæ elementis, atque præceptis deſtitutus aſſumeret. Perinde igitur hiſtoricum, atque Oratorem actutus, earum regularum cognitionem ſtudio, meditatione, atque commentationibus acquirat: niſi peculiari naturæ, ſeu Dei Creatoris beneficio ea natus eſſet indole, genio, atque natura, quod rariſſimum eſt, neque ſperari prudenter poteſt, ut citra ullum artis, regularumque adminiculum, evadere poſſit hiſtoricus, orator, aut poeta. Hoc igitur primum ſit oportet, hiſtorici ſtudium, ſcientia, atque eruditio: neque ab ullo melius, aut profundius rem omnem ediſcet, quam a *Luciano*, quem cum de hiſtoriographi munere agentem, hiſtoriæque naturam, atque leges ſcribentem aut dicentem audis, ipſammet rationem, atque naturam audire exiſtimabis: rem adeo fuerat meditando aſſecutus nobilis ille, pulcher, atque facetus antiquitatis ſcriptor. Quod ſi græcum Doctorem faſtidias, *Luciano Rapinum* ſubſtitues, a quo bene multa ex antiquis deſumpta in rem noſtram accipies. Qua tamen arte, quibuſve legibus ſcribere hiſtoriam debeas, primum quidem eſt, minimum tamen ſcriptoris ſtudium. Quæ ſcribendi argumentum

 ſunt,

ſunt, aut ad rem pertinent, aut in argumentum incidunt, iis meditandis, evolvendis, examinandis tempus maxime terat, & accuratiſſimam impendat curam. Quæ ad rem pertinent, aut in argumentum incidunt, dixi: quæcumque enim ſunt a re, de qua agimus, penitus aliena, quorum nulla a nobis facienda mentio eſt, in iis ego hiſtoriæ ſcriptorem verſatum, atque doctum eſſe non requiram; niſi hiſtoriographo omniſcientiam opus eſſe dicamus, quod eſt a veritate penitus alienum: aliter ut Perſarum, aut Romanorum hiſtorias conſcribere poſſent *Herodotus*, & *Livius*, aliarum etiam gentium tum naturales, tum politicas noſſe prius deberent hiſtorias. Sua quidem eſt huic exceptioni veritas: nihilominus re bene perpenſa, & rerum multiplicitate examinata, quas hiſtoriographus aut pro dignitate tractare, aut obiter tantum attingere debeat, mirum eſt, quanta ſcientiarum, & artium eruditione, humanarum, naturaliumque rerum cognitione opus habeat hiſtoricus, ne jejunus, imprudens, & inſcius habeatur, dum de innumeris paſſim rebus a ſe ignoratis judicium ſuum interponit. Nemini, qui hiſtorias aliquando legerit, ignotum eſſe poteſt, unum idemque factum hiſtoricum mille paſſim circumſtantiis implicari, quæ neque omitti citra veritatis, atque claritatis periculum poſſunt, neque accurate tractari, quin multiplices diſciplinas toto cælo ab hiſtoria remotas calleas.

645. Quantumvis hæc omnibus hiſtoriæ ſpeciebus generatim conveniant; potiori tamen jure in hiſtoria litteraria locum habent. Cum eo nomine omnes humani intellectus circa res quaſcumque opiniones, judiciorum, cogitationum, atque idearum recenſionem comprehendamus; niſi de re, quam non intelligit, diſſerere parum decore malit, in nulla fere humanæ eruditionis parte peregrinum eſſe licet litterariæ hiſtoriæ ſcriptorem. Singularum ſcilicet ſcientiarum, & artium objecta, elementa, initia, progreſſus adnotare, atque in ordinem redigere, de omnibuſque proprie, atque exacte ſcribere, quod hujus hiſtoriæ partis munus eſt, mentem harum rerum omnium eruditione ornatam ſupponit. Modo enim quæ homines pro locorum, temporum, nationumque varietate de Numine, religione, humanorum animorum natura, immortalitate, & futuro ſtatu cogitarunt, modo quæ cir-

circa vaſtiſſimam naturalium rerum provinciam, tot artium, atque ſcientiarum argumentum aggreditur, modo in mille alia excurritur humanæ eruditionis capita, quæ ab homine earum ignorante, neque ſecundum verborum, neque ſecundum idearum proprietatem tradi poterunt. Unum prærer alia non modo litterariæ, ſed politicæ hiſtoriæ ſcriptoribus maxime neceſſarium eſt, diverſas nationum, atque populorum leges, mores, religionem in primis explorata habere. Tria hæc ſunt potiſſima illa capita, ex quibus omnia fere hominum facta, populorum, nationumque hiſtoriæ profluunt. Nationis religio longo uſu confirmata, atque a parentibus ad poſteros tranſmiſſa in totam humanam vitam, actiones, commercium, privata, publicaque conſilia ſemper influit: ſecundum religionis ideas plurimæ inſtituuntur leges, informantur mores, & communia etiam nationis conſilia, & regimen diriguntur. Populorum mores, leges, & plurima id genus alia a regionis climate, ac temperie pendent. Phyſica, & moralis mutuis vinculis ſe connectunt, & altera alteri ſubſervit: rem non diffitebitur, qui philoſophico more humani corporis, animique indolem, & quam in præſenti rerum ſtatu mutuam habeant dependentiam, contempletur. Satis etiam eſt univerſam terraquei globi ſuperficiem meditando, atque legendo perluſtrare, omneſque, & ſingulas nationes, earumque mores, leges, indolem explorare: facile enim animadvertimus omnes frigidarum zonarum incolas moribus longe aliis, legibuſque vivere, atque torridæ habitatores, & viciſſim, aliamque eſſe humani generis, ut in Phyſica, ſic & in re morali ſpeciem prope æquatorem, atque in temperatis zonis (*a*). Hæc igitur nequaquam ignoret hiſtoriæ ſcriptor; ne primos rerum humanarum fontes, atque elementa, neque aliis aperiat, neque ipſe intelligat. Cauſſam hic obiter attingimus, quare nobis in Europa, mediaque temperata zona degentibus mira, aut ridicula potius videantur, quæ apud Indos, Japponios, vetereſque Aſiæ nationes in uſu fuiſſe, & etiamnum eſſe legimus. Hæc animalium ſpecies, quam bo-

(*a*) Argumentum fuſe proſequitur Monteſquieu L'eſprit des Loix.

*hominem* vocamus, ceterorum animantium, atque vegetantium inſtar, pro varia climatum, zonarum, & ſoli temperie felicius, aut infelicius proveniunt, luxuriant, procreantur; multaque inde in eorum corpora, cutem, figuram, organa ſenſuum, affectionum, & indolis diſcrimina oriuntur. Quæ ſeptentrionalibus hominibus ob rigidiſſimum frigus, & gelu indurantur fibræ, & calleſcunt, Ægyptiis v. gr. aliorumque climatum ſimilium habitatoribus ex mitiſſimo cælo, atque temperatiſſimo ſolo laxantur, lenteſcunt, molleſque, & delicatæ exiſtunt: a diverſa hac organorum, & fibrarum indole, & diſpoſitione non modo mentis humanæ ideæ, ingenium, judicium, ſed animi etiam, atque cordis indoles pendent, ut in loco demonſtravimus, nullique jam philoſopho eſt ignotum. Conſequens inde eſt, ut alia aliis probentur populis, alia ab aliis rejiciantur, plurima apud nos de remotiſſimis nationibus, & climatibus tradantur vera, quæ moribus, indolique noſtræ ridicula, atque fabuloſa eſſe pronuntiamus.

646. Supradictæ regulæ, atque hiſtorici doctrinæ pars altera ea eſt, quod acri judicio, atque criterio polleat. Singulare hoc eſt, atque nobile doctrinæ ornamentum, & appendix, quæ in magna etiam eruditione, atque doctrina non raro deſideratur; cum diverſa omnino ſint animæ ornamenta, atque munia. Iis vero quiſque careat, hiſtoriæ conſcribendæ animum deponat. Judicium ſeu criterium illud eſt, quo non modo prudenter in conſulendis, agendiſque rebus, ſed etiam in veris a falſis, probabilibus ab improbabilibus ſecernendis valemus. Illud nos ab erroribus amplectendis avertit; lumen & regula exiſtit, quibus mentem animumque recta dirigere, quid credere, quid rejicere, quid in medio relinquere oporteat, agnoſcimus. Præcipua hæc ſunt criterii munus, & character. Ea qui habent, a natura potiſſimum dona accipiunt; ſtudio tamen, optimorum librorum lectione, atque meditatione excolunt. Primum judicii, atque criterii munus, ad rem noſtram maxime neceſſarium, eſt, mentem animumque noſtrum a nimis credulitate immunem ſervare. De rebus paſſim hiſtoricorum teſtimonio confirmatis dubitare, omnia expendere, atque diſcutere; errorum, atque fallaciarum fontes explorare, vel ii ad animum

men

mentemque Scriptoris, vel ad ſenſuum noſtrorum imperfectionem, vel ad ipſarum rerum circumſtantias, occultamque naturam ſpectent, res eſt, quæ & credulitati opponitur, & a prudenti judicio, atque criterio longo rerum uſu, lectione, & meditatione confirmatis obtinentur. Prudenter dubitare, maximum humanæ ſcientiæ una cum criterio ſemper conjunctæ argumentum, atque teſtimonium haberi debet. Medium hoc eſt inter vitioſa illa, & fugienda maxime extrema, credulitatem, atque Pyrrhoniſmum, hoc eſt, omnia, aut fere omnia in dubium vertere, omnia, aut fere omnia credere: quorum primum magnæ eruditionis citra judicium, ſecundum ignorantiæ ut plurimum fructus exiſtit; neutrum cum mentis criterio, atque judicio componi poteſt. Quod ſi duo hæc in hiſtoriographo univerſim requiruntur; illis in primis neceſſaria ſunt, qui res ad Religionem ſpectantes, miracula, & alia ſimilia referunt. Religione enim, atque fide ducimur potiſſimum homines: magnum illa in nobis exercet imperium: itaque a natura comparati ſumus, ut quæ religionem, Deumque ſpectant, magna animi reverentia ſuſpiciamus. Numinis cognitio noſtrimet amor, futuræ vitæ ſollicitudo, aliquis etiam pietatis ſenſus, humanis mentibus a natura fere inditus, atque ratione confirmatus, mentem, animumque noſtrum ita afficiunt, ut religioni vertamus, atque in pietatem piaculum committere videamur, ſi quæ res ſacras ſpectant, aut ſcrupuloſius examinemus, aut in dubium revocemus, aut etiam, ut falſa, rejiciamus. Religionis igitur hiſtoria, facta ad religionem, numiniſque cultum ſpectantia, miracula, ſanctorum res geſtæ, ſiqua alia, hiſtoriographum minime credulum, criterio maxime præditum, de rebuſque prudenter dubitandi doctum requirunt. Magno Catholicæ religionis bono factum eſſet, ſi qui ſacra poſteritati tranſmittunt, ab ea animi credulitate ſibi caverent, ut alia omittam, quibus hiſce in rebus peccatur: tot enim in religionis hiſtoriis, ſanctorum vitis, ejuſmodique aliis non legeremus falſa miracula, quæ dedecori potius eorum auctoribus ſunt, quam veram religionem non credentibus commendent.

Re-

*Regula IV.*

647. *Quod animum ſpectat, ea ſit hiſtoriographi probitas, genius philoſophicus, ſeu veritatis amor, quem nulla humana ſtudia, ex patria, ſecta, ſanguine, aliiſque ſimilibus de fontibus profluentia perturbent, mentem offuſcent, animum flectant.*

Regulæ veritatem, æquitatem, immo & neceſſitatem nemo non videt. De primaria hiſtoriæ lege, atque hiſtoriographi munere agitur, quod eſt, puram putamque veritatem ſemper dicere: id vero unum eſt, quod ex una parte ardens veritatis amor firmat, ex alia vero humana ſtudia infringunt. Porro quid antiquis præjudiciis, quid ſectæ, patriæque amori, quid etiam ſanguini, aliiſque humanis ſtudiis, & affectibus in rebus referendis homines tribuamus: quantum hæc omnia ſcriptoris animum inflectere valeant, atque a veritate deducere, perenne omnium temporum, & hominum experimentum docet. Immoderatus noſtri amor (eo enim omnia tandem evadunt) earumque rerum ſtudium, quæ nos propius ſpectant, noſtræque dici aliqua ratione poſſunt, mentem animumque hominis ſemper corrumpunt, dumque partium ſtudiis afficiunt, judices agere non permittunt. Nihil eſt, quo hujuſmodi humanorum affectuum vi ac torrenti obſiſti poſſit, niſi amor veritatis purus, ac philoſophicus; qualem in humano animo terrenis hiſce ſpoliato facile concipimus. Eo igitur philoſophico genio, juſti verique tantum ſtudioſo, quo aliena nos minime ſpectantia, aut tangentia intueri, ac dijudicare ſolemus, quo antiquiſſimarum nationum res geſtas legimus, calamum arripiat, & hiſtoriam aggrediatur ſcriptor. Interim tamen problema ego philoſopho non indignum proponerem, *fieri ne humana conditione, diligentia, & arte poſſit, ut præſenti rerum ſtatu humanus animus ſeſe, ſuaque omnia, perinde ut aliena, habere, atque tractare poſſet*. Problema, quod ſcioli, atque philoſophorum vulgus in triviis ſolvere non dubitabunt, penitiſſimum tangit phyſicæ conditionis, naturæque noſtræ arcanum: in eum enim modum res devolvitur, quo agunt in nos quidem externa objecta, in animam vero corpus: quove etiam ani-

animus ex peculiari ipſius indole, atque ex ea, quam cum corpore habet, unione ſeſe, & alia corpora reſpicit. Qui noſtram hominum indolem ſedulo contempletur; datam regulam, quantumvis ſpecie obſervatu facilem veram pariter, æquam, atque difficilem exiſtimabit. Innumera paſſim in rem noſtram adduci poſſent exempla. Hiſtorici omnes aut de ſe, ſuiſve, patria, parentibus, ſecta, natione, aut de alienis ſcribunt; idque aut noſtra, aut aliorum fide tradimus: ſi primum, affectibus excæcamur; ſi ſecundum, cum res tandem in fontes, hoc eſt, primos factorum teſtes refundatur; tota narrationis fides in Scriptorum ſua, ut plurimum narrantium fidem redigitur; adeo ut quacumque tandem hiſtoricæ auctoritatis, atque fidei analyſim ad primos uſque fontes, ac elementa proſequamur, narrationem per infectos ut plurimum canales proſluxiſſe animadvertamus. Legem tamen, ut ab omni hiſtoriographo accurate obſervari deberet, impræſentiarum tradimus, parum alioquin ſolliciti, quantum a tradita ſcribendi lege ſcriptores aberrent.

## *Regula V.*

648. *Non ex traditionibus, rumoribuſque popularibus, aut obſcuris aliorum relationibus, ſed ex propriiſmet experientiis, atque ſenſibus vel tandem ex graviſſimorum teſtium, qui rem ipſi præſentes viderint facta referat hiſtoricus: eſt dicere: ſit narratis a ſe rebus coævus, & præſens, aut ex coævis atque præſentibus teſtibus facta quæcumque accipiantur, & narrentur.*

Præſens regula in illud jam ſuperius indicatum recidit, quod hiſtoriæ fides in primos tandem factorum teſtes refundatur: rei a ſe neque viſæ, neque ullo alio ſenſu perceptæ nullus hominum eſſe poteſt idoneus teſtis. Singillatim legis hujuſce partes explicemus. Hiſtoricus quicumque ſcriptor, qui factis a ſe narratis neque coævus, neque præſens fuerit, ab ipſiſmet factis & loco, & tempore diſtat ob ſingulas haſce temporis, atque loci diſtantias hiſtoricam humanarum rerum veritatem offuſcari, ſenſimque imminui, nemo ibit inficias: quæ enim a nobis utra-

que

quæ illa ratione, atque diſtantia removentur, pervenire ad nos non poſſunt, niſi longa locorum peregrinatione, temporiſque ſucceſſione, quibus ab una in aliam generationem, ab una in aliam gentem pertranſeant. Eo tranſcurſu ob labilem memoriæ noſtræ indolem, atque ex indito illo homini pruritu facta quæcumque ornandi, augendi, minuendi, extenuandi, immutandi, plurima aſtruuntur falſa, plurima detrahuntur vera, milleque rei ipſius circumſtantiæ variantur. Rem quotidiana experientia demonſtrat; cauſſam vero noſtræmet hominum conditionis, atque ingenii inſpectio conficit.

649. 2. Facta quæcumque novimus, aliqua ex his tribus rationibus, populari obſcuroque rumore, præſentium teſtium fide, aut noſtromet ſenſuum teſtimonio ediſcimus; prima conjecturam tantummodo, magis minuſve levem conſtituit; ſecunda a minima probabilitate ad certitudinem moralem pertingit; tertia denique certitudinem phyſicam efficit, ſi ea ubique obſerventur, quæ pro hujuſmodi comparanda veritate ſuperius tradidimus. Tria itaque hæc ſunt univerſalia documenta, quibus omnis factorum veritas innititur: iſque eſt illorum ordo, ut propria ſenſuum experientia maximam, quæ a nobis haberi poteſt circa rerum exiſtentiam, efficiat certitudinem, ſitque proinde humanæ cuicumque veritati aſſerendæ ſufficiens: vulgares rumores aliquid forſan veri inter quamplurima falſa, innumeraſque fabellas deliteſcens continent; ſed ad prudentem rei aſſenſum pares eſſe non poſſunt: ſecundum vero illud humanæ fidei documentum ex aliorum teſtimonio ductum, inter duo alia medium aliquid de utroque participat: atque ut populares rumores longe ſuperat, ita & phyſico ſenſuum teſtimonio, atque evidentiæ plurimum cedit; niſi moralem etiam certitudinem, atque evidentiam efficiat. Ad ſenſuum teſtimonium eatenus accedit, quatenus in ſenſuum, & primorum obſervatorum experientiam refunditur. Niſi enim eo deveniamus; hujuſmodi etiam teſtimonia in populares rumores fere degenerant. Propterea vero non parum a phyſica ſenſuum certitudine recedunt; quod præſentium alias teſtium fides, dum per alios, & alios ad nos tranſmittitur, plurimum de humanarum traditionum natura, obſcuritate, atque incertitudine contrahit: quod

quod univerſis traditionibus humanis ſollemne eſt, & ab indicatis ſuperius cauſſis originem ducit. Secundi igitur hujuſce generis documentorum fides quamplurimas admittit conjecturas, probabilitatis ad moralem uſque certitudinem gradus, prout magis minuſve a ſimplici experimento ſenſuum ad vulgares traditiones, atque rumores accedit. Plurimorum hominum teſtimonia, qui & rem ipſi viderint, & numero, doctrina, probitate, ſtudiorum, atque affectuum diverſitate differunt; moralem certitudinem efficiunt; cum & ipſa ſibi conveniunt; & in prima origine ſiſtimus. Eamdem etiam moralem certitudinem ſecum ſemper deferunt prædicta teſtimonia, cum non pure hominum traditioni ſervanda committuntur, ſed ſcripto, aliiſve monumentis conſignata ſtudioſe ſemper incorrupta ſervantur, & ad poſteros pura tranſmittuntur. Eo enim caſu humanæ veritatis, & evidentiæ fonti, primitivo, atque ſimplici multitudinis teſtimonio, ſenſuumque experientiæ inſiſtimus: ipſimet factorum teſtes rem nobis poſt aliquot ſæcula citra ullam humanarum traditionum ſeriem enarrant: neque rem nobis alii ex aliis referunt, ſed ipſimet oculares, atque primitivi teſtes veritatem nobis per ſe ipſos aperiunt. Atque hac quidem ratione evidentia morali certa nobis ſunt omnia chriſtianæ religionis monumenta, miracula, & documenta, quibus vera noſtra Chriſtianorum fides innititur. Quod ſi veterum monumentorum, atque factorum memoria aliis modis (plurimi enim eſſe poſſunt) ad nos perveniat; moralis evidentiæ notam non amplius ſecum deferet; ſed ad probabilitatum, aut conjecturarum provinciam deſcendet. Harum poſtremis annumerari debent peculiares omnium nationum origines, & regnorum primordia: quidquid auctores in patriæ, & gentis ſuæ gratiam ſcripto tradunt, & corratis undique documentis, teſtimoniis, rationibus confirmare ſtudent, puræ puræ ſunt conjecturæ; aut chymeræ a veritate toto cælo aberrantes.

650. Satis ad hiſtoriæ veritatem non eſt, ab auctore coævo gentili, aut externo tradi: ut alia enim prætermittam, quæ datis jam, & dandis adhuc regulis cavebimus, multa etiam ab coævis auctoribus timenda ſunt. Probitatem, prudentiam, doctrinam, diligentiam, aſſiduitatem, laborem, milleque id genus

nus alia hiſtoriographo prorſus neceſſaria in homine ponamus: at vel gentilem domeſtica facta ſcribentem, vel externum potius auctorem habemus: ſi primum: quænam a partium ſtudiis, a patrio conſanguineorum, atque amicorum amore, hoſtium, adverſæ factionis, atque partium odio timenda non ſunt falſitatis pigmenta, fucus, atque adulterini colores? Quotidiana rei exempla paſſim videmus. Unum idemque factum, literarias concertationes, religionis certamina, armorum conflictum, atque illuſtrem victoriam gentis noſtræ virtute partam, quamplurimi ejuſdem plane gentis, atque patriæ, diverſarum tamen ſectarum, amicorum, ſtudiorum homines, præſentes totius rei teſtes ſpectemus, & ad amicos unuſquiſque ſuos ſcribamus: ſingula tot hominum teſtimonia, rerumque expoſitiones ſecum ipſis conferamus. Mirum enimvero eſt, quanam non modo circumſtantiarum, ſed factorum varietate, coloribus, milleque aliis accidentibus res ipſa depingitur, atque deſcribitur. Demus parumper omnes illas de uno eodemque facto relationes ab oculatibus conſcriptas in Sinenſis Mandarini manus incidiſſe, aut etiam docto alicui homini poſt aliquot ſæcula in vivis acturo, & noſtrorum temporum hiſtoriam ſcribere aggreſſo, tamquam unica illius facti documenta, a vermium, atque temporis injuriis immunia tradi: quodnam ille de re tota judicium feret? Præterea vero innumera fere accidunt, quæ ab auctore coævo citra fortunarum, aut capitis etiam periculum referri omnino non poſſunt; quandiu familiæ principes rerum potiuntur, thronum, atque imperium tenent, illique magnates eorumque poſteri in vivis agunt, qui eas in ſcæna partes egerunt, quæ citra gentilitii nominis, atque ſanguinis dedecus referri nequeunt. Quid in plena diſcriminis alea agendum, niſi omnia prudenti ſilentio involvere, & poſteritatis inſtructionem propriæ ſecuritati poſthabere? Eo ſane conſilio ducti res geſtas ſui temporis cordatiores hiſtoriographi prætermiſerunt.

651. Alia ex parte in externo noſtrarum rerum ſcriptore præter multa alia, animi in primis æquitatem, nullis partium ſtudiis inflexam, perfectam morum, legum, conſuetudinum, religionis, atque rationum cognitionem ut plurimum deſideramus, & rariſſime offendimus. Plurima in parvo hoc Europæ angulo

gulo habemus ejus rei exempla. Cum Gallus v. gr. de rebus Hiſpanis, aut Luſitanis, atque viciſſim hiſtoriam ſcribere aggrediuntur; in palmares errores paſſim incidunt, quibus rerum ſuarum peritioribus irriſioni ſunt. Atque ex his omnibus ſatis manifeſte patet, quam difficile, rarumque ſit, hiſtoriam numeris omnibus abſolutam invenire. Si hiſtoricos audias: ſanctum illud apud eos eſſe leges, nihil ſeſe, niſi nudam, ſinceramque veritatem amare, quærere, conſcribere: humana tamen hæc ſunt, humanam conditionem, affectus, & animum ſapiunt. Communis hæc omnium hominum cantilena, quam omnes norunt, omnes repetunt, nullus credit: cum ipſiſmet factorum narrationibus fere ſemper pugnat: nihilque in hiſtoria magis obvium, & ſollemnius, quam veritatem ſtudio, ignorantia, timore, milleque aliis de cauſſis prætermiſſam, occultatam, adulteratam, falſiſque coloribus depictam offendimus. Quapropter non multum a veritate abludere exiſtimo probatam illam ab eruditis paſſim, criticiſque hominibus ſententiam, *Civiles nationum hiſtorias non tam rerum ab iis gentibus geſtarum, quam idearum, quibus illæ ſe ſuaque vident & cetera deſpiciunt, relationes plerumque exiſtere.*

## *Regula VI.*

652. *Omnis hiſtoriæ veritas à quocumque tandem ſcriptorum numero tradatur, in rei ipſius documenta, ſeu primum auctorem refunditur, qui rem ipſam aut vidit, aut primus ſcripſit: hiſtoricorum proinde numerus, alii ex aliis factum accipientes, atque aliis pariter tranſmittentes, hiſtoriæ fidem non auget.*

Rem per ſe manifeſtam, a nemine in dubium merito vocatam, atque ex ſuperioribus deſcendentem probare ſuperfluit. Peloponeſiacum bellum primus deſcripſit *Thucidides*, coævus ſcriptor, & rerum ipſarum non modo teſtis ocularis, verum etiam actor non poſtremus. Innumeri poſtea ſcriptores ex diverſis gentibus, variiſque ætatibus, atque regionibus eamdem nobis hiſtoriam ex Thucidide recantarunt. Si unde hæc habeant, ab iis quæras; ex Thucidide, reponent: integra igitur eorum omnium fides, facto-

rum veritas, & tot auctorum teſtimonia, ſuo calculo rem probantia, in unum Thucididem refunduntur: qui ſi caſu aliquo, aut alicujus diligentia impoſtor extitiſſe conficeretur; tota illico omnium illorum auctorum teſtimonia, atque fides, ſubducto fundamento, collaberentur. De factis enim, atque rerum exiſtentia agimus, quæ ſenſu non ratione, aut gregariis hominum teſtimoniis probantur: teſtiumque numerus per ſæcula ſeſe excipientium non rei quidem veritatem, ſed facti traditionem demonſtrat.

653. Fieri tamen poteſt, ut ſuccedentibus ſæculis nova detegantur documenta, conjecturæ, argumenta, primis hiſtoriæ auctoribus ignota, quæ rem confirment, aut pondus prioribus monumentis ſuperaddant; ut ſi aliquæ modo inſcriptiones in Luſitania excavarentur, quibus illuſtria illa, & antiqua noſtrorum regum contra Mauros facta, atque victoriæ conſtarent: vel ſi in ipſis Maurorum hiſtoriis illorum temporum res geſtas narrantibus, manuſcriptis, aliiſque earum gentium monumentis eam rerum, atque eventuum ſeriem inveniremus, quæ aut hiſtoriam noſtram aperte aſſererent, aut cum illa maxime congruerent. Ab iis ſane novis antiquarum rerum documentis major noſtris rebus lux accederet. Attamen ſi rem, ut par eſt, perpendamus, hujuſmodi etiam documenta in ſpeciem quidem nova, re tamen antiqua, in prima rerum monumenta reducuntur; quæ labente tempore aut matureſcunt, aut in lucem publicam extrahuntur, aut tandem explicantur, ut nihil inde data modo regula infringatur, ſed magis potius confirmetur.

## *Regula VII.*

654. *In hiſtoria quadruplex diſtingui debet rerum ordo, quod veritatem, atque falſitatem attinet; ſunt ſcilicet aliqua plane certa, ſunt probabilia, ſunt pure conjecturalia, ſunt tandem falſa.*

Hæc omnia in uno eodemque auctore de uno eodemque argumento agente deprehenduntur: lectoremque requirunt neque pyrrhonicum, neque facile credulum, neque indoctum; ſed judicio pollentem, iiſque criticæ regulis inſtructum, quas hactenus per to-

tam

tam hanc logicam dedimus, & ulterius adhuc afferemus. Univerſa vero hæc rerum diſcrimina ab iis etiam fontibus, atque primitivis hiſtoriæ monumentis ſunt, quibus hiſtoricorum fides, atque veritas innititur: ſingula breviter attingemus.

656. Certum in hiſtoria haberi debet, quidquid teſtimoniis innititur moralem certitudinem facientibus. Ejus conditionis ſunt omnia facta, & miracula, quibus noſtra Chriſtianorum fides ſuperſtruitur. Illa in dubium vocare, religionem iis demonſtratam inficiari, aut captandæ gloriolæ, vanæque acris judicii exiſtimationis comparandæ cauſſa ſceptico more tractare, hominum eſt, quibus quas tantopere affectant, criterii, doctrinæ, prudentiæ, atque ingenii laudes per ſummam tantummodo injuriam tribuas.

657. Probabilia in rebus hiſtoricis, ut & in omnibus aliis, multiplici inter ſe gradu diſtinguuntur. 1. Quod a pluribus hiſtoriographis probitate, & doctrina conſpicuis, non modo facto coævis, ſed præſentibus etiam teſtibus, traditur, maximum probabilitatis gradum, quem ab humana fide habere poſſimus, in ſeſe continet: præcipue ſi ea enarrent, quæ neque communibus naturæ legibus opponantur, neque cum aliis ſcriptoribus, locorum, & temporum circumſtantiis pugnent. 2. Singulare etiam unius ſcriptoris teſtimonium, in quo non ſolum probitas, & omnia modo recenſita eniteant; ſed præterea eo etiam tempore hiſtoriam ſuam in lucem edat, cum magna adhuc hominum multitudo totius rei conſcia in vivis agit, qui neque facile ſibi imponi, neque humanam ſocietatem impune irrideri patientur. 3. Quæ ab inferioris etiam notæ ſcriptoribus traduntur, tamquam probabilia accipi poſſunt, & debent; dummodo illa vulgaribus naturæ legibus, communibuſque humanæ ſocietatis conſuetudinibus conſonent, & a peculiaribus nationis, de qua agitur, moribus non abludant, neque ab aliis auctoribus negentur, qui numero, aut auctoritate præferri merito debeant. 4. Quod ſi hiſtoriographi in contrarias abeant partes, atque de rerum ſumma, aut circumſtantiis diſſideant; tum vero pro vario auctorum numero, probitate, ſcientia, integritate, atque animo a partium ſtudiis libero dijudicanda res eſt; atque varii probabilitatis gradus utrique parti tribuendi: illa enim ſunt fon-

tes, unde major, minorve auctoritas emanat. Eſt aliquando, cum vel unicus auctor mille aliis oppoſitam partem aſſerentibus non modo par eſſe poſſit, ſed præferri etiam debeat. Exemplo res ſit: apud innumeros fere auctores celebrem illam *Ariſteæ* fabulam de 72. Sacræ paginæ interpretibus hebræis ab Ægyptio Rege Hieroſolyma accerſitis, & in inſula Pharo 36. cellulis incluſis narratam, atque probatam legimus: eam tamen criticorum omnium judicio ſola *D. Hieronymi* auctoritas evertit. *Hieronymus* enim, ut erat homo inter omnes Patres judicio, eruditione, ſacrarum Litterarum cognitione, & linguarum orientalium peritia, atque critices ſtudio acerrimus, facile rei totius originem inveſtigavit, & antiquiorum Scriptorum aut impoſturam, aut facilem credulitatem patefecit.

658. Alios probabilitatis gradus, qui plurimi in re præſenti debent ſcrupuloſius, atque ſingillatim diſtingui, prætermitto. Satis ſit ex ſuperioribus ſequentia colligere, & breviſſime ſtatuere: 1. hiſtoriæ probabilitatem plures habere gradus, majoremque, aut minorem exiſtere, prout magis, aut minus a duobus illis totius humanæ fidei fundamentis, Probitate, & Scientia recedunt, magis minuſve ab evidentia morali deflectunt, & ad conjecturam accedunt. 2. Generatim igitur creſcit aſſertæ hiſtoriæ probabilitas ex ocularium teſtium, aut ſcriptorum etiam eamdem rem aſſerentium numero. 3. Ex aſſertarum rerum cum notiſſimis naturæ legibus, locorum, temporum, nationis genio, moribus, legibus, concordia. 4. Ex minori inter auctorem, & factum temporis diſtantia. 5. Ex majori, atque profundiori hominis de iis, quæ ſcribit, aut in argumentum incidunt, ſcientia. 6. Ex acrioris mentis prudentia, atque judicio. 7. Ex accuratiori in rerum documentis conquirendis, diſcutiendis, examinandis diligentia. 8. Tandem ex ipſa hominis in veritate dicenda integritate, minus partium ſtudiis corrupta. Hæc, inquam, ſunt potiſſima illa capita, a quibus hiſtorica veritas, ſcriptorum fides, & auctoritas profluit. Rariſſimum eſt, & vix ab hominibus ſperandum, hiſtoriographum prædictis omnibus ita ornatum reperire, ut non multa in illo deſideremus ad hiſtorici munus ſpectantia, atque neceſſaria. In hiſtoricis alia aliis compenſantur: ſunt, qui

qui probitate magis, atque integritate prædicentur; parum tamen doctrina, atque criterio polleant: in aliis doctrinæ profunditatem, & amplitudinem demiraberis, quos tamen parum ſinceros, aut nimium credulos animadvertes: uno verbo, hiſtoriographum, in quo nihil merito reprehendas, aut deſideres, vix offendes.

659. Conjecturalibus annumerabimus, quidquid in hiſtoria legimus, quod neque evidentia morali, neque prudenti probabilitate conſtat; neque tamen aliunde falſum eſſe demonſtratur. Hujuſmodi ſunt, quæ hiſtoriographi parum alias ſcientia, atque probitate commendandi ſcripſerunt, neque ab aliis commemorantur ejuſdem argumenti ſcriptoribus: 2. quæ vulgaribus tantum rumoribus innituntur: 3. quæ longa, aut obſcura traditione ab aliis ad alias generationes tranſmiſſa ſunt: 4. quæ in teſtes rei præſentes reſolvi nullo modo poſſunt: 5. Quæ tandem (ut plurima inſimul comprehendam) levibus ſolummodo congruentiis ab analogia, loco, tempore, rerumque ſtatu petitis fundantur. Ad hanc claſſem ſpectant innumera fere antiquæ hiſtoriæ capita, obſcura illa quidem, atque remotiori antiquitate involuta; quæ pro ſæculi noſtri, atque hujuſce ætatis eruditorum genio, ſummo labore, atque ſudoribus litterati paſſim rimantur, & in lucem extrahere faſtidioſis ut plurimum diſſertationibus aggrediuntur: qualia ſunt Ægyptiorum regum hiſtoria, atque dynaſtiæ, pyramidum Mempheos auctores, natalia tempora, uſus; omnium fere nationum initia, omnis plane antiquitas, quæ noſtram Europam ſpectat; atque infinita hujuſce farinæ alia, quæ captandæ gloriolæ cauſſa ſummis ſtudiis aggredimur, & novis ſubinde tenebris offundimus.

660. Quæ falſitatis nota apud hiſtoricos inuruntur, ad hæc potiſſimum capita reduci poſſunt. 1. Quidquid ita narratur, ut vel ſecundum rei ipſius ſubſtantiam, vel ſecundum circumſtantias aut naturæ legibus opponatur, aut ejuſdem vires ſuperet, aut naturali hominum genio refragetur. Naturæ enim vires, atque leges ſunt totidem teſtimonia, quæ ſola hominum auctoritate probabili ſuperari, aut æquari non poſſunt. Et hinc falſa ſunt omnia poetarum commenta, & mirabilia; ornandæ poeſeos,

 at-

atque lectorum animos alliciendi cauſſa, ab fœcunda imaginatione inventa. Pari etiam de cauſſa merito rejiciuntur mirabilia quamplurima, quæ creduli nimium auctores de rebus tempore, aut loco a nobis plurimum diſſitis agentes tradiderunt. Unica hujus regulæ exceptio eſſe poſſunt, & debent miracula, quæ & veræ religionis confirmandæ gratia patrata eſſe dicuntur, & morali inſimul certitudine, aut maxima probabilitate conſtant. Rem ſuperius explicavimus, & ulterius promovere ſuperfluit. 2. Quod nationis moribus, legibus, vivendi rationi, climati, tempori, loco conveniens non eſſe, immo potius refragari certo conſtat. Hæc enim omnia aut naturæ legem ipſa etiam efficiunt, aut ad eam proxime accedunt; atque proinde ab ullo hominum teſtimonio convelli facile non poſſunt, neque oppoſita confirmari. 3. Quæ ab uno, aut pluribus hiſtoriographis aſſerta, ab aliis tamen longe gravioribus, pluribuſque capitibus fide dignioribus negantur. In hoc caſu gregariorum tantummodo hominum teſtimonium ad oppoſitæ partis auctores, atque fidem relatum nullius plane ponderis exiſtit, neque prudenti dubitationi locum relinquere poteſt. 4. Quæcumque ab coævis, gravibuſque auctoribus omittuntur, quorum muneris, argumenti, diligentiæ eſſet, ea, ſi vera eſſent, ſilentio non premere: hæc, inquam, ſi alii deinceps ſcriptores, cum prioribus quidem neque temporis, aut loci circumſtantiis, neque doctrina, aliiſque ad veritatem aſſequendam adminiculis comparandi affirment; tamquam falſa explodere debemus. Qui enim credi poteſt, homines doctrina, probitate, diligentia præſtantes ea prætermiſiſſe, quæ poſteritati tradere eorum muneris, atque argumenti erat, neque eos aliunde latere potuiſſent? Hujuſmodi factis plenæ ſunt hiſtoriæ. Exemplo ſit decantata illa Papiſſa *Joanna*, ſeu Pontifex fæmina, quam nono labente ſæculo Romanam Cathedram occupaſſe, multis poſt ſæculis hiſtorici aliquot Catholici commenti ſunt, & maxima heterodoxorum pars avide arripuerunt: dum alias factum prorſus ſingulare, novum, inauditum, in publico totius mundi theatro editum nullus coævus ſcriptor, aut iis temporibus per tria priora ſæcula vicinus comminiſcitur. Me quidem puderet, etſi Sinenſis Doctor, nulliuſve religionis exiſterem, commen-

mentum illud contra omnes criticæ, atque prudentiæ regulas ut verum admittere: graviter enim in philoſophiam, naturalemque rationem ab omnibus partium ſtudiis immunem me peccare exiſtimarem. Neque video, quid inde emolumenti ad Proteſtantium doctrinam confirmandam, Romanamque fidem labefactandam deducant tot eruditi Proteſtantes, qui acriter, atque mordicus prædictam fabulam propugnant. Etſi enim facti veritatem parumper daremus; quid inde diſcriminis in rei cardinem, atque ſummam derivaretur? Romanam ego ſedem, atque ſupremam Chriſtianæ religionis cathedram aliquot annis ſingulari humanarum rerum eventu, hominumque malitia vacantem dicerem, interimque, dum ſcænam legerem (id quod & nunc facio) ob ſingularem actorum, atque argumenti novitatem riderem.

*Regula VIII.*

661. *Partium ſtudia hiſtoriarum veritatem prorſus labefactant, & hiſtoricorum auctoritatem, atque fidem adimunt.*

Regulæ veritatem nemo per ſeſe non videt: cum igitur *verum dicere* primum illud ſit hiſtoriæ caput, & ſcopus, quo omnis hiſtoria, atque hiſtoricorum labores ſemper tendunt: aliaque ex parte nihil ſit, quo ipſamet factorum veritas magis offuſcetur, quam diverſa partium ſtudia, & affectus, quibus hominum animi ducimur, quamdiu inferiora hæc habitamus, eorumque partes exiſtimus; ſatis apparet, quonam ſtudio, atque animorum ardore infauſtum illum veritatis ſcopulum, in quem maxima hiſtoriographorum pars infeliciter impingit, evitare debeamus. Atque hæc de argumento graviſſimo, & Logicæ proprio breviter dixiſſe contenti, ad ulteriora progrediamur.

FINIS.

# INDEX

## TOMI PRIMI

## PHILOSOPHIÆ RATIONALIS

## SEU

## LOGICÆ.

Præfatio in Logicam Pag. 3.
Diſſertatio Hiſtorico Critica de Logica. 8.
*§. I. Logicæ nomen, notio, natura.* ib.
*§. II. De Logicæ cauſſa, objecto, fine.* 13.
*§. III. Logicæ Ortus.* 21.
*§. IV. Logicæ in Artis formam reductio &c.* 25
*§. V. Logicæ reformatio, & nova Epocha.* 31
*§. VI. Logicæ neceſſitas, methodus, & uſus.* 36

PARS PRIMA.

De mente humana exiſtente, & cogitante. 1

LECTIO PRIMA.

Poſitiones Metaphyſicæ, & Phyſicæ; multiplex Animæ operatio &c. 2
*§. I. Poſitiones ex Metaphyſica, & Animaſtica deſumptæ circa humanæ mentis exiſtentiam, naturam, diſtinctionem a corpore.* Ib.
*§. II. Multiplex Animæ & mentis potiſſimum operatio.* 6
§. III. *Logicæ notio & diviſio.* 10

LECTIO SECUNDA

De idearum notione, & origine. 15
*§. I. Idearum notio, & prima diviſio.* ib.
*§. II. Idearum natura adumbratur.* 18
*§. III. Aliqua circa idearum originem, quantum in logica ſatis eſt, attinguntur.* 21
*Annotatio hiſtorica.* 22
*§. IV. De Idearum noſtrarum diviſione* 26

LE-

## LECTIO TERTIA

Ideæ ad mentem, ſeu potius in ſe ipſis ſpectatæ: hoc eſt de intrinſeca idearum indole 29
*§. I. De ideis claris, obſcuris, diſtinctis, confuſis* ib.
*§. II. Confuſionis, & obſcuritatis idearum fontes.* 33
*§. III. Aliqua noſtrarum idearum confuſionis, & obſcuritatis remedia.* 34

## LECTIO QUARTA

De ideis relate ad earum objecta conſideratis, ſeu de multiplici idearum noſtrarum objecto. 37
*§. I. De ideis ſingularibus, univerſalibus, &c.* ib.
*§. II. Quinque Porphirii, & Ariſtotelis prædicabilia.* 41.
*§. III. Ratio, & modus objecta concipiendi, & ſignificandi uſitatiſſima, ſeu De ideis abſolutis, relativis, adæquatis &c.* 46
*§. IV. Ideæ abſtractæ, concretæ, reales &c.* 52
*§. V. De idearum falſitate, & veritate.* 55

## LOGICÆ PARS SECUNDA

De mente humana judicante, ſibi & aliis loquente, ſeu &c. 61

## LECTIO PRIMA

De linguis, ſeu vocibus, earum origine, natura, uſu. ib.
§. I. *Duplex loquendi modus apud homines, Naturalis & Arbitrarius.* 63
§. II. *De linguarum origine, & natura.* 67
§. III. *Digreſſio amœna, origo, & confuſio linguarum Babelica.* 71
§. IV. *Linguarum, ſeu verborum natura, indoles, ſeu &c.* 79
§. V. *Multiplex verborum diviſio, quod ad rem logicam ſpectat.* 83

## LECTIO SECUNDA

De judiciis, ſeu propoſitionibus, earum natura, ſpeſciebus &c. 87
§. I. *De propoſitionum natura, atque diviſione multiplici.* ib.
§. II. *De propoſitionibus ſecundum formam ſpectatis, ſeu &c.* 90
Regula I. *In quacunque propoſitione abſoluta affirmativa, aut negativa prædicatum affirmatur, aut negatur de ſubjecto ſecundum integram comprehenſionem ſuarum partium, non vero ſecundum unam tantum, aut alteram partem.* 91
Regula II. *In propoſitionibus Affirmativis attributum eandem extenſionem habet.* 92
Regula III. *Omnis propoſitio negativa removet a ſubjecto attributum ſecundum totam ſuam extenſionem.* 93.
Regula IV. *In propoſitione univerſali negativa uterque terminus ſecundum totam extenſionem accipiuntur & a ſeſe removentur.* ib.
§. III. *Propoſitionum oppoſitio, & converſio.* 94
Regula I. *Duæ propoſitiones contradictoriæ, neque ſimul veræ, neque ſimul falſæ eſſe poſſunt: ſecundum utramque qualitatem opponuntur.* ib.
Regula II. *Duæ contrariæ non poſſunt eſſe ſimul veræ, maxime tamen ſimul falſæ; ſolum igitur quoad veritatem opponuntur.* 95
Regula III. *Subcontrariæ poſſunt eſſe ſimul veræ, non tamen ſimul falſæ: ſolum proinde quoad falſitatem opponuntur.* 96
*Propoſitionum converſio.* ib.
Regula I. *Propoſitio univerſalis negativa in aliam univerſalem convertitur.* 97
Regula II. *Propoſitio univerſalis affirmativa convertitur ſolum in particularem.* ib.
Regula III. *Particularis affirmativa in aliam particularem affimativam convertitur.* ib.
§. IV. *De propoſitionibus complexis: propoſitionum incidentium &c.* 99
§. V. *De propoſitionibus compoſitis, earum natura, ſpeciebus, & indole.* 104
*Propoſitiones conjunctivæ.* 105

Reg.

Regula I. 106 &c.
*Propoſitiones disjunctivæ.* 107
Regula I. 108 &c.
*Propoſitiones conditionales.* 109 &c.
Regula *Conditionalium.* 110
*Propoſitiones cauſſales.* 112
Regula *Cauſſalium.* 113
§. *VI. De propoſitionibus excluſivis, exceptivis & aliquibus aliis.* 114
*Propoſitiones exceptivæ.* 115
§. *VII. De definitione, ac diviſione.* 117
Regula I. *Diviſio debet eſſe adæquata, hoc eſt diviſionis membra debent exhaurire &c.* 119
Reg. II. *Diviſionis membra debent eſſe inter ſe ſecundum aliquam rationem oppoſita.* 120
*Rei definitio.* 123
Reg. I. *Definitio omni definito conveniat.* 125
Reg. II. *Definitio ſoli definito conveniat.* ib.
Reg. III. *Definitio ſit clarior definito &c.* 126

## LOGICÆ PARS TERTIA

De mente humana ratiocinante, hoc eſt, de humana ratiocinatione. 129

## LECTIO PRIMA.

De ratiocinatione &c. ib.
§. I. *De natura ratiocinationis ejuſque ſpeciebus.* ib.
§. II. *De Enthimemate, ubi neceſſariæ conſequentiarum regulæ.* 133
Reg. I. Reg. II. 135 & 136
§. III. *De Syllogiſmorum notione, & de ſimplicium regulis.* 137
Reg. I. Reg. II. Reg. III. Reg. IV. 137. 138. 139 &c.
§. IV. *Quot ſint Syllogiſmorum figuræ &c.* 140

## LECTIO SECUNDA

De ratiocinatione familiari, ſeu totius humanæ ſocietatis propria. 150
§. I. *Quæ ratiocinatio in hominum converſationem, conſilia &c.* ib.

§. II.

§. II. *Generalis quarumcumque ratiocinationum regula &c.* 155
§. III. *Opus ne ſit naturalem hanc vulgaremque hominum ratiocinationem &c.* 160

## LECTIO TERTIA

De ratiocinationibus complexis, de iis potiſſimum quæ &c. 168
§. I. *Complexarum ratiocinationum notio; ſpecies & uſus.* ib.
*Syllogiſmi conditionales.* 169
§. II. *Ratiocinationes conditionales in civilem hominum converſationem, & conſuetudinem paſſim incidentes.* 172.
§. III. *De ſyllogiſmis disjunctivis, copulativis & cauſſalibus.* 174
*Syllogiſmi copulativi.* 176
*Syllogiſmi cauſſales.* 177
§. IV. *Aliæ ratiocinationes complexæ in humanum commercium incidentes &c.* 178
§. V. *De ſophiſmatibus ſeu falſis ratiocinationibus.* 182
*Ignoratio Elenchi.* 184
*Plurium interrogationum. Non cauſſæ pro cauſſa. Sophiſma Accidentis. Fallacia dicti ſecundum quid ad dictum ſimpliciter. Inductio, aut enumeratio imperfecta, Sophiſma vocum, Fallacia diviſionis &c.* ib.

## LOGICÆ PARS QUARTA

De mente humana ſuorum actuum veritatem atque falſitatem diſcernente, &c. 191

## LECTIO PRIMA.

De veritate, & falſitate operationum mentis atque de veritatis criterio ſeu teſſera, 192
§. I. *Actuum mentis veritas, & falſitas quænam ſit, exponitur.* ib.
§. II. *Veritatis propoſitionum, ſeu veritatis logicæ in multiplicem ſpeciem diviſio.* 196
§. III *De ſcientia ſpeciatim.* 202
§. IV. *De probabilitate rationis.* 211
§. V. *De fide, ſeu de probabilitate auctoritatis & extrinſeca.* 221

Reg.

Regula *fidei*. 224
Certitudo, *atque veracitas fidei, habet pro menſura probitatem, & ſapientiam auctoris, ſeu &c.* ib.
§. VI. *Rationis & fidei inter ſe comparatio, & fines.* 235.
Reg. I. Reg. II. Reg. III. Reg. IV. Reg. V. Reg. VI. Reg. VII. Reg. VIII. Reg. IX. Reg. X. 237. ad 241
§. VII *De propoſitionum veritatis criterio, ſeu teſſera,* 242.
Propoſitio. *Aliquas in humana mente cognitiones omnino certas, & evidentes exiſtere ſtatuimus.* 244
Propoſitio. *Certum aliquod medium, & ratio eſt, qua evidentia, atque certa ab incertis diſtinguamus, ſeu aliquod eſt veritatis criterium, & teſſera, qua humana ratio in veritate quærenda, errores vitando, & in rebus dubiis prudenter dirigatur.* 246
Propoſitio. *Ultimum veritatis, atque certitudinis humanarum cognitionum criterium eſt evidentia.* 257
Propoſitio. *Omnes evidentiæ modo dictæ ſunt totidem veritatis criteria in ſuo quæque ordine.* 264
Propoſitio. *Omnium idearum, perceptionum, aut veritatum naturalium ſola ſenſuum evidentia, aut demonſtratione conſtantium criterium proprium, eſt evidentia ſenſibilis: id autem ejuſmodi eſt, ut quidquid illi innititur, ſtante hoc rerum ordine, ſeu naturæ legibus ſit neceſſario certum, noſque efficiat de tali certitudine ſecuros.* 265
Propoſitio. *Evidentia moralis eſt propium illarum omnium propoſitionum, veritatum, atque idearum criterium, quæ aut humana fide aut divina revelatione traditionali conſtant.* 267
§. VIII. *De veræ & apparentis evidentiæ diſcrimine, judice, certitudine apparenti, ſeu Enthuſiaſmo.* 269
Propoſitio. *In cujuſcunque rei examine, & traditione, illa haberi ab omnibus debet vera certitudinis evidentia, quam homines numero quidem multi, religione, patria, præjudiciis, aut diverſis ſaltem animi ſtudiis, & affectibus varii, non ipſo phantasmatum, atque imaginationis æſtu agendarumque rerum tumultu, ſed animo ſedato talem eſſe judicant.* 271.
§. IX. *De Scepticiſmo.* 285
Propoſitio. *Scepticiſmum rigoroſum, ſeu Pyrrhoniſmum, neque verum eſſe dogma, neque ſerio, atque ſince-*

*ſincere ab aliquo teneri propugnarique exiſtimo ; eſt dicere , neque dubitari poteſt de omnibus , neque eos , qui de omnibus dubitandum eſſe palam dicunt , ſerio , atque ſincere loqui , & dubitare exiſtimo.* 286

*Argumenta oppoſita Pyrrhonicorum .* 295

§. X. *Senſuum criterum , ſeu regulæ criticæ ſenſuum.* 312.

Reg. *Critica I.* 313

Reg. *Critica II.* ib.

Reg. *Critica III.* 314

Reg. *Critica IV.* 315

Reg. *Critica V.* 318

Reg. *Critica VI.* 319

Reg. *Critica VII.* 320

Reg. *Critica VIII.* 324

Reg. *Critica IX.* 326

§. XI. Reg. *Criticæ fidei , ſeu auctoritatis humanæ.* 328.

Reg. *Critica fidei I.* 330

Reg. *Critica fidei II.* 333

Reg. *Critica fidei III.* 340

Reg. *Critica fidei IV.* 346

Reg. *Critica fidei V.* 347

Reg. *Critica fidei VI.* 351

Reg. *Critica fidei VII.* 352

Reg. *Critica fidei VIII.* 357

# ERRATA CORRIGE

*Artis Criticæ.*

| *pag.* | *lin.* | *Error* | *Correctio.* |
|---|---|---|---|
| 13 | 15 | cogitanda | cogitando |
| 19 | 4 | jejunet | jejune |
| 24 | 23 | quamprimum | quam primam |
| 27 | 15 | vere | vero |
| 8 | 24 | communi | communi. |
| 9 | 33 | docere non | docere, non |
| 10 | 22 | menſis. | mentis |
| 11 | 37 | a quo ... Horatius | *deleatur* |
| 12 | 15 | liberitno | libertino |
| 17 | 41 | mente | mentem |
| 24 | 39 | falſius | ſalſius |
| 27 | 27 | *fictitiæ* | *Factitiæ* |
| 32 | 4 | ſint | ſit |
| 53 | 11 | fit | ſit |
| 69 | 35 | accidentium | accedentium |
| 70 | 30 | nullius | nullus |
| 71 | 19 | dii | dixi |
| 72 | 20 | ſuperfueri | ſubſcripſerint |
| 74 | 13 | promiſeric | permiſerit |
| 75 | 5 | teſtibus | textibus |
| 76 | 34 | humano | humana |
| 82 | 22 | ideas objecta | ideas, & objecta |
| 114 | 31 | labentem | labantem |
| 119 | 19 | dividendum | dividendam |
| 126 | 45 | i rei dea | rei idea |
| 145 | 10 | ea habet | eam habet |
| 165 | 37 | illud | *deleatur* |
| 169 | 42 | per 500 | poſt 500 |
| 176 | 38 | ratatiocinationum | ratiocinationum |
| 177 | 12 | fieri non poteſt | fieri enim poteſt |
| 178 | 28 | ſenenſes | Sinenſes |
| 182 | 17 | ratiodinationum | ratiocinationum |
| 183 | 43 | auctorem | auctore |
| 191 | 26 | ipſomet | ipſoſmet |
| 199 | 25 | abſotuto | abſoluto |
| 200 | 13 | ſidem | fidem |
| 204 | 43 | in puræ | *dele* in |
| 207 | 19 | certitudo. Eſt | certitudo eſt |

| *pag.* | *lin.* | *Error* | *Correctio* |
|---|---|---|---|
| 215 | 16 | accidere | accedere |
| 226 | 21 | veritatis | veritates |
| 237 | 4 | non obcæcans | nos obcæcans |
| 267 | 13 | probabilitate | a probabilitate |
| 298 | 6 | in ea | in iis |
| 308 | 20 | poſſit homo | non poſſit homo |
| 309 | 10 | cum omnium | cum circa omnium |
| 315 | 18 | vix plurima | quamplurima |
| 331 | 2 | conſtes | conſtet |
| *ibid.* | 21 | phyſice | phyſico |
| 537 | 43 | Romſnæ Reipublice | Romanæ Reipublicæ |
| 339 | 18 | diffitos | diſſitos |
| 341 | 13 | pecto | pacto , |
| 343 | 25 | mecitando | meditando |
| *ibid.* | 35 | ejementa | elementa |
| 344 | 41 | nimis credulitate | nimia credulitate |
| 347 | 11 | phimos | primos |

YXIII
C
30

AØ1 1453435